

Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 - 1989)

Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou

Michal Šmigel' a kol.

Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Michal Šmigel' a kol.

Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989)

Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou

Banská Bystrica 2007

Publikácia vyšla v rámci riešenia grantového projektu Vedeckej grantovej agentúry Slovenskej akadémie vied a Ministerstva školstva Slovenskej republiky (VEGA) č. 2/4183/24:

„Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou“

Autori:

PhDr. Xenia Šuchová, CSc.
Mgr. Juraj Benko
Prof. PhDr. Zdeněk Kárník, DrSc.
Mgr. Milan Olejník, PhD.
PhDr. Jozef Jambrich
Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
PhDr. Marek Syrný
Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Mgr. Radoslav Maskal'
PhDr. et PaedDr. Karol Janas, PhD.
Mgr. Marcel Pecník
PhDr. Jakub Rákosník, PhD.
PhDr. Jan Mervart
PhDr. Zdeněk Doskočil
Doc. PhDr. Soňa Gabzdilová-Olejníková, CSc.
PhDr. Stanislav Konečný, CSc.

Recenzenti:

Prof. PhDr. Dr. h. c. Július Alberty, CSc.
PhDr. Milan Zemko, CSc.

Odborní redaktori:

PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

Jazykové korektúry:

PaedDr. Miroslav Kmet'

Obálka, sadzba a grafická úprava:

PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Resumé:

PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Mgr. Katarína Turečeková (ang.)

Vydali:

© Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici
© Historický ústav SAV v Bratislave (2007)

ISBN 978-80-8083-405-0

Michal Šmigel' a kol.

Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989)

Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou

Fotografie na obálke:

- Zjednocovací zjazd KSS v Národnom dome v Banskej Bystrici 17. 9. 1944 [záber na predsedníctvo].
- Budova Národného domu v Banskej Bystrici, v ktorej sa 17. 9. 1944 konal zjednocovací zjazd KSS [pohľad na priečelie budovy s vlajkoslávou a vojenskou strážou].

Zdroj: Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici (negatív: č. 77; č. 15762).

OBSAH

Obsah.....	5
Úvodné slovo na záver projektu o radikálnom socializme a komunizme na Slovensku	
<i>Xéniá Šuchová</i>	7
K možnostiam, metódam a prostriedkom činnosti Kominterny v strednej Európe v prvých rokoch existencie (1919 – 1922): Na hranici legality a ilegality	
<i>Juraj Benko</i>	11
Německý bolševizmus a komunistické skupiny v Čechách v počátkách ČSR	
<i>Zdeněk Kárník</i>	26
Aktivity komunistickej strany na Slovensku v druhej polovici dvadsiatych rokov	
<i>Milan Olejník</i>	42
Cesty slovenských komunistických intelektuálov do ZSSR v období 1. Československej republiky	
<i>Jozef Jambrich</i>	54
KSČ vo svetle výsledkov parlamentných volieb v rokoch 1925, 1929, 1935 a 1946 na strednom Slovensku	
<i>Karol Fremal</i>	68
K organizačnej výstavbe a štruktúre KSS v rokoch 1945 – 1948	
<i>Marek Syrný</i>	87
Vplyv komunistov pri tvorbe a realizácii retribučných nariadení v rokoch 1945 – 1948 na príklade činnosti Okresného ľudového súdu v Košiciach	
<i>Radoslav Maskaľ</i>	105
Pokusy miestnych štruktúr KSS o likvidáciu politických protivníkov na príklade miest Považská Bystrica a Púchov v rokoch 1945 – 1948	
<i>Karol Janas</i>	115
K otázke vzniku a charakteru protikomunistickej rezistencie na Slovensku v období po 2. svetovej vojne	
<i>Vladimír Varinský</i>	122
Banderovci na Slovensku (1945 – 1946): K problematike činnosti a propagačných antikomunistických aktivít oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády	
<i>Michal Šmigel'</i>	137

Politika KSČ vo vzťahu k Maďarom a Nemcom na Slovensku v rokoch 1948 – 1953	
<i>Soňa Gabzdilová-Olejníková</i>	178
Menová reforma z 1. júna 1953	
<i>Marcel Pecník</i>	192
„Akce D“ proti dôchodcům, nepřátelům lidově demokratického režimu v roce 1953	
<i>Jakub Rákosník</i>	198
Postavenie ukrajinskej menšiny na Slovensku v poststalinskom období	
<i>Stanislav Konečný</i>	210
Postoje slovenských spisovateľů na III. a IV. sjezdu Svazu československých spisovateľů	
<i>Jan Mervart</i>	222
Volba Gustáva Husáka prvním tajemníkem ÚV KSČ v dubnu 1969 ve světle nových dokumentů a souvislostí	
<i>Zdeněk Doskočil</i>	237
Summary.....	247
Autori.....	249

Úvodné slovo na záver projektu o radikálnom socializme a komunizme na Slovensku

V závere tretieho roku prác na výskumnom projekte VEGA č. 2/4183/24 *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou* možno s uspokojením konštatovať oživenie problematiky, ktorá sa takmer vytratila zo slovenskej historickej spisby. Dejiny ľavého politického extrému sa pred rokom 1990 účelovo a vynútené redukovali na dejiny KSČ, resp. dejiny komunistického a robotníckeho hnutia. Pod týmto titulom sa tiež ako celok sprofanovali. Dnes si táto téma znovu našla svojich autorov, ktorí sa jej venujú systematicky, hľadajú adekvátne metódy, stanovujú si výskumné priority a vytvárajú širší publikačný priestor. Hneď na začiatku je potrebné zdôrazniť rozhodujúcu úlohu, ktorú pri tom zohrala spolupráca na projekte *KSČ a radikální socialismus v Československu 1918 -1989*, pod vedením Zdeňka Kárníka, podporovanom GA AV ČR v rokoch 2002 – 2005. Tá *de facto* iniciovala roku 2004 vznik samostatného slovenského výskumného projektu a v prvých dvoch rokoch mu poskytovala organizačné a predovšetkým publikačné zázemie. Takmer výlučnú a pritom nadštandardnú publikačnú platformu pre slovenských autorov predstavovali spočiatku stránky bulletinu *Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu* a päťzväzkového edičného radu *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*,¹ v čase, keď na Slovensku bol v tomto smere neistý a navyše zaujatý „spoločenský dopyt“. Odozva čitateľskej verejnosti v Čechách naznačila, že situácia nadobúda priaznivejší obrat; symptómy a najmä dôvody prečo je to tak, by samé o sebe stáli za analýzu.

* * * * *

Na pôde FHV UMB je dnešné stretnutie už štvrtým podujatím k problematike dejín radikálneho socializmu – komunizmu – bolševizmu v Československu a osobitne na Slovensku. Začali sme roku 2002 prednáškou prof. Zdeňka Kárníka, ktorý uvedenú triádu pojmov, spolu s pojmami „ľavý a pravý politický extrém“, nastolil a analyzoval ako metodologický a terminologický problém a vo viacerých ďalších príspevkoch predstavil svoj pohľad na jeho uchopenie.² Od Kárníkovho náčrtu sme sa odrazili;

¹ Podiel slovenských príspevkov, realizovaných v rámci projektu VEGA, je kompletne uvedený v doslove Z. Kárníka a publikačnom prehľade záverečného zväzku zborníka *Bolševismus, komunismus, radikální socialismus v Československu*, sv. V. [Ed.:] Z. Kárník, M. Kopeček. Praha: Dokořán a Ústav pro soudobé dějiny, 2005, s. 297 – 332.

² Najúplnejšie pozri: KÁRNÍK, Z.: *Pravé a levé politické extrémy v Českých zemích a Československu především meziválečné doby, zvláště pak fašismus a komunismus*. In. *Bolševismus, komunismus, radikální socialismus v Československu*. Sv. III. [Ed.:] Z. Kárník, M. Kopeček. Praha: Dokořán 2004, s. 12 – 57.

predovšetkým v dôsledku metodologickej bezradnosti, absencie akéhokoľvek metodologického prístupu, keď namiesto odmietnutého marxizmu po roku 1989 aj tu „zazívala čierna jama“. To ale nevylučuje iné pohľady a je možné, že v krátkom čase povstane proti-hlas, ktorý dnešný výklad posunie do inej roviny. Pokiaľ cieľom bude precizovanie, cizelovanie, spresňovanie, brúsenie pojmového aparátu, potom je to legitímne a vítané. Je rovnako oprávnenou požiadavkou, aby sa tak dialo korektným spôsobom.

Pokračovali sme v roku 2004 (už v rámci vlastného grantu) seminárom venovaným otázkam organizácie a ideológie; osobitne problému prezentácie komunistického ideálu a komunistickej reality v slovenskej spoločnosti. Súbežne išlo o mapovanie: čo je známe, čo je celkom neznáme, čo z predchádzajúceho spracovania je použiteľné a najmä aká je pramenná základňa.³

Historická veda (najmä v zahraničí) zaznamenala značný posun v prístupe k minulej skutočnosti, k voľbe tém a metód ich spracovania; viacerí odborníci pokladajú za prekonané delenie na politické, hospodárske, sociálne, kultúrne a iné dejiny a do popredia kladú poznávanie „dejín spoločnosti“ prostredníctvom „dejín človeka“, prelínanie „makro-dejín“ s „mikro-dejinyami“. Najmä mladší historici (no nie je to pravidlom) apelujú na využívanie netradičných prameňov, ktoré umožňujú novú interpretáciu.

Pre skúmanie dejín komunizmu je aktuálna otázka: čo s prameňmi, ktoré boli dosiaľ bádateľsky neprístupné („trezorové“), nepoznané, nevyužívané, zamľčované, alebo dezinterpretované elitou vládnucej štátost strany (resp. jej „dvornými“ historikmi)? Máme *a priori* rezignovať na ich štúdium s vedomím, že oficiálne dokumenty komunistickej proveniencie sú spravidla, zväčša či aspoň často účelové falzá, či už obsahové alebo formálne?

Odpoveď asi nebude jednoznačná. Osobne som presvedčená, že historik má za povinnosť dobiehať zameškané a popri voľbe nových prístupov, ku ktorej ho núti vývoj jeho vednej disciplíny a potreba i snaha byť „kompatibilným“, musí preskúmať a podrobiť serióznej historickej kritike aj tradičné stranícke pramene; akokoľvek sú plné ideologického balastu a informatívne pomerne chudobné. *Mutatis mutandis* to platí aj o vysporiadaní sa s prednovembrovou historickou spisbou k danej problematike.⁴ Náročnosť dnešného hľadania nového pohľadu na

³ Materiály a príspevky zo seminára boli v úplnosti publikované: *Vestník grantu KSČ a radikální socializmus v Československu 1918-1989*, č. 10/2004, listopad. Praha: USD AV ČR, s. 1 – 69.

⁴ Pozri historiografické rozbor: ŠUCHOVÁ, X.: *KSČ na Slovensku v medzivojnovom období ako predmet slovenskej historiografie*. In: *Vestník grantu KSČ a radikální socializmus v Československu 1918-1989*, č. 3/2002, červen. Praha: USD AV ČR, 2002, s. 34 – 42. Taktiež: ŠUCHOVÁ, X.: *Bibliografický a prameňoznalecký súpis k dejinám radikálneho socializmu a KSČ na Slovensku v medzivojnovom období (1918-1968)*, a ŠUTAJ, Š.: *Bibliografický a prameňoznalecký popis radikálneho komunistického a robotníckeho hnutia na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi v rokoch 1918 – 1935*. [Obidvé štúdie:] In: *Vestník grantu KSČ a radikální socializmus v Československu 1918-1989*, č. 2/2002, březen. Praha: USD AV ČR, 2002, s. 35 – 56 a 57 – 91. Tieto prehľady boli prvými príspevkami k obnovenej spolupráci slovenských a českých

problém politického extrému, ktorý v určitom období totalitne ovládal spoločnosť (mal nielen monopol na politickú moc, riadil verejný život, ale ovládal a manipuloval aj súkromnú sféru), spočíva práve v tom.

* * * * *

Jaques Rupnik charakterizuje KSČ v predmníchovskom období ako stranu patriacu k dvom politickým systémom, založeným na celkom protichodných princípoch a riadiacich sa celkom opačnými zákonmi.⁵ Jednak bola multinacionálnou stranou, utvorenou „na obraz štátu“ a súčasťou systému československej parlamentnej demokracie, jednak ako sekcia Komunistickej internacionály (Kominterny) využívala jeho inštitúcie na priblíženie „konečného cieľa“ podľa direktív Moskvy. Z toho pochádza zvláštna dichotómia (ambivalentnosť) jej reálnej pozície v dobovej spoločnosti: v československej medzivojnovej parlamentnej demokracii komunistická strana nebola nesystémovým javom, i keď parlamentno-demokratický systém permanentne napádala a otvorene negovala.

Ľavý (rovnako ako aj pravý) politický extrém je súčasťou života modernej spoločnosti – či už si to želáme alebo nie; ovplyvňuje ju, dochádza tu k interakcii a spätnej väzbe s inými jej zložkami. Nemožno demokratickú spoločnosť spoznávať vykázaním extrémnych prúdov niekde do sféry nezájmu. Ak tak urobíme teraz, v nasledujúcom období sa nám to vráti ako bumerang; alebo – čo je bližšie našej mentalite – ako oneskorené, no oprávnené zaucho.

Vlaňajšia konferencia pod názvom „*Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?*“ (november 2005) bola venovaná tomu, ako triádu: radikálny socializmus – komunizmus – bolševizmus vnímala časť slovenskej spoločnosti, príslušná alebo inklinujúca k ľudáctvu (hnutiu či strane: konzervatívnej, klerikálnej, nacionalistickej, autonomistickej a napokon fašistickej), ktorého významná časť bola na Slovensku nositeľom praveho extrému, resp. tomu, ako sa ľavý a pravý extrém vnímali a reflektovali navzájom – v rôznych časových rovinách a v meniacich sa mocenských pozíciách. Vzájomné styčné plochy (či niekedy až prieniky) sa skúmali v rovine ideologickej, sociálnej, nacionálnej či zahraničnopolitickej; taktiež z hľadiska mocenských techník a praktík, uplatňovaných oboma stranami voči sebe navzájom v čase, keď (HSLŠ resp. KSČ) uchopili moc a stelesňovali totalitné režimy.

Prvé výsledky bádania týmto smerom prináša čerstvo vydaný rovnomenný zborník štúdií, ktorý týmto predstavujeme odbornej historickej obci.⁶

historikov na výskume problematiky československého ľavého extrému a súčasne vstupom do vlastného grantového projektu VEGA (pozri poznámku č. 1).

⁵ RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa od počátků do převzetí moci*. Praha: Academia, 2002.

⁶ *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* [Ed.:] X. Šuchová. Prešov: Universum, 2006.

Určite bude prínosné skúmať podobne interakciu komunistov aj s ďalšími politickými subjektami – stranami a ich širším spoločenským zázemím: predovšetkým so sociálnymi demokratmi a socialistami, ale aj s liberálnymi (osobitne agrárnikmi a živnostníkmi), konfesijnými, či menšinovými stranami, spolkami a organizáciami. Celkom nepopísanou a po spracovaní volajúcou problematikou ostáva vzťah komunizmu a židovstva (ako národného, konfesijného i sociálneho fenoménu), keďže práve ten je najčastejším predmetom národných mýtov, predsudkov a stereotypov, ktoré sú prekážkou nezaujatému poznaniu.

* * * * *

Uzavretím grantového projektu *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou* verejnou oponentúrou v podobe záverečnej vedeckej konferencie sa práca na tomto poli nekončí. Pokračovať budú aj vzájomné stretnutia historikov; veríme, že aspoň na doterajšej česko-slovenskej a dúfame, že v budúcnosti aj na širšej medzinárodnej úrovni. V snahe priblížiť aj problematiku ľavého extrému súčasným trendom historického bádania pokúsime sa posunúť ju do neverejnej, intímnej sféry rodinného prostredia, do roviny vnútorného prežívania a individuálnej výpovede.

Takto sme koncipovali aj nový (opäť spoločný akademicko-univerzitný) projekt VEGA, schválený na roky 2007 – 2009 pod názvom *Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v 20. storočí*. Už teraz sa tešíme na budúcu spoluprácu.

Xénia Šuchová

[Úvodný referát prednesený na vedeckej konferencii
„Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989.
Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou“.
Banská Bystrica, 15. novembra 2006]

K možnostiam, metódam a prostriedkom činnosti Kominterny v strednej Európe v prvých rokoch existencie (1919 – 1922): Na hranici legality a ilegality

Juraj Benko

Na tzv. Medzinárodnej komunistickej konferencii, ktorá sa konala 2. – 6. marca 1919 v Moskve, došlo k pomerne prekvapivému založeniu III. komunistickej internacionály (Kominterna, KI).¹ Týmto inštitucionalizačným aktom bola zavŕšená niekoľkoročná snaha ruských bolševikov univerzalizovať bolševickú doktrínu ako ideologickú alternatívu medzinárodného socialistického hnutia.

Založenie III. internacionály, hoci spočiatku malej a v prvom roku existencie málo reprezentatívnej, bolo dôležitým organizačným počínom v úsilí rozšíriť bolševickú ideológiu s jej militantnými politickými metódami aj mimo hraníc sovietskeho štátu v Rusku. Nadväzovalo na stratégie podnietenia revolúcie vyvíjané v predošlých rokoch resp. mesiacoch, ktoré nasledovali po úspešnom uchopení moci v centrách ruského štátu v októbri 1917. Z nich možno spomenúť nasledovné.

Pomerne veľkú dôveru vkladali bolševické elity ešte v čase prebiehajúcej prvej svetovej vojny v tzv. *fraternizácii* v intenciách mierových hesiel bolševickej propagandy. Čaru a vplyvu zbratávania na revolučné zorientovanie ľudu zverbovaného v armádach bojujúcich krajín Lenin veril predovšetkým tesne pred a po revolúcii 1917.² V nadväznosti na determinanty dané vojnovými a povojnovými podmienkami, ďalším očakávaným spôsobom rozšírenia revolučných myšlienok na Západ mala byť *spontánna agitácia* masovo sa vracajúcich vojnových zajatcov, „*obrovských más ľudí, ktorí videli revolúciu a boli ňou vyškolení*“, do strednej Európy (krajín Rakúsko-Uhorska a

¹ Na konferenciu boli na začiatku roka 1919 pozvané ľavé radikálne prúdy v socialistickom hnutí. Na treť deň rokovaní, 4. marca 1919, napriek pôvodnej opatnosti aj samotného Lenina v tejto otázke, bolo odhlasované založenie III. internacionály a prijatá *Smernica a Manifest Komunistickej internacionály* ako aj ideologicky nemenej dôležité Leninove *Tézy o buržoáznej demokracii a diktatúre proletariátu*. HÁJEK, M. – MEJDROVÁ, H.: *Vznik Třetí internacionály*. Praha 2000, s. 112.

² „Veríme v revolúciu na Západe. Vieme, že neprebíha, no nedá sa vykonať na objednávku. Nadekrétovať revolúciu nemôžeme, no napomôcť jej môžeme i my. Budeme viesť v zákopoch zbratávacie akcie, pomôžeme národom Západu začať neporaziteľnú socialistickú revolúciu“. Cit. in: VATLIN, A. J.: *Komintern. Pervye desjat' let*. Moskva 1993, s. 17.

Nemecka).³ V masovom meradle a bez väčšej regulácie ich návrat prebiehal najmä do jesene 1918⁴ a nádeje boľševických elít v iniciačnú úlohu navrátilcov v „nadhádzajúcej revolúcii“ odrážali presvedčenie, že Európa je na sociálny prevrat v čoraz viac decimujúcej vojne zrelá a vojnovnej skúsenosti miliónov ľudí, ktorí ju prežili, stačí len naznačiť jej revolučnú politickú relevanciu.⁵

Paralelne s nádejami vkladanými do živelného šírenia revolúcie na vlnu sociálneho a protivojnového radikalizmu boli ruskými boľševikmi a ich prívržencami vytvárané organizačné nástroje a stratégie, ktoré mali do zamýšľaného revolučného procesu vnášať cieľasmerný impetus. Pre šírenie ideí boľševizmu mimo vlastného a v rokoch občianskej vojny meniaceho sa územia sovietskeho štátu malo ústredný význam vytvorenie exteritoriálneho mechanizmu propagandy. Táto snaha vyžadovala *etablovanie základných organizačných štruktúr* schopných systematicky a permanentne sprostredkovať ideológiu v tom ktorom regióne Európy. Dôležitú, a často nevyhnutnú podmienku existencie organizovaného hnutia v tejto rannej fáze, predtým, ako boli jednotlivé komunistické organizácie v Európe dostatočne vybudované,⁶ predstavovalo jeho materiálne zabezpečenie. Pravidelný prísun finančných prostriedkov sa ukázal byť kľúčovým predpokladom pre masívnu propagandu boľševikov a ich následné uchopenie moci v októbri 1917⁷ a táto skúsenosť bola plne uplatňovaná aj v neskoršej podpore subverznej činnosti mimo hraníc

³ Pozri Leninovu reč na zasadnutí Výkonného výboru Ruskej sociálnodemokratickej robotníckej strany (boľševikov) z 19. 1. (1. 2.) 1918.

⁴ Z celkového počtu 2 miliónov rakúsko-uhorských zajatcov sa ich tretina vrátila do októbra 1918. PICHlíK, K.: *K otázke navrátilců z ruského zajetí*. In: *Historie a vojenství*, č. 1, 1962, s. 100.

⁵ Lenin predpovedal zásadnú politickú relevanciu vojnovnej skúsenosti v predslove k francúzskemu vydaniu jedného z kľúčových textov boľševizmu – Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu: „Desať miliónov mŕtvych a zmrzačených „vojnou“, otvorí oči desiatim miliónom pošliapaných, utláčaných ... a podvedených buržoázii s neslychanou rýchlosťou. Ako východisko zo všeobecnej skazy zapríčinennej vojnou, je vzrastajúca rozsiahla revolučná kríza, ktorá ... nemôže skončiť inak ako proletárskou revolúciou a jej víťazstvom.“ Cit. in: PAGE, S. W.: *Lenin: Prophet of World Revolution from the East*. In: *Russian Review*, Vol. 11, No. 2 (Apr., 1952), s. 72.

⁶ V období III. kongresu KI (leto 1921) a po ňom sa vo vedení hnutia prejavuje tendencia presunúť najväčšie náklady spojené s organizáciou propagandy na už silnejšie, vybudované a do istej miery etablované komunistické strany a odľahčiť tak centrálny aparát v Rusku. Týka sa to o. i. vydávania literatúry, brožúr, letákov a iných tlačovín, či ich odosielanie (napríklad z Ruska odosielať len vzorky na preklad a ďalšie rozšírenie, alebo vydávanie časopisu KI len v ruskom jazyku, preklad a rozširovanie zabezpečovať až v konkrétnych krajinách Európy „odkiaľ sa rozširuje do tých krajín a k skupinám, kde ten či onen jazyk je najviac rozšírený.“). Signalizuje to koniec prvého obdobia exportu boľševizmu do Európy: iniciáciu a budovanie komunistických strán a začiatok druhej fázy po tom, čo nadobudli takú úroveň životaschopnosti, aby mohli v Európe udržiavať kontinuitu činnosti. V Rusku sa mala napríklad aj naďalej vydávať literatúra v jazyku čínskome či tureckome a v jazykoch „strán, ktoré sú slabé“. Pozri k tomu „Návrh pre lepšie zorganizovanie medzinárodných vzťahov“ predložený na prerokovanie zasadnutiu Malého byra EKI zo strany Oddelenia medzinárodných vzťahov Exekutívy KI. RGASPI Moskva, f. 495, op. 2, d. 8, l. 50 – 54.

⁷ K tomu pozri PIPES, R.: *Dějiny ruské revoluce*. Praha 1998, s. 124 – 125.

Ruska. V októbri 1918 poslať Lenin predstaviteľovi ruskej misie vo Švajčiarsku J. Berzinovi list charakterizujúci ďalší spôsob vývozu revolúcie, ktorý sa nespolieha len na „vysokú vodivosť ideí“ nesených niekoľkými boľševickými heslami. V ňom zohrávajú dôležitú úlohu práve financie ako základný spôsob zabezpečenia vznikajúceho hnutia: „Neľutujte milióny na nelegálne vzťahy s Francúzskom a agitáciu medzi Francúzmi a Angličanmi.“ Ďalej píše o prítiahnutí ľavých socialistov k novému hnutiu: „Spomedzi nich určite agentov, platíte aj za cesty i za prácu arcíštedro: Na oficiálne spôsoby: minimum pozornosti. Na publikovanie a nelegálne cesty: maximum pozornosti.“⁸

Práve koncom vojny sa z Ruska rozchádza do strednej Európy väčšinou ako súčasť navrátilieckých transportov silná kádrová podpora revolúcie na Západe – militantní členovia *internacionálnych komunistických skupín* vytváraných pri Ruskej komunistickej strane (boľševikov)⁹ politicky radikálnejšou časťou vojnových zajatcov. Doma sa pokúšajú s menším či väčším úspechom iniciovať založenie pevnejších komunistických organizácií. Medzi inými najmä maďarská skupina v porazenom a demoralizovanom Maďarsku opanovala relatívne početné masy a stala sa horúcim a vzápätí aj úspešným kandidátom na prevzatie moci. Boli „obťažkaní“ obrovskými sumami peňazí, ukrytých v dômyselných skrýšach v oblečení či batožine, alebo si potrebné obnosy pre prácu vyzdvihovali u oficiálnych predstaviteľov boľševickej vlády v Európe.¹⁰ Krátko predtým ako sa jej to podarilo (21. marec 1919) bolo úsilie o organizovanie hnutia mimo Ruska zastrešené založením III. internacionály.

Obdobie izolácie boľševického Ruska od Európy v dôsledku občianskej vojny a intervencie trvalo až do konca roku 1920. Preto všetky kroky smerujúce k organizácii hnutia na Západe mali nutne obmedzený charakter. Od októbra 1917 do vzniku Komunistickej internacionály si v tejto situácii vodcovia boľševikov uvedomovali, že presun ohniska revolúcie na Západ (najmä do Nemecka) nemôže byť taký spontánny a jednoduchý ako očakávali. Uzavretím mieru v Brest-Litovsku, ktorým bola odmietnutá *alternatíva vojenského vývozu revolúcie* do Nemecka v očakávaní povstania nemeckých pracujúcich, sa presadila Leninova realistická línia a nechut' staviť osud revolúcie na jednu kartu.

⁸ Misia bola koncom roka z krajiny vyhostená kvôli podvratnej činnosti. Rovnako bola v októbri toho istého roku vyhostená ruská misia na čele s A. Joffem, N. Bucharinom a Ch. Rakovským z Berlína z podobného dôvodu. Na berlínskej železničnej stanici sa rozbila jedna z debien diplomatickej batožiny, odkiaľ vypadli proklamácie s revolučnými výzvami v nemeckom jazyku. GOLOVKO, V. A. – STANČEV, M. G. – ČERNJAVSKIJ, I.: *Meždu Moskvoy i Zapadom. Diplomatičeskaja dejatel'nost' Ch. G. Rakovskogo*, s.77.

⁹ Ďalej len RKS(b).

¹⁰ Jednou z hlavných tém korešpondencie vodcu maďarských komunistov Bélu Kuna s Moskvou po návrate do Maďarska je finančná dotácia jeho (najmä vydavateľských) aktivít a svedčí ako o nemalých čiastkach, tak aj o viacerých spôsoboch prevodov financií.

„Hanebnému“ mieru bola daná prednosť pred vojnou vedúcou k sebazničeniu.¹¹ Tým sa bolševici vťahli do tradičných diplomatických vzťahov s „imperialistickými mocnosťami“, čo kontinuálne pokračovalo v postupnom nadväzovaní hospodárskych a politických vzťahov ústiacich do diplomatického uznania sovietskeho štátu. Jeho ľudový komisár zahraničných vecí bol nútený priznať, že „niekoľko revolučných proklamácií k národom sveta nie je dostatočným základom pre vzťah sovietskeho Ruska k iným krajinám.“¹² Okrem neoficiálnej línie internacionalistickej politiky vychádzajúcej zo svojho centra v Rusku¹³ sa tak začína črtáť aj *oficiálna línia sovietskej zahraničnej politiky*. Okrem toho, že presadzovala záujmy Ruska ako geopolitickej a ekonomickej jednotky v širšom globálnom meradle a v rámci tradičného medzinárodného práva, predstavovala zároveň iný nástroj RKS(b) pre napĺňanie cieľov diktovaných programom svetovej revolúcie. Diplomatické a obchodné misie sovietskeho štátu disponujúce nedotknuteľnosťou uprostred „nepriateľských zriadení“ boli systematicky organizované ako krycie inštitúcie pre expozitúry neoficiálnej politiky komunistického hnutia riadeného z Moskvy a Petrohradu.¹⁴

Samotný vznik Komunistickej internacionály predstavoval novú fázu v úsilí bolševických elít podnieť premenu politických systémov mimo Ruska podľa ruského vzoru – na úrovni systematickej a permanentnej, hierarchicky organizovanej práce a s plným využitím finančného, materiálneho, technického, kádrového potenciálu uvoľneného pre túto aktivitu predovšetkým zo zdrojov mladého sovietskeho štátu v Rusku. V tomto druhu zabezpečovania medzinárodného komunistického hnutia zohrával centrálnu úlohu ÚV RKS(b) ako faktický vládca hospodárskych rezerv nového sovietskeho štátu, expropriovaným vlastníctvom kapitálotvorných vrstiev, v prvom období však najmä bezprostredne disponibilným skonfiškovaným majetkom aristokracie

¹¹ Akokoľvek, možnosť vojenského vývozu revolúcie mala v prostredí bolševických elít aj naďalej svojich prívržencov v „ľavom“ krídle bolševickej strany reprezentovaného Bucharinom, ktorý patril k otvoreným priaznivcom „červenej intervencie“ oproti tým, ktorí „považovali bodák za nehodný idey socializmu“. *Komintern i ideja mirovoj revolucii. Dokumenty*. Moskva 1998, s. 10.

¹² MAKDERMOTT, K. – AGNJU, D.: *Komintern. Istorija meždunarodnovo kommunizma ot Lenina do Stalina*. Moskva 2000, s. 26.

¹³ Fakt, že pôvodným zámerom bolševikov bolo vytvoriť centrum medzinárodného komunistického hnutia v niektorej metropole na Západe nemení nič na skutočnosť, že reálne Rusko zostalo organizačným centrom komunistického hnutia v ďalších desaťročiach.

¹⁴ Ako píše vo svojich spomienkach bývalý ukrajinský a ruský diplomat Besedovskij, pri všetkých sovietskych diplomatických misiách pracovali na začiatku dvadsiatych rokov zastupiteľstvá Čeky (GPU), Komunistickej internacionály a vojenskej výzvednej služby. Predstavitelia týchto orgánov patrili k diplomatickému zboru v nejakej oficiálnej hodnosti. Väčšinou bol zástupca Čeky druhým sekretárom, predstaviteľ vojenskej výzvednej služby mal funkciu atašé, zástupca Kominterny bol referentom tlačovej služby. Viedli autonómnou činnosť, disponovali vlastnou šifrou, zborom spolupracovníkov, formálne zamestnaných tiež v diplomatickom zbore. Peniaze z Moskvy dostávali diplomatickou poštou. BESEDOVSKIJ, G. Z.: *Paměti sovětského diplomata*. Praha 1930, s. 32 – 33.

a v neposlednom rade majetkom romanovskej dynastie.¹⁵ Štátna pokladnica sovietskeho Ruska spolu s rozširovaním vlády bolševikov mala k dispozícii množstvo prostriedkov, s ktorými mohla najmä v prvých rokoch veľkoryso, ba až márnوترatne financovať antisystémovú politiku na Západe.¹⁶ K tomuto účelu postupne preberá Kominterna už vybudovaný aparát Ľudového komisariátu zahraničných vecí, avšak predovšetkým buduje svoje vlastné, najprv pomerne obmedzené, postupne však rastúce a vnútorne sa diferencujúce organizačné štruktúry.¹⁷

Spočiatku malá medzinárodná organizácia sa v priebehu niekoľkých rokov presadila ako významná ideologická a organizačná alternatíva pre štiepiace sa socialistické hnutie v Európe. Aj keď v prvom roku existencie navonok nepredstavovala viac než „propagandistickú spoločnosť“¹⁸ s veľkými ťažkosťami budujúcu svoje pobočky na Západe, samotná proklamácia o jej založení pôsobila v povojnovom chaose ako magnet na mnohých stúpcov socialistickej vízie, ktorých zradikalizovala vojna a sklamala politika II. internacionály. „Aj keď celý rad z nich sa potom – niektorí skôr, iní neskôr –

¹⁵ LEIDINGER, H. – MORITZ, V.: *Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr. Die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917-1920*. Wien-Köln 2003, s. 552.

¹⁶ Trierzejšie už pôsobí v protiklade k výzve k štedrosti z októbra 1918 (pozri vyššie) a v odstupe takmer troch rokov, počas ktorých prešla organizácia revolúcie na Západe už búrlivým vývojom, Leninov list z 9. septembra 1921: „Niet pochybností, že peňažné podpory Komunistickej internacionály komunistickým stranám buržoázných krajín, na jednej strane plne opodstatnené a nevyhnutné, vedú na druhej strane k neprítojnostiam a odporným zneužitiam. Vedúc nemilosrdný boj s týmito zneužitiami sa obracia ÚV RKS(b) týmto tajným listom ku všetkým členom strany pracujúcim za hranicami, nachádzajúcim sa tam alebo oboznámeným bližšie (...) s prácou tam.“ Nasleduje zoznam s týmito súvisiacimi priestupkami, za ktoré má nasledovať vylúčenie zo strany, nehovoriac o verejnom odsúdení v tlači: zneužitie podpory ľavičiarских sektárских smerov peniazmi z EKI, využitie na zlepšenie podmienok života nad úroveň iných pracovníkov hnutia; nepravdivé alebo nesprávne vykazovanie účtov a rozpočtov; nedodržanie zákazu mňania prostriedkov bez vedomia organizácie či členov v konkrétnom obvode (PJATNICKIJ, V. I.: *Osip Pjatickij i Komintern na vesach istorii*. Minsk 2004, s. 143 – 144). Na zneužívanie finančnej podpory Moskvy na podporu ľavičiarских elementov a osobné prílepenie ich príjemcov poukazuje aj list ruského diplomatického predstaviteľa v ČSR Mostovenka. RGASPI Moskva, f. 495, op. 71, d. 15, l. 24.

¹⁷ K tomu pozri ADIBEKOV, G. M. – ŠACHNJAZAROVA, E. N. – ŠIRINJA, K. K.: *Organizacionnaja struktura Kominterna 1919 – 1943*. Moskva 1997.

¹⁸ Slová predsedu Exekutívy Kominterny G. Zinovieva na II. kongrese zhodnocujúcom prvý rok činnosti organizácie: „Nebola ničím iným, než propagandistickou spoločnosťou. ňou zostala počas celého roku svojej existencie.“ Zinoviev uvádza, že počas tohto prvého roku „...Výkonný výbor nemohol pracovať ako centralizovaný orgán. Bol ruskou inštitúciou“ (Second Congress of the Communist International. Evening Session of August 4. Marxist Internet Archive). Každopádne Exekutíva počas tohto prvého roku existencie v podmienkach izolácie buduje rozhodnutiami Exekutívy svoj aparát na Západe v podobe býr, na ktoré je fakticky prenesená časť politických kompetencií. K ich zriadeniu vyslala svojich splnomocencov z Ruska, ktorí boli účastníkmi I. kongresu. Gruber je napr. vyslaný zriadiť viedenské, Rutgers holandské byro. RGASPI Moskva, f. 498, op. 1, d. 1, l. 1.

rozhodli svoju voľbu zmeniť, v danej chvíli boli presvedčení, že našli pevný bod, okolo ktorého sa začali čoskoro zoskupovať.“¹⁹ Organizačné zázemie nových vyznávačov bolševizmu tvorili rôzne komunistické skupiny v Rusku či v Európe, ľavicové frakcie vnútorne ideovo nekonzistentných sociálnodemokratických strán alebo relatívne rýchlo vznikajúce komunistické strany, otvorene podriadené medzinárodnému centru.

Tzv. *národné komunistické strany*²⁰ (vrátane KSČ), mali byť v rámci koncepcie vytýčenej už druhým kongresom III. komunistickej internacionály len sekciou jednotnej, „*prísne centralizovanej celosvetovej organizácie*“.²¹ V rámci nej tvorili koncový orgán kominternovského „organizmu“, presahujúci ako do verejnej sféry, tak i do každodenného života nižších sociálnych vrstiev, so zameraním na konkrétnu realizáciu úloh vytýčených riadiacim centrom komunistického hnutia. Na základe svojich verejných a politických aktivít (periodiká, parlamentná činnosť, zhromaždenia, manifestácie, organizačné štruktúry, nábor členstva, voľnočasové organizácie atď.) predstavovali národné komunistické strany najviditeľnejší vrchol ľadovca komunistického hnutia rovnako, ako v medzinárodnom meradle do viditeľného verejného priestoru patrili kongresy Komunistickej internacionály s jej proklamáciami, rezolúciami, platformami, podmienkami pre vstup či aktivitou verejne činných pridružených medzinárodných organizácií. V tomto zmysle tvorili *organizačné a diskurzívne reprezentácie* bolševického komunizmu v legálnom priestore vyčlenenom politicko-právnym systémom konkrétnych krajín.

Z hľadiska postavenia v organizačnej hierarchii, kompetencií a autonómnosti v rozhodovaní však predstavovali komunistické strany v rámci disciplinovaného a ideologicky rigorózneho hnutia podriadenú súčasť regionálnej úrovne. Ako verejne pôsobiace subjekty v politických arénach jednotlivých krajín Európy s možnosťou využívať pomerne široký legálny priestor na svoju organizačno-propagačnú činnosť ich možno považovať za *nástroj* masovej indoktrinácie a organizácie mäs obyvateľstva v tej-ktorej krajine a v tom-ktorom jazyku. Vlastnú činnosť koordinovali s rigoróznymi organizačnými a ideologickými usmerneniami vychádzajúcimi z centra hnutia v sovietskom Rusku.²²

¹⁹ HÁJEK, M. – MEJDROVÁ, H.: *Vznik Třetí internacionály*, s. 114.

²⁰ Pojem *národných* komunistických strán preberám z dobového komunistického diskurzu.

²¹ ADIBEKOV, G. M. – ŠACHNJAZAROVA, E. N. – ŠIRINJA, K. K.: *Organizacionnaja struktura Kominterny 1919 – 1943*, s. 19.

²² Tento všeobecne načrtnutý model vyžaduje samozrejme viacero spresnení diktovaných špecifickým historickým vývojom s konkrétnymi zvláštnosťami v jednotlivých krajinách. Pre československé komunistické hnutie, teda najmä jeho českú časť platí, že strata autonómie vlastného rozhodovania a vedenia komunistického hnutia vychádzajúceho z radikálne socialistickej marxistickej ľavice a jeho bezvýhradné podriadenie medzinárodnému komunistickému centru sa uskutočňovalo v priebehu dvadsiatich rokov 20. storočia (zavŕšené tzv. bolševizáciou strany

Od začiatku existencie Kominterny bola jej predstaviteľom jasná nevyhnutnosť budovania sprostredkovateľských centier v Európe. Túto potrebu vyjadruje aj list významného predstaviteľa ruskej zahraničnej politiky (oficiálnej i neoficiálnej) v prvých rokoch po Októbrovej revolúcii J. Berzina Zinovievovi z 28. júla 1919, v ktorom uvádza že je „krajne potrebné nejaké centrum za hranicami, ktoré by naše rozhodnutia uviedlo do života, rozširovalo by naše úlohy (napr. cirkulárnymi listami) rozdeľovalo by prostriedky. Udržiavalo by vzťahy so všetkými pripájajúcimi sa organizáciami“.²³

Už v prvom roku činnosti Komunistickej internacionály bol medzi centrom a národnými nástrojmi realizácie programu komunistického hnutia cieľavedome budovaný aparát súc menej viditeľný než komunistické strany, ktorého úlohou bolo sprostredkovať mnohoraké spojenie medzi jednotlivými bodmi organizačnej hierarchie (resp. siete – na jednotlivých úrovniach hierarchie) za účelom zjednotiť celý systém, centralizovať jeho funkcie na úrovni národných či regionálnych subsystémov a vôbec maximálne zefektívniť jeho fungovanie a pôsobenie v jednotlivých krajinách resp. regiónoch Európy a sveta vôbec. Vytváraná sieť slúžila popri redistribúcii finančných dotácií z Ruska, prepravy ľudí a rôzneho tovaru predovšetkým komunikácii a výmene informácií v najširšom zmysle, ktorá bola predpokladom pre efektívne politické rozhodovanie v centrách hnutia.

Informovanie moskovského riadiaceho centra komunistického hnutia od periférie, ktorému predchádzalo zbieranie a spracovávanie informácií, ako aj zabezpečovanie ich prepravy do Moskvy bola jedna z najdôležitejších úloh regionálnych pobočiek zriaďovaných Komunistickou internacionálou od 14. apríla 1919.²⁴ Táto komunikácia prispievala k postupnému zosúladieniu plánov s podmienkami ich realizácie, danými predovšetkým politickým a právnym priestorom danej krajiny, stavom organizácie hnutia, ako aj sociálnej nespokojnosti, a možností mobilizácie najnižších vrstiev. Dôležitými skúsenosťami pre vyhodnotenie situácie a nastolenie politickej stratégie v hnutí boli skúsenosti tvrdej konfrontácie antisystémovej komunistickej činnosti s postupne sa konsolidujúcim represívnym aparátom jednotlivých území.²⁵

a presadením sa na všetko odhodlaných a Moskve takmer bezvýhradne oddaných „karlínskych klukov“) na konci dekády.

²³ *Komintern i ideja mirovoj revolucii*, s. 126.

²⁴ Z rozhodnutia Malého Byra Exekutívy Komunistickej internacionály to malo byť maďarské, bavorské, škandinávské, ukrajinské a neskôr viedenské, nórske, holandské byro a západoeurópsky sekretariát v Berlíne. Samotná realizácia týchto úloh spravidla vykazovala istý časový sklz ako aj ďalšie organizačné, finančné či personálne problémy, ako je tomu aj u nižšie spomenutého Viedenského byra. *Komintern i ideja mirovoj revolucii*, s. 122 – 123.

²⁵ Reflexia pomerne krátkej, hoci intenzívnej skúsenosti tvrdej konfrontácie snáh komunistických strán a skupín s viac či menej obmedzenými možnosťami svojho podvrätneho pôsobenia v demokratických štátoch bola základom pre zdôvodnenie požiadavky budovania ilegálnych

Z periférie hnutia tak bolo centrum zásobované predovšetkým informáciami o stave organizačnej práce, represiách voči hnutiu, politickej, hospodárskej, sociálnej situácii, zasielanie vydávanej literatúry a novín atď.

Regionálnym (národným) komunistickým organizáciám – stranám, skupinám, frakciám – sa naopak sprostredkovali v prvom rade dokumenty, operatívne informácie, peniaze, okrem toho literatúra a iné propagandistické texty zo strany centra.

V regióne bývalej rakúsko-uhorskej monarchie malo zásadné sprostredkovateľské funkcie plniť Viedenské byro („juhovýchodné byro“ s okruhom pôsobenia pokrývajúcim Československo, Maďarsko, Rakúsko, Bulharsko, Rumunsko, Grécko, Albánsko, Juhoslávia), fakticky budované už od konca roku 1919.²⁶ Počas existencie byra figurovali bez výraznej zmeny v rôznych plánoch jeho práce okrem iných úloh nasledovné povinnosti: v prvom rade organizovanie a udržiavanie spojenia medzi centrom a regiónmi pod správou byra. Ďalej malo na starosti prijímanie správ o aktuálnej situácii od komunistických strán a skupín v jednotlivých regiónoch spadajúcich do jeho kompetencie a ich rozširovanie medzi ostatnými ním zastúpenými krajinami, archivovanie týchto materiálov, ich spracovávanie a zasielanie centru

aparátov komunistických strán v Európe, prijatým II. kongresom Komunistickej internacionály v roku 1920.

²⁶ Ako sa píše v správe jeho predstaviteľov z 19. 1. 1920 zaslanej Západoeurópskemu byru, cieľom činnosti Viedenského byra malo byť vybudovanie spojenia, stykov, dopravy medzi komunistickými stranami a skupinami v juhovýchodnej Európe. Zároveň malo nadviazať spojenie so západoeurópskym byrom v Berlíne a s byrom v Zürichu. Poverenie a prostriedky na založenie získal v Moskve Gruber (K. Steinhart), účastník I. kongresu KI. Bol však zatknutý v Rumunsku, pričom peniaze mu boli zabavené. Medzitým sa konala v Nemecku konferencia KI, ktorá medziiným rozhodla zriadiť pobočku Westbyra pre juhovýchodnú Európu. Úlohou bol poverený Charles. Vo Viedni ihneď nadviazal spojenie s ľuďmi z Komunistickej strany Maďarska a väčších komunistických skupín a vznikol výbor zložený z Charlesa, Lorenza a Krasneho, ktorý prevzal vedenie práce. V správe menovaní opisujú svoju dovtedajšiu činnosť: „Vytvorili sme spojenia s Rakúskom, Maďarskom, Československom, Poľskom, Juhosláviou, Talianskom, Rumunskom, Bulharskom, dočasne aj so Švajčiarskom a Talianskom. Všetky menované strany vedia o vytvorení byra a už deklarovali vôľu spolupracovať. Oficiálne vyjadrenie chýba ešte od poľskej strany, avšak očakávame v najbližších dňoch návrat nášho kuriéra. Žiadne spojenie nie je s Ukrajinou, máme však cez vo Viedni žijúceho ukrajinského súdruha spojenie s Východnou Haličou. Priebežne sme nadviazali súkromné spojenie s tunajším Poale Zion a s ľavicou soc. demokracie... Kuriérov sme vyslali: Do Nemecka k vyššie spomenutým stranám a jedného priamo do Ruska. Okrem posledného máme od všetkých správy, niektorí sa už vrátili. Ako bolo spomenuté, poľský kuriér sa ešte nevrátil a od rumunskej strany doteraz neprišla odpoveď. Okrem toho odosielame pravidelné správy R.S.K. a začali sme posilať správy prístupujúcich skupín skupinám medzi sebou...“ (RGASPI Moskva, f. 498, op. 1, d. 1, l. 1). Byro bolo zrušené v marci 1922 a väčšina jeho konšpiratívnych a sprostredkovateľských funkcií prešla na inštitúciu dôverníka kominternovského Oddelenia medzinárodných vzťahov (v Československu túto funkciu zastával v rokoch 1921 – 1922 N. Lubaršij [Carlo] po podobnej práci v Taliansku v roku 1920). RGASPI Moskva, f. 495, op. 71. Pozri tiež ADIBEKOV, G. M. – ŠACHNJAZAROVA, E. N. – ŠIRINJA, K. K.: *Organizacionnaja struktura Komintern 1919 – 1943*, s. 55.

v Moskve, ako aj zasielanie správ stranám o činnosti moskovského centra, podmienkach v Rusku. Rovnako významnou úlohou bolo obstarávanie kníh, brožúr, časopisov a novín z územia pre Exekutívu KI, ako aj berlínske byro a naopak príjem literatúry z vydavateľských centier komunistického hnutia (Moskva, Berlín) a ich distribúcia jednotlivým stranám. Medzi vrcholné úlohy patrilo organizovanie porád a konferencií predstaviteľov jednotlivých komunistických strán a skupín z regiónov spadajúcich pod správu byra. Konferencie mali zostať skryté pred zrakom verejnosti ako aj štátnych orgánov v krajinách konania, čo sa viac či menej organizátorom darilo.²⁷ Práve v tejto sfére pôsobenia bol týmto nižším, tzv. „pomocným“ strediskám hnutia zverený pomerne značný mandát pre politické rozhodovanie, ktorý sa však časom ukázal ako nevhodný pre centralizovaný model riadenia KI. Z politických konferencií predákov spočiatku vnútorne rôznorodého hnutia hlásiaceho sa k III. internacionále v európskych krajinách mali tendenciu vychádzať nekonformné názory a postoje nezlučiteľné s oficiálnou líniou moskovského centra. Postupne boli jednotlivé byrá Kominterny zbavené rozhodovacích právomocí alebo zrušené.

Po niekoľkých rokoch hľadania správnej podoby prevodového mechanizmu medzi riadiacim centrom Kominterny a „národnou“ úrovňou organizačnej hierarchie od roku 1920 postupne preberá hlavnú úlohu v tejto funkcii silne zakonšpirované Oddelenie medzinárodných vzťahov (*Otdel međdunarodnich svjazei IKKI – OMS*).²⁸ Malo na starosti vytváranie a udržiavanie spojenia medzi centrom a regiónmi pomocou uzlov v konkrétnych krajinách. Jednotlivé uzly sprostredkovateľskej siete boli bezprostredne podriadené len OMS a vyňaté spod akejkoľvek kontroly národných komunistických strán. Do práce týchto prevodových uzlov sa nevmiešavali a nemali na ňu vplyv, naopak, splňali žiadosti samostatných pracovníkov týchto bodov v organizačnej sieti Kominterny, sprostredkujúcich príkazy centra. Kľúčových pracovníkov menovalo OMS z radov funkcionárov iných krajín, často spomedzi emigrantov – komunistov (pre ČSR bola „osudová“ maďarská komunistická emigrácia, ktorá v pozíciách prostredníkov medzi EKI a národnými hnutiami zohrávala kľúčovú úlohu). Jedným z prezentovaných dôvodov privtelenia práce v oblasti vzťahov medzi stranami navzájom a národnými

²⁷ Konšpiratívne fiasko predstavovala napr. konferencia v Amsterdame (3. – 8. 2. 1920), ľahko odhalená políciou (HÁJEK, M. – MEJDROVÁ, H.: *Vznik Třetí internacionály*, s. 222). Naopak, organizátori konferencie komunistických strán Malej dohody a balkánskych štátov, konanej vo Viedni 6. – 7. 10. 1921 úspešne odpútalí pozornosť bedlivých policajných orgánov o.i. tým, že avizovali ako miesto konania Bratislavu. RGASPI, Moskva, f. 498, op. 1, d. 9, l. 1 – 21.

²⁸ Najprv pod menom Konšpiratívne oddelenie na čele s D. Beikom, od júna 1921 Oddelenie medzinárodných vzťahov (*Otdel međdunarodnich svjazei IKKI – OMS*) na čele s O. Pjatickým. ADIBEKOV, G. M. – ŠACHNJAZAROVA, E. N. – ŠIRINJA, K. K.: *Organizacionnaja struktura Kominterny 1919 – 1943*, s. 25.

úrovňami a centrom k tomuto oddeleniu bola neskúsenosť absolútnej väčšiny komunistických strán v konšpiratívnych metódach práce, čo predurčilo nevyhnutnosť viesť činnosť „zhora dole“ a zveriť vedenie tejto práce OMS.²⁹

Personálne zabezpečovala Kominterneta vhodných ľudí pre konšpiratívnu činnosť spomedzi aktivistov z východnej Európy (Poľsko, Litva, Lotyšsko, poprípade Maďarsko, Rumunsko) v období pred vojnou pôsobiacich v ilegalite uprostred represívnych režimov, s nízkou úrovňou politickej plurality a slobody prejavu, tlače a pod.³⁰ Disponovali skúsenosťami, ktoré organizátori hnutia zo západnej i strednej Európy nemohli nadobudnúť v takejto rozvinutej podobe. V liste z Viedne do Moskvy z 29. decembra 1919 si J. Krasnyj, ako sám seba v ňom nazýva, „starý poľský bolševik“³¹ ťažká, že „...pred niekoľkými týždňami vzniklo podľa rozhodnutia konferencie West büro. Práca nejde a nepôjde preto, lebo tunajší nevedia konšpiratívne pracovať, čo práve v rakúskych podmienkach a policajnom ovzduší treba.“³² Naopak z priestoru východnej Európy sa uplatňovali v komunistickom hnutí osoby s dlhoročnými skúsenosťami z politického podzemia. V prvých povojnových

²⁹ PJATNICKIJ, V. I.: *Osip Pjatickij i Komintern na vesach istorii*, s. 173 – 176.

³⁰ Mimoriadne dobre sa v ilegálnej, konšpiratívnej práci komunistického hnutia a v jeho tajných misiách v dvadsiatych rokoch uplatňovali bývalí militanti zo židovskej socialistickej strany pôsobiacej pred vojnou v Rusku a ruskom zábore Poľska, v tzv. Bunde, ako napr. A. Guralski, M. Borodin, D. Petrovski, M. Rafei. Všetci pri svojej práci používali viacero krycích mien, takže je často ťažké ich identifikovať v rôznych krajinách ich pôsobnosti. LAZITCH, B. (in collaboration with DRACHKOVITCH, M.): *Biographical Dictionary of the Comintern*. Stanford, Cal., 1986, heslo Guralski.

³¹ Krasny, Józef, nar. 1877, pôsobil pred vojnou v poľskom socialistickej hnutí. Po založení KI vyslaný ako tajný emisár do Viedne, kde riadil agitáciu a propagandu v krajinách strednej Európy a Balkánu. V rokoch 1920 a 1921 zastával dôležité úlohy vo Viedenskom byre KI. Počas poľsko-sovietskej vojny vydával poľskú korešpondenciu v poľštine, nemčine a francúzštine. Písal aj pre iné publikácie, napr. revue *Kommunismus* (1920-1921). Po likvidácii juhovýchodného byra zostal vo Viedni a v rokoch 1922-23 ako zamestnanec sovietskeho vyslanectva a bol v tajnom aparáte Kominterny. Po povolaní do Moskvy bol politicky nečinný, aktívny len vedecky a publikačne. (LAZITCH, B. (in collaboration with DRACHKOVITCH, M.): *Biographical Dictionary of the Comintern*. Stanford, Cal., 1986, heslo Krasny) Podľa memoárov Besedovského bol v čase jeho príchodu k viedenskej misii (1922) Krasny ako osobný priateľ Dzeržinského zástupcom Čeky pri ruskej legácii, v permanentnom konflikte s M. Broňskim, ktorý stál na čele ruskej legácie. Krasneho činnosť vo Viedni mala byť sériou „najškandálnejších kúskov“. Agenti Krasneho sa snažili podplácať polohladných rakúskych úradníkov, trpiacich v tej dobe infláciou, aby ich primáli k predaju štátnej korešpondencie pričom sa to uskutočňovalo otvorene v kaviarňach v strede mesta. Dával otvorene stopovať ruských emigrantov a chválil sa, že má najbohatšiu sieť informátorov a provokátorov medzi emigrantmi a môže dať zabiť kohokoľvek z politických činiteľov spomedzi emigrácie, jeho politickým protivníkom. Vďaka vplyvu Dzeržinského bol menovaný emisárom KI pre Rakúsko a Maďarsko. Z jeho hlavy vzišla myšlienka rozoštváť Rakúsko a Maďarsko tým, že vyvolá povstanie v Burgenlande, spornej pohraničnej oblasti, na čo vyhodil 200.000 dolárov a len Broňski ho prinútil sa vzdať tohto plánu (BESEDOVSKI, G. Z.: *Paměti sovětského diplomata*, s. 35.) Pravdepodobne (podľa neoverených správ československých úradov) sa v roku 1920 malo pod jeho organizačným vedením pripravovať povstanie aj na Zakarpatskej Ukrajine.

³² RGASPI Moskva, f. 498, op. 1, d. 3.

rokoch často mali na starosti ilegálne aparáty ako emisári Kominterny, tvorili spojky medzi EKI a národnými stranami. Každý z nich často menil doklady a s nimi aj identitu spojenú najmä s menom či prezývkou v korešpondencii (Lubarskij [Larski, Niccolini, Carlo], Krasny, Borodin [Grigorij, Nikiforov, Brown], Abramovič [A. Albrecht, Zalewski, Alexander] Guralskij [Lepetit, Benjamin, Juan de Dios], Reich [James, Thomas, D. Gordon]).

Vo všeobecnosti sa dá hovoriť, že bolševická elita stojaca na čele Ruska (presnejšie ÚV RKS(b) – lebo tento orgán možno fakticky považovať za vrchol mocenskej pyramídy aj v medzinárodnom komunistickom hnutí),³³ využívala všetky možné prostriedky poskytované dobou a všetky možné nástroje, ktoré si dokázala vytvoriť k „vývozu revolúcie“ za svoje hranice (z nich najvýznamnejším sa stala v medzinárodnom kontexte okrem sovietskej zahraničnej politiky samozrejme Komunistická internacionála). Snažila sa vyplniť akýkoľvek možný priestor, ktorý sa jej pre to uvoľnil. Samozrejme miera efektívnosti využitia tohto priestoru rástla postupne a nikdy nemohla byť ideálna, a najmä roky do III. kongresu sú skôr roky hľadania efektívnej cesty, a to predovšetkým metódou pokusu a omylu (presnejšie vynakladanie obrovských súm s nízkym efektom). Precizácia mechanizmov rástla spolu so zlepšovaním kontaktov s Európou, vybudovaním spoľahlivých informačných kanálov a stabilných oporných bodov, filiálok, inštitúcií, umožňujúcich rýchlu, pokiaľ možno bezprostrednú spätnú väzbu pre zhodnotenie vynaloženej energie a prostriedkov na realizáciu cieľov (organizácia a propaganda) a z toho plynúce možnosti kontroly, a najmä s rastom vnútorne i navonok disciplinovaných sekcií III. internacionály – národných komunistických strán.

Popri všetkých materiálnych a personálnych možnostiach zabezpečenia subverznej činnosti bolševického hnutia základný rámec pre možné spôsoby realizácie cieľov komunistického hnutia tvoril ich vlastný ideologický *étos* a na ňom postavená legitimita rôznych druhov činnosti uprostred politických systémov európskych štátov.³⁴

Étos pôsobenia bolševického komunizmu ako jedného zo socialistických prúdov vychádzajúcich z revolučného, antisystémového marxizmu disponoval vlastnými filozofickými, resp. ideologickými dôvodmi,

³³ Ako zhrňuje sovietskolog R. Pipes, „formálne bola Kominterná nezávislá ako od sovietskej vlády, tak aj od Ruskej komunistickej strany; v skutočnosti bola oddelením Ústredného výboru RKS. Oficiálne oddelenie týchto dvoch organizácií (...) umožnilo Moskve súbežne vykonávať politiku zmiernenia napätia a podvratnej činnosti“ (PIPES, R.: *Russia under bolshevik regime*. New York 1994, s. 167). Množstvo materiálov k tejto otázke počas celej existencie Kominterny prináša kniha dokumentov: *Politbjuro CK RKP(b) i Komintern. 1919 – 1943. Dokumenty*. Moskva 2004.

³⁴ Vo všeobecnosti sa v dobovej rétorike bolševikov hovorilo zhrňujúco o dvoch rovinách podpory revolučných cieľov v iných krajinách: morálne stimuly a finančné (materiálne) stimuly. Tieto dve roviny sú základnými charakteristickými spôsobmi podpory subverzívnych hnutí akéhokoľvek charakteru zo strany ich podnecovateľa. Morálna podpora legitimizuje činnosť (povážšine ideologickými imperatívmi) a materiálna ju vôbec umožňuje a zabezpečuje v danom prostredí.

pre ktoré nerešpektoval *legálne* rámce politicko-právneho systému v krajinách svojho pôsobenia ako hraničné obmedzenia vlastnej činnosti. Na základe vlastného ideologického *a priori* sa staval do radikálnej opozície voči každému spoločenskému zriadeniu, ktoré nebolo vytvorené podľa bolševických zásad, s cieľom odstrániť ho a nahradiť ho sovietskym systémom. Právny poriadok týchto, v Európe poväčšine demokratických systémov, vnímal len ako jednu zo špecifických sfér vlastnej aktivity vyžadujúcu pre efektívne naplnenie cieľov hnutia aj adekvátne zvolené prostriedky. Legalita parlamentnej demokracie v Európe nemala byť uctievaná, ale maximálne využitá na jej podkopávanie.³⁵ Bolševická ideológia prepožičiavala svojim stúpencom právo využívať a zneužívať akýkoľvek ne-socialistický systém. Nad právo a ním vytvárané hranice legálnej činnosti ľudí a organizácií panujúce v krajinách mimo sovietskeho Ruska povyšovali vlastnú radikalistickú verziu starého konštruktú *prírodného práva* nachádzajúceho legitimizáciu v komunistickej doktríne. Vo všeobecnosti spočívala v prirodzenom práve proletariátu na oslobodenie, definovanom už v spisoch zakladateľov marxizmu či v programoch marxistickej sociálnej demokracie koncom 19. storočia ako právo využiť na naplnenie svojho programu „všetky účelné a prirodzenému právnemu vedomiu ľudu zodpovedajúce prostriedky.“³⁶ Militarizovaná bolševická verzia po prvej svetovej vojne svoj antisystémový postoj k právnym a politickým poriadkom krajín svojho pôsobenia ešte vyostřila na rozdiel od tradičnej sociálnej demokracie, ktorá sa výrazne nacionalizovala a plne prechádzala na pozície legálneho pôsobenia v rámci parlamentnej demokracie. Najkrajnejšie metódy komunistického hnutia sa naopak nevyhýbali podnecovaniu násillia, či už vo forme povstaní, vzbúr, pouličných šarvátok s inými extrémistickými hnutiami, alebo aj v krajnom prípade k metódam oficiálne odsudzovaného individuálneho terorizmu. Najviditeľnejšie porušenia všeobecnej humanity, aké sa diali v Rusku boli naopak legalizované a ospravedlnené fikciou novej, v krajine Sovietov budovanej ľudskosti.³⁷

³⁵ K tejto otázke pozri tiež: KÁRNÍK, Z.: *Pravé a levé politické extrémery v Českých zemích a Československu, především meziválečné doby, zvláště pak fašismus a komunismus*. In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. III. [Ed.:] Z. Kárník, M. Kopeček. Praha 2004, s. 23.

³⁶ Program sociálnodemokratickej strany Rakúska prijatý na zjazde v Heinfelde, konanom 30. decembra 1888 – 1. januára 1889. In: *Antológia k dejinám medzinárodného robotníckeho hnutia a Komunistickej strany Československa*. Bratislava 1973, s. 216.

³⁷ Humanita, morálka a akékoľvek normy správania dovtedy považované za univerzálne vytvorené civilizračné hodnoty a rámce akékoľvek rivality prudko zrelativizovala vojna, takže bolševici ich nepociťovali ako záväzné normy vlastného konania. V povojnovej diskusii vo vnútri radikálneho socialistického prúdu o revolučnom násillí ústiacom v Rusku do teroru vystúpil G. Zinoviev s nasledujúcimi slovami, legitimizujúcimi násillie ako dedičstvo imperialistického vývoja zatiahnuvšieho ľudstvo do vojny: „Nikomu nie je toto vraždenie príjemné... Prišlo preto, lebo revolúcia sa zrodila z vojny. Za vojny, počas ktorej bolo zmasakrovaných 20 miliónov ľudí, sme

Pre vyhranene antisystémové komunistické hnutie zostali *ilegálne* metódy, nástroje a prostriedky práce aj v podmienkach pluralitnej parlamentnej demokracie rovnako príhodnými pre splnenie cieľov ako *legálne*. Kritériom pre voľbu medzi nimi sa stal predovšetkým princíp *účelnosti*. Každopádne, toto pomerne abstraktné kritérium voľby medzi legálnymi a ilegálnymi metódami v zahraničnej práci ruských bolševikov a ich prívržencov mimo Ruska sa začalo precízne uplatňovať v praxi až postupne, s postupným uchytením sa komunizmu na Západe v podobe organizačných reprezentácií (komunistické skupiny, strany či frakcie) a cizelovaním vlastných organizačných a propagandistických stratégií, ako aj postupným presnejším zmapovaním možností pre efektívnu prácu, ako aj priestoru, ktorý im poskytoval daný právny a politický rámec.

Pri zrode svetového komunistického hnutia, ktorý možno s istým zjednodušením stotožniť s dátumom úspešného bolševického prevratu v októbri 1917 v Rusku, však otázka zvažovania efektivity legality činnosti nehrala zvláštnu úlohu. Prvotný nezájum o legalizáciu aktivít komunistického hnutia riadeného z Moskvy bol predovšetkým daný vlastným, ideologicky sformovaným presvedčením, že revolúcia vo vojnu rozvrátenej Európe je otázkou krátkeho času.³⁸ Krátkodobej perspektíve v očakávaniach dosiahnutia skorého cieľa zodpovedali aj nárazové obrovské výdavky financií na podnecovanie revolučných bojov na Západe. Otázka vývozu revolučnej ideológie bola v úvahách bolševických vodcov spätá s obrazom rýchleho šírenia požiaru, hoci pochopiteľne s určitými usmerňujúcimi organizačnými a propagandistickými impulzmi zo strany ruského centra. Skreslené predstavy o možnostiach pre dosiahnutie cieľa na Západe boli okrem ideologicky motivovaného entuziazmu a apokalyptických vízií dôsledkom vojenskej, politickej, ekonomickej a celkovej informačnej izolácie v čase občianskej vojny. Nereflektovali napr. silnú nacionálnu eufóriu vo víťazných ako aj novovzniknutých štátoch, na ktorej sa rozbíjali pokusy podnieť revolučnú občiansku vojnu napríklad v Československu³⁹ alebo Poľsku. Podcenili aj

všetci akosi zhrubli a už si tak neceníme ľudský život. Ľudia si zvykli na to, ísť proti sebe s puškou. Ide o to, akými prostriedkami bránime revolúciu v našej triede, revolúciu pre ľudstvo, akými prostriedkami bránime náš život. Tak znie otázka.“ (Cit. In: HÁJEK, M. – MEJDOVÁ, H.: *Vznik Třetí internacionály*, s. 241). Prípustnosť násilia ako prípustného vzťahu a prístupu k široko a flexibilne definovanému nepriateľovi bolševici ospravedlňovali úpadkom humanity všeobecne, ako aj existenciou nemilosrdného protivníka, pri ktorom akákoľvek „ľudskosť“ by znamenala riskantnú hru s osudom novej humanity iniciovanej socialisticou revolúciou.

³⁸ V presvedčení bolševikov samotná revolúcia v Rusku nemohla mať dlhú životnosť bez bezprostredného rozpútania revolúcie na Západe.

³⁹ Tu nacionálny front voči bolševickému internacionálnemu sa vinul priamo skrz socialistické hnutie. Sociálna demokracia prechádzala obdobím intenzívnej nacionalizácie v dôsledku vlastných štátotvorných úspechov a koaličného pôsobenia v správe štátu. Bolševické pokusy počas MRR presadzovať internacionalizmus vo forme rozvratu nového štátu a obnovením hospodárskej integrity Uhorska v rámci socialistickej federácie narazili v sociálnodemokratickom hnutí na silný odpor.

disciplínu robotníckych vrstiev organizovaných v tradičnej sociálnej demokracii, ktorú sa snažili získať na stranu nového revolučného hnutia. Na druhej strane precenili potenciál povojnového hospodárskeho a sociálneho rozvratu a jeho možného masového revolučného kanalizovania. Ignorovanie legálnych možností práce, predovšetkým využitia možností volieb a parlamentnej práce zo strany vznikajúcich komunistických skupín v Európe sa v roku 1920 stali aj ústredným terčom kritiky „ľavého doktrinarstva“ v komunistickom hnutí zo strany jeho najvyššej ideologickej autority – Lenina.⁴⁰

Naopak, orientácia na legalizáciu činnosti a s tým spätým zvyšovaním účinnosti vynaložených materiálnych, finančných, personálnych obetí sa stávala dôležitou pri presadzujúcej sa vízii dlhodobej práce. V komunistickom hnutí prichádza s postupným politicko-strategickým obratom, ktorý začína v prvých mesiacoch roku 1921.⁴¹ Takmer nepriepustná izolácia Ruska zapríčinená občianskou vojnou sa končí, zintenzívňuje sa komunikácia s budovanými európskymi regionálnymi centrami hnutia a postupne rastúcimi (a legálne pôsobiacimi) komunistickými stranami, skupinami či frakciami v jednotlivých štátoch. Rovnako sa zlepšuje dostupnosť informácií z iných zdrojov, napr. zo zahraničnej tlače a literatúry dopravovanej do Moskvy. Vôbec rastie počet rôznych spojovacích a komunikačných uzlov s Európou korunovaná usadením sa obchodných a diplomatických misíí v jednotlivých krajinách strednej a západnej Európy. Tento stav umožňuje boľševickým elitám komplexnejšiu reflexiu situácie v Európe, získavanie presnejších informácií o situácii v jednotlivých krajinách, postupnej povojnovej konsolidácii, ako aj o sile komunistického hnutia či revolučnosti obyvateľstva. Spolu s neúspechmi útočnej politickej stratégie dochádza v priebehu prvej polovice roku 1921 k presadeniu novej línie politiky hnutia v Európe, charakterizovaného prechodom „od útoku k obliehaniu“. To malo svoj dopad aj na organizačnú a ekonomickú sféru Kominterny, mechanizmus distribúcie materiálnej a finančnej podpory, a celkové prispôbovanie jej aparátu novým podmienkam. Po vlne revolučného

⁴⁰ „Neskúsení revolucionári si často myslia, že legálne bojové prostriedky sú oportunistické, lebo buržoázia robotníkov na tomto poli obzvlášť často (...) klamala a balamutila; zato ilegálne bojové prostriedky pokladajú za revolučné. Ale to nie je pravda....“ LENIN, V. I.: *Detská nemoc ľavičiarstva v komunizme*. In.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch, zv. 5. Bratislava 1973, s. 68.

⁴¹ Obdobie rokov 1921 – 1922 je charakterizované ako obdobie prechodu „od útoku k obliehaniu“, snahou opustiť orientáciu na revolučno-utopické predstavy o podnietení revolúcie v Európe a do centra pozornosti postaviť skôr získanie väčšiny široko definovanej robotníckej triedy a všetkých pracujúcich na stranu komunistickej strany. Na III. kongrese KI sa táto línia stretla v ostrej diskusii s predstaviteľmi teórie útoku, ktorí patrili k iniciátorom tragických akcií ako boli marcové udalosti v roku 1921 Nemecku. Prechod k obratu v taktike sa dá datovať už k 7. januáru 1921, kedy bol zverejnený otvorený list VV KAPD (Komunistickej robotníckej strany Nemecka) ku všetkým pracujúcim a robotníckym stranám vystúpiť spoločne proti nástupu kapitálu. ČERNECOVSKIJ, J. M.: *Komintern i socialdemokracia v 1919 – 1922 gg*. In: Meždunarodnaja organizacija komunistov. Moskva 1990, s. 211.

romantizmu v prvých povojnových rokoch tieto nové podmienky vyžadovali skôr uprednostnenie trpezlivejšej, systematickejšej až drobnej práce v masovom organizovaní hnutia na Západe s dôrazom na efektivitu a racionalitu vo vynakladaní prostriedkov k tomu určených. V personálnej rovine nahrádzajú dobrodruhov a revolučne oduševnených optimistov ľuďmi systematickej a neviditeľnej práce.⁴²

⁴² Zosobnením týchto zmien je príchod Osipa Pjatnického do aparátu Kominterny. Jeho čas prichádza v marci roku 1921, pri reflexii ústupu revolučnej vlny a porážkach pre bolševikov nádejných povstaní v rokoch 1919 – 1921. Začala sa riešiť otázka nového vybudovania mechanizmu exportu revolúcie vo všeobecnosti. Z obdobia III. kongresu Kominterny je viacero svedectiev ohľadne nevhodnosti organizácie a financovania hnutia na Západe. Lenin a ÚVRKS(b) sa rozhodli poveriť O. Pjatnického prebudovaním aparátu KI v tomto zmysle. Do Kominterny prichádza ako profesionálny funkcionár ruskej strany a jeho príchod znamenal zmenu v organizácii štruktúry a fungovania KI aj na personálnej úrovni. Bolo nutné vnieť poriadok do hospodárenia s finančnými prostriedkami, pridelovanými sovietskou vládou Kominterne, pretože práve na finančnú podporu mladým komunistickým stranám sa vydávali nemalé obnosy (PJATNICKIJ, V. I.: *Osip Pjatnickij i Komintern na vesach istorii*, s. 136 a 196). Koncom roku 1921 a začiatkom roku 1922 uskutočnil Pjatnickij inšpekčnú cestu po jednotlivých kominternovských uzloch v Európe, so zameraním na zhodnotenie efektivity ich práce, pričom Viedenské byro so svojou vydavateľskou činnosťou („aparát Filipa“ – pseudonym Bélu Szántóa) v tomto „audite“ príliš neobstálo. RGASPI Moskva, f. 495, op. 30, d. 31.

Německý bolševismus a komunistické skupiny v Čechách v počátcích ČSR

Zdeněk Kárník

Prvopočátky ohlasu bolševického převratu a pak třetí ruské revoluce mezi německými radikály v Československu byl jednoznačný: mísil se v něm maximální radikalismus sociální s radikalismem nacionálním. Bez jakýchkoli pochyb se tak vyjádřily dva dokumenty, jež jsou k dispozici, a to leták „Arbeiter Brünn! Bürger!“ z ledna 1919, a leták ohlašující založení Kommunistische Partei Deutschböhmen, zachycený v březnu toho roku na severu Čech. Oba útočí na českou vládu jako hlavního nepřítele a představitele imperialismu (německý třídní nepřítel nebyl brán v potaz), nýbrž i to, že počítají s organizační základnou německých zemí a území, založených v teritoriu již existující ČSR, a s jejich automatickým připojením k „Velkoněmecku“.¹ Ideologické zaměření vůdců hnutí situaci odpovídalo.

Duše severočeské skupiny, stojící s největší pravděpodobností za ohlášenou Kommunistische Partei Deutschböhmen, byl pouze třiačicetiletý Wenzel Krejcik a o něco starší Rudolf Schögel. Jejich počínání nebylo totiž ovlivňováno tolik situací v ČSR, jako v Německu, kde probíhaly boje uvnitř revoluční menšiny² rozhořčené boje. KPD s levým křídlem USPD se vyslovovaly proti parlamentní demokracii a pro systém rad – sovětů. Na kongresu rad, který měl rozhodnout o osudu německé revoluce, však se ocitl tento směr v poměrně malé menšině – většinu ovládala především umírněná

¹ Zabýval jsem se věcí v malé stati „K epizodě bizarních počátků německého komunismu v ČSR: Kommunistische Partei Deutschböhmen – zástupce nacionálního bolševismu? Použité termíny „Velkoněmecko“, „rozdrčení Československa a Francie“ atd., použité v připomenutých tiskovinách, verifikují dostatečně uvedené zaměření; další písemné prameny, kromě českých odpovědí, jež jsou adekvátně nacionálně obranné, nejsou k dispozici.

² Termín je nutno vzít pro pochopení věci doslova. Za revoluční musíme v Německu považovat část Nezávislé sociální demokracie (Unabhängige sozialdemokratische Arbeiterpartei – USPD), jež tvořila v sociálně demokratickém spektru jen menšinu – mnohem početnější byla SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands). A menšinou v USPD (brzy z ní vystoupila) byl Spartakus Bund, který se po vášnivých diskusích změnil v Kommunistische Partei Deutschlands (KPD). V březnu 1919 propukly pouliční boje znovu; úpornost obou stran, jak revolučních dělníků, tak konzervativně militaristických obránců parlamentní demokracie byla nekonečná. V dubnu a květnu proniklo mínění, že probíhá boj revoluce o život i do ČSR a hloubka třídního rozporu se ukazovala být i mnoha dosavadním stoupencům rodícího se nacismu zřejmě hlavní. Sympatie si získávala u některých stoupenců DNSAP nyní KPD.

většina USPD a SPD. Boje byly přeneseny brzy v Berlíně, Hamburku a několika dalších městech do ulic a měly krvavé následky – šlo doslova o bitvy (vrcholem lednové bylo zavraždění Karla Liebknechta a Rosy Luxemburgové, kteří, se mj. lišili navzájem ve svých názorech na boj o moc), ve kterých zvítězila armáda, resp. její revolucí nenarušené jednotky z Pobaltí, o kterou se nakonec v nezbytí opřela nejen vláda jako celek, nýbrž i SPD a ministr vnitra sociální demokrat Noske. Jako směrodatný vyploval na povrch v KPD internacionalismus KPD natolik silně, že tzv. „nacionální bolševismus“ se ocitl zcela na okraji hnutí – resp. byl vytlačen i v Německu brzy na okraj bolševismu a z něj k založení samostatné strany, jež potom splynula s takovou, jaká už existovala v německých oblastech ČSR, kde byla založena, a v Rakousku, tj. Deutsche National Sozialistische Arbeiterpartei (DNSAP) z doby války a vlastně i éry předválečné.³

Nakolik obnášel v sobě onen prvoplánový internacionalismus KPD, doprovázený zásadním antiparlamentarismem (KPD na svém sjezdu odmítla vůbec se účastnit voleb do parlamentu) prvky velkopanského nacionalismu, ať sovětského či německého, je ovšem již jiná otázka. Zcela jistě byli totiž němečtí bolševici přesvědčeni s celou tvořící se Kominternou, že rozhodující pro úspěch komunismu v Evropě mimo Rusko je samozřejmě jeho vítězství v Německu. Ono teprve bude rozhodovat o osudech komunismu vůbec. To muselo mít následky – předpokládalo se, že co prospívá německému komunismu, prospívá komunismu vůbec – a naopak. A dále, že případný prospěch revolučního bolševiky vedeného hnutí v jiném, pochopitelně menším národě, neprospívá-li revoluci v Německu, je ve skutečnosti nerevoluční a vlastně škodlivý.

Mělo to pochopitelně vliv na hodnocení celých období vývoje poválečné Evropy. Když se dostavil v roce 1923 neúspěch bolševického náporu v Německu, došla i Kominternu k názoru, že tak tehdy skončila definitivně poválečná revoluční vlna. Soudila, nejen KPD, nýbrž i VKS(b), Kominternu a s ní všechny komunistické strany, že začalo období stabilizace kapitalismu,

³ V trojici protonacistických či už přímo nacistických stran si činila původně nárok na vůdcovství česká (böhmsch) DNSAP, jež hnutí „vynalezla“, a to právě v severních Čechách, a její vůdci, především Hans Krebs a na Moravě Rudolf Jung. Postupem času se ovšem ukázalo, že rozhodující nebudou spory o prioritě založení hnutí, nýbrž o významu té které strany pro revoluci zcela odlišnou, totiž nacionálně socialistickou v celé německé oblasti. Strana říšskoněmecká, jež ve jménu měla přehozeny pouze dvě první slova (znělo tedy NSDAP) se musela stát bez jakýchkoli pochyb vůdčí a směrodatnou a po několika letech se tak stalo. Strana v ČSR se sice „znovuzaložila“ v Československu, neboť se musela legalizovat; v prvních (obecních) volbách v červnu 1919 hrála však podřadnější roli. Její čas začal nadcházet až za 10-12 let. Mnohem silnější byla v Němci obývaných krajích nejen sociální demokracie, nýbrž i komunistická strana (nejprve pod názvem Kommunistische Partei Tschechoslowakei – deutsche Abteilung). Když se např. spojila ve volbách r. 1920 s Lodgmanovou Deutsche National-Partei (DNP), jež chtěla původně německý národ v ČSR vést, nedosáhly obě dohromady i v ryze „německých“ krajích více jak 1/3-1/2 hlasů německé sociální demokracie (DSAP).

samozejmě, že pouze stabilizace „dočasné a částečné“. Idea, že vítězství komunismu v zemích mimo starého carského Ruska závisí na úspěchu revoluce v Německu, byla skálopevnou strategickou tezí o etapách na cestě ke konečnému vítězství komunismu na celém světě dost dlouho, jistě do okamžiku, než Stalin prosadil orientaci na „vítězství socialismu v jedné zemi“. Zakomponujeme-li do své úvahy zmíněné hodnocení, pochopíme jednání Moskvy dost přesně nejen v roce 1923, nýbrž i 1933/35, 1945 a konec konců i 1960 (při stavbě berlínské zdi).

Již v květnu 1919, po drastických zkušenostech v Německu, bylo proto celkem snadno v komunistickém hnutí opuštěno dětinství jakéhosi „nacionálního bolševismu“ jako škodlivé, ale zároveň se ještě víc utužila závislost německých komunistů v ČSR na KPD. Bylo to i takticky pro ně výhodné, neboť nyní mohli jejich uskupení v severních Čechách – jež se pojmenovalo Vereinigung der kommunistischen Gruppen Tetschen-Bodenbach (VKG) (Sdružení komunistických skupin v Děčíně-Podmoklech) oficiálně ve svých tezích věrohodně odmítat nacionalismus a šovinismus a prohlašovat, že jejím cílem je internacionální spolupráce proletariátu, v jejich případě především německého a českého. Zároveň s tím přišly další změny: Němečtí bolševici začali hledat svým názorům odpovídající skupiny v německém a zvláště českém socialistickém hnutí, stejně jako na druhé straně byli ochotni udělat vše pro to, aby mohla jejich organizace působit legálně. Osnovatelé Vereinigung der kommunistischen Gruppen koncipovali stanovy v tomto duchu a zároveň doufali, že jim bude povoleno vydávání ústředního časopisu VKG, jenž se měl stát nejen nástrojem propagandy a publikování programových požadavků, nýbrž i prostředkem budování organizační sítě. Obrátili se na úřady s příslušnými žádostmi, nebyli však úspěšní. Krok tímto směrem by byl snad přijatelný i pro československé úřady, jež vítaly obrat v německých elitách směrem k uznání československého státu, resp. ke vstupu na půdu jeho zákonodárství – to na jedné straně; na druhé vedl k zpřehlednění situace, usnadňujícímu operace proti němu. Tak spatřilo sice světlo světa 17. května 1919 v Děčíně, kde měla své sídlo redakce, první číslo časopisu Die Rote Fahne. Nejmenoval se nijak náhodně přesně jako berlínský ústřední list KPD. V podtitulu měla DRF uvedeno, že je tiskovým orgánem Sdružení levých socialistických skupin pro Děčín-Podmokly a okolí (Vereinigung der Linksozialisten).⁴

⁴ V této rozrušené době slovo bolševismus (a komunismus) budilo v některých vrstvách doslova hrůzu. Zároveň však existoval i český ekvivalent pražské Veleobce československých komunistů, jež naprosto neuspěla a zprofanovala se. O ní se vědělo, že jde o aktivitu přejmenovávších se radikálních anarchistů. Jiná byla situace mezi sociálními demokraty. Ve straně proběhla bouřlivá debata co s těmi členy strany, kteří se po návratu ze sovětského Ruska prohlásili za komunisty, především Aloisem Munou, bývalým předsedou Československé komunistické strany na Rusi. Šlo o složitý vývoj, který jsem se snažil rozbrat i v článku Počátky Marxistické levice (ČSČH 1959/2)

Neměnilo to nic na tom, že centrálu vidělo nové Vereinigung v Sasku a nikoli v Českých zemích. Propojení VLS s Německem bylo jistě střídavě na slušné úrovni, neboť jeden z jeho vůdců působil přímo spojovací článek. Pokud jde o plány, pak se naopak mělo stát ještě intenzivnější, zatímco do českého hnutí mířily jen zprostředkovaně některé sondy. A tehdy se zachovalo Presidium ministerstva vnitra v Praze poměrně vstřícně. Nikoli proto, že se dalo zmást změnou názvu, nýbrž proto, že policie komunisty stále a ještě pečlivěji přimhouřenýma očima sledovala a držela se zřejmě hlavního záměru vytvořit si dobrou představu o celé síti. Policie proto poměrně snadno odchytila i korespondenci Emila Müllera, vydavatele DRF se saskou centrálou KPD Sachsen-Ost v Drážďanech. Dopis, napsaný v době příprav vydávání DRF mluvil jasně, že Sdružení levých socialistů je vlastně pobočkou říšskoněmecké komunistické strany.

Policie to tedy věděla a rozhodla se pro jakýsi soubor s komunistickou konspirací. Müller totiž předpokládal, že bude jeho styk sledován a ve svém dopise si liboval, že se mu podařilo policii obelstít a poslat dopis do Drážďan pomocí „důvěryhodného soudruha“. Jen proto využil příležitosti k tomu, aby více referoval o činnosti komunistů na Děčínsku a vůbec v severních Čechách. Nejen ideové, nýbrž i organizační napojení VLS bylo směřováno totiž jednoznačně do Drážďan a nikoli na nějakou zemskou centrálu komunistů v Deutschböhmen (ostatně proto, že se ani nezačala formovat). Příznačně nebyly však, zdá se, navázány styky ani se zdejší sociální demokracií, a co víc, ani s DNSAP. Termín Deutschböhmen byl v dopise ovšem používán běžně, což bylo pochopitelné, protože teprve někdy za měsíc měla být podepsána v Paříži mírová smlouva s Německem, jež měla rozhodnout i o hranicích ČSR na severu Čech (bez zaváhání pak potvrdila starou zemskou hranici království jako hranici Československa). Nepříjemný omyl Müllerův tkvěl v tom, že československou policii podcenil, neboť ho asi ani nenapadlo, že dotyčný „důvěryhodný soudruh“ jí dal dopis k dispozici, protože pracoval jako její agent. Policie si pořídila opis a teprve pak originál dopravil důvěrník do Drážďan, takže Podmokly ani Drážďany netušily, že je tu ještě jiný příjemce zprávy.⁵

Tato přípravná fáze působení VLS a zakládání DRF spadala již do doby, na kterou plánovaly branné složky ČSR jakýsi generální útok na komunisty všeho

a potom v útlé knížce *První pokusy o založení komunistické strany v Čechách* (Akademia-Praha 1966), německy zpracováno do stati in: *Archiv für Geschichte des Widerstandes und der Arbeit*, č. 14, Bochum 1996. Výsledek sporů byl mimořádně významný: Čeští bolševici se museli vzdát plánu založit komunistickou stranu a aplikovat Leninem schválený postup k rychlému bolševickému převratu. Mohli vstoupit do sociální demokracie, museli se však podřítit jejímu programu a organizačnímu řádu. Prostě zmizeli ze scény.

O totéž se pokusili vlastně němečtí komunisté ze severu Čech a přejmenovali se na levé socialisty.

⁵ K otázce policejního konfidenta viz dále. Opis jsem zachytil – Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, f. PM 1911-20/8/1/11/46, č. j. 16541/19.

druhu. ČSR se dostávala totiž do poměrně hluboké mezinárodně politické i vnitropolitické krize, především v souvislosti s neúspěchem na východní frontě, tj. ve válce s Maďarskou sovětskou republikou. Vnitřní dopady se projevíly tak, že se velice rozmohly konspirační pokusy komunistů v ČSR, jež nemířily ovšem do německých oblastí na severu, nýbrž se zaměřovaly na kontakty s Vídní, kde se slaboučká KPDÖ připravovala na romantický revoluční – a neúspěšný – převrat (byl do něj mj. zapleten i Egon Ervín Kisch) a především s Budapeští (česká střediska bolševiků se začala formovat nejvíce v Kladně a v Brně). Protiopatření vyvrcholila v polovině června, kdy maďarská Rudá armáda již okupovala východní a část středního Slovenska (včetně Podkarpatské Rusi) až byla v Prešově 16. června 1919 vyhlášena Slovenská sovětská republika, míněná v případě pro revoluci příznivého vývoje jako základna rozšíření sovětské moci na celou ČSR.

Pronásledování komunistů v českých zemích mělo ovšem svá jakási středoevropská pravidla, jež se vyhýbala pogromistickým metodám. Na Slovensku vládla ovšem (ne právě nejúspěšněji) vojenská diktatura a bylo provedeno hromadné zatýkání vůdců protičeskoslovenských stávek a nepokojů. V českých zemích mířilo na předvečer prvních voleb v Československu, tj. 13. – 15. červen 1919. Proto ke konci května, kdy byl asi zmíněný dopis psán, bylo součástí Müllerovy informace např. oznámení o tom, že byl on a jakýsi Pech a Grünberg zatčeni a odvezeni do vojenské věznice v Terezíně. Avšak písemný „protest“, který (jak Müller uvedl) dodal další z konspirantů Rudolf Schlögel přímo na Ministerstvo národní obrany, měl za následek propuštění.⁶ Na důsledné eliminaci rodící se organizace nemělo tedy PMV zájem.

Policie musela odchyt dopisu velmi ocenit, neboť Müller v dopise ohlašoval brzké vydávání Die Rote Fahne a sliboval, že po vydání (1. číslo vyšlo nakonec 17. května 1919) DRF ihned do saské centrály pošlou, „ne však poštou“; neboť ostatně (jak příznačné pro tuto „budovatelskou“ a chaotickou a pouličními boji komplikovanou fázi vývoje KPD) nemají ani její adresu.

⁶ Překvapivě propuštění si lze však vysvětlit strategií policie i tím, že stížnost byla adresována na armádní orgány. Je nutné připomenout, že v souboji s komunistickou infiltrací vojenské orgány vyvíjely mimořádné aktivity i na poli vnitřní politiky, což se později nedělo, a intenzivně si budovaly tu prestiž. Souviselo to samozřejmě i s tím, že ČSR byla v této době ve válečném (nevyhlášeném) stavu se sovětskou republikou maďarskou a že zatýkání na Slovensku prováděla především vojenská policie na Slovensku v dohodě s civilní správou (Vavrem Šrobárem). Šlo o protičeskoslovenské aktivisty, tj. maďarské a maďarónské nacionály, hlavně však komunisty a jejich sympatizanty. Jak vážně brala armáda věc, dosvědčuje, že internace byla z bezpečnostních důvodů provedena v Terezíně! Mj. zmínění severočeských bolševiků se po svém zatčení mohli tam setkat s oněma ze Slovenska (došlo-li k tomu, nevím). Počinání vojenské protivýzvědné služby se vyznačovalo oproti práci policie také některými specifiky, což souviselo i s tím, že to byla armáda (vojenský návladní Vačlena), kdo připravoval s komunisty intenzivně velký politický proces. Skutečnost, že němečtí komunisté byli rychle a snadno propuštěni a pokud se octili v uvedeném procesu, byli zcela na okraji záležitosti – proces se jich neměl týkat.

Zároveň Müller předpokládal, že když zatčením Grünberga (patrně to byl i on, kdo byl pověřen osobně zajišťovat spojení s centrálou) byly kontakty narušeny, bude následovat utužení spoje a brzký úspěch. Pokud jde o formy styku, vůdci VLS doporučovali používat poštu co nejméně a co nejvíc se spolehnout na kurýry (přecházet hranice bylo tehdy jistě snadné). Podpis dopisu, zasláního tak „bezpečnou“ cestou, byl oficiální a německy důkladný: Podepsána byla jako celek Redakce DRF a sekretariát VKG, doprovodně pak podpisy vedení, tj. zmíněného Krejcika, Müllera, Schlögela a Franze Fiedlera.

* * * * *

Na místě je nyní stručná charakteristika předáků. Bude vycházet ze zjištění policie, jež se jevila jako profesionálně nezaujatá a vyhýbala se nějakému podceňování nebo dokonce zesměšňování.⁷

Mladý *Wenzel Krejcik* (v některých policejních zprávách Václav Krejčík) pocházel z malé vsi Žandov, bydlel v osadě Peiperz u Podmokel, kde byla hřebčírna, a živil se původně jako slévač. Nyní byl ovšem bez zaměstnání, jako většina dělníků, a podle zjištění policie měl ve své předválečné minulosti (za války byl samozřejmě v armádě), což je mimořádně zajímavé, funkcionářskou a redaktorskou činnost v protonacistické Deutsche Arbeiterpartei (DAP), resp. jejím listu Deutsche Worte ve Vídni (za ilegální kolportáž byl souzen už v r. 1912, tj. v době, kdy mu bylo 27). Také to dotáhl záhy na místo šéfredaktora dalšího listu odborů DAP, „Deutsche Volksarbeit“, a to už v Čechách, v Prachaticích. Strana se změnila v Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei – DNSAP již v květnu 1918. Nemám po ruce žádnou informaci o tom, že by se Krejcik stal po svém návratu z fronty v listopadu 1918 opět členem této strany. Mnohé svědčí spíše proti tomu. Podařilo se mu zprvu stát se placeným funkcionářem Spolku navrátilců. Byl znám svou nezištností a ze svého platu, pokud ho ještě měl, přispíval do tvořícího se VLS a neúnavně získával nové členy. Dalo by se předpokládat že ho přímo explozivní vývoj šovinismu v závěru války (běsnění pod heslem „Durchhalten!“) mohl do DNSAP snadno přivést. Policie však věděla, že za svého pobytu na východní frontě navázal styky i s bolševiky (ač nebyl zajat) a brala to právem jako nejdůležitější. Jak se ještě ukáže, Krejcik naopak agitoval *proti* DNSAP.

Druhým mužem vedení spolku byl *Franz Fiedler*, ze všech nejstarší (51 let) z Chabařovic a přestěhovaný do Podmokel, původně malíř, nyní ovšem také bez práce. Byl na balkánské frontě, v prosinci 1918 se vrátil přes Rusko, avšak aniž by přišel s bolševismem do styku, jak uvedl nijak náhodně spis. Kdysi před válkou pracoval v *sociálně demokratickém* listě Die Wahrheit. Ve spolku byl pasivní. Důležitějším byl pro VLS již zmiňovaný *Rudolf Schlögel*

⁷ NA ČR Praha, f. PM 8/1/11/46, č. j. 20067/19. Spis pochází patrně (soudě podle souvislostí) z téže doby, snad ještě z června 1919.

(někdy psaný Schloegel) původně skladník, nyní též nezaměstnaný, a podle všeho s minulostí podobnou Krejčíkově. Ve Vídni se stal dokonce již v r. 1910 vydavatelem listu DAP „Deutsche Arbeiterzeitung“, pak jejím odpovědným redaktorem (šlo o funkci nepřijemnou, před úřady byl za obsah listu odpověden on). Ve VLS byl členem výboru. O dva roky starší *Erwin Schlögel* (bratr?) byl (vyučeným) sazečem, tč. též bez práce a s největší pravděpodobností DRF sázel, nebyl ani členem VLS a účastnil se jen jednání o tisku DRF. *Alois Neuner*, nesporně bizarní osobnost hnutí, byl zřejmě nejmladší (22 let); pocházel z Hořesedel na Podbořansku. Do rakouské armády vstoupil jako dobrovolník v 18 letech, sloužil na frontě v Albánii, zřítíl se však s letadlem, rok byl v nemocnici a jen z ní vyšel, znovu s hlásil (1917) jako dobrovolník. Byl však znovu raněn. Další dobrodružnost projevil v dubnu 1919, kdy navštívil náhodně komunistickou schůzi, rozhodl se vstoupit do Sdružení, dostal legitimaci (příspěvky zaplatil na 2 měsíce dopředu) a ke kolportáži obdržel 10 kusů DRF. Nerozdával je však a z VLS vystoupil. Patrně nejdůležitějším z vedení byl *Emil Müller* (nar. 1886), kameník a sochař, též bez zaměstnání (dostával však podporu). Byl v r. 1915 v Rusku zajat, stýkal se s bolševiky, od 1. čísla se stal vydavatelem DRF, vybíral stranické příspěvky a spolek i hmotně podporoval. Do Rote Fahne psal vždy proti nacionalismu, byl „stoupencem sbratření národů“, jak bylo uvedeno.

Okresní hejtman ve své zprávě konstatoval, že všichni byli připraveni na to, že se proti nim zakročí. Svým přesvědčením se však netajili, komunismem byli „přímo fanatizováni a nalezli by zálibu i v úloze pronásledovaných mučedníků své strany.“ Fiedler byl údajně zdrženlivý, Krejčík a Schlögel byli nadšenými leč omezenými agitátory. Müller zřejmě nepochopil ani podstatu bolševismu (soudil okresní hejtman) a snad proto se stal jeho oddaným apoštolem. Všichni „pevně věří ve zdárný výsledek hnutí“, soudil. Zvláště Fiedler měl v rukou všechny organizační nitky spolku, je chytrý, „samostatně přemýšlející“ a vypočítavý; právě on je schopen organizovat ilegální práci. Krejčík zase získává stoupence mezi navrátilci. Závěr okresního hejtmána Stini je příznačný a stojí za uvedení: „Výše jmenovaní vůdcové žijí v poměrech nutných. Redakční místnosti, v nichž se scházejí, jsou přímo ubohé a žalostné; zodpovědný redaktor přespává v postranní komoře – na starém kulečnicku.“⁸

Uvedené reálie snad dostatečně vykreslují okolnosti, za kterých děčínské „Sdružení levých socialistických skupin v Děčíně-Podmoklech a okolí“,⁹ vzniklo a začalo vyvíjet činnost, jaká byla skladba jeho vedení. Nepochybně to nebyli žádní nováčci v hnutí dělnictva. Výsledek války je uvrhl však „na dno“, z něhož upínali zrak do výšin nové velké ideologie, se kterou se teprve seznamovali. Opouštěla je již zřejmě rychle představa o mesiášském

⁸ NA ČR Praha, f. PM 8/1/11/46, č. j. 21616/19

⁹ Soudím, že zvolené slovo „Sdružení“ je v překladu nejvíce vhodné.

poslání velkoněmecké myšlenky, třebaže někteří se stali v minulosti aktivisty protonacistické strany. Myšlenka, že by bylo možné jí aktivizovat pomocí tak osvědčených metod bolševismu, se ukázala být však brzy jako dětinská. Na její místo se drala nyní idea mezinárodního či nadnárodního revolučního bratrství, oslňoval je bleskový úspěch bolševismu, resp. představa o rychlém a snadném uchopení moci bolševiky i v Německu.

* * * * *

Již 1. číslo DRF zcela nekompromisně zaútočilo na sociální demokracii, kterou obvinilo, že místo podpory revolučního proletariátu a „odstranění zkrachovavšího systému kapitalismu“, spolu s ostatními odstranila dělnické a vojenské rady a utekla se ke spolubudování parlamentního státu; spojila se s buržoazií k vybudování nového buržoazního panství, k „buržoasní demokracii“. „Scheidemann a Noske se krvavě vypořádali s revolučním dělnictvem“. Budoucnost proletariátu je však pouze ve Třetí internacionále; pomlouvání a pokřiky hančí bolševiky jim nepomohou. Proletariát se už nenechá upokojit reformami. Rote Fahne, přestože uváděla, že je časopisem pro český sever a západ, nenaznačila nic, co by připomínalo, že komentuje poměry v ČSR. Příklady brala (krom zmínky o Třetí internacionále) z Německa. O míru psala ovšem jako o lupičském, Wilsona měla za zrádce vlastních ideálů; příznačně stavěla vedle sebe jako viníky Wilsona a Scheidemanna. O Masarykovi či o Kramářovi ani slovo.

V provolání „Všem! Všem! Všem!“ je to už trochu jinak. Píše se tu, že „naši čeští soudruzi trpí kapitalistickým společenským pořádkem stejně jako my!“ Další stať (též umístěna na 1. straně) byla věnována nebezpečí nacionalismu – a to zvláště v Čechách. Argumentace byla však bizarní: „Je zde“, psala DRF, „mnoho nacionálů (míněno Němců) s českými jmény, dříve Čechy.“ A pak je tu „mnoho Němců... německého původu, kteří jsou „echt“ Čechy.“ Tento výlev by svědčil o vlivu DNSAP, trpící primárně na čistou rasu. Dále však se psalo: Již před světovou válkou velké národy (Němci, Rakušané) asimilovaly malé. Jenže „každý národ má právo žít, svobodu přinese skutečný boj proti utlačování a kapitalismu.“ Poněkud humorně však působí v souvislosti s tím poznámka připojená k přihlášce na odběr časopisu: „Recht deutsch ausfüllen!“ Ve věci boje proti nacionalismu nebyla DRF zkrátka příliš konzistentní.

V rubrice „Z pole bojů“ (Vom Kampffelde“) přišla ke slovu první informace, ukazující, že se něco opravdu stalo. Středem pozornosti je totiž zpráva o schůzi DNSAP (jejímiž aktivisty někteří z DRF dříve byli) v Podmoklech, která je celé věnována polemice s referujícím nacistou Dr. Schillingem a poukazům na snahy „soudruhů Krejcika, Schlögela a Fiedlera“,

s referentem polemizovat a obhajovat internacionalismus a komunismus.¹⁰ Byli však přítomnými různými výkřiky umlčování. Závěr listu zněl: Nemůžeme jen chodit na schůze nacionálů, musíme sami svolávat schůze a tam vysvětlovat principy internacionalismu.

Zajímavá byla reakce libereckého čas. Vorwärts, v sociální demokracii oficiálně levicový. Cítil se psaním DRF, líčícím, jak liberečtí zacházejí s příslušníky VLS, napaden. Vorwärts se ohradil, že jednal s různými „organisovanými“ (podtrhl Vorwärts), kteří „inklinují ke komunistickým idejím“ (s „divokými“ že jednat nebude). Jde také o záležitost děčínského kraje strany resp. časopisu Nordböhmischer Volksbote“ a nikoli stranického kraje libereckého.¹¹ A N.V. reagoval jasně: Sekretariát situaci projednával a usnesl: pokud lze soudit podle prvního čísla DRF, „*nechceme mít s tím co dělat*“ (podtrženo v orig.). Ba víc „pokud to bude možné, budeme bránit, aby tento list byl rozšiřován na území našeho kraje.“¹² Za liberecký kraj podepsal souhlasné stanovisko s děčínskými krajský sekretář a vůdce „liberecké levice“ (pozdější člen KSČ) Alois Neurath.

Tak se „levým socialistům-komunistům“ stalo, že opravdoví leví socialisté z Liberce (a zčásti i ve vedení sociální demokracie v Děčíně) si nehodlali nechat ukrást „hrdé označení“ levých či radikálních socialistů, za něž se považovali oni, a hlavní polemiky se začaly odehrávat mezi Rote Fahne a listy Nordböhmischer Volksbote a Vorwärts (pokud neinformovala DRF např. o počínání Reichswehru na Ukrajině, nebyl reprodukován Leninův dopis dělníkům Evropy a Ameriky či se nepsalo o aféře ve Vídni).¹³ Ostatně uvedené články působily pouze jako úvod informace o tom, že ze sekretariátu v Liberci byli propuštěni soudruzi Adalbert Hampel a Franz Effenberger, hlásící se ke komunismu.

Záležitost těchto dvou byla příznačná. Effenberger byl zřejmě dost hluboko konspirován a měl spojení s Aloisem Munou v Kladně, fungoval jako spojka s komunisty ve Vídni a možná i v Maďarsku. Později se octil také v procesu s Aloisem Munou. Naproti tomu Adalbert Hampel¹⁴ (či Vojtěch Hampl) byl sekretářem svazu textilních dělníků a byl propuštěn ze sekretariátu na zásah ústředí strany (schůzi řídil Karl Cermak). Spor se však táhl a s ním i

¹⁰ Při nejmenším to znamenalo, že Krejcik a Schlögel před válkou dokonce redaktoři DAP, předchůdce DNSAP, nazi hnutí opustili a veřejně se vyjadřovali pro komunismus.

¹¹ *Vorwärts*, 20. května 1919, č. 117, s. 5

¹² *Nordböhmischer Volksbote*, 28. května 1919, č. 110, s. 3

¹³ *DRF*, 25. května 1919, č. 2. Pokud se tedy psalo o tématech, netýkajících se ČSR.

¹⁴ Není jisté, nešlo-li o socialistu z národně smíšené rodiny. Jeho jméno bylo používáno i v české variantě Vojtěch Hampl. Jisté je, že se s ním přátelil Karel (Karl) Kreibich a že policie pečlivě zaznamenala jeho fejeton, ve kterém zmínil, jak se v Gradu na italské frontě Kreibich s Hamp(e)lem setkal a že na něj zdaleky volal (česky) „Na zdar Vojto!“ jako na svého „altvertrauten“ přítele. NA ČR Praha, f. PM 8/1/11/46, č. j. 33298/19.

polemika Rote Fahne se sociálními demokraty, jež přeplula do č. 3 z 1. června 1919,¹⁵ jež se nijak náhodně věnovala neschopnosti sociálně demokratických předáků textiláků – aby se jedním dechem psalo o tom, že toto dělnictvo je sociálními demokraty vedeno – ó hrůza – „k účasti na parlamentarismu“ (tj. na volbách), čímž je „proletariát odváděn od svých cílů“ (KPD byla tehdy ještě zásadně antiparlamentaristická a DRF též). Až v souvislosti s tím se objevily v DRF „praktičtější“ požadavky, mezi nimiž byly takové jako kontrola zásobování proletariátem, anulování válečných dluhů, konfiskace válečných zisků, ozbrojení proletariátu atd. Jádrem polemiky však leželo v odmítání účasti na volbách – při čemž šlo o obecní volby, první volby v ČSR, jež měly proběhnout záhy, již 15. června.

Ve skutečnosti šlo opět o vztah k sociální demokracii. DRF odmítala obvinění, že si říkájí „leví socialisté“ ač jsou komunisté či bolševici. Odpověď DRF byla taková, jaká jedině mohla být: Jestli pravicí socialistů jsou Scheidemann a Noske, pak oni jsou levicí.¹⁶ Doznání, že jde jen o manévr, přišlo nakonec: Nyní „v československé Republice slovo komunisté platí za státu nebezpečné, proto se jmenujeme (...) levými socialisty.“ Následující polemika s Vorwärtsem byla ještě zajímavější. DRF uznala, že Vorwärts je na rozdíl od Nordböhmischer Volksbote levicovým časopisem, že to však na věci nic nemění.

Po tomto vyjasňování se československé úřady cítily už oprávněny okamžitě zasáhnout, neboť Die Rote Fahne se tak dostala ze sféry např. opozičního časopisu sociální demokracie, alespoň trpěného krajským vedením, do sféry nelegálního působení. Čtvrté číslo DRF, datované k 7. červnu, také bylo už zabaveno, přestože nejdříve prošlo preventivní cenzurou.¹⁷ Je zřejmé, že zabavení čísla bylo provedeno až dodatečně. Ve srovnání s předcházejícími čísly bylo totiž opatrnější a poměru v ČSR se vyhýbalo jako čert kříží.¹⁸

Jedinou výjimku tvořila opět zpráva „Vom Kampffelde“ o schůzi v Děčíně, již se účastnil krajský sekretář německé sociální demokracie v Děčíně Richard Reitzner, němečtí nacionálové a pochopitelně i komunisté. Bolševici

¹⁵ Omylem je výtisk znovu číslovaný jako č. 2

¹⁶ Zajímavé bylo, že *ani jednou* i v takové polemice nebyla za příklad pravice uvedena ČSSD, či jména jako Soukup, Bechyně, Habrman apod. DRF opravdu, řečeno obrazně, vycházela v ČSR, avšak „žila v německé říši“.

¹⁷ Tak byly konfiskovány např. některé pasáže z přetištěného Bucharinova článku „Proč se jmenujeme komunisty?“ Vysvětlující úřední poznámka říká, že číslo bylo předloženo k preventivní cenzuře, během níž byly provedeny dva zásahy a tak bylo uvolněno ke kolportáži, že však dodatečně bylo přesto zabaveno (NA ČR Praha, f. PM 8/1/11/46, č. 20794). Vydavatel však znovu protestoval – viz dále.

¹⁸ Jako zajímavost lze snad uvést, že (patrně mimoděk) je spolek jmenován tentokrát jinak, jako „Vereinigung der radikaler Sozialisten“, třebaže se zároveň naznačuje, že jde o založení spolku nového, nebo alespoň jinak se jmenujícího – onen název je totiž součástí pozvánky na schůzi (snad ustavující), svolanou na 22. června. Aniž bych chtěl právě touto poznámkou říci více, než je namístě, pozvánka se týkala již vývoje v mnoha směrech nové éry německého komunistického hnutí v českém pohraničí.

vystoupili tu proti oběma frontám, jak proti nacionálům, tak proti sociálním demokratům. Za komunisty – levé socialisty mluvil zvláště Wenzel Krejčík, a to poznámkami, že ve volbách nepůjde přece o boj proti Čechům, ale o boj za vyvlastnění výrobních prostředků a hospodářské otázky. Drobná zpráva z Ústí nad Labem zase připomínala, že dva lidé hrozili rozbít trafikou, ve které se prodávala Die Rote Fahne, nebudou-li její exempláře vyházeny z okna, atd.¹⁹

Vydavatel Emil Müller protestoval proti zabavení časopisu s následujícím odůvodněním: 1. V Praze, v Plzni a Kladně vycházejí české časopisy obdobného zaměření, jež nejsou zabavovány (což byla zčásti pravda, třebaže rovinu Svobody, Pravdy a Sociálního demokrata lze srovnávat s DRF jen s přihroufením obou očí). 2. DRF nepíše proti československému státu, nýbrž proti „zkorumpovanému rakušáctví“, jež v něm zbylo (ta rafinovanost redakce!). 3. Preventivní cenzura v č. 4 byla provedena a zabavení nebylo tudíž odůvodněno; celkem: jednání je protizákonné. Vydavatel vznáší protest, žádá náhradu škod a odvolání zabavení.²⁰

Tento souboj se státní správou a policií byl pochopitelně prohrán již předem, protože Müller zjevně uváděl důvody zástupné, polovičaté a nepravé. Předně policie už sečetla to nejpodstatnější, co věděla: že jde totiž o odbočku Komunistické strany Německa, jež zastává zásadní antiparlamentární stanoviska, jež jsou nepřátelská československé státní ideji. Pokud jde o praktickou politiku a taktiku – distancuje se od sociální demokracie jako zrádcovské, jež jediná je ze socialistické německé levice potenciálním partnerem československého státu v přístupu k německé menšině. Ostatně, jak bylo už zmíněno, uvnitř komunistické organizace měla policie svého agenta, který ji informoval o tom jakou hraje redakce a Vereinigung se státem hru. Nahlédnout do tajemství agenta dává jeden spis, ve kterém Zemské četnické velitelství oznamuje Presidiu zemské správy politické ve spise, označeném „Přísně důvěrné“ a „Velitelem otevřít!“(!), že komunistické hnutí v severních Čechách je čilé a houževnaté a že velitelství je dobře informováno listinami, předanými mu jejím agentem Schlögelem (několikrát byla o něm tu řeč jako o funkcionáři komunistického hnutí), „který v poslední době obstarával spojení spartakistické skupiny Ost-Sachsen se skupinou Podmokly a Kladno“.²¹ Jištěna byla tato informace dalším důvěrníkem podmokelských komunistů z Liberce, který byl zároveň konfidentem.²²

¹⁹ Toto číslo jsem nenalezl již v knihovně, nýbrž ve spisech zemské správy politické (NA ČR Praha, f. PM 8/1/11/46, č. j. 21404/19). Součástí spisu je i dotaz, vycházející z knihovny, proč že nebylo odevzdáno další povinné číslo DRF. Připojená poznámka suše informuje, že bylo zabaveno a časopis zastaven.

²⁰ NA ČR Praha, f. PM 8/1/11/46, č. 20794/19.

²¹ NA ČR Praha, f. PM 8/1/11/46, č. 34752/19.

²² NA ČR Praha, f. PM 8/1/11/46, č. 35067/19. Tato zpráva se však týká už více další etapy činnosti skupiny, jež na podzim 1919 začala náhradou za zastavenou Die Rote Fahne vydávat časopis Arbeiter-Zeitung. Touto novou etapou činnosti komunistické organizace na českém severu se zde již nezabýváme.

* * * * *

Vyvrcholením těchto událostí byl koordinovaný zásah státní moci proti komunistické ilegalitě v předvečer prvních československých voleb, tj. voleb do obcí.²³ Atmosféra houstla tehdy v celém státě a převratné události stíhaly jedna druhou. Po německonacionální demonstraci v pohraničí 4. března 1919, na kterou odpověděla armáda střelbou, vrcholil spor o provedení pozemkové reformy, ústící záhy ve vládní krizi a její demisi, kterou prezident republiky zarazil v poslední chvíli. V těchto dnech došlo k prvnímu zatýkání komunistů, protože se ministerstvo vnitra rozhodlo stabilizovat situaci obnovením platnosti některých vládních nařízení z doby Rakouska. V ČSSD vystoupila s kritikou situace jak levicová (Stivín, Šmeral, Zápotocký) tak pravicová opozice, vedená Františkem Modráčkem. Ta žádala revokaci lednového usnesení a vyloučení komunistů, vrátivších se z Ruska, ze strany. Situaci muselo řešit zastupitelstvo strany (nejvyšší stranický orgán po sjezdu), jež se sešlo 25. – 26. května, jež však pod tlakem levice, zvláště kladenské, požadavek odmítlo a šlo jakousi střední cestou. Krajní pravice tlak už nesnesla a František Modráček spolu s Josefem Hudcem ze strany vystoupili a založili stranu vlastní.²⁴ Tím se celá strana posunula doleva. Kladenské centrum levice pod stále sílícím vlivem komunistů vyhlásilo tehdy diskusi o radách – sovětech a na druhý květnový týden (protáhly se o několik dní) vyhlásilo jejich volby na kladenských závodech. Všechny tyto události se slily v jedno, když ve dnech 23. a 24. května (a dalších) začaly v několika městech hladové demonstrace, největší, jaké republika zažila. Nezvrhly se díky organizovanosti demonstrantů v drancování a byly udrženy v proklamativní rovině. Zasáhly však většinu významných průmyslových měst a posunuly mínění veřejnosti dále nalevo.

V téže době vrcholila krize na Slovensku, kde zahájila maďarská Rudá armáda ofenzívu a začala s plánem dosáhnout spojení s Rudou armádou ruskou, resp. ukrajinskou dobývat střední a východní Slovensko. Volby do obcí, vyhlášené na 15. červen 1919, nemohly být na Slovensku samozřejmě provedeny, naopak tu byla 16. června v Prešově vyhlášena Slovenská republika rád, jež byla součástí Maďarské republiky rád, zároveň se však považovala za nástupní prostor pro nastolení vlády sovětů v republice.

²³ Jde o množství dosti složitých událostí v legálních a ilegálních aktivitách, jež zasahovaly do vývoje komunistického hnutí a ilegality v několika důležitých městech a místech a jejichž cílem bylo navázání kontaktů s připravovaným revolučním převratem ve Vídni a upevnění svazku s československými komunisty v Maďarsku a na Slovensku. Na povrch vplynuly v souvislosti s politickým monstrprocesem s Aloísem Munou se na tomto místě vůbec nezabývám. Interpretovány zde budou jen některé dílčí problémy, týkající se bezprostředně německých komunistických skupin v severních Čechách – a to ještě ne všechny.

²⁴ Stalo se k nespokojenosti Masarykově, který považoval krok za chybný. Soudil, že působení na pravici velké strany by bylo efektivnější, než izolované snažení malé stráničky, jež nemohla o ničem rozhodovat.

Komunistická ilegální síť, sestávající se z emisarů, vyslaných z Moskvy a jejich stoupců, plula v této rozbourené situaci čile k cíli koordinovat pokus o revoluční převrat ve Vídni se spoluprací se slovenskou sovětskou republikou, a tak konečně ovládnout střední Evropu (v dubnu byla totiž vyhlášena republika sovětů ještě v Bavorsku), nutně se dostala do zásadního rozporu se zájmy československého státu. Ministerstvo vnitra a policie řešily věc velkoryse. Ve všech komunistických střediscích a tam, kde se hnutí účastnili činně či přímo na vedoucích místech komunisté, byla provedena zatýkání vytypovaných jedinců, doprovázená domovními prohlídkami, obnovením cenzury a oznámením, že stát trvá na povinném hlášení všech schůzí podle zákona a nepřipustí jejich zneužívání.

Opatření se minula i neminula účinkem. Zatčen byl např. i vůdce kladenské sociálně demokratické levice Antonín Zápotocký, ale jako nekomunista musel být po protestech již o den později propuštěn. Sociální demokracie právě v místech, kde byla nejradikálnější, nebyla oslabena, naopak získávala na svou stranu dokonce většinu voličstva, protože zásah státního aparátu byl celkem pochopitelně označen jako útok na předvolební pozice sociální demokracie – strana se stala ze všech daleko nejsilnější. Na druhé straně zůstal ve vězení Alois Muna et consortes, byli vyslýcháni a hledala se i ověřovala jejich ilegální spojení s Vídni a Budapeští (pracovalo se i s agenty – provokatéry). Proti němu a druhům byla připravena obsáhlá obžaloba, vinící je z ilegálního podřívání základů státu a přípravy komunistického převratu; byla však poněkud mnohmluvná a neobsahovala dostatek právních důvodů k policejnímu zásahu v rozsahu, v jakém byl proveden, takže po roce vedl dokonce proces k osvobození Muna a kladenské davy ho přivítaly jako morálního vítěze. Ze stoupců skupiny kolem Rote Fahne byl do procesu zapleten pouze Franz Effenberger, který nebyl ve výboru skupiny ani v redakci DRF či VLS.

Hlavně díky zásahu Edvarda Beneše v Paříži dala Dohoda maďarskému komunistickému vůdci Kúnovi ultimatum k vyklizení Slovenska (a teprve tak na začátku července 1919 konečně zaujala republika území, jež jí pařížská konference přikhla). Pokus o revoluční převrat ve Vídni se ukázal být plácnutím do vody, protože ho nepodpořila drtivá většina dělnictva, jež zůstala věrna sociální demokracii, Ottovi Bauerovi a Bedřichu Adlerovi. Ani tvořící se Marxistickou levič v sociální demokracii se nepodařilo přimět, aby se postavila na stranu přešovské vlády (jíž předsedal Čech, bývalý sociální demokrat z Nymburka). Vyhlásila ve sporu pouze neutralitu a žádala, aby byly vyjasněny okolnosti překročení demarkační čáry mezi Československem a Maďarskem, jež se staly podnětem k rozpoutání válečného konfliktu (tady však mělo Klofáčovo ministerstvo národní obrany černé svědomí, bylo však přesvědčeno, že původcem „nedorozumění“ byl maršál Foch). Kampaň formování dobrovolnických jednotek na obranu vlasti měla zvláště mezi sokoly, ale i

členy dělnických tělovýchovných jednot a Orla, však kladný ohlas. Stali se hrdiny národní revoluce na Slovensku.

Za takovéto situace neměly severočeské německé komunistické skupiny, kryté názvem leví (či radikální) socialisté žádnou naději na to, že jejich počiny projdou bez trestu. Vše svědčilo proti nim, i oficiální internacionalistická platforma. Např. posledně zmiňované ohrazení, že neútočí na československý stát a jeho představitele (což byla pravda), bylo možné brát vážněji pouze v tom smyslu, že nešlo o německonacionální agresi komunistů. Jejich teoretický internacionalismus byl by v současné situaci působil dost věrohodně, ovšem s výhradou, že internacionalisté mohli kdykoli učinit prohlášení, že československá státní moc jako moc nacionálního státu je vážnou překážkou internacionálního boje německého proletariátu, jenž především převede střední Evropu do říše socialismu (samozřejmě bez ohledu na státní hranice). Dále vzbuzovalo pochybnost, že argumentace podmokelských internacionalistů se jen z taktických důvodů vyhýbá při popisu svých plánů boje o moc uvádět příklady stejných nepřátel z ČSR, může je však kdykoli a jakkoli doplnit, protože o nich dobře ví. V okamžiku, kdy by se území severních Čech, na němž operovali, stalo součástí jejich úkolu boje o moc, by tak samozřejmě museli učinit okamžitě. Pak by se ovšem jejich internacionalistická činnost stala nepochybně specifickou součástí německé iredenty.

Konečně nejvýznamnější námitka tkvěla v tom, že jádro principu činnosti skupin směřovalo direktivně proti státní struktuře parlamentarismu, k níž rychle spěla ČSR. Jako její zásadní nepřítel nutně muselo žádat Vereinigung její povalení a na jejím místě nastolení diktatury proletariátu, resp. vlády sovětů, ať po vzoru ruském, maďarském či slovenském. Děčínské komunisticko – levě socialistické skupiny dokonce stály ortodoxně na stanovisku té frakce zásadního antiparlamentarismu, kterou zastávala extrémní část KPD a odmítali dokonce i účast na volbách do parlamentu. I z hlediska teprve se formující Komunistické internacionály stáli děčínští na jejím sektářském křídle. Shrnuto muselo mít např. Müllerovo odvolání proti zabavení Die Rote Fahne spíše opačný výsledek.

Zatýkání začalo poměrně brzy a nejprv se dotklo nedaleké Mimoně, kde komunisty vedl Karl Schicketanz, který byl zařazen předběžně do „munovského“ soudního řízení.²⁵ Così podobného se stalo s Franzem Effenbergerem, který byl obviněn, že je komunistickým kurýrem, spojujícím Kladno s Vídní. Tyto události však nezabránilly tomu, aby byla následujícího dne provedena v pohraničních

²⁵ NA ČR Praha, f. PM V/IV/Sch/14, č. 5491 N. Souviselo to s protidrahotními demonstracemi v místě; bylo provedeno již 13. června. Zatčení bylo provedeno na žádost vojenského soudu. Úřady před bouřlivými protesty davu neustoupily.

oblastech demonstrativní generální stávka.²⁶ Inspirátorem hnutí byl však na Mímoňsku údajně Vojtěch Hampl, o němž hlášení říká, že je to údajně Čech, náleží do liberecké krajské organizace a udržuje spojení s Kladnem. Stávku, stanovenou na sobotu, samozřejmě plně podpořil liberecký Vorwärts.²⁷ Referát o výsledcích stávky se nesl triumfálními tóny, třebaže i problematickými: Jeden titulek zněl „Vítězství na celé čáře“, druhý pak „Porážka Čechů v Deutschböhmen“.²⁸ Až následujícího dne se dostavily informace o zatýkání. Za nejdůležitější je považováno zatčení Alois Munny a snad nejdivočejšího německého nacionála už z rakouských dob Dr. Wenzela Titty.

Tedy vrcholila i „na druhé straně barikády“ snaha sjednotit veškerou evidenci komunistů (návrh vypracovalo Pražské policejní ředitelství). Jedním z důsledků bylo nejen definitivní rozhodnutí o zabavení čtvrtého čísla Rote Fahne, nýbrž vůbec zákaz listu. V děčínské redakci byly provedeny prohlídky a s velkou rychlostí následovaly i v bytech redaktorů a vybraných abonentů. Nordböhmscher Volksbote poznamenal, že sice s obsahem zastaveného listu naprosto nesouhlasí, že však proti jeho zastavení protestuje.²⁹ Skupině zazlivaly úřady nejen vydávání listu, nýbrž i publikování letáků, jako „Systém rad“, „Co chtějí Spartakisté“, „Ruská sovětová vláda“, „Komunistický manifest“. Celkově byla obviněna z přípravy revolučního převratu. (Později byl sestaven pověstný konspirační „pavouk“, jenž obnášel však i nepřesnosti.)

Samo zatýkání mělo proběhnout především o den později, nebylo však tak rozsáhlé, jak bychom čekali. Většinou se týkalo jen těch, kteří vstoupili do jakési komunistické ilegální centrály, seskupující se kolem Munny a tak se dostali např. do vzpomínaného procesu s ním (např. F. Effenberger). Zatčen byl i Hamp(e)l, a to, zdá se, jak pro organizování protestního hnutí na Mímoňsku (nikoli za činnost v sekretariátu svazu textilních dělníků), tak jako spojovací článek českého severu s Kladnem, resp. Munou. Podobně tomu bylo s Karlem Schicketanzem, jenž byl zatčen,³⁰ na protesty propuštěn, a úřady konstatovaly,

²⁶ Do Mimoně byla např. dirigována vojenská asistence o 100 mužích, jež byla po dvou dnech odvolána, resp. snížena na 40 mužů.

²⁷ Stěžoval si však na to, že český proletariát není bohužel ještě tak daleko, aby se připojil k této protimperialistické akci, protestující i proti lupičskému míru, jak byl nadiktován Německu a Německému Rakousku. Litoval, že československé úřady zakázaly pořádat při té příležitosti veřejné schůze. *Vorwärts*, 11. 6. a 12. 6., č. 135, 136.

²⁸ *Vorwärts*, 17. 6. 1939, č. 139.

²⁹ *Nordböhmscher Volksbote*, 14. 6. 1919, č. 124.

³⁰ Podle líčení Vorwärtsu byl vojenskou patrolou odveden do Německého Jablonného a pak do Terezína. Terezín, jak patrně, byl jakýmsi ústředním konfinačním táborem pro nepřátele republiky. Teprve pak se měly hledat usvědčující materiály, leč marně až se věci ujalo v obecních volbách zvolené obecní zastupitelstvo. Vyslalo deputaci i do Prahy, a mluvili s dr. Soukupem, bývalým (či ještě úřadujícím) ministrem spravedlnosti, který slíbil, že nenalezne-li se nějaký nový materiál o Schicketanzově vině, bude propuštěn (*Vorwärts*, 1. července 1919, č. 158). Tedy opět šlo o jednání v jakýchsi, přece jen „rukavičkách“.

že důvody veznění jsou „těžko udržitelné“. Byl tedy propuštěn a pouze sledován.

Schicketanzův osobní osud byl v mnohém příznačný. Státní policie a úřady sledovaly komunistické nebezpečí v této době formování republiky se vši pravděpodobností selektivně. Jako akutní byly řešeny otázky, související s Maďarskem a Slovenskem, protože úzce souvisely s vedením československo – sovětské války a založení sovětského státu na území ČSR. Podobně tomu bylo s problémy státní bezpečnosti v centru – např. při sledování ilegální aktivity z Ruska přicházejících komunistů v čele s Aloisem Munou. Tehdy se jednalo rozhodně. Avšak i v tomto případě se postup orgánů Švehlova ministerstva vnitra dost podstatně lišil od kroků Klofáčova ministerstva národní obrany, resp. vojenské policie. Ta měla sklon k poněkud lehkavějším opatřením, a rasantnímu postupu i v případech, jež nebyly podloženy dostatečnými důkazy (a nahrazovaly je konstrukce a spekulace).

Naproti tomu postup orgánů ministerstva vnitra v severních Čechách, kde sotva mohlo být řeči o propojení činnosti od velkých hnutí izolovaných komunistických skupin s iredentou, byl zcela odlišný. Říšskoněmecká politika, dostatečně zaměstnaná vnitřními problémy boje s radikální levicí a bolševiky o ni ani nestála. Systematicky byla omezována jejich agitační a propagandistická potence a pečlivě byly sledovány jejich konflikty se všemi směry ne snad německo nacionálními (ty byly bezvýznamné s jedinou výjimkou konflagrace s DNSAP), nýbrž především sociálnědemokratickými. Zásahy a zatýkání byly proto udržovány v menších rozměrech, aby nepodněcovaly větší odpor. Místo plošné represe převládala snaha zdokonalit sledování a vytvářet pro případ potřeby kvalitní přehled o síti organizací, skupin, jednotlivců a jejich propojení. Jen v případě, kdy směřovala do politických center republiky, nebo na její nejvíce ohrožená místa, mněl přijít na pořad ostřejší postup.

Proto se dalo čekat, že tak jako po Kommunistische Partei Deutschböhmen nastoupilo Vereinigung der kommunistischen (linksradikalen) Gruppen s Die Rote Fahne v čele, jež bylo ve vhodném okamžiku rozpuštěno, může později přijít na pořad ještě další etapa s jakousi další náhradní organizací. Což se také stalo.

Jistě za tímto postupem švehlovského ražení byl i finanční kalkul, protože sotva mohlo být vzato v pochybnost, že takovéto jednání bylo pro stát levnější.

Aktivity komunistickej strany na Slovensku v druhej polovici dvadsiatych rokov

Milan Olejník

V straníckom systéme predmníchovskej Československej republiky (ČSR) zaujímala Komunistická strana Československa (sekcia III. internacionály) špecifické miesto. Ako indikuje jej názov, strana nebola samostatným politickým zoskupením s autonómnym programom, ale „sekciou“, teda odnožou – podriadeným orgánom politickej organizácie pôsobiacej mimo územia ČSR.

Komunistická strana Československa (KSČ) bola jedinou politickou stranou v Československu, ktorej väčšinu členstva tvorili Česi a Slováci, ovládanou zo zahraničia. Hĺbkou a rozsahom zasahovania do vnútorných straníckych záležitostí zvonku je s KSČ porovnateľná len Sudetonemecká strana (SdP), ktorej politický program, stratégiu a taktiku určovalo v posledných rokoch pred Mníchovom nacistické Nemecko.

Do určitej miery boli pod vplyvom Budapešti strany, ktoré reprezentovali maďarskú menšinu na Slovensku – Krajinská kresťansko-socialistická strana a Maďarská národná strana.¹ Uvedené politické strany však prepojenie na zahraničie buď popierali, alebo jeho význam bagatelizovali.

Predstavitelia KSČ, naopak, nikdy nezapierali úzke prepojenie s Komunistickou internacionálou (KI), pričom tento vzťah nemal povahu spojenectva dvoch rovnocenných partnerov. Úplný diktát KI vo všetkých ideovo-teoretických otázkach, ako aj v prakticko-organizačnej a personálnej sfére bol primárnou podmienkou akceptácie komunistickej strany Komunistickou internacionálou ako súčasťou medzinárodného komunistickeho hnutia. Striktná disciplína a úplná podriadenosť sa stala pracovnou metódou Komunistickej internacionály vo vzťahu ku komunistickým stranám. Táto podriadenosť bola nekompromisne vyžadovaná napriek vytyčovaniu nezriedka nerealistických cieľov, ktoré nezohľadňovali špecifické podmienky existujúce v jednotlivých krajinách.

Práve požiadavka bezvýhradného vykonávania pokynov KI sa stala zdrojom neustálych sporov vo vedení KSČ počas celého obdobia trvania

¹ Viac k systému politických strán na Slovensku LIPTÁK, L. (ed.): *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava 1992.

medzivojnovnej ČSR. Tieto konflikty mali negatívny vplyv na popularitu strany v širšej verejnosti, dezorganizovali radových členov a viedli k vytváraniu frakcií vo vedení KSC.

Súhlas s politickým programom KI, sformulovaným do 21 podmienok, sa stal predpokladom pre účasť na zjazde marxistickej ľavice na Slovensku v dňoch 16. – 17. januára 1921 v Ľubochni. Účastníci zjazdu 21 podmienok postulovaných KI jednohlasne prijali.

Zavŕšením zjednocovacieho procesu bolo založenie Komunistickej strany Československa na zjazde v Prahe, konanom 14. – 16. mája 1921. Generálnym tajomníkom KSC sa stal B. Jílek, ktorý spolu s V. Bolenom, V. Houserom a V. Šturcom predstavoval v novoutvorenej strane krajne ľavicový smer. Predmetom kritiky ľavicových radikálov v strane sa stala tzv. historická pravica na čele s B. Šmeralom kvôli údajnému prenášaní sociálnodemokratických praktík a nedostatku revolučnosti. Významnú oporu poskytol B. Jílkovi a jeho stúpencom tretí kongres KI. Na kongrese, ktorý sa zišiel v júni 1921 v Moskve, vedúci predstavitelia KI² kritizovali údajné Šmeralove chyby – zmierlivé postoje voči buržoáznej vláde československej republiky a ochotu ku kompromisom. III. kongres KI však nezaujal k B. Šmeralovi jednoznačne negatívne stanovisko. Spor medzi B. Jílkom a B. Šmeralom pretrvával a vyústil v septembri 1922 do vylúčenia B. Jílka, V. Bolena a V. Šturca z KSC. Opätovne však zasiahla KI. Počas IV. kongresu KI, na prelome novembra a decembra 1922, bolo rozhodnutie KSC anulované a vylúčeným ľavicovým radikálom bolo členstvo v strane vrátené. Zásah KI teda vytvoril v KSC status quo ante.

Výraznou inherenciou do pomerov KSC sa stala požiadavka tzv. boľševizácie strany. Ako všetky zásadné strategické otázky aj boľševizácia bola nadiktovaná československým komunistom Komunistickou internacionálou. Podstatou programu boľševizácie bolo čerpanie skúsenosti z ruskej boľševickej revolúcie a ich implementácia do československých pomerov. KSC si mala vziať poučenie z troch „revolúcií“, ktorými prešli sovietski komunisti – centralizáciu organizácie strany, striktnú disciplínu a „revolučné“ zanietenie, t. j. bojovú odhodlanosť každého člena strany. V boľševickej KSC nemalo byť miesto pre „sociálnodemokratické prežitky“, kompromisy a oportunistickú politiku.

Jednou z primárnych zmien bola iniciácia radikálnej prestavby organizačnej štruktúry KSC. Základným prvkom v štruktúre organizácie KSC sa stali tzv. závodné bunky – stranícke organizácie formované vo všetkých výrobných zariadeniach a úradoch. Náročnosť organizačnej prestavby, zraniteľnosť straníckej práce na pracoviskách z aspektu utajenia a zasahovanie do aktivít odborových organizácií spôsobili, že prechod na systém závodných buniek bol členmi KSC neprijímaný pozitívne. Námiety jednotlivých

² G. J. Zinovjev, M. Rákosi, B. Kún a ďalší.

organizácii strany boli vznášané už počas diskusií v rámci príprav II. zjazdu KSC (31. októbra – 4. novembra 1924). Namiesto zaktivizovania členov strany v zmysle požadovanej bolševizácie, mnohé stranícke organizácie ignorovali požiadavky centra a dochádzalo k rezignáciám na členstvo v KSC.

Aktivítam komunistickej strany, obdobne ako všetkým opozičným stranám a organizáciám na Slovensku, bola zo strany československých orgánov venovaná veľká pozornosť. Písomný materiál, vzniknutý z činnosti bezpečnostných a verejných inštitúcií, je jedným z cenných zdrojov poznania vnútorných pomerov v komunistickej strane.

Napríklad v situačnej správe Policajného riaditeľstva v Košiciach (PR KE) za mesiac november 1924 je uvedené, že „komunistická strana zdejší jest zaměstnaná značnou měrou realizováním úkolů, které čs. sekci KI uložil V. světový kongres KI v Moskvě... Za hlavní úkoly jsou považovány: a) přeorientovati stranu ve smyslu bolševickém /tzv. zbolševizovani strany/; b) boj proti pravé frakci ve straně, vybudování strany dle směrnic usnesených V. sjezdem a jich rozhodné provádění; c) usilovná agitace mezi malorolníctvem; d) oživení činnosti ústředního výkonného výboru strany svěžími silami z řad dělnictva, a to, pokud možno, radikálními a energickými.“³

Je otázne, nakoľko proces bolševizácie prispel k rozporom v organizácii komunistickej strany v košickom kraji, ale správy agentov PR KE, opierajúce sa o „dôveryhodné pramene“ tomu jednoznačne nasvedčujú. Podľa situačnej správy PR KE z decembra 1924, existovali v tom období vážne konflikty medzi predstaviteľom „ultraľavice“ E. Friedom a „napravo orientovanými predákmi strany.“⁴ E. Fried, ktorý bol vedúcim redaktorom komunistického periodika Kassai Munkás, zastával aj funkciu „vedúceho rezortu pre prestavbu strany“. Touto funkciou bol E. Fried poverený ako splnomocnenec Exekutívy KI pre Slovensko a Podkarpatskú Rus. E. Fried údajne „po návratu z V. svetového kongresu (KI – *pozn. M. O.*) ujal se převýstavby strany sám, neboť oficielní vedení strany o tuto věc nejeví valný zájem a jmenovite starší předáci Taussik, Horkay, Mižik ba i Maurer této věci docela nerozumí a nebyli by snad schopní patřičným způsobem svým stoupencům ji vyložití“.⁵ Autor správy ďalej uviedol, že zavádzaním systému buniek E. Fried ovládol radikálnejšie členstvo strany a popudil proti sebe vedenie strany. Podľa uvedenej správy E. Fried „jim tím způsobem rve půdu přímo pod nohama.“⁶

Napriek personálnym nezhodám a napätiu, ktoré spôsoboval program bolševizácie, II. zjazd KSC pod silným nátlakom Komunistickej

³ Štátny archív (ŠA) Košice – pobočka Košice, f. Policajné riaditeľstvo (PR), k. 3.

⁴ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k 3.

⁵ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k 3.

⁶ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 3.

internacionály⁷ pokračoval v prestavbe strany. Kontinuitu v nastúpenej ceste zaručovalo aj víťazstvo ľavice na zjazde, ktorá získala väčšinu v Ústrednom výbore (ÚV) KSC.⁸

Otvorený odpor voči diktátu KI prejavili členovia pražskej krajskej organizácie KSC na čele s J. Bubníkom. Predstavitelia ľavice obvinili J. Bubníka z „likvidátorstva“, z pokusu o rozbitie strany a vo februári 1925 bol J. Bubník z KSC vylúčený. Na situáciu reagovali dôverníci komunistických organizácii v Prahe, ktorí na schôdzi 26. februára 1925 schválili rezolúciu prednesenú B. Šmeralom. V rezolúcii je uvedené, že „strana komunistická je na pokraji záhuby a jej jednote hrozí nebezpečenstvo. Musí byť odstránený terajší výkonný výbor, ktorý nezodpovedá vôli väčšiny členstva a tiež skrachované politické oddelenie Verčík, Seidler, Matzenauer, Horn musia byť zo strany vylúčení, posl. Bubník musí byť rehabilitovaný...“⁹ Spor v KSC dokumentuje aj správa PR KE určená Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska z februára 1925. Podľa správy: „Nelze ovšem nepřipustiti, že značný vplyv na súčasné pomery ve zdejší organizaci má nyní i celkový desolátní stav československé komunistické sekce, která vyhodivši staré a známe zapracované činovníky a nahradivši je kompromitovanými lidmi, z nichž se nynější ústředí skládá, neobyčejně proti sobě popudila starší členstvo a svojí špatně vysvětlovanou snahou bolševizační dezorientovala masy, které proti systému buněk jeví pravé nepochopení.“¹⁰ Rozkol v KSC sa stal predmetom záujmu komunistickej tlače i nekomunistických periodík.¹¹

Vzhľadom na chaotický stav, ktorý spôsobila prestavba organizačnej štruktúry KSC a nedostatok informácií o reálnej situácii v jednotlivých závodných bunkách, Ústredný výbor KSC rozhodol zavŕšiť prestavbu strany do 1. mája 1925. Sekretariát KSC rozoslal 31. marca 1925 krajským sekretariátom strany obežník, v ktorom informoval tieto orgány o uvedenom uznesení. V tejto

⁷ Na II. zjazde KSC bol prítomný delegát Exekutívy Komunistickej internacionály D. Z. Manuilskij.

⁸ K čelným predstaviteľom ľavice v tomto období patrili M. Čulen, E. Fried, A. Neurath a J. Verčík.

⁹ *Komunisti sa ďalej hryzú medzi sebou*. In: Slovenský východ, 28. februára 1925.

¹⁰ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 2, č. 2392/1925 prez.

¹¹ Napríklad periodikum Kassai Ujság v článku „Fronta komunistov na Slovensku a Rusínsku sa tiež rozpadáva“ (3. III. 1925), informovalo o kritike H. Taussiga vznesenej na konferencii okresných továrenských buniek, konanej 22. februára 1925 v Košiciach, na ktorej bola rezolúcia prijatá dôverníkmi pražských organizácii KSC odmietnutá. Hlasovanie H. Tuassiga za uvedenie rezolúciu bolo kvalifikované ako „nepochopiteľné“. Denník Slovenský východ (17. marca 1925, článok „*Komunisti proti komunistom*“) priniesol správu o vystúpení B. Bubníka na verejnej schôdzi v Prahe, na ktorej ostro kritizoval postup vedenia strany. Podľa autora článku „Nemalú senzáciu spôsobilo oznámenie, že slovenský dôverník Verčík, o ktorom strana oficiálne vyhlásila, že ho pre nekalé peňažné manipulácie vylúčila, je do dneška členom strany a že šiel ako jej dôverník s delegáciou do Moskvy na zjazd III. internacionály“. Podľa periodika Národný denník (10. apríla 1925, článok „*Krach komunistických akcií v republike*“), „Strana komunistická, ktorá chcela prevádzať reformu a očistu širokých vrstiev, nachádza sa dnes v takom mravnom úpadku, že to budí úžas a odpor súčasne.“

súvislosti boli krajské sekretariáty povinné vypracovať správy na nasledujúce otázky: - ako stupňujú boj proti drahote; - popis výstavby závodných buniek; - popis organizácií odborových frakcií; - vyhodnotenie organizácií závodných výborov; - stav organizácií robotníckych dopisovateľov; - vyhodnotenie revízie komunistickej tlače; - správu o stave závodných časopisov; - poznatky získané pri realizácii jednotlivých úloh a prípadné návrhy.¹² Stranícke vedenie však narážalo na neschopnosť a nezriedka aj neochotu miestnych organizácií uspokojivo reagovať na tieto požiadavky. Indikuje to aj správa Prezídia Policajného riaditeľstva v Košiciach, adresovaná bezpečnostným orgánom vo východoslovenskom kraji, podľa ktorej „zdejší úrad se dovídá dôveryne o neshodách a odporu miestnych politických organizácií komunistické strany k sekretariátum rôznych krajů, pro zatěžování činnosti těchto množstvím různých oběžníků, letáků a různých konferencí, které jednotlivé organizace nemohou tak rychle zpracovat. Následkem toho přicházejí od vedení výtky pro malou činnost, pomalý postup v reorganizaci strany. Na druhé straně sekretariáty strany nechávají nepovšimnuté spěšné dotazy místních akutních záležitosti, které v mnohých případech brzdí činnost strany v místě a staví tak do podivného světla pasivitu, kterou sekretariát strany k místní organizaci chová.“¹³

Napriek pasivite miestnych organizácií, vedenie KSČ vyvíjalo tlak na realizáciu úloh vytyčených v programe bolševizácie. Príkladom takeého postupu je obežník krajského sekretariátu KSČ v Žiline z 29. mája 1925, ktorý upozorňuje všetky stranícke skupiny v kraji, že „je potrebné, aby sme vo výstavbe organizačného aparátu na závodné bunky neustávali, ale aby sme ďalej pokračovali v ceste, ktorú sme si už raz vytkli.“¹⁴ V zmysle pokynov uvedených v obežníku boli členovia strany povinní všade tam, kde ešte bunky neboli utvorené, okamžite prikrčiť k ich vybudovaniu. Vo všetkých bunkách mali byť skonštituované pracovné skupiny s presne rozdeleným úlohami, a to: - tlačové pracovné skupiny poverené distribúciou straníckej tlače, získavaním predplatiteľov a zriadením závodných časopisov tam, kde doteraz neboli založené; - zriadenie komunistických frakcií v závodných odboroch (vrátane reformistických). V závere obežníka je zdôraznené, že „len pevne vybudovaná revolučná strana bude viesť proletariát k víťazstvu.“¹⁵

Bolševizácia teda pokračovala a v nespore optimistickom duchu účastníci konferencie dôverníkov KSČ, konanej 21. júna 1925 v Ružomberku, schválili rezolúciu, v ktorej je okrem iného uvedené: „Komunistická strana na Slovensku previedla už takmer všade org. uznesenia V. svetového kongresu,

¹² ŠA Banská Bystrica – pobočka Kremnica, f. Okresný úrad (OÚ) Svätý Kríž nad Hronom, č. 200/1925 prez.

¹³ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 2, č. 5345/1925 prez.

¹⁴ SA Košice – pobočka Košice, f. PR, k 2, č. 5345/1925 prez.

¹⁵ SA Košice – pobočka Košice, f. PR, k 2, č. 5345/1925 prez.

pokiaľ sa týka prestavby strany; posilnila svoje pozície a chce ďalej vnikat' medzi masy indiferentov.“¹⁶ Radikálne odlišné stanovisko zaujal Národný denník, podľa ktorého „nielen na Podkarpatskej Rusi, ale tiež na slovenskom východe začínajú sa otriasať bašty komunizmu, lebo ľud prestáva veriť dobrej vôli a schopnostiam komunistických vodcov, ktorí sa obmedzujú len na plané kritizovanie a nadávanie.“¹⁷

Historickým faktom je, že napriek pasivite, či prinajmenšom vlažnému prístupu k realizácii výstavby systému buniek a animozitám vo vedení stany, KSČ získala vo voľbách do poslaneckej snemovne v roku 1925 takmer milión hlasov¹⁸ a stala sa druhou najsilnejšou stranou. Kassai Munkás v článku „Porazená komunistická strana“ prezentoval volebný úspech komunistov ako záväzok a výzvu „Naše víťazstvo“, uvádza sa v článku „nemôže znamenať naše oslobodenie, ale zvýšený boj za oslobodenie. To si musí každý proletár vziať k srdcu a neodpočívať na vavrínoch. Pracovať! Pracovať! Podľa vzoru našich ruských bratov vybudovať naše panstvo, ktorého podmienkou je mocná, zorganizovaná strana bolševikov.“¹⁹ Zaujímavým postrehom volebného výsledku komunistov, ktorý možno aplikovať na celoslovenské pomery, je „dôverná správa“ Policajného riaditeľstva v Košiciach z 29. decembra 1925, v ktorej je uvedené, že „při voľbách do národního shromáždění, jakož i do krajského výboru zvíťezil levý směr. Vítězství levice (myslené v rámci KSČ – pozn. M. O.) bylo dovršeno i zatčením poslance Taussiga, který zastupoval směr pravý. Tyto fakta však levý směr neposílila ba spíše oslabila. Dokud totižto pravý směr byl dosti značný, usilovali se stoupenci levice co nejvíce pracovati, aby dosáhli nadvlády. Když pak se protivného směru zbavili, činnost jejich dosud vyvolávaná spory s pravící ochabla a mimo toho zavládl ve vedení úplný byrokratizmus. Kraje nejsou už tak samostatné jako před tím, ale musí slepě poslouchati rozkazů ústředí. Nový směr se přirozeně členství nelíbí, oddalují se od práce, stávají se lhostejnými.“²⁰

Prekvapenie vyvolal úspech komunistov aj v bratislavskom kraji. Podľa situačnej správy Prezídia Župného úradu v Bratislave „Strana komunistická získala najviac hlasov svojim bojom pre „slovenskú chudobu“. Tým sa dá vysvetliť tiež skutočnosť, že pre komunistov bolo odovzdané d'aleko viac hlasov, než by sa dalo čakať podľa počtu organizovaných členov.“²¹

¹⁶ *Pravda chudoby*, 26. júna 1925.

¹⁷ *Národný denník*, 12. júla 1925.

¹⁸ KSČ obdržala vo voľbách do Poslaneckej snemovne 933 711 hlasov (13,67%), na Slovensku získala 198 111 hlasov (13,9%). *Československá statistika – svazek 31. Řada I. (Volby, sešit 2)*. Praha: Státní úřad statistický, 1926.

¹⁹ *Policajné riaditeľstvo v Košiciach*. In: Kassai Munkás, 19. júna 1925 (preklad článku).

²⁰ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 7, bez čísla.

²¹ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. PR, k. 750, č. 700/1926 prez.

V preferenciách voličov pre KSC sa výraznou mierou podpísal aj národnostný faktor.

K. Fremal, ktorý analyzoval počet odovzdaných hlasov z národnostného i konfesionálneho aspektu, poukazuje na skutočnosť, že „najlepšie volebné výsledky KSC dosahovala v oblastiach kompaktné obývanými obyvateľstvom maďarskej (napr. v parlamentných voľbách v novembri 1925 získala KSC len v košickom a novozámockom volebnom kraji vyše polovice všetkých hlasov pre stranu z celého Slovenska) a nemeckej národnosti.“²² Z hľadiska konfesionálnej príslušnosti najmenší počet hlasov získala KSC v lokalitách s výraznou prevahou katolíckeho obyvateľstva.²³ Vzhľadom na charakter politického programu KSC bola spolupráca s akýmkoľvek politickým zoskupením, fungujúcim v rámci systému parlamentných strán Československej republiky vylúčená a tento volebný výsledok nemal teda pre komunistov žiadny prakticky význam.

Problémy súvisiace s prestavbou strany a klesajúci záujem členov o participáciu na straníckych aktivitách ochromovali akcieschopnosť KSC aj v nasledujúcom období. V Košiciach boli tieto otázky pertraktované na konferencii „exekutívnej komisie komunistickej strany XXIII. kraja“ 20. februára 1927. Správa Policajného riaditeľstva v Košiciach o priebehu konferencie, odoslaná Prezídium Ministerstva vnútra 22. februára 1927, obsahuje informáciu, že počas konferencie došlo k názorovej nezhode v otázke príčin pasivity a poklesu členov KSC. Zatiaľ čo podľa hlásenia Policajného riaditeľstva krajský sekretár strany videl hlavnú príčinu tohto stavu v neporozumení organizácií buniek radovými členmi, „známy stúpenec ľavého krídla“ údajne tvrdil, „že vinu v poklese straníckej aktivity nemožno hľadať u členov a robotníkov, ale v okresnom výkonnom výbore, ktorý ľahostajne sa prizerá na boj jednotlivcov medzi sebou o osobný prospech a prípadne schopných predákov hnutia komunistickeho snaží sa vytisnúť a znemožniť im tak úspešnú prácu v bunkách.“²⁴ K ostrej kritike vedenia komunistickej strany v košickom kraji došlo, podľa informácií získaných Policajným riaditeľstvom v Košiciach, aj počas zasadnutia výkonného výboru XXIII. kraja 27. novembra 1927. Za ústredie KSC sa zasadnutia zúčastnili K. Gottwald a J. Verčák.

H. Löwy, exponent ľavicového krídla v košickej organizácii komunistickej strany údajne „téměř v půlhodinové řeči ostře napadal dosavadní vedení, jemuž vytýkal, že není dosti leninské a vyslovil domněnku, že události košické a rozvrat v komunisticke organizaci v Košicích není jen náhodný, ale dobře připravovaný.“²⁵ Správy o krízovej situácii v komunistickej strane sa vo

²² FREMAL, K.: *Korene bolševizmu na Slovensku. I. časť. Iné pohľady na formovanie a vznik marxistickej ľavice*. In: Acta historica Neosoliensia, č. 5/2002. Banská Bystrica 2002, s. 35.

²³ FREMAL, K.: *Korene bolševizmu na Slovensku. I. časť...*, s. 35.

²⁴ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 8, č. 2652/1926 prez.

²⁵ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 8, bez čísla.

fonde košického policajného riaditeľstva uchovali aj z ďalších lokalít. V hlásení policajného komisárstva v Prešove z 20. apríla 1927 sa uvádza, že, „činnosť tunajšej komunistickej strany zo dňa na deň vždy viac upadá“ a „vedúci strany v Prešove sledujú len svoje osobné ciele a na záujmy robotníctva vôbec nehľadajú.“²⁶ V Spišských Vlachoch sa organizácia komunistickej strany nachádzala „v úplnom úpadku“ a mala len osem členov.²⁷ S dávkou sarkazmu komentovali Robotnícke noviny krízovú situáciu komunistickej organizácie v Lučenci. Podľa Robotníckych novín „v Lučenci bolo kedysi robotnícke hnutie dosť vyspelé, lebo ešte pred prevratom tam bolo zasiat semeno socializmu. Asi pred dvoma rokmi opanovali väčšinu robotníctva tamojšieho páni z ľavého krídla komunistického. Vykrikovali, že budú robotníctvo boľševizovať a skutočne ho zboľševizovali tak, že toto z odborových organizácií a tiež z buniek povystupovalo a stalo sa indiferentným. V Lučenci bola pekná skupina kovorobotníkov, ale tú komunisti rozbili. Bolo tu hnutie potravného robotníctva, ale toto zboľševizovaním zaniklo. Zemerobotníci boli tu na 23 majeroch, ale teraz niet organizácie ani na jednom a podobne je to vo všetkých odboroch.“²⁸

Celková situácia komunistického hnutia na Slovensku je hodnotená v správe Policajného riaditeľstva v Bratislave zo 17. januára 1928, ktorú zaslalo Ministerstvu vnútra v Prahe a bezpečnostným orgánom na Slovensku. V správe sa uvádza, že v posledných 2 – 3 rokoch došlo v Komunistickej strane „...k terajšiemu neudržateľnému stavu, v ktorom diktátorstvo a byrokratizmus ústredia a ním ovládaných vyšších organizačných zložiek otriasajú základmi strany“ a „za takýchto podmienok požiadal tajomník Široký ústredie, aby vyslalo do Bratislavy komisiu, ktorá by vyšetrila pôvod neblahých pomerov, inak že za činnosť kraja neručí a vzdáva sa svojej funkcie.“²⁹

Indikátorom krízovej situácie v KSČ bolo úplné zlyhanie tzv. Červeného dňa – mohutnej manifestácie členov a sympatizantov KSČ, počas ktorého mala strana demonštrovať silu a organizovanosť. Správa Ministerstva vnútra z 26. júna 1928, ktorú obdržali bezpečnostné orgány na Slovensku,³⁰ upozorňuje, že „podľa práve došlých, naprosto spoľahlivých informácií vyvinula Komunistická strana Československa veľmi intenzívnu agitačnú kampaň za účelom usporiadania „Rudých dní“. Tieto dni, ako je pánu prednostovi známe, majú byť poriadané 5. a 6. júla 1928, ako náhrada za II. Spartakiádu, ktorá bola v Prahe zakázaná. Podľa uvedených pokynov komunistickej strany, je každý jej člen, pokiaľ je to možné, povinný zúčastniť

²⁶ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 7, č. 1286, prez. 1927.

²⁷ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 8, výpis z čísla 2950/1927.

²⁸ *Robotnícke noviny*, 10. júna 1927.

²⁹ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 7.

³⁰ Policajné úrady v Bratislave a Košiciach, okresné úrady a policajné komisariáty.

sa predovšetkým „Rudého dňa“, ktorý má byť poriadaný v naznačenej dobe v Prahe.“³¹

Príprava „Červeného dňa“ napriek bombastickým deklaráciám vedenia KSCĽ, ako ukázal priebeh manifestácie v Prahe, žalostne zlyhala. Podľa nerealisticky optimistických očakávaní sa na slávnostnom pochode Václavským námestím malo zúčastniť až 120 000 členov a sympatizantov KSCĽ z celej republiky. V skutočnosti sa sprievodu nezúčastnilo viac ako približne 6000 demonštrantov. Bol to ponižujúci dôkaz neschopnosti strany prezentovať svoju popularitu v širokej verejnosti. Dokonca aj v sedemdesiatych rokoch, v čase, keď politický imperatív „reálneho socializmu“ nútil historikov „upravovať“, či priamo falšovať dejiny KSCĽ, bol „Červený deň“ charakterizovaný ako „totálne zlyhanie“ akcieschopnosti komunistickej strany.³²

Paradoxne, neduhy stranického vedenia, ktoré boli príčinou paralýzy KSCĽ a za ktoré bola predovšetkým zodpovedná ľavicová, sa stali zámienkou pre kritiku centrálného vedenia strany na čele s B. Jílkom z ľavicových pozícií. Skupina ultraľavicových radikálov, združená okolo K. Gottwalda,³³ obvinila B. Jílka, V. Bolena a ďalších členov stranického vedenia z nedostatku revolučnosti. Kritika vyvrcholila na zasadnutí Ústredného výboru KSCĽ 10. júla 1928, keď R. Slánsky žiadal o odstúpenie vedenia strany. Policajné riaditeľstvo v Bratislave, v depeši odoslanej 1. septembra 1928 Prezídium Ministerstva vnútra v Prahe, hodnotilo pomery v KSCĽ týmito slovami: „Križe v komunistickom hnutí rozprostierajúci sa nýni na celom území Čsl. republiky je taková, jaké zkušeni předáci v hnutí dosud nezažili. Masy příslušníku strany vzpírají se v pravém toho slova smyslu proti profesionálnímu vedení, proti klikám nic neriskujících a dobře žijících sekretářů, je tu naprosté pobouření.“³⁴

Radikálom na čele s K. Gottwaldom zaručil víťazstvo zásah KI, ktorá adresovala KSCĽ dokument nazvaný Otvorený dopis Exekutívy Komunistickej internacionály. V dokumente KI vyzvala k odvolaniu dovtedajšieho vedenia. Za podpory Komunistickej internacionály bol narýchlo zvolaný V. zjazd KSCĽ, na ktorom do vedúcich funkcií v KSCĽ boli zvolení medzi inými E. Fried, A. Melzer, J. Šverma, A. Zápotocký. Generálnym tajomníkom strany sa stal K. Gottwald.

Zmena stranického vedenia, ktorá mala charakter puču, vyvolala v KSCĽ silnú negatívnu odozvu. Okrem bývalého vedenia strany (B. Jílek, A. Neurath), kritizovali postup Gottwaldovej skupiny aj komunistickí intelektuáli a umelci, medzi inými tak známe osobnosti ako I. Olbracht, S. K. Neumann, J. Seifert a V. Vančura.

³¹ ŠA Levoča – pobočka Spišská Nová Ves, f. OÚ Gelnica 1923 – 1945, k. 24, č. 29487/1928 prez.

³² HAPÁK, P. a kol.: *Prehľad dejín KSCĽ na Slovensku*. Bratislava 1970, s. 161.

³³ R. Slánsky, V. Kopecký, J. Šverma a ďalší.

³⁴ SNA Bratislava, f. PR, k. 2189, inv. j. 197.

Ústredný výbor KSČ na zasadnutí 28. marca 1929 kritiku odmietol a začiatkom júna toho istého roku boli V. Bolen, B. Jílek, A. Muna, A. Neurath zo strany vylúčení. V kontexte poklesu počtu členov,³⁵ ktorý zaznamenala KSČ ako dôsledok čistiek, radikalizácie svojho politického smerovania a odporu, ktorý tento proces vyvolal, bol pokles hlasov vo voľbách do Poslaneckej snemovne v roku 1929 v porovnaní s rokom 1925 relatívne mierny. KSČ získala vo voľbách do poslaneckej snemovne celošťátne 753 220 (10,30%) hlasov a na Slovensku 152 242 (10,56%) hlasov.³⁶

V „Úvahe o príčinách súčasnej krízy KSČ“ vypracovanej Prezídium Policajného riaditeľstva v Bratislave 6. novembra 1928, je za jednu z primárnych príčin nezrovnalostí v strane považované rozhodnutie KI presadiť v komunistických stranách odsúdenie L. Trockého a jeho stúpcov. Ako je uvedené v citovanom dokumente, „tomu sa prirodzene musela podrobiť aj KSČ. Od tej doby sa datuje v KSČ taktiež nespokojnosť nad nemiernym terorom, akým bolo vynucované stanovisko a rezolúcie, ktoré postup Trockého a Žinovjeva odsudzovali a otvorene sa protestuje proti nariadeniam vedenia KSČ. Toto hnutie nespokojencov (...) ohrozilo priamo v základoch jednotu komun. strany Československa. V dôsledku toho musel byť na rozkaz Moskvy zmenený organizačný štatút KSČ, na základe úplne nových metód. Hlavnou zásadou, ktorá znamenala priamo diktátorské sústredenie moci v rukách niekoľkých vodcov, bolo ustanovenie, že sekretári nebudú viac volení delegátmi, buď miestnymi, krajskými, či ríšskymi,³⁷ ale menovaní“.³⁸ V slovenských podmienkach „to malo za následok a menovite na Slovensku zapríčinilo terajšiu situáciu, že v aparáte strany sú z rozkazu pražského ústredia len takí ľudia, o ktorých sa s určitosťou vedelo, že sú naprosto spoľahliví a ku všetkému odhodlaní.“³⁹

Pre záverečné zhodnotenie situácie komunistického hnutia na Slovensku v závere dvadsiatych rokov, bude vhodné citovať aspoň časť dokumentu, ktorý je výsledkom zistení samotného člena KSČ. Dňa 13. septembra 1930 rozoslalo Prezídium Krajinského úradu v Bratislave „Pánom prednostom politických a šťátne policajných úradov“ obežník, v ktorom tieto orgány informovalo, že tajomník poslaneckého klubu Komunistickej strany J. Dolanský⁴⁰ pricestoval na Slovensko, aby sa oboznámil so situáciou strany

³⁵ Podľa odhadu P. Mareka sa v celoštátnom meradle členská základňa KSČ „zmenšila asi na dvacetinu veľkosti, ktorou měla při svém založení.“ MAREK, P.: *Komunistická strana Československa*. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. (eds): *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*. I. Díl: *Období 1861 – 1938*. Brno 2005, s. 711.

³⁶ *Československá statistika – svazek 31. Řada I. (Volby, sešit 2)*. Praha: Státní úřad statistický, 1930.

³⁷ Pojem „ríšsky“ je v dobových dokumentoch používaný v zmysle celoštátny.

³⁸ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR., k. 5, č. 16751/1928 prez.

³⁹ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR., k. 5, č. 16751/1928 prez.

⁴⁰ Jaromír Dolanský – člen skupiny mladých ľavicových radikálov, zoskupených okolo K. Gottwalda, nazývaných podľa miesta pôsobenia tiež „Karlínští kluci“, ktorí sa dostali do vedenia KSČ s podporou Komunistickej internacionály.

na Slovensku. Po skončení cesty podal J. Dolanský ústrediu strany v Prahe situačnú správu, ktorá pojednáva o terajšom postavení XIV. komunistickeho kraja v Bratislave a jednotlivých jeho oblastí a ktorú Prezídium krajskeho úradu v Bratislave získalo v plnom znení. Elaborát J. Dolanského bol uvedeným orgánom zaslaný v prílohe.⁴¹ Podľa J. Dolanského sa robotnícka strana na Slovensku radikalizuje a „v tomto smere strana nýni má nejlépe možnosť státi se opravdu vůdcem mas a dobýti většinu dělnické třídy na Slovensku. Tento boj je však stranou na Slov. veden naprosto nedostatečně a mnohdy úplně falešně.“⁴² V druhom odstavci, nazvanom Celkový stav strany je z úhrnného počtu 1129 závodov v kraji vykazovaných len 62 závodných buniek a, ako uvádza J. Dolanský, „ovšem z těchto závodních buněk nejméně polovina naprosto nic nedělají, ani se nescházejí“. Aj keď podľa počtu vydaných stranických legitimácií bolo v roku 1930 na Slovensku 3114 členov KSC, jednotlivé oblasti vykazovali výrazne menšie počty,⁴³ pretože oblastné sekretariáty nemali s viacerými bunkami vôbec spojenie. V hodnotení J. Dolanského „tento stav je velmi špatným. Číselné stráty jsou ohromné.“⁴⁴ Ako úplne neuspokojivá je poňímaná politická práca v strane – úroveň funkcionárskych kádrov slabá a navyše je ich nedostatok. Masové organizácie sú charakterizované jednoznačne negatívne „jsou v troskách, nemůžeme ani mluvit o nějaké síti masových organizací“. Rovnako priam katastroficky sú hodnotené ďalšie stránky stranického života. Ústredný tlačový orgán KSC na Slovensku, Pravda, je charakterizovaná nasledovne: „Pravda, která přináší 3 strany textu v týdnu nemůže se počítat za masový orgán“. V otázke organizácie ženského hnutia: „Práce mezi ženami není naprosto žádná. Ačkoliv je v textilních závodech zaměstnána většina žen, ačkoliv tyto jsou i v našich odborových organizacích, nejsou získávány pro stranickou práci.“ J. Dolanský sa dotkol aj vysoko citlivej a politicky mobilizujúcej otázky postavenia Slovenska v ČSR, ktorú v dvadsiatych rokoch KSC zväčša obchádzala.⁴⁵ Autor správy uviedol, že i „v národnostní otázce je dosud krajské vedení úplně pasivní.“⁴⁶

V závere dokumentu bol J. Dolanský nútený priznať, „že hlavní úkoly, stanovené kraj. konferencí dosud splněny nejsou a že kraj, vedení nemá ani přesného plánu pro převedení obratu v dosavadní práci.“⁴⁷

⁴¹ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 7, č. 46 131/1930 prez.

⁴² ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 7, č. 46131/1930 prez.

⁴³ Žilina – 218, Bratislava – 570, Nové Zámky – 641, Trenčín – 538, Banská Bystrica – 278, Rožňava – 380, Poprad – 102, Košice – 322, Michalovce – 65.

⁴⁴ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 7, č. 46131/1930 prez.

⁴⁵ Jednou z mála iniciatív KSC v národnostnej otázke bol manifest nazvaný „Vypracte Slovensko od potlačovacieho aparátu buržoázie“, prijatý na zjazde zástupcov robotníkov Slovenska v Žiline 25. júla 1926. ŠA Banská Bystrica – pobočka Kremnica, f. OÚ Svätý Kríž nad Hronom, k. 6, č. 337/1926 prez.

⁴⁶ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 7, č. 46131/1930 prez.

⁴⁷ ŠA Košice – pobočka Košice, f. PR, k. 7, č. 46131/1930 prez.

Aj keď „Správa o stave strany na Slovensku“ predostiera neutešený pohľad na situáciu v akej sa KSČ na Slovensku nachádzala v tom období, J. Dolanský nemohol priznať, že prvoradou príčinou tohto stavu boli necitlivé zásahy KI do vnútorných záležitostí KSČ.

Cesty slovenských komunistických intelektuálov do ZSSR v období 1. Československej republiky

Jozef Jambrich

Víťazstvo boľševickej revolúcie v Rusku v októbri 1917 začalo vytvárať na politickej mape sveta nový geografický útvar pomenovaný v decembri 1922 Zväzom sovietskych socialistických republík. Zbožné želanie ruských boľševikov a radikálnych socialistických elementov v európskych krajinách o svetovej revolúcii sa nenaplnilo. Sovietska vláda vo východnej Európe a na veľkej časti ázijského kontinentu však zostala realitou, s ktorou sa bolo treba vyrovnáť. Komunistické myšlienky sa zo sovietskeho Ruska začali prenášať do všetkých krajín prostredníctvom národných sekcií celosvetovej organizácie proletariátu – Komunistickej internacionály (Kominterny).

K najvýznamnejším sekciam Kominterny patrila od svojho vzniku v roku 1921 Komunistická strana Československa. Jednou z najdôležitejších úloh KSČ bolo presvedčiť pracujúci ľud v Československu, že Sovietsky zväz je aj jeho vlasťou a je treba urobiť všetko pre jeho obranu pred útokmi nenávidených imperialistických krajín. Komunistická propaganda približovala „pravdivý“ obraz o živote v ZSSR hlavne cez stranícku tlač, ale najefektívnejším spôsobom boli osobné svedectvá ľudí vracajúcich sa z krajiny soviетov. Pri propagácii ZSSR sa neoceniteľným pomocníkom KSČ stala početom nevelká, ale o to viac aktívnejšia skupina komunistických intelektuálov na Slovensku. Do Sovietskeho zväzu odchádzali ako presvedčení komunisti a poznatky z ciest odovzdávali prostredníctvom písaného a hovoreného slova vo všetkých vrstvách slovenskej spoločnosti.

Sovietsky zväz bol pre členov komunistickej strany dogmou. Ján Poničan¹ po návrate zo ZSSR v roku 1932 napísal: „Uvidieť Sovietsky sväz je udalosťou nie len pre komunistu. Pre komunistu uvidieť Sovietsky sväz však nie je púhou udalosťou. Komunista uvidí budovanie spoločnosti, za ktorú sa borí.“²

¹ Ján Poničan (1902 – 1978) – absolvent právnickej fakulty, spisovateľ, básnik, dramatik, členom KSČ bol od roku 1924. Pracoval ako advokát, v rokoch 1935 – 1938 bol poslancom KSČ v mestskom zastupiteľstve v Bratislave.

² PONIČAN, J. R.: *Slovensko – Sibír – Slovensko*. In: Dav, roč. V., 1932, č. 2-3, s. 35. Do ZSSR cestovali nielen komunisti, ale Leninovej vláde išlo od začiatku o prelomenie ekonomickej blokady a nadviazanie obchodných stykov so západnými krajinami, pretože potrebovala pomoc pri prekonávaní následkov vojnových udalostí. Zástupcovia rôznych firiem a obchodných spoločností

Cesty slovenských komunistických intelektuálov do ZSSR v medzivojnovom období mali svoje špecifiká, svoje ciele a svoj význam. Priama skúsenosť s boľševickou realitou, ktorú im vopred naplánovali sovietski hostitelia, upevňovala ich komunistické presvedčenie a ešte viac prispela k zaslepenosti v ideu komunizmu a politickej dogmatickej strnulosti.

Vstup inteligencie do komunistickej politiky na Slovensku je spätý s existenciou skupiny okolo časopisu *Dav*.³ Z Davu pochádzala najvýznamnejšia časť komunistických intelektuálov – návštevníkov ZSSR. Davisti boli zanítení komunisti, ale neboli členmi volených štruktúr strany a ich podiel na činnosti strany bol zameraný hlavne na propagandistickú prácu. Pobyty v Sovietskom zväze, ktoré absolvovali v rokoch 1926 – 1936, boli v prevažnej miere výsledkom ich vlastnej iniciatívy, strana ich nevysielala z dôvodu štúdia politickej práce boľševickej strany a ani na zasadania orgánov sovietskeho štátu alebo Kominterny. Okrem davistov navštívili Sovietsky zväz aj niektorí ďalší komunistickí intelektuáli alebo veľkí obdivovatelia sovietskych pomerov, ktorí ešte do roku 1939 skončili v radoch komunistickej strany.

Československá republika, ktorá do roku 1934 neuznávala boľševickú vládu v ZSSR, sledovala kontakty KSC s Moskvou a vydávala zákony obmedzujúce cestovanie a vystáhovalstvo členov KSC do ZSSR. Snažila sa zabrániť prenikaniu komunistických myšlienok ako aj osôb vysielaných Kominternou do Československa. Odopierala vyhotovovanie pasov osobám aktívne činným v komunistickom hnutí, pri neoprávnenej ceste nariaďovala trestné postihy voči porušiteľom zákonov. Po podpísaní Zmluvy o vzájomnej pomoci medzi ČSR a ZSSR 16. mája 1935 boli odstránené posledné prekážky pre obmedzenie cestovania do ZSSR, čo KSC vo svojej činnosti dokonale využívala.⁴

cestovali do ZSSR pravidelne. S nadväzovaním diplomatickým stykov od roku 1924 sa počet cudzincov, ktorí sa pohybovali na území Sovietskeho zväzu, zvýšil ešte viac. Príbudli turistické skupiny, ktoré mali svoje trasy väčšinou v európskej časti ZSSR, ale dobrí pozorovatelia dokázali vidieť sovietsku realitu v jej mnohotvárnosti v ktorejkoľvek geografickej oblasti zväzu. Informácií o živote a vývoji v ZSSR bolo veľmi veľa a z rôznych ulov pohľadu. Komunisti boli povinní vidieť všetko len v tom najkrajšom svetle, nedostatky mali podľa nich len dočasný charakter. Všetky hodnotenia a názory komunistických informátorov o ZSSR sú vysoko tendenčné.

³ Časopis *Dav* vychádzal s prestávkami od decembra 1924 do mája 1937. Spolu vyšlo 72 čísel. V časoch zákazu komunistickej tlače v tridsiatych rokoch plnil úlohu neoficiálneho komunistického periodika. Slovenská akadémia vied vydala v roku 1965 *Dav* v reedícii v troch zväzkoch. I. zväzok obsahuje roky 1924 – 1929, II. zväzok roky 1931 – 1933, III. zväzok roky 1934 – 1937.

⁴ V pokynoch, ktoré 23. novembra 1935 zaslal Krajinský úrad v Bratislave okresným úradom a policajným riaditeľstvám k obmedzovaniu cestovných pasov do ZSSR, bolo už jednoznačne uvedené: „Nakoľko teraz sa hospodárske a politické pomery v SSSR podstatne zmenili, najmä uznaním SSSR de iure čl. vládou, nemôže byť československým štátnym príslušníkom odopierané vydávanie národného cestovného pasu do SSSR, pokiaľ vyhovuje ustanoveniam pasového zákona...“ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Krajinský úrad v Bratislave, Prezídium 1928 – 1938, k. 191, list (I.) 5 – 6, č. 296.228/8/1935.

Ktorí komunistickí intelektuáli zo Slovenska videli sovietsky raj na vlastné oči a aké dojmy a postrehy si z neho priniesli? Aký význam pre stranu mali ich cesty a akým spôsobom strana získané poznatky využívala? Všetci do jedného mali spoločného menovateľa – nekritický obdiv k sovietskej spoločnosti, súhlasné stanovisko s politikou boľševickej strany, ospravedlňovanie jej zločinov voči vlastnému ľudu a podiel na šírení dezinformácií o živote v Sovietskom zväze.

So sovietskou realitou sa ako prvý zoznámil učiteľ Ladislav Szántó.⁵ Jeho pobyt bol špecifický, od augusta 1915 bol rakúsko-uhorským zajatcom v Krasnojarsku na Sibíri. Nastolenie boľševickej vlády sledoval a prežíval najprv ako stúpenec komunistických myšlienok a neskôr ako aktívny vykonávateľ v radoch boľševickej strany, ktorej členom sa stal v marci 1920.⁶ Bol členom internacionálnej boľševickej brigády, vyučoval v jej politickej škole. Niekoľko mesiacov bol šéfredaktorom maďarského týždenníka Vörös Ujság v Omsku a do maďarčiny prekladal niektoré práce V. I. Lenina a N. I. Bucharina. Boľševickú kariéru na Sibíri mu ukončil rozkaz o repatriácii zajatcov zo sovietskeho Ruska v máji 1921. Na inštruktáži v Moskve ho Kominternu poverila zapojiť sa do práce v hnutí, čo aj uskutočnil členstvom v KSC, ale školské orgány ČSR ho vymenovali za učiteľa na Kysuce, čím mu znemožnili aktívnejšie komunistické vystupovanie. Využil len skúsenosti z redaktorskej práce v boľševických novinách.

L. Szántó zažil Rusko v čase občianskej vojny a počas politiky vojnového komunizmu. Prechod k novej ekonomickej politike ako internacionalista v sovietskom Rusku prakticky ani nezaregistroval. Zmeny v živote ruskej spoločnosti zanechali v ňom trvalé následky a s predstavou revolúcie sa vrátil domov na Slovensko. Patril k osvedčeným a najspoľahlivejším šíriteľom boľševizmu medzi slovenskou inteligenciou.

Medzi komunistickými intelektuálmi na Slovensku bol najväčším propagátorom ZSSR učiteľ Peter Jilemnický.⁷ V Sovietskom zväze bol trikrát na rôznych miestach a na základe vlastných skúseností napísal romány, desiatky reportáží a publicistických príspevkov o živote vo vysnívanej krajine. Hoci bol pre komunistickú stranu vzorom zapáleného komunistu, niektoré jeho rozhodnutia nesvedčili o jeho komunistickej vyzretosti. (V roku 1925 sa chcel

⁵ Ladislav Szántó (1894 – 1974) – učiteľ, člen boľševickej strany v Rusku a člen KSC od jej založenia v roku 1921. Venoval sa teoretickej činnosti, problematike dialektického a historického materializmu. Pobyt v sovietskom Rusku opísal v knihe *Október a moja cesta k marxizmu* (1967).

⁶ Nezabudnuteľným zážitkom bola pre neho účasť na krasnojarskom subotniku 1. mája 1920, o ktorom napísal: „Práve na subotnikoch som si najsilnejšie uvedomoval, že som komunista. Na subotnikoch sme boli komunisti nielen svojím vedomím, ale aj svojou prácou, boli sme priekopníkmi komunistickej práce“ (SZÁNTÓ, L.: *Október a moja cesta k marxizmu*. Bratislava 1967, s. 89). Subotnik bola dobrovoľná neplatená práca s povinnou účasťou – pozn. J. J.

⁷ Peter Jilemnický (1901 – 1949) – učiteľ, spisovateľ, jeden rok pôsobil v redakcii Pravdy, člen KSC od roku 1922. Keďže bol učiteľom, nemohol sa angažovať v politických štruktúrach KSC, ale z jeho pera vyšlo najviac príspevkov o Sovietskom zväze.

odst'ahovať do USA, o rok na to utiekol súdruhom z komúny Interhelpo). Pre prvú cestu do ZSSR sa rozhodol v marci 1926 s druhým transportom Interhelpa.⁸ Jeho osobné plány sa nezhodovali s cieľom odchádzajúceho transportu. Nechcel ísť natrvalo, chcel byť istý čas učiteľom detí v družstve, poznať kus sveta, novú reč, získať z ďalekých krajín niečo literárneho. Ako ukázal ďalší vývoj, veľkým prínosom pre členov Interhelpa nebol. Do ZSSR odišiel bez súhlasu československých školských orgánov.

Presun transportu vlakom z ČSR do ZSSR zvládol P. Jilemnický výborne. K pokynom vedenia družstva o propagandistických úlohách iniciatívne nacvičil s deťmi zborovú recitáciu, ktorú predniesli po prekročení hranice na Ukrajine.⁹ Z takmer mesačnej cesty (trvala od 12. júla do 7. augusta 1926) poslal do denníka Pravda dve reportáže, v obidvoch písal o sile komunistov a o zakladaní nového života v ZSSR.¹⁰ Po príchode do Frunze (nový názov mesta Pišpek) zistil, že medzi starousedlíkmi nemá čo robiť a jeho komunistické nadšenie pre prácu sa skončilo. Nemal priestory pre školskú prácu a po večeroch musel kopať s ostatnými základy pre novú školu. V ťažkých podmienkach sa mu obnovil pľúcny katar a z celkovej frustrácie po príchode do družstva sa po dvoch mesiacoch rozhodol pre urýchlený odchod.¹¹ Podarilo sa mu zohnať učiteľské miesto medzi českými kolonistami v dedine Pavlovka na Kaukaze.

Desaťmesačný pobyt v Pavlovke vyhovoval jeho zdravotnému stavu, ale spoločenské postavenie ho vôbec neuspokojovalo, bol správcom miestnej

⁸ Vyst'ahovalecké družstvo Interhelpo vzniklo v máji 1923 a jeho prvý transport odišiel do ZSSR v marci 1925. Podľa dohody so sovietskou vládou sa usadilo v Pišpeku v Kirgizsku. Bolo jedným z mnohých družstiev, ktorými medzinárodný proletariát odpovedal na výzvu IV. kongresu Komunistickej internacionály v decembri 1922 o poskytnutí pomoci sovietskemu Rusku vyst'ahovateľstvom kvalifikovaných robotníkov. Vyst'ahovateľstvo do ZSSR bolo od začiatku podmienené členstvom v komunistickej strane. O činnosti Interhelpa pozri POLÁK, P.: *Internacionálna pomoc československého proletariátu národnom SSSR*. Bratislava 1961.

⁹ V Obežníku č. 1 „Všem členům a účastníkům dodatočného transportu družstva Interhelpo v Pišpeku“ z 20. 8. 1925 sa písalo, ako majú vystupovať na hranici: „Ženy červené šatky na hlavách, na ruských hraniciach ich budú vítať, a preto je treba, aby vystupovali ako komunisti. Deti červené vlajocky, na vagónoch tiež červené zástavy. Muži komunistické odznaky s Leninovou hlavou.“ Národný archív Českej republiky (NA ČR) Praha, Ministerstvo vnútra I – Prezídium, Praha, fond 225, R 27/4, k. 579, l. 13.

¹⁰ JILEMNICKÝ, Peter: *Vyst'ahovalci na ceste do Turkestanu*. In: Pravda, č. 171, 31. júla 1926, s. 3 a *Cesta do Turkestanu*. In: Pravda, č. 205, 9. septembra 1926, s. 4.

¹¹ O ťažkostiach v družstve sa vyjadril nasledovne: „...keď sme prišli na miesto, našli sme málo z toho, čo sme pre nedostatočné informácie alebo z vlastnej fantázie a romantickosti očakávali. Tí, čo nevedeli ani spočiatku potláčať osobné ciele (...) pomysľali radšej na odchod. Pravda, ťažkosti boli neočakávané a skľučujúce. (...) Kto by nestrácal hlavu?“ (pozri JILEMNICKÝ, P.: *List z Interhelpa*. In: Pravda, Vianoce 1945, s. 1). K pobytu v Interhelpe vydal písomné svedectvo v novele *O Interhelpe a o krajanoch, ktorí museli stratiť domov, lebo hľadali šťastie v práci*, stala sa súčasťou románu *Kompas v nás*. Po prvýkrát vyšiel v roku 1937. Prózu *Interhelpo* publikovali aj *Slovenské zvesti* od 10. mája do 17. augusta 1938 postupne v 54 číslach. V roku 1938 sa k téme vrátil prednáškou *Slovenský učiteľ v cudzine*, písomne bola zaradená do diela *Dva roky v krajine soviетov*.

školy. Písomne si v orgánoch KSČ vybavil zaradenie do žurnalistickej školy v Moskve¹² a v apríli 1927 ho miestna organizácia v Su-Psechu prijala za člena Všešvázovej komunistickej strany (boľševikov).¹³ Školská práca mu vyplňala veľa času, ale ako jediného komunistu ho zvolili do miestneho soviету. Intenzívne sa pripravoval na prijímací pohovor na štúdium žurnalistiky do Moskvy, kde sa mu otvárali dvere k novým komunistickým aktivitám, po ktorých tak túžil už doma v Československu. O svojom myslení a konaní z kaukazského obdobia ako aj z ďalšieho pobytu v Moskve najviac prezradil v piatich listoch, ktoré poslal priateľom Eduardovi Urxovi a Ladislavovi Novomeskému.¹⁴ Do Pravdy posielal príspevky o živote v ZSSR, v ktorých sa už opäť prejavil ako zanietený boľševik.

Od septembra 1927 začal deväťmesačný život P. Jilemnického v Štátnom inštitúte žurnalistiky v Moskve (GIŽ).¹⁵ Tu konečne našiel maximálne uspokojenie po dlhých mesiacoch hľadania samého seba a svojho miesta v komunistickej realite ZSSR. Učiteľské vedomosti mu uľahčili prijímacie skúšky, pretože absolútna väčšina záujemcov boli ľudia od strojov a z polí a požiadavky inštitútu ako aj spôsob štúdia mu maximálne vyhovovali. Po materiálnej stránke sa sovietska vláda o neho postarala, študenti mali zabezpečené všetko potrebné k životu. V rámci praxe pracoval v redakciách niektorých časopisov, čo boli jeho prvé honoráre. Podľa možnosti sa zúčastňoval na rôznych konferenciách, oslavách, robil tlmočníka československým delegáciám v ZSSR.¹⁶ V apríli 1928 sa rozhodol, že 2. a 3. ročník štúdia urobí za jeden rok a informoval o tom orgány KSČ.¹⁷ Jilemnického návrh sa neuskutočnil. V júni 1928 prišlo z Prahy nariadenie o okamžitom návrate do ČSR.

¹² SNA Bratislava, f. KSČ na Slovensku 1921 – 1938, inv. j. 329, l. 6 – 7.

¹³ JILEMNICKÝ, P.: *Slovo o strane*. In: Pravda, č. 47, 24. februára 1946, s. 2 – 3. P. Jilemnický sa chcel stať členom boľševickej strany od príchodu do Interhela, ale po neslávnom úteku mal obavy, aký posudok mu poslali do Moskvy a obával sa toho, že Moskva s jeho členstvom nebude súhlasiť.

¹⁴ JILEMNICKÝ, P.: *Listy Petra Jilemnického I*. Bratislava 1984.

¹⁵ Pomery v GIŽ priblížil československým čitateľom v štyroch článkoch publikovaných v roku 1931 v orgáne Československej obce legionárskej *Národní osvobození*, prílohe *Slovenské hlasy*, príspevky sa neskôr stali súčasťou knihy *Dva roky v krajine soviетov*.

¹⁶ P. Jilemnický sa vyjadroval k rôznym oblastiam života v ZSSR. Vylúčenie L. D. Trockého a G. J. Zinovieva zhodnotil slovami: „...nikto si nad tým neláme hlavu, akože je to možné, že ZSSR ide svojou pevne vopred stanovenou líniou i bez Trockého i bez Zinovieva etc., nikto si nerve vlasy z hlavy nad tým, že z vodcov nielen ruského, no svetového proletariátu zostúpili do obyvateľského prostredia ako občania“ (pozri *List Eduardovi Urxovi a Lacovi Novomeskému*. In: *Listy Petra Jilemnického I*, s. 294). V článku *Stotisíc* nazval konanie L. Trockého a G. Zinovieva zločinom na Sovietskom zväze a medzinárodnom proletariáte. „Že bude škoda takých „starých, osvedčených pracovníkov“, ako boli Trockij a Zinoviev? Išli proti záujmom strany i Sovietskeho zväzu. Vedome, nedisciplinovaným spôsobom. Nie je ich preto škoda.“ *Pravda*, č. 274, 3. decembra 1927, s. 4.

¹⁷ SNA Bratislava, f. KSČ na Slovensku 1921 – 1938, inv. j. 392, l. 15. Bližšie o názoroch P. Jilemnického na skrátenie štúdia pozri *List Eduardovi Urxovi a Lacovi Novomeskému*. In: *Listy Petra Jilemnického I*, s. 297 – 298.

Dva roky, ktoré strávil v ZSSR, zanechali stopy v jeho názoroch a presvedčení a do ČSR sa vrátil ako zocelený boľševický agitátor. Bol ukázkovým príkladom člena komunistickej strany, ktorý si išiel pevne za svojím cieľom a dosiahol to, čo mu v príslušný čas vyhovovalo. Svojím komunistickým idealizmom po návrate zo ZSSR ako redaktor Pravdy ovplyvňoval jej čitateľov a bol prvým intelektuálom zo Slovenska, ktorý sa v Moskve pripravoval na profesionálnu prácu v strane. Neobmedzil sa len na písanie, ale zúčastňoval sa besied a zhromaždení členov KSCĽ, na ktorých s nadšením rozprával o svojich zážitkoch v Sovietskom zväze a sovietskej žurnalistike. Sovietske skúsenosti ponúkol po vnútrostraníckej kríze v KSCĽ novému vedeniu a stal sa stúpencom gottwaldovského boľševického krídla v strane.

Na jar 1931 sa P. Jilemnický rozhodol pre napísanie knihy o živote členov Interhela. Spolu s manželkou sa s platnými pasmi a vízami vybrali v júli 1931 na mesačný pobyt do ZSSR.¹⁸ Pohľad na objekty Interhela po piatich rokoch ho očaril. Provizórne podmienky, v akých býval v lete 1926, boli preč, ľudia bývali a pracovali v pohodlných domoch a moderných budovách. Stretnutia s priateľmi a ich osudy opísal v spomenutom diele *Kompas v nás*.¹⁹ Návštevu vo Frunze využil na stretnutie s dopisovateľmi novín a kirgizskými spisovateľmi, ktorých zoznámil s českou a slovenskou proletárskou literatúrou. P. Jilemnický sa pri hodnotení svojej cesty neodklonil od schémy, podľa akej písal počas svojho prvého pobytu v ZSSR. Z jeho próz sa nedozvedáme nič nové, len samé oslavné spevy na prácu, komunistické šťastie, víťazné kroky socializmu a prebiehajúcej prvej päťročnice. Ospravedlňoval každý prejav nespravodlivosti vyskytujúci sa v živote členov družstva. Schvaľoval izolovanosť sovietskych ľudí na svojom teritóriu a ich neznalosť pomerov vo svete, hoci sám rád vycestoval za hranicu spoznávať nové krajiny. Všetko sovietske bolo pre neho posvätným.

Tretiu cestu do ZSSR uskutočnil P. Jilemnický na pozvanie sovietskej strany ako člen československej delegácie na I. zjazd sovietskych spisovateľov v auguste 1934.²⁰ V Moskve bol týždeň a videl len prvé štyri rokovacie dni. Nechcel sa veľmi vyjadrovať k jeho priebehu, keďže ho nevidel celý. V názoroch na zjazd zvýraznil hlavne stretnutie u Maxima Gorkého a besedu

¹⁸ Na cestu do Strednej Ázie mal pozvanie už v máji 1931 z Medzinárodného zväzu revolučných spisovateľov v Moskve. Mal ísť so spisovateľskou brigádou, ale pozvanie musel pre školské povinnosti odmietnuť. Tiež sa nechcel prispôbovať jej časovému harmonogramu.

¹⁹ Pod pseudonymom Peter Hron napísal v časopise *Dav* dva príspevky: *V Donovaloch o Donovaloch*. In: *Dav*, roč. IV., 1931, č. 7, s. 6 a *O slovenskej literatúre medzi kirgizskými spisovateľmi*. In: *Dav*, roč. IV., 1931, č. 8, s. 14.

²⁰ Zjazd sa uskutočnil v dňoch 17. 8. – 1. 9. 1934 v Moskve s účasťou takmer 500 delegátov Zväzu sovietskych spisovateľov a vyše 40 zahraničných hostí. Z ČSR sa ho zúčastnila sedemčlenná delegácia spisovateľov. Hlavným výsledkom zjazdových rokovaní bolo prijatie socialistickeho realizmu ako novej umeleckej metódy pri komunistickej výchove nás.

s ním na tému vojny a fašizmu.²¹ Zaujala ho tiež otázka detskej literatúry. Na návštevu do ZSSR sa chystal aj v roku 1935, ale nedostal vízum a jeho cesta na Kaukaz zostala len želaním.

Účasť P. Jilemnického na zjazde sovietskych spisovateľov neprinesla v jeho názoroch na ZSSR nič nového. Vo svojej literárnej tvorbe už niekoľko rokov písal podľa metódy socialistického realizmu, ktorú odsúhlasili delegáti zjazdu ako jedinú v podmienkach sovietskej literatúry.

Dve cesty do Sovietskeho zväzu vykonal právnik Vladimír Clementis.²² ZSSR ho priťahoval tak ako každého komunistu, ale po prvýkrát sa mu podarilo navštíviť vysnívaný komunistický raj až v novembri 1929, kedy odcestoval ako člen československej delegácie na oslavy 12. výročia októbrovej revolúcie. Členom delegácie sa stal z vlastnej iniciatívy ako funkcionár Spoločnosti pre hospodárske a kultúrne zblíženie s Novým Ruskom v Bratislave.²³ V ZSSR strávil spolu šesť týždňov a navštívil Moskvu, Leningrad, Charkov a Kyjev. Po P. Jilemnickom bol druhým, omnoho známejším slovenským komunistickým intelektuálom, ktorý sa vybral spoznávať život do ZSSR. Pochopiteľne, delegácia mala vopred určenú trasu a program pobytu, tak ako všetky pred ňou a po nej.

Hoci V. Clementis vynikal inteligenciou a širokou rozhľadenosťou, predsa sa nechal ovplyvniť sovietskymi hosťiteľmi. V jeho hodnoteniach nebolo žiadnej kritiky, z každého článku bolo vidieť jasný úmysel, s akým cieľom šiel do Sovietskeho zväzu.²⁴ Stalinova prvá päťročnica bola prítomná všade. Organizátori delegácií do ZSSR vedeli veľmi dobre, čo na našich ľudí zanechá najväčší dojem a z toho dôvodu vysielali väčšinu skupín na oslavy 1. mája a 7. novembra, kedy boli v uliciach státisíce manifestujúcich a na tribúnach najvyšší bolševickí predstavitelia. S takým pocitom sa stretol V. Clementis na Červenom námestí pri pohľade na sprievod 800 000 Moskovčanov. Nasledovali povinné prehliadky niektorých závodov, inštitúcií

²¹ JILEMNICKÝ, P.: *Tri odpovedi*. In: Dav, roč. VIII., 1935, č. 7, s. 10.

²² Vladimír Clementis (1902 – 1952) – absolvoval právnickú fakultu, bol advokátom a publicistom. Členom KSČ bol od roku 1925. V rokoch 1935 – 1938 bol poslancom Národného zhromaždenia za KSČ.

²³ *Spoločnosť pre hospodárske a kultúrne zblíženie s Novým Ruskom* založili českí komunistickí intelektuáli v marci 1925 v Prahe. Od februára 1931 mala názov *Spoločnosť pre hospodárske a kultúrne zblíženie so ZSSR* a od decembra 1934 *Spoločnosť pre hospodárske a kultúrne styky so ZSSR*. Stala sa centrom propagandy a dezinformácií o Sovietskom zväze. Pôsobila medzi inteligenciou a od roku 1925 začala vysielat' do ZSSR delegácie rôzneho zloženia a zamerania. V Bratislave vznikla jej odbočka aj vďaka V. Clementisovi vo februári 1928. Väčšinu členov tvorili rusofili a obdivovatelia ZSSR, ale tón činnosti udávali komunisti.

²⁴ V Správe policajného komisára o verejnej prednáške V. Clementisa pre bratislavský spolok *Spoločnosť pre hospodárske a kultúrne zblíženie s novým Ruskom* 9. januára 1930 pred 350 účastníkmi sa uvádzajú jeho slová: „Dnes všade v Rusku je vidieť vedecky organizovanú prácu, všade je vedecký systém, podobne jako vedecky bola prevedená celá revolúcia“. NA ČR Praha, Ministerstvo vnútra I – Prezídium, Praha, f. 225, R 24/12, k. 901, sign. 6, l. 85.

a pre milovníka umenia, akým bol V. Clementis, návštevy ateliérov a divadiel. Jeho bohémskej povaha neušlo, že: „Kaviarní v Moskve niet. Pre Stredoeurópana trochu podivný pocit, keď brázdí celé dni mestom a nemôže si sem tam odskočiť do najbližšej kaviarne.“²⁵

Presne o rok po svojej prvej návšteve dostal V. Clementis pozvanie zo ZSSR na kongres revolučných spisovateľov. Okrem rokovania si znovu pozrel Moskvu, ale hlavne výstavbu Dneprostroja, charkovského traktorového závodu a Záporožie, všetko symboly Stalinovej gigantómánie v rokoch prvej päťročnice. V eufórii nad staviteľskými dielami vôbec nepostrehol, že v ZSSR začala v roku 1930 násilná kolektivizácia roľníckeho stavu a tvrdé prenasledovanie kulakov. Budúci advokát chudobných na Slovensku nevidel kruté postihy, akými trestal sovietsky režim roľníkov, ktorých jediným previnením bolo, že vlastnili a chceli obrábať svoju pôdu.²⁶

Hlavným programom jeho druhej cesty však bol Medzinárodný kongres revolučných a proletárskych spisovateľov v novembri 1930 v Charkove.²⁷ V. Clementis bol aktívnym účastníkom kongresového diania, vystúpil s prejavom, zasadal v predsedníctve, jeden deň viedol rokovanie, bol členom rezolučnej komisie. Vo svojom prejave sa zaoberal nezaujmom medzinárodného byra o situáciu československých proletárskych spisovateľov a kritizoval nezaujím najvyšších orgánov KSČ o otázky proletárskej literatúry. O charkovskom kongrese podal obsiahlu informáciu v časopise *Tvorba*, kde zhrnul názory a vystúpenia hlavných delegácií, súhlasil s prekonaním proletkultovských názorov (proletársky spisovateľ je len s proletárskym pôvodom, predchádzajúce umenie treba zavrhnúť a pod.) a vyslovil spokojnosť s politickým cieľom kongresu, ktorý umožnil cudzozemským delegátom poznať výstavbu socializmu z vlastnej skúsenosti.²⁸

Po návrate z kongresu sa podieľal na prípravách založenia Zväzu proletárskych a revolučných spisovateľov v ČSR. Závery kongresu mali na neho veľmi silný vplyv, ale inklinoval aj k modernistickému poetizmu silno

²⁵ CLEMENTIS, V.: *V centre piatiletky 3*. In: *Tvorba*, roč. V., 17. apríla 1930, č. 15, s. 228. Reportáže a články V. Clementisa z cesty do ZSSR vyšli v českej *Tvorbe* pod názvom *V centre piatiletky* v roku 1930 v číslach 12, 14, 15 a 16 v dňoch 27. marca, 10. apríla, 17. apríla a 24. apríla 1930. Článok *V meste októbra* vyšiel v čísle 21 dňa 29. mája 1930. Boli vydané aj knižne a sú súčasťou publikácie *Vzduch našich čias I*. Bratislava 1967.

²⁶ Druhú cestu spracoval v reportážach *V druhom roku piatiletky*. In: *Dav*, roč. IV., 1931, č. 1, s. 5; *Potemkinovské dediny zo železobetónu*. In: *Dav*, roč. IV., 1931, č. 2, s. 10; *Tanier boršču a pohár piva*. In: *Dav*, roč. IV., 1931, č. 3, s. 12 – 13; *Dva dni na Dneprostroji*. In: *Dav*, roč. IV., 1931, č. 4, s. 6.

²⁷ Kongres sa konal v dňoch 6. – 16. novembra 1930 s účasťou delegátov z 23 krajín. Z ČSR sa ho zúčastnila štvorčlenná delegácia. Cieľom kongresu bolo hľadanie vzťahu literatúry a umenia k novej realite v ZSSR a k robotníckym hnutiam vo vlastných krajinách.

²⁸ CLEMENTIS, V.: *V plenu i kuloároch charkovského kongresu*. In: *Tvorba*, roč. VI., 29. januára 1931, č. 4, s. 56 – 57. Clementisov prejav na kongrese pozri *Vzduch našich čias I*. Bratislava 1967, s. 193 – 195.

zakorenenému v českom literárnom prostredí a bojoval sám so sebou medzi vzťahom k revolučnému smeru a avantgardným prúdom. Podobne ako P. Jilemnický sa po návrate z ciest zúčastnil viacerých prednášok a besied o dojmoch zo ZSSR.

Ďalšieho komunistického intelektuála Jána Poničana vyslala do Sovietskeho zväzu v septembri 1931 Červená pomoc v Československu.²⁹ Bola to jej prvá delegácia do ZSSR a jej vedením bol poverený práve J. Poničan. Šesťčlenná skupina mala platné pasy do konca decembra 1931. Celý október strávili v Moskve a nasledujúci program im hostitelia nasmerovali na Sibír po stopách československých legionárov. Podobne ako V. Clementis aj J. Poničan podľahol boľševickému klamu a komunistická zaslepenosť mu nedovolila vidieť a pochopiť rozpory v sovietskom systéme. Podľahol obrazu megalománie stalinskej industrializácie na Sibíri, mal možnosť zoznámiť sa s represívnou funkciou táborového života pre nepohodlných a ich využívania na nútené práce, ale z jeho slov nie je cítiť žiadne odsúdenie, skôr naopak, údel perzekvovaných schválil.

O priebehu cesty podal krátke informácie v Pravde v čase jej konania a krátko po návrate.³⁰ Cesta mala špecifické poslanie a striedali sa v nej návštevy závodov, kolchozov, konferencie, zhromaždenia, rečenia. Spoznali veľké sibírske mestá Omsk, Novosibirsk, Kuzneck, Krasnojarsk, Irkutsk, Čita a Chabarovsk. Všade ich čakalo bohaté pohostenie, rozhovory s účastníkmi občianskej vojny a bojov s československými légiami. Na Ďalekom východe boli v čase japonského útoku na Mandžusko a videli prípravy Červenej armády na prípadný japonský útok. Počas návratu im v ústredí Medzinárodnej červenej pomoci v Moskve ponúkli návštevu u J. V. Stalina, ale zo skromnosti, aby ho nevyrušovali, sa jej vzdali. J. Poničan tak mohol byť človekom, ktorý by sa bol stretol s najvyšším sovietskym vodcom. Jeho sibírska výprava bola kombináciou putovania po stopách histórie a industrializácie Sibíri. Z propagandistického hľadiska dokonale splnila svoj cieľ a J. Poničan ju ako skúsený rozprávač niekoľko rokov využíval pri stretnutiach s verejnosťou.

Celoslovenské vedenie KSČ zorganizovalo J. Poničanovi po návrate prednáškové turné po Slovensku. Najviac času na prednáškach venoval

²⁹ Bola založená v roku 1925 v zmysle smerníc IV. kongresu Kominterny z roku 1922. Z formálnych dôvodov nebola súčasťou Medzinárodnej červenej pomoci, aby úrady nemali dôvod na jej zakázanie. Jej hlavnou úlohou bola právna ochrana revolučných bojovníkov pred súdom a hmotná podpora proletárskych politických väzňov a ich rodín, organizovala politické akcie za prepustenie väznených spolubojovníkov. V ČSR ju úrady v roku 1932 zakázali.

³⁰ Plánovanú knihu reportáží o ZSSR pod názvom *U hrdinov diaľneho východu* sa mu v roku 1932 nepodarilo vydať. V časopise *Dav* vydal nasledovné príspevky o ceste a pohľade na ZSSR: *Slovensko – Sibír – Slovensko*. In: *Dav*, roč. V., 1932, č. 2-3, s. 35 – 36; *Tvár Slovenska*. In: *Dav*, roč. V., 1932, č. 4, s. 46; *Na hraniciach Mandžurie*. In: *Dav*, roč. VI., 1933, č. 5, s. 76. V knižnej podobe vyšli zápisky z celého pobytu v diele PONIČAN, J.: *Bárlivá mladosť. Spomienky I. 1920 – 1938*. Bratislava 1975. Cestu po Sibíri opísal aj vo veršoch v básnickej zbierke PONIČAN, J.: *Angara*. Bratislava 1934.

hospodárskemu rozvoju Sibíri, kolektivizácii, väzenstvu, teda tým oblastiam, kde mohol aspoň náznakom zaujať realistický postoj k avanturistickej politike stalinského vedenia v ZSSR. Neurobil tak, komunistické presvedčenie mu to nedovolilo. Len okrajovo sa zmieňoval o účinkovaní legionárov v ruskej občianskej vojne z dôvodu, aby mu úrady prednášky nezakázali. Trestnému stíhaniu za urážku legionárov sa aj tak nevyhol. Verejnej kritiky sa mu dostalo od spolubojovníka Eda Urxa za nedostatočný proletársky postoj k revolučnej výstavbe v ZSSR v básnickej zbierke *Angara*.³¹ Z hľadiska propagandistického využitia svojej cesty vykonal J. Poničan pre obhajobu bolševického systému v Sovietskom zväze skutočne veľmi veľa.

Manipulácia a ovplyvňovanie našich občanov príkladom komunistických úspechov v ZSSR začínali už v študentských radoch. Spoločnosť pre hospodárske a kultúrne zblíženie s Novým Ruskom vyslala v septembri 1931 do ZSSR prvú vysokoškolskú študentskú delegáciu, ktorej členom bol slovenský študent v Prahe Samuel Takáč.³² Program delegácie bol zameraný na zoznámenie sa s Moskvou, so sovietskym vysokoškolským systémom, ale navštívili aj juhorské mesto Rostov na Done a jeden sovchoz v jeho okolí. V Moskve absolvovali oficiálny večer za účasti zástupcov sovietskej vlády (ľudové komisariáty osvety a zdravotníctva). Československé zastupiteľstvo v Moskve im pripravilo na začiatku pobytu recepciu, na ktorej „pohovorom s členmi zastupiteľstva a zástupcami čl. firiem mali byť výprave vhodným spôsobom dané určité smernice pre hodnotenie sovietskych pomerov“.³³ Sovietski študenti ich presviedčali, aby dobre porovnávali to, čo doma počuli o živote v Sovietskom zväze s tým, čo v skutočnosti vidia a čo majú doma. S. Takáč o pobyte v ZSSR napísal krátku správu do časopisu *Dav* a zúčastnil sa viacerých prednášok a besied spolu s inými komunistickými účastníkmi výprav do ZSSR.³⁴ Pobyt

³¹ URX, E.: „*Angara*“ medzi svojimi. In: *Dav*, roč. VII., 1934, č. 3, s. 47.

³² Samuel Takáč (1911 – 1981) – inžinier, absolvent elektrotechniky, v KSČ bol od roku 1931. Pracoval v Ústredných elektrárnach v Bratislave. Delegácia v počte 18 členov pobudla v ZSSR od 17. septembra do 8. októbra 1931, oficiálne boli hosťami sovietskej Všeľvázovej spoločnosti pre styky so zahraničím (VOKS), ale pozval ich Ústav strojárskoho inžinierstva a elektroinžinierstva v Moskve. Slovensko dostalo dve miesta v delegácii a za člena delegácie bol v Bratislave na schôdzi Spolku socialistických akademikov 5. júna 1931 zvolený na druhom mieste aj brat Samuela Takáča Miloslav, absolvent práva. Pre obmedzený počet delegátov do delegácie zaradený nebol. NA ČR Praha, Ministerstvo vnútra I – Prezídium, Praha, f. 225, R 24/12, k. 901, sign. 6, l. 197. *Správa krajinského prezidenta Prezídia Ministerstva vnútra v Prahe dňa 6. októbra 1931, číslo 50.105/31 prez. Spolok socialistických akademikov, činnosť.*

³³ NA ČR Praha, Ministerstvo vnútra I – Prezídium, Praha, f. 225, R 24/12, k. 901, sign. 6, l. 29. *Správa zastupiteľstva RČS v Moskve Ministerstvu zahraničných vecí v Prahe z 8. októbra 1931 – Študentská delegace do Sovětského Ruska odjíždějci v září 1931 – cestovní pasy, čís. 12274/adm/31.*

³⁴ TAKÁČ, S.: *Medzi sovietskymi študentami*. In: *Dav*, roč. IV., 1931, č. 9-10, s. 8. Časť spomienok je tiež v časopise *Studkor* č. 4. Pozri SNA Bratislava, Zbierka Zväz priateľov ZSSR, inv. č. 16. V NA ČR Praha, vo f. 225, ktorý som uviedol v poznámke č. 33, je pod sign. 6, listy 16 a 17

v ZSSR mal na neho mimoriadne výrazný vplyv. Vrátil sa s presvedčením, že ľudstvo môže žiť len v komunistickej spoločnosti.

Na rad sa dostal aj ďalší zo známych slovenských komunistických intelektuálov, básnik Ladislav Novomeský.³⁵ Obdivoval ZSSR, jeho kultúru, často písal o sovietskej literatúre, ale do ZSSR ho nikto nevyslal a sám sa na cestu neodhodlal. V auguste 1934 bol na pozvanie spolu s P. Jilemnickým slovenským zástupcom v československej delegácii na I. zjazde sovietskych spisovateľov v Moskve. Moskva a samotný zjazd zanechali na L. Novomeského veľký dojem, ako to už tradične u komunistov bolo zvykom. O priebehu zjazdu a prijatých záveroch prednášal na mnohých miestach, ale svoje názory zanechal tiež v písomnej podobe.³⁶ Prvé dni zjazdu mali slávnostný charakter, odznali manifestačné prejavy a ďalšie masové spravidelné podujatia. Aj L. Novomeský bol na súkromnej návšteve u M. Gorkého. Súhlasil s rehabilitáciou V. Majakovského po jeho samovražde, s kritikou sovietskych románov, kde hrdina nedokáže rojiť a milovať. Na zjazde vystúpil s pozdravným prejavom od slovenských revolučných básnikov a spisovateľov. Zhodnotil vývoj prekladov diel ruskej revolučnej poézie v ČSR a osobitne na Slovensku, prihlásil sa k uplatneniu zásad, ktoré pre revolučnú poéziu naznačil vo svojom zjazdovom vystúpení N. Bucharin.³⁷

L. Novomeský mal predpoklady pre zanechanie podrobnejšieho obrazu sovietskej skutočnosti, pretože nebol ortodoxným bolševikom. Nechcel písať len o revolúcii, proletariáte, triednom boji, ale lahodili mu témy lásky, ženy, priateľstva. Žiaľ, nestalo sa tak. Podrobil sa svojmu komunistickému presvedčeniu, podľahol kúzlu slávnostnej Moskvy. V jeho mysli až príliš utkvela masovosť podujatí a pompéznosť všetkých akcií. Českí kolegovia v delegácii, V. Nezval a A. Hoffmeister, vydali po zjazde knižné publikácie, v ktorých nešetřili kritikou sovietskych pomerov. Peter Jilemnický a Ladislav Novomeský to nedokázali.

informácia o účasti S. Takáča na verejnej schôdzi v Brne dňa 12. novembra 1931 a pod sign. 5, list 78 informácia o prednáške S. Takáča v Rimavskej Sobote dňa 20. januára 1932.

³⁵ Ladislav Novomeský (1904 – 1976) – básnik, redaktor a publicista. Členom KSČ bol od roku 1925. Žil a pracoval v Čechách, ale angažoval sa v politickom a kultúrnom živote na Slovensku. Od roku 1935 bol hlavným redaktorom časopisu *Dav*.

³⁶ NOVOMESKÝ, L.: *Poslanie literatúry v sovietskom živote*. In: *Manifesty a protesty*. III. zväzok. Bratislava 1970, s. 156 – 176. V *Manifestoch a protestoch*. III. Zv. sú aj ďalšie články: *Sovietska literatúra a sovietska verejnosť*, s. 177 – 189 a *Sovietska literatúra a svet*, s. 210 – 215.

³⁷ N. Bucharin odmietol proletársku poéziu D. Bedneho a vyzdvihol V. Majakovského a B. Pasternaka. L. Novomeský sa v roku 1931 po charkovskom kongrese zaoberal otázkou vytvorenia Zväzu proletárskych a revolučných spisovateľov v ČSR, ale organizácia nevznikla pre nevyjasnený vzťah k poetizmu v Čechách. V čase konania I. zjazdu sovietskych spisovateľov bol L. Novomeský opäť tým, kto nechcel tvoriť poéziu na objednávku a privítal myšlienky modernizmu vo vystúpení N. Bucharina. Pozdravné vystúpenie L. Novomeského na zjazde bolo v Československu publikované až v roku 1970. Pozri NOVOMESKÝ, L.: *Poslanie literatúry v sovietskom živote*, s. 355 – 357.

Ku komunistickým intelektuálom, ktorí sa nedostali do Sovietskeho zväzu na základe pozvania alebo plánovaného rozhodnutia vyššieho stranického orgánu, patrili Štefan Major.³⁸ Viedol viaceré štrajky poľnohospodárskeho robotníctva na juhu Slovenska a za poburovanie si v rokoch 1928 – 1932 odsedel vo väzení 24 mesiacov. Keď ho v novembri 1933 Vrchný súd v Bratislave odsúdil na ďalšie desaťmesačné väzenie, rozhodol sa, že trest nenastúpi a utečie do ZSSR. Presný dátum odchodu nie je známy a nie je známy ani dátum jeho návratu do ČSR, v Bratislave sa objavil v máji 1936.³⁹ Sovietsku emigráciu Š. Majora v rokoch 1933 – 1936 poznáme veľmi málo. Vie sa o ňom, že pobyt využil na absolvovanie Medzinárodnej leninskej školy v Moskve.

Na rozdiel od českých komunistických utečencov pred zákonom Júliusa Fučíka a Eduarda Urxa, Š. Major nenapísal o svojom živote a práci v ZSSR nič. Dával o sebe vedieť prostredníctvom článkov v Ľudovom denníku, ale všetky sa dotýkali straníckej práce v KSČ. Môžeme sa len domnievať, že nechcel vyzradiť miesto svojho pobytu. Iní, menej významní ľudia v straníckej hierarchii KSČ, sa predbiehali v propagovaní Sovietskeho zväzu, Š. Major zostal v tejto oblasti v pozadí.⁴⁰ Po zastavení činnosti KSČ na Slovensku 9. októbra 1938 bolo viac ako isté, že Š. Major nezostane v oklieštenom Československu. Do ZSSR sa dostal znovu začiatkom roku 1939, kedy začal svoju druhú emigráciu.

Pre zintenzívnenie šírenia „pravdy“ o Sovietskom zväze začala vznikať od mája 1930 pod kuratelou KSČ masová proletárska organizácia Zväz priateľov ZSSR. Mali sa do nej podchytiť všetci sympatizujúci so ZSSR a je pochopiteľné, že P. Jilemnický, V. Clementis a J. Poničan sa významne angažovali pri zakladaní jej odbočiek svojimi prednáškami o cestách po krajine soviетov. Organizátorskú prácu na Slovensku vykonával učiteľ Antonín Nedvěd,⁴¹ vylúčený zo sociálnodemokratickej strany pre komunistické

³⁸ Štefan Major (1887 – 1963) – pôvodným povoláním učiteľ. Členom KSČ bol od jej vzniku v roku 1921. Od roku 1929 bol členom ÚV KSČ a od roku 1930 aj členom celoslovenského vedenia KSČ. Bol poslancom Národného zhromaždenia v rokoch 1925 – 1932, poslaneckého mandátu bol zbavený súdnou cestou. Po zvolení za poslanca v roku 1935 sa mandátu vzdal dobrovoľne. V roku 1933 mu KSČ zverila vydávanie Ľudového denníka.

³⁹ V zápisnici zo zasadania sekretariátu ÚV KSČ dňa 12. novembra 1933 v personálnych otázkach bod c) je uvedené: Š. Major – Moskva. Je to pravdepodobne súhlas strany s jeho odchodom do Moskvy. Pozri NA ČR Praha, f. KSČ – Ústřední výbor 1921 – 1945, Praha ÚV KSČ 1921 – 1938, k. 37, arch. j. 624, l. 6. O návrate na Slovensko informovali *Slovenské zvesti* v článku *Štefan Major medzi nami, ale zatiaľ vo väzení* dňa 22. mája 1936, č. 5, s. 2.

⁴⁰ Krátko po skončení prvého veľkého procesu s opozíciou v ZSSR v auguste 1936 (proces so Zinovievom a Kamenevom) vyslovil svoj súhlas s ich popravou v článku *Dvoje svedomie*. In: *Slovenské zvesti*, č. 77, 4. septembra 1936, s. 1 a na stranu obhajcov kolektívizácie poľnohospodárstva v ZSSR sa postavil v článku *Čo dal roľníkovi Sovietsky sväz*. In: *Slovenské zvesti*, č. 71, 10. apríla 1938, s. 4.

⁴¹ Antonín Nedvěd (1899 – 1954) – povoláním učiteľ, neskôr tajomník Zväzu priateľov ZSSR v Bratislave. Členom KSČ od roku 1935. Po prepustení zo školských služieb vykonával profesionálnu prácu v aparáte.

zmýšľanie. Zväz priateľov vo veľkej miere prispel k vysielaniu delegácií do ZSSR, ale s minimálnym zastúpením komunistickej inteligencie zo Slovenska. A. Nedvěd sa ako člen delegácie Zväzu priateľov ZSSR zúčastnil v novembri 1936 osláv bolševickej revolúcie v ZSSR.⁴² Členovia delegácií mali pravdivo tlmočiť nadobudnuté dojmy zo ZSSR a v pokynoch pre účastníkov bolo: „Veríme, že splníš svoj sľub, daný sovietskym robotníkom, že budeš vždy a za všetkých okolností bez ohľadu na prekážky a perzekúciu, ktoré Ti možno prídu do cesty, hovoriť len tak, ako Ti káže Tvoja proletárska česť“.⁴³ Účastníci delegácií do ZSSR, medzi ktorými bolo veľa lekárov, učiteľov, právnikov, umelcov, spisovateľov, redaktorov nechápali pravý cieľ svojich ciest. Pod rúškom propagovania úspechov ZSSR nevedome šírili na Slovensku komunistickú ideológiu. Po uzatvorení Zmluvy o vzájomnej pomoci medzi ČSR a ZSSR v roku 1935 mali ťažkú úlohu aj orgány činné v trestnom konaní. Dovtedy posielali do väzenia desiatky komunistov pre zvolanie „Nech žije Sovietsky zväz“, teraz sa ZSSR stal spojeneckou krajinou a komunisti svoju obhajobu šikovne stavali na podpore medzištátnych vzťahov.

Posledným zo zoznamu návštevníkov ZSSR bol Eugen Löbl.⁴⁴ V septembri 1936 sa zúčastnil IV. ročníka divadelného festivalu v Moskve.⁴⁵ Prvý festivalový deň bol v deň osláv Medzinárodného dňa mládeže a jeho účastníci boli konfrontovaní s dvojmiliónovým sprievodom v moskovských uliciach. O účinku masy pochodujúcich na zahraničných návštevníkov nepochyboval nikto. E. Löbl videl viac predstavení v rôznych divadlách, pozrel si múzeá a školy v Moskve a pobyt zakončil v Leningrade. Hodnotenie Sovietskeho zväzu neurobil len v krátkych novinových článkoch, ale tiež v knihe *Odpoveď André Gideovi*.⁴⁶ Obhajoval Sovietsky zväz, novú sovietsku ústavu prijatú v decembri 1936, odpovedal na otázky v knihe A. Gidea *Návrat zo Sovietskeho zväzu*.⁴⁷ Gideovu knihu považoval za omyl v záveroch a pozorovaniach, svoje výhrady mal povedať hneď, nie až po návrate zo ZSSR.

⁴² Z poznávacej časti osláv revolúcie napísal článok *Na severnom Kavkaze*. In: Slovenské zvesti, č. 156, 30. december 1936, s. 3. V niektorých slovenských mestách vystúpil s prednáškami.

⁴³ SNA Bratislava, f. Krajský úrad v Bratislave, Prezídium 1928 – 1938, k. 193, zložka 726, l. 2. *Odpis listu ústredia Zväzu priateľov ZSSR členom delegácií*.

⁴⁴ Eugen Löbl (1907 – 1987) – absolvent Vysokej školy zahraničného obchodu vo Viedni, pracovník poisťovne v Bratislave. Člen KSČ od roku 1934. Materiály k problematike ZSSR písal pod pseudonymom J. Les.

⁴⁵ Divadelné festivaly v Moskve boli každý rok od roku 1933 a mali svetu demonštrovať vysokú úroveň sovietskeho divadla. E. Löbl poslal o dianí na festivale a živote v ZSSR osem príspevkov do *Slovenských zvestí* pod názvom *Moskovské zvesti*. Vychádzali v dobe od 9. septembra do 2. októbra 1936.

⁴⁶ LES, J.: *Odpoveď André Gideovi*. Bratislava 1936.

⁴⁷ A. Gide bol v ZSSR od júna do augusta 1936 a jeho kniha bola ostrou zrážkou predstáv so sovietskou skutočnosťou. Vystihol úmysel sovietskych hostiteľov s pozývaním cudzincov na návštevu ich krajiny: „Nestarajú sa o to, čo sa v cudzine deje, starajú sa oveľa viac o to, čo si cudzina o nich myslí. Hlavne im záleží na tom, aby vedeli, či ich dostatočne obdivujeme. Hlavne sa

Sovietsky zväz videli a písali o ňom aj nekomunistickí predstavitelia slovenskej inteligencie, veľkí obdivovatelia ZSSR. Na rozdiel od komunistickej demagógie už obsahujú aj niektoré kritické pohľady na sovietsky systém. Absolútna väčšina delegácií vysielaných do ZSSR prichádzala na rôzne oslavy sovietskych sviatkov spojených s masovými sprievodmi, vystúpeniami cvičencov, čo zanechávalo na zahraničných divákov a pozorovateľov nezabudnuteľné zážitky. Návštevník zo Slovenska bol pri pohľade na státisíce organizovaných ľudí vystavený veľkému pokušeniu uveriť celému tomuto divadlu. Je nesporným faktom, že bolševickej propagande veľa ľudí uverilo.

Komunistická inteligencia chodila do ZSSR za poznaním, presvedčiť sa na vlastné oči, aké úspechy dosiahol pri socialistickej výstavbe. Prejavovali nadšenie zo starostlivosti sovietskych hostiteľov, bývali v najlepších hoteloch, stravovali sa v najlepších reštauráciách, videli obrovský stavebný ruch, počúvali reči o odstránení nezamestnanosti a biedy. Pred nepríjemnosťami každodenného života zatvárali oči a uši, správy o odsúdených do táborov a deportovaných považovali za spôsob prevýchovy odporcov nového komunistického poriadku. V Sovietskom zväze získavali deformovaný pohľad na realitu, nechceli vidieť, za akú cenu dosahoval bolševický režim svoje klamlivé úspechy. Z ciest sa vracali vyzbrojení dostatočným propagandistickým materiálom pre ďalšie šírenie sympatií ku krajine Sovietov a tým preukazovali najväčšiu službu komunistickej manipulácii a rastúcim sovietskym mocenským záujmom. Zidealizovaným postojom k Sovietskemu zväzu sa pre Komunistickú stranu Československa stali neocenenými vykladačmi pravdy o sovietskej skutočnosti.

boja, či sme dostatočne informovaní o ich úspechoch. Neprajú si ani tak, aby sme ich informovali, ako aby sme ich chválili“. GIDE, A.: *Návrat ze Sovětského svazu*. Praha 1937, s. 8 – 9.

KSČ vo svetle výsledkov parlamentných volieb v rokoch 1925, 1929, 1935 a 1946 na strednom Slovensku

Karol Fremal

V rokoch 1920 – 1938 sa v Československu a na Slovensku konali všetky voľby do parlamentu podľa volebného zákona z roku 1920 č. 123/1920 Zb. Na jeho základe na Slovensku vzniklo sedem volebných krajov – XV. volebný kraj Trnava, XVI. Nové Zámky, XVII. Turčiansky Svätý Martin, XVIII. Banská Bystrica, XIX. Liptovský Svätý Mikuláš, XX. Košice a XXI. Prešov. Z nich novozámocký (aj s Bratislavou) a košický volebný kraj boli vytvorené tak, aby do nich patrila prevažná časť voličov dvoch najväčších národnostných menšín na Slovensku, maďarskej a nemeckej.¹

Do parlamentných volieb v roku 1925 vstupovala Komunistická strana Československa (KSČ) ako početná konsolidovaná politická strana po prvýkrát od vzniku Československej republiky (ČSR) samostatne ako najvplyvnejšia a najväčšia socialistická strana, čo sa zákonite prejavilo vo volebných výsledkoch.

Všetky politické strany venovali veľkú pozornosť voľbám do obecných, mestských, okresných, krajinských zastupiteľstiev a do parlamentu. Výsledky volieb nielenže odrážali vplyv, dosah, popularitu, silu a váhu jednotlivých politických strán, úspechy ich činnosti a politiky, ale umožňovali účasť na riadení alebo usmerňovaní rôznych orgánov a samosprávnych inštitúcií ako aj ovplyvňovať politický, spoločenský, hospodársky a iný život v obci, meste, okrese, kraji či v štáte. Z uvedených dôvodov aj KSČ voľbám venovala veľkú pozornosť a starostlivo sa na každé pripravovala. Výrazom tejto pozornosti bola najmä dobre pripravená predvolebná kampaň, v priebehu ktorej sa niekoľkonásobne zvýšila jej politická, organizačná, propagačná, agitačná a iná činnosť.

Dobre pripravená predvolebná kampaň KSČ bola zameraná predovšetkým na zlepšenie sociálnych, materiálnych, mzdových a iných požiadaviek, robotníkov, roľníkov a iných pracujúcich vrstiev na Slovensku, ale tiež na požiadavky nezamestnaných.

¹ Podrobnejšie pozri ZEMKO, M.: *Voličstvo strán národnostných menšín a komunistickej strany na Slovensku*. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V.: *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava 2004, s. 179 – 180.

Najviac členov, prívržencov, sympatizantov i voličov KSCĎ bolo z radov robotníkov, najmä priemyselní, stavební a poľnohospodárski robotníci, príslušníci ľavicovo zameranej slovenskej inteligencie a českej inteligencie žijúcej na Slovensku. Najlepšie volebné výsledky KSCĎ dosahovala v priemyselných centrách a v oblastiach kompaktno obývaných obyvateľstvom maďarskej a nemeckej národnosti a z konfesijného hľadiska v oblastiach s prevahou alebo značným počtom obyvateľstva nekatolíckeho vierovyznania. Tu získavali nepomerne viac hlasov aj iné politické strany, predovšetkým agrárna, ale aj sociálnodemokratická a národnosocialistická strana. Najhoršie volebné výsledky KSCĎ dosahovala v regiónoch s veľkou prevahou katolíckeho obyvateľstva. V nich zase dominovala Hlinkova slovenská ľudová strana (HLS) a iné národné orientované strany, napr. Slovenská národná strana (SNS). Okrem toho volebné výsledky v tom-ktorom regióne priamo záviseli do značnej miery od sociálnej, náboženskej a národnostnej štruktúry obyvateľstva. Na Slovensku, podľa môjho názoru, najviac ovplyvňovala volebné výsledky príslušnosť k rímsko-katolíckemu vierovyznaniu, ktorého nositelia volili predovšetkým HLS, strany s ňou spojené do volebného bloku alebo blízke. Skoro vôbec nevolili komunistickú stranu. V rokoch 1918 – 1938 sa na Slovensku vo všetkých voľbách volilo najmä podľa národnostných, konfesijných, menej podľa sociálnych² a profesijných kritérií. Z tohto dôvodu štúdiá obsahuje tabuľky o národnostnom a konfesijnom zložení obyvateľstva na strednom Slovensku, tabuľky okresov s najväčším zastúpením národnostných menšín a okresy s najvyšším počtom obyvateľov existujúceho vierovyznania a náboženstva.³

Výsledky parlamentných volieb na Slovensku v rokoch 1925, 1929 a 1935⁴ a 1946

Parlamentné voľby (do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia) 15. novembra 1925 na Slovensku.

Celkový počet platných hlasov na Slovensku: 1 425 595.

1. Hlinkova slovenská ľudová strana (HLS): 489 111 hlasov, t. j. 34,31%, 23 mandátov.
2. Republikánska strana zemédeľského a maloroľníckeho ľudu (agrárna strana): 248 034 hlasov, t. j. 17,40%, 12 mandátov.

² Český historik Z. Kárník vo svojej štúdií *KSCĎ – úspechy a neúspechy v kľúčových významných parlamentných voľbách v roke 1935* (In: Bolševizmus, komunizmus a radikálny socializmus v Československu. Svazek I. Praha 2003, s. 86) pokladá za najdôležitejší faktor volebných úspechov KSCĎ na Slovensku sociálne postavenie voličov.

³ Tabuľky o národnostnej a náboženskej štruktúre obyvateľstva na Slovensku sú zostavené na základe údajov zo sčítania ľudu v roku 1930.

⁴ V štúdií sú vo všetkých tabuľkách výsledky volieb len do poslaneckej snemovne, ktoré sa až na malé rozdiely zhodovali s výsledkami volieb do senátu.

3. *Komunistická strana Československa – KSČ: 198 111 hlasov, t. j. 13,90%, 7 mandátov.*
4. Politické strany Svazu zemédlcú a nemeckej strany živnostenskej, Nemcov na Slovensku a Maďarská národná strana: 109 635 hlasov, t. j. 7,69%, 5 mandátov.
5. Krajská kresťansko-sociálna strana (KKSS maď.): 98 337 hlasov, t. j. 6,90%, 4 mandáty.
6. Československá sociálnodemokratická strana robotnícka (SDS): 60 635 hlasov, t. j. 4,25%, 2 mandáty.
7. Židovské strany: 38 442, t. j. 2,70%, ani jeden mandát
8. Československá strana socialistická: 36 909 hlasov, t. j. 2,59%, 1 mandát
9. Slovenská národná strana (SNS): 35 435 hlasov, t. j. 2,49% ani jeden mandát.
10. Československá národná demokracia : 24 954 hlasov, t. j. 1,75%, 1 mandát

Situáciu v čase parlamentných volieb v novembri 1925 charakterizovalo niekoľko významných politických a hospodárskych faktorov. Pokles a odliv revolučných nálad, stabilizácia politických a hospodárskych pomerov v Československu, rozštiepenie najsilnejšej parlamentnej politickej strany z roku 1920 – sociálnodemokratickej strany (SDS) na pôvodnú reformnú a provládnu SDS a na radikálnu internacionalistickú štátobornú Komunistickú stranu Československa – Sekciu III. Internacionály, v ktorej na Slovensku pôsobila väčšina funkcionárov i značná časť členstva spomedzi národnostných menšín.⁵ „To dodávalo komunistickej strane punc nielen sociálno-politickej, internacionálnej, ale aj národnostne radikálnej strany“.⁶ Všetky tieto skutočnosti sa samozrejme odrazili aj vo výsledkoch parlamentných volieb pre KSČ v roku 1925.

Parlamentné voľby (do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia) 27. októbra 1929 na Slovensku

Celkový počet platných hlasov na Slovensku: 1 428 035

1. Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLS): 403 683 hlasov, t. j. 28,27%, 18 mandátov.
2. Republikánska strana zemédlského a maloroľníckého ľudu (agrárna strana): 278 979 hlasov, t. j. 19,53%, 12 mandátov.
3. Krajská kresťansko-socialistická strana (maď.): 226 917 hlasov, t. j. 15,89%, 8 mandátov.
4. *Komunistická strana Československa (KSČ): 156 242 hlasov, t. j. 10,66%, 5 mandátov.*

⁵ Podrobnejšie pozri FREMAL, K.: *Korene bolševizmu na Slovensku*. In: Acta historica Neosoliensia, č. 5/2002. Banská Bystrica 2002, s. 34 – 56.

⁶ ZEMKO, M.: *Voličstvo strán národnostných menšín...*, s. 184.

5. Československá sociálno-demokratická strana robotnícka (SDS): 135 506 hlasov, t. j. 9,49%, 4 mandáty.
6. Československá národno-demokratická strana v koalícii so Slovenskou národnou stranou : 53 745 hlasov, t. j. 3,76%, 2 mandáty.
7. Československá národno-socialistická strana: 43 968 hlasov, t. j. 3,08%, 2 mandáty.
8. Československá strana lidová: 36 548 hlasov, t. j. 2,56%, 1 mandát.
9. Volebný blok poľských a židovských strán: 33 679 hlasov, t. j. 2,36%, 1 mandát.
10. Československá živnostensko-obchodnícka strana: 30 134 hlasov, t. j. 2,11%, 1 mandát.

Z troch skúmaných parlamentných volieb v súvislosti s výsledkami komunistickej strany, voľby v októbri 1929 dopadli pre ňu najhoršie. Hlavná príčina neúspechu KSČ spočíva v tom, že strana išla do volieb v čase najhlbšej vnútrostraníckej krízy, ktorá práve koncom dvadsiatych rokov kulminovala, ale tiež v čase vrcholiacej hospodárskej konjunktúry štátu. Na Slovensku v porovnaní s výsledkami volieb v roku 1925 KSČ získala o 45 869 menej hlasov, poklesla o 3,24% získaných hlasov a stratila 2 poslanecké kreslá. Vo všetkých volebných krajoch zaznamenala pokles počtu hlasov a stratila až 23,15% svojho voličstva.⁷

Parlamentné voľby 19. mája 1935 (do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia) na Slovensku

Celkový počet platných hlasov na Slovensku: 1 625 558

1. Hlinkova slovenská ľudová strana – autonomistický blok (vrátane SNS): 489 641 hlasov, t. j. 30,12%, 20 mandátov.
2. Republikánska strana zemédeľského a maloroľníckeho ľudu – agrárna strana: 286 739 hlasov, t. j. 17,64%, 12 mandátov.
3. Krajinská kresťansko-sociálna strana a Maďarská národná strana: 230 719 hlasov, t. j. 14,19%, 8 mandátov.
4. *Komunistická strana Československa: 210 765 hlasov, t. j. 12,97% hlasov, 6 mandátov.*
5. Československá sociálno-demokratická strana robotnícka: 184 389 hlasov, t. j. 11,34% hlasov, 6 mandátov.
6. Československá národno-socialistická strana: 51 930 hlasov, t. j. 3,19%, 2 mandáty.
7. Československá živnostnícko-obchodnícka strana: 41 996 hlasov, t. j. 2,58%, 1 mandát.
8. Československá strana lidová: 37 515 hlasov, t. j. 2,31%, 1 mandát.

⁷ ZEMKO, M.: *Voličstvo strán národnostných menšín...*, s. 189.

9. Národná obec fašistická: 32 609 t. j. 2,01%, 1 mandát.
10. Sudetonemecká strana v koalícii s Karpatonemeckou stranou: 27 561 hlasov, t. j. 1,70%, 1 mandát.

Po dlhotrvajúcej hospodárskej kríze a jej dôsledkoch na pracujúce vrstvy obyvateľstva najmä na Slovensku, KSČ zaznamenala značný nárast hlasov v porovnaní s voľbami v roku 1929. Podľa môjho názoru, najúspešnejšia bola komunistická strana na Slovensku v parlamentných voľbách v roku 1925, o čom svedčí nielen najvyššie percento hlasov, ale aj najvyšší počet získaných mandátov do poslaneckej snemovne. Vôbec najväčší počet voličov v parlamentných voľbách v máji 1935 a najvyšší prírastok hlasov pre KSČ v porovnaní s voľbami v roku 1929 viedol viacerých autorov ku konštatovaniu, že práve voľby v roku 1935 boli pre komunistickú stranu najúspešnejšie na Slovensku. Nie je to pravda.

Vo voľbách do Ústavodarného národného zhromaždenia 26. mája 1946 odovzdalo DS svoj hlas 999 622 voličov, t. j. 62% všetkých hlasov na Slovensku, čo predstavovalo 43 mandátov v celoštátnom parlamente a 63 poslancov (zo sto) v SNR. KSS získala celkove 489 596 hlasov, 30,37%, 21 mandátov v ÚNZ a 31 poslaneckých miest v SNR. Strana práce a Strana slobody mali každá vyše 3% všetkých hlasov. V novovymenovanom Zbore povereníkov DS viedla 9 povereníctiev, komunisti 5 a povereníkom vnútra bol neustraník gen. M. Ferjenčík. Predsedom SNR sa stal demokrat J. Lettrich a predsedom ZP komunista G. Husák, i keď aj na tento post podľa výsledkov volieb mala nárok DS. Podobný pomer síl bol aj v okresných a miestnych NV na Slovensku. Avšak v Čechách a na Morave ako aj z celoštátneho hľadiska zvíťazila KSČ, ktorá spolu s KSS a sociálno-demokratickou stranou získala väčšinu v novej vláde na čele s K. Gottwaldom a v novom Ústavodarnom národnom zhromaždení.

To, čo sme spomenuli z celoslovenského hľadiska v súvislosti s parlamentnými voľbami možno viac alebo menej akceptovať aj na stredné Slovensko.⁸

⁸ Nasledujúce tabuľky č. 1 – 15 sú zostavené na základe údajov zo: *Sčítania ľudu v roku 1930. Štatistická ročenka Republiky Československé*. Praha: Státní úřad statistický, 1935; výsledky volieb – *Československá statistika. Svazek 31. Řada II. (Volby, sešit 2). Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925*. Praha: Státní úřad statistický, 1926; *Československá statistika. Svazek 70. Řada I (Volby, sešit 4). Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929*. Praha: Státní úřad statistický, 1930; *Československá statistika. Svazek 134. Řada I. (Volby, sešit 5). Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935*. Praha: Státní úřad statistický, 1936.

Niektoré údaje sme čerpali z ŠUCHOVÁ, X.: *Prílohy I. Obyvateľstvo a II. Politický systém*. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V.: *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava 2004, s. 491 – 616. Tabuľky č. 1 – 3, 5 – 6, 8 – 14 sú prvýkrát publikované v slovenskej odbornej literatúre. Výpočet získaných hlasov, ale najmä percento hlasov najviac komplikovala skutočnosť, že niektoré okresy boli rozdelené do dvoch alebo až troch volebných krajov. Napr. politický okres Modrý Kameň patril do volebného kraja Nové Zámky, Banská Bystrica a Košice, pričom prevažná časť voličov patrila do Košického volebného kraja. Dochádzalo k paradoxným situáciám, keď napr. vo

Tabuľka č. 1

Okresy stredného Slovenska s najvyšším počtom slovenského obyvateľstva z roku 1930 nad 97%		Výsledky volieb KSČ.		
		Počet jej voličov a percento hlasov v okrese		
		Rok 1925	Rok 1929	Rok 1935
Považská Bystrica	26 829 – 99,62%	376 – 3,70%	411 – 3,98%	861 – 7,05%
Čadca	44 037 – 99,45%	1051 – 6,40%	430 – 2,57%	935 – 4,78%
Kysucké Nové Mesto	31 918 – 99,41%	812 – 6,28%	622 – 4,83%	922 – 6,66%
Námestovo	28 791 – 99,34%	18 – 0,14%	44 – 0,34%	220 – 1,64%
Trstená	15 949 – 98,77%	27 – 0,35%	24 – 0,32%	66 – 0,84%
Brezno	48 632 – 98,47%	2640 – 18,9%	2252 – 12,63%	7786 – 31,20%
Bytča	28 182 – 98,43%	426 – 3,75%	195 – 1,63%	471 – 3,46%
Zvolen	55 272 – 98,24%	2780 – 11,4%	2156 – 8,77%	3028 – 10,83%
Dolný Kubín	20 413 – 97,69%	282 – 2,81%	65 – 0,67%	309 – 2,99%
Púchov	30 110 – 97,70%	476 – 3,67%	753 – 5,04%	753 – 5,04%
Celoslovenský priemer KSČ:		13,90%	10,66%	12,97%

Z okresov nad 97% slovenského obyvateľstva len v okrese Brezno dosiahla KSČ vo všetkých troch skúmaných parlamentných voľbách v rokoch prvej ČSR väčšie percento hlasov ako bol celoslovenský priemer. Vo voľbách v roku 1935 to bolo najviac na Slovensku – 31,20%. Z obcí nad 5 tisíc obyvateľov KSČ v Čiernom Balogu získala v tých istých voľbách až 47,94% všetkých hlasov. Dá sa to veľmi jednoducho zdôvodniť a vysvetliť. V okrese Brezno sa nachádzal totiž najväčší slovenský priemyselný podnik Štátne železiarne v Podbrezovej s 3500 zamestnancami, na ktorý boli napojené iné kovospracujúce závody a prevádzky v Hronci, na Piesku, v Pohorelej a na iných miestach. „Kovoroľníci“ z celého Horehronia odovzdávali najviac hlasov socialistickým stranám, najmä však KSČ. V tomto prípade na prvom mieste rozhodovala sociálna príslušnosť obyvateľstva regiónu. Na Horehroní bolo aj najviac lesných a drevárskych (piliarskych) robotníkov a na odvoz a prevoz ich produkcie odkázaných povozníkov. V roku 1935 mali všetci ešte v živej pamäti dôsledky veľkej hospodárskej krízy, keď zo 14 píl na Horehroní (z toho v regióne Čierneho Balogu a blízkom okolí ich bolo 5) pracovala iba jedna (v Polomke). Len Štátne železiarne v Podbrezovej prepustili vyše 2000 robotníkov. V okrese Brezno v roku 1933 dosahoval počet nezamestnaných 5085, t. j. tri štvrtiny z celkového počtu práceschopných a pred krízou väčšinou zamestnaných ľudí. V roku 1934 to bolo ešte 3600 nezamestnaných.⁹ Okrem toho v okrese Brezno žila silná komunita obyvateľov evanjelického vierovyznania, ktorí volili československé politické strany ľavicového a socialistického zamerania, vrátane KSČ.¹⁰

voľbách v niektorých okresoch rozdelených do viac volebných krajov, hlasovalo len niekoľko desiatok alebo stoviek voličov s ešte menším počtom platných hlasov.

⁹ FREMAL, K.: *Revolučné robotnícke a komunistické hnutie v rokoch 1918 – 1938*. In: KMEŤ, S.: *Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu*. Martin 1989, s. 148.

¹⁰ Pozri tabuľku č. 13.

Tabuľka č. 2

Okresy stredného Slovenska s najvyšším počtom obyvateľstva maďarskej národnosti z roku 1930 nad 26%	Výsledky volieb KSČ			
	Počet jej voličov a percento hlasov v okrese			
	Rok 1925	Rok 1929	Rok 1935	
Tornaľa	18 380 – 82,84%	2368-23,00%	1651-15,38%	2613-22,31%
Želiezovce	24 530 – 79,78%	5047-31,97%	4698-28,52%	3333-18,52%
Feledince	26 136 – 77,31%	3569-22,68%	3217-19,60%	4254-23,62%
Krupina	17 623 – 36,67%	725 - 4,84%	1305-11,6%	3020- 8,21%
Modrý Kameň	11 600 – 31,98%	386 -3,40%	939- 5,19%	1567- 9,69%
Lučenec	19 606 – 26,69%	7370-22,55%	5234-16,54%	6616-17,14%
Celoslovenský priemer KSČ:		13,90%	10,66%	12,97%

Z okresov s najvyšším počtom obyvateľstva maďarskej národnosti na strednom Slovensku boli len dva (Krupina a Modrý Kameň), v ktorých KSČ získavala percento hlasov pod celoslovenský priemer. Naopak, v ostatných okresoch to bolo väčšinou vysoko nad týmto priemerom.

V južných oblastiach Slovenska mala KSČ najviac členov strany, najviac organizovaných členov v Červených odboroch (ČO), ako aj voličov a sympatizantov. Tu totiž žilo a pracovalo najviac poľnohospodárskych robotníkov (tzv. bírešov) a želiarov, z ktorých prevažná väčšina bola organizovaná v KSČ a ČO alebo s boľševickými ideálmi a činnosťou komunistov sympatizovala a všestranne ich podporovala.

Z 13 okresov nad 20% hlasov v každých parlamentných voľbách v prvej ČSR pre KSČ bolo až 11 z južného Slovenska, v ktorých žila početná maďarská národnostná menšina, príslušníci ktorej okrem kandidátom KSČ odovzdali svoje hlasy predovšetkým Krajinskej kresťansko-sociálnej strane (KKSS) a Maďarskej národnej strane. Aj tieto údaje potvrdzujú moje závery, že výsledky všetkých volieb v prvej ČSR na Slovensku priamo ovplyvňovala aj národnostná (nielen konfesijná alebo sociálna) príslušnosť jeho obyvateľstva. V tejto súvislosti je veľmi zaujímavá skutočnosť, že KKSS dosahovala pomerne dobré výsledky najmä v dvadsiatych rokoch aj v niektorých stredoslovenských mestách. Dožívali tu totiž maďarónske tradície strednej a staršej vrstvy slovenského mestského obyvateľstva. Príkladom je mesto Banská Bystrica, kde KKSS v roku 1923 volilo 1135 voličov (2. miesto), v roku 1925 – 1118 voličov (2. miesto), v roku 1927 – 1230 voličov (1. miesto), v roku 1929 – 1055 voličov (2. miesto), ešte aj v roku 1931 – 1015 voličov (2. miesto) a v roku 1935 – 754 voličov (3. miesto).¹¹ Podobné výsledky dosahovala maďarská KKSS aj v iných slovenských mestách, napr. v Banskej Štiavnici či Kremnici.

¹¹ FREMAL, K.: *Vplyv politických strán v Banskej Bystrici na základe volieb v rokoch 1918 – 1938*. In: Banská Bystrica. Historicko-etnologické štúdie I. Banská Bystrica 2000, s. 121 – 135. V rokoch 1923, 1927 a 1931 to boli voľby do obecných a mestských zastupiteľstiev.

Tabuľka č. 3

Okresy stredného Slovenska s najvyšším počtom obyvateľov nemeckej národnosti z roku 1930		Výsledky volieb KSC		
		Počet jej voličov a percento hlasov v okrese		
		Rok 1925	Rok 1929	Rok 1935
Kremnica	10 669 – 36,12%	868 – 16,91%	811 – 6,29%	1027 – 7,47%
Prievidza	14 088 – 20,73%	3400 – 13,58%	3339 – 14,65%	3315 – 12,20%
Martin	10 442 – 16,29%	4829 – 17,57%	1795 – 6,38%	3217 – 10,15%
Nová Baňa	4874 – 14,44%	650 – 4,32%	334 – 2,40%	2418 – 14,8 %
Celoslovenský priemer KSC:		13,90%	10,66%	12,97%

Pomerne dobré výsledky pre KSC boli v okrese Prievidza hlavnou zásluhou baníckeho mesta Handlová, kde svoj hlas tejto strane v roku 1925 odovzdalo 33,20% všetkých voličov, v roku 1929 27,49% a v roku 1935 to bolo ešte 21,69% všetkých hlasov. Vo voľbách v rokoch 1929 a 1935 už samostatne kandidovala Karpatonemecká strana, ktorej hlasy odovzdal značný počet voličov nemeckej národnosti na Slovensku.¹²

Podľa sčítania ľudu v roku 1930 najpočetnejšie zastúpenie na Slovensku malo rímsko-katolícke vierovyznanie, ktoré spolu s gréckokatolíkmí predstavovalo až 77,03% obyvateľstva, čo zohrávalo významnú úlohu aj vo všetkých voľbách na Slovensku od roku 1920 až do roku 1948.

Najviac obyvateľov rímskokatolíckeho vierovyznania žilo na severnom Slovensku, konkrétne na Kysuciach a hornej Orave v okresoch Čadca, Kysucké Nové Mesto, Trstená a Námestovo. Vo všetkých počtet katolíkov presahoval 97% z celkového počtu obyvateľstva. V okrese Kysucké Nové Mesto bol podiel katolíckeho obyvateľstva 99,26%, v Námestove 98,48%, v Čadci 98,13% a v Trstenej 97,17%. A práve v týchto okresoch KSC dosahovala vo voľbách najmenší počet hlasov na celom Slovensku.

Na severnom Slovensku sa tento protikomunistický trend vo voľbách udržal aj po skončení druhej svetovej vojny. Vo voľbách do parlamentu v máji 1946 a potom v roku 1948 hlasovali voliči tohto regiónu nasledovne:

Tabuľka č. 4

Okres	1935		1946		1948
	HSES	KSC	DS	KSS	Proti NF
Čadca	52,33%	4,78%	69,8%	25,8%	18,2%
K. N. Mesto	55,8%	6,66%	62,0%	32,9%	31,5%
Námestovo	77,20%	1,64%	94,9%	3,7%	72,8%
Trstená	76,58%	0,84%	92,2%	5,6%	39,3%

Tabuľka č. 4 nepotrebuje podrobnejší komentár. Obdivuhodná je odvaha a rozhodnutie obyvateľov uvedených regiónov hlasovať v roku 1948 proti komunistickej totalite. Na Slovensku sa proti diktatúre komunistickej

¹² Podrobnejšie pozri ZEMKO, M.: *Voličstvo strán národnostných menšín...*, s. 188 – 189, 191 – 193, 195 – 197.

strany vyslovilo vôbec najviac občanov Kysúc a hornej Oravy, čo platí v rámci celého Slovenska.

Tabuľka č. 5

Katolícke vierovyznanie obyvateľstva v okresoch stredného Slovenska podľa sčítania ľudu z roku 1930 nad 92%		Výsledky volieb KSČ		
		Počet jej voličov a percento hlasov v okrese		
		Rok 1925	Rok 1929	Rok 1935
Kysucké Nové Mesto	31 872 – 99,26%	812 – 6,28%	622 – 4,83%	922 – 6,66%
Námestovo	28 539 – 98,48%	18 – 0,14%	44 – 0,34%	220 – 1,64%
Nová Baňa	33 138 – 98,17%	650 – 4,32%	334 – 2,40%	2418 – 14,80%
Čadca	43 451 – 98,13%	1051 – 6,40%	430 – 2,57%	935 – 4,78%
Prievidza	66 093 – 97,38%	3400 – 13,58%	3339 – 14,65%	3315 – 12,20%
Považská Bystrica	26 050 – 96,73%	376 – 3,70%	411 – 3,98%	861 – 7,05%
Trstená	15 690 – 97,17%	27 – 0,35%	24 – 0,32%	66 – 0,84%
Ilava	24 269 – 96,43%	1502 – 15,1%	1102 – 11,18%	1216 – 10,74%
Bytča	27 212 – 95,11%	426 – 3,75%	195 – 1,63%	471 – 3,46%
Kremnica	27 718 – 93,85%	868 – 16,91%	811 – 6,29%	1027 – 7,47%
Žilina	66 187 – 92,18%	2201 – 8,13%	2036 – 7,38%	3795 – 11,47%
Celoslovenský priemer KSČ:		13,90%	10,66%	12,97%

Pomerne vysoký počet hlasov pre KSČ v okresoch Prievidza, Nová Baňa, Kremnica, podľa môjho názoru, zabezpečovala početná nemecká národnostná menšina a hlavne nemeckí baníci tohto regiónu.

Tabuľka č. 6

Okresy stredného Slovenska s najvyšším počtom obyvateľstva evanj. a. v. náboženstva v roku 1930 nad 20%		Výsledky volieb KSČ		
		Počet jej voličov a percento hlasov v okrese		
		Rok 1925	Rok 1929	Rok 1935
Liptovský Svätý Mikuláš	33 273 – 61,86%	2100 – 13,56%	1731 – 6,98%	4780 – 17,12%
Revúca	12 143 – 58,70%	3334 – 31,84%	1445 – 13,81%	2374 – 21,29%
Rimavská Sobota	22 565 – 50,80%	2102 – 22,65%	1734 – 20,62%	4815 – 24,00%
Martín	29 338 – 46,31%	4289 – 17,57%	1795 – 6,38%	3217 – 10,15%
Banská Bystrica	18 330 – 41,56%	4633 – 21,59%	3333 – 15,42%	4053 – 16,67%
Modrý Kameň	13 961 – 38,71%	386 – 3,40%	535 – 4,53%	1119 – 8,90%
Zvolen	18 699 – 33,64%	2780 – 11,48%	2156 – 8,77%	3028 – 10,83%
Dolný Kubín	6424 – 31,09%	282 – 2,81%	65 – 0,67%	309 – 2,99%
Lučenec	20 768 – 29,53%	7370 – 22,55%	5234 – 16,54%	6616 – 17,14%
Krupina	9977 – 21,33%	2577 – 29,37%	1305 – 11,67%	3020 – 28,36%
Celoslovenský priemer KSČ:		13,90%	10,66%	12,97%

V piatich okresoch s vyšším počtom evanjelického obyvateľstva vo všetkých troch skúmaných parlamentných voľbách percento hlasov presiahlo celoslovenský priemer komunistickej strany. Boli to okresy Revúca, Rimavská Sobota, Lučenec, Krupina a Banská Bystrica. S výnimkou Banskej Bystrice, išlo aj o okresy s veľkým počtom maďarského obyvateľstva, ktorého príslušníci tradične okrem maďarských politických strán na druhom mieste odovzdávali hlasy komunistickej strane. K týmto piatim okresom sa vo voľbách v roku 1935 pripojil okres s väčšinovým slovenským obyvateľstvom – Liptovský Svätý Mikuláš, v ktorom bezpochyby podľa tabuľky č. 6 žilo najvyššie percento

evanjelického obyvateľstva. Dobré výsledky dosiahla KSC v týchto okresoch aj vo voľbách v roku 1925 – celkove 6 okresov nad celoslovenský priemer strany, ale tiež v roku 1935 – celkove 6 okresov nad celoslovenský priemer KSC. Evanjelické obyvateľstvo volilo aj československé politické strany, najmä agrárnu a Slovenskú národnú stranu, ale tiež aj ľavicové socialistické strany, napr. sociálnu demokraciu.

Na potvrdenie mojich úvah o ovplyvňovaní výsledkov volieb v rokoch prvej ČSR konfesionálnou príslušnosťou obyvateľstva toho-ktorého slovenského regiónu uvediem príklad z dvoch liptovských okresov Ružomberka a Liptovského Sv. Mikuláša. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1930 v okrese Ružomberok žilo 89,4% katolíkov, 5,8% evanjelikov a 5,8% iného vierovyznania. V okrese Liptovský Svätý Mikuláš to bolo 61,86% evanjelikov, 33,24% katolíkov a 4,90% iného vierovyznania.

Tabuľka č. 7

Výsledky volieb do parlamentu v rokoch 1929 a 1935 v okresoch Ružomberok a Liptovský Sv. Mikuláš

Strany/Voľby	Okres Ružomberok		Okres Liptovský Sv. Mikuláš	
	1929	1935	1929	1935
HSES	10 307 hlasov	10 240 hlasov	5733 hlasov	7480 hlasov
Agrárna strana	1540 hlasov	1304 hlasov	7556 hlasov	8156 hlasov
KSC	1220 hlasov	3352 hlasov	1731 hlasov	4780 hlasov

V okrese Ružomberok vďaka katolíckym voličom všetky voľby od roku 1923 suverénnym spôsobom vyhrala HSES (do roku 1925 SLS). V okrese Liptovský Sv. Mikuláš, v ktorom bolo katolícke obyvateľstvo v menšine, všetky voľby vyhrala agrárna strana.¹³ Pozoruhodný je nárast voličských hlasov pre KSC v oboch okresoch v parlamentných voľbách v roku 1935 v porovnaní s rokom 1925 a 1929.¹⁴ Výsledky volieb v Liptove okrem iného, potvrdili nárast vplyvu KSC po prekonaní hlbokoj vnútrostraníckej krízy koncom 20. a začiatkom 30. rokov minulého storočia.

Aj v iných okresoch stredného Slovenska so značným počtom evanjelického obyvateľstva KSC vo voľbách dosahovala výsledky prevyšujúce celoslovenský priemer tejto strany. Napr. v parlamentných voľbách v roku 1935 nad celoslovenský volebný priemer tejto strany t. j. 12,97% sa okrem južných okresov s prevahou maďarského obyvateľstva (vrátane okresov Lučenec a Rimavská Sobota) dostali okresy Brezno 31,05% všetkých hlasov, Revúca 21,29% všetkých hlasov, Liptovský Sv. Mikuláš 17,12%, Banská

¹³ KRUPA, P.: *Výsledky volieb HSES v Liptove v rokoch 1923 – 1938*. Katedra histórie FHV UMB. Nepochovaný rukopis, s. 18.

¹⁴ V roku 1925 v okrese Liptovský Svätý Mikuláš KSC volilo 2100 občanov, čo predstavovalo 13,56% všetkých hlasov v okrese. V okrese Ružomberok to bolo 2031 voličov, t. j. 11,61% všetkých hlasov v okrese.

Bystrica 16,67% všetkých hlasov atď.¹⁵ Z miest a obcí v tejto súvislosti vyniká Liptovský Sv. Mikuláš s 22,70% hlasov a Turčiansky Sv. Martin s 22,43% hlasov všetkých hlasov pre KSČ.

Zaujímavá je skutočnosť, že tento trend voliť KSČ u evanjelických voličov sa udržal aj v posledných demokratických voľbách v máji 1946 do pádu komunistickej totality v roku 1989. Tvrdenie, že „v okresoch, kde bolo väčšie zastúpenie evanjelikov, získala Demokratická strana menej hlasov ako v katolíckych“, nájdeme hneď u troch slovenských historikov, zaoberajúcich sa problematikou rokov 1945 – 1948.¹⁶ Aby sme potvrdili naše úvahy a tvrdenia o národnostnom a konfesijnom charaktere parlamentných volieb na Slovensku v rokoch 1925 – 1935 do štúdie sme zaradili aj tabuľky regiónov a okresov na strednom Slovensku s najnižším a najvyšším počtom voličov a najmenším a najväčším percentom hlasov pre KSČ :

Tabuľka č. 8

Okresy stredného Slovenska s najnižším počtom voličov v roku 1925 a s najmenším percentom hlasov pre KSČ		
Námestovo	18 hlasov	0,14%
Trstená	27	0,35%
Dolný Kubín	282	2,81%
Púchov	476	3,67%
Považská Bystrica	376	3,70%
Bytča	426	3,75%
Sv. Kríž n/Hronom	268	3,77%
Čadca	1051	6,40%

Tabuľka č. 9

Okresy stredného Slovenska s najnižším počtom voličov v roku 1929 a s najmenším percentom hlasov pre KSČ		
Trstená	24 hlasov	0,32%
Námestovo	44	0,34%
Dolný Kubín	65	0,67%
Bytča	195	1,63%
Púchov	216	1,67%
Nová Baňa	334	2,40%
Čadca	430	2,57%
Považská Bystrica	411	3,98%

¹⁵ Československá statistika – Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935..., s. 40 – 42.

¹⁶ BARNOVSKÝ, M.: *K politickej činnosti DS (1944 – 1948)*. In: *Soudobé dějiny*. Roč. III. Praha 1996; MATEJKIN, S.: *Středné Slovensko a Demokratická strana v letech 1945 – 1948*. Banská Bystrica 2001, s. 51; ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1999, s. 149.

Tabuľka č. 10

Okresy stredného Slovenska s najnižším počtom voličov v roku 1935 a s najmenším percentom hlasov pre KSČ		
Trstená	66 hlasov	0,84%
Námestovo	220	1,64%
Dolný Kubín	309	2,99%
Bytča	471	3,46%
Čadca	935	4,78%
Púchov	753	5,04%
Považská Bystrica	861	7,05%

V okresoch Námestovo, Trstená, Dolný Kubín, Púchov, Bytča, Čadca, Považská Bystrica dosiahla KSČ v troch parlamentných voľbách najhoršie výsledky na celom Slovensku, Boli to okresy s vyše 97% podielom slovenského a katolíckeho obyvateľstva. V okrese Trstená KSČ ani v jedných voľbách nedosiahla jedno percento!

Tabuľka č. 11

Okresy stredného Slovenska s najvyšším počtom voličov a percentom hlasov pre KSČ (voľby roku 1925)		
Želiezovce	5047	31,97%
Revúca	3334	29,55%
Tornaľa	2368	23,00%
Feledince	3569	22,68%
Lučenec	7370	22,55%
Banská Bystrica	4633	21,59%

V tomto prípade výnimku tvorí okres Banská Bystrica a Revúca (tu treba brať do úvahy vysoké percento evanjelického obyvateľstva). Všetky ostatné patria do kategórie okresov s najvyšším počtom maďarského obyvateľstva.

Tabuľka č. 12

Okresy stredného Slovenska s najvyšším počtom voličov a percentom hlasov pre KSČ (voľby roku 1929)		
Želiezovce	4698	28,52%
Feledince	3217	19,68%
Lučenec	5234	16,54%
Rimavská Sobota	1072	16,32%
Tornaľa	1651	15,38%
Prievidza	3318	14,61%

V týchto parlamentných voľbách všetky vyššie uvedené okresy v tabuľke č. 12 patrili k okresom s najvyšším počtom maďarského

obyvateľstva. Z iných okresov na strednom Slovensku najviac hlasov KSC získala v okrese Prievidza 3318, čo predstavovalo 14,61 % všetkých odovzdaných hlasov. Pritom treba poznamenať, že okres Prievidza patril k okresom s početnou nemeckou národnostnou menšinou, z ktorých mnohí jej príslušníci volili komunistickú stranu.

Tabuľka č. 13

Okresy stredného Slovenska s najvyšším počtom voličov a percentom hlasov pre KSC (voľby roku 1935)		
Brezno	7786	31,05%
Feleďince	4254	23,62%
Tornaľa	2613	22,31%
Revúca	2374	21,29%
Rimavská Sobota	4874	20,48%
Želiezovce	3333	18,52%
Lučenec	6616	17,14%

Aj pri hodnotení výsledkov volieb v roku 1935 musíme konštatovať, že okrem okresu Brezno, najviac hlasov získala KSC opäť v okresoch s najvyšším počtom maďarského obyvateľstva.

Prirodzene, okrem národnostného a konfesijného aspektu, vo všetkých voľbách na Slovensku v rokoch prvej Československej republiky dominovali aj sociálne a profesijné kritériá vo výbere voličov komu odovzdať svoj hlas. Nebudem podrobnejšie komentovať skutočnosť, že najviac hlasov KSC na Slovensku získavala od poľnohospodárskych robotníkov a želiarov, žijúcich najmä na juhu a juhovýchode krajiny. Viac hlasov ako na iných miestach pre komunistov volebné štatistiky zaznamenávali v priemyselných centrách Slovenska, kde komunistickú stranu predovšetkým volili priemyselní a stavební robotníci.

Pomerne vysoké percento voličských hlasov získala KSC v roku 1935 v priemyselných mestách stredného Slovenska v Liptovskom Sv. Mikuláši, (702 hlasov, 22,70% a 2. miesto), Martine (895 hlasov, 22,43% a 2. miesto), v Ružomberku (1130 hlasov, 17,32% a 2. miesto) atď.

Železniční robotníci a zamestnanci na Slovensku najviac volili sociálnodemokratickú stranu a národných socialistov, ako to potvrdzujú výsledky volieb z roku 1935 v železničných uzloch v Žiline (2465 hlasov, 28,71% a 1. miesto pre SDS; 595 hlasov, 6,93% a 4. miesto pre národných socialistov – z 15 zúčastnených strán v meste), vo Zvolene (1296 hlasov 22,14% pre SDS a 2. miesto; 589 hlasov, 10,06% a 4. miesto pre národných socialistov – z 11 politických strán kandidujúcich v meste), vo Vrútkach (574 hlasov, 16,31% a 2. miesto pre SDS; 508 hlasov, 14,43% a 3. miesto pre národných socialistov).

Remeselníci, obchodníci, živnostníci a stredné vrstvy vo väčších slovenských mestách volili zase „svoju“ stranu – Československú živnostenskú a obchodnú stranu stredostavovskú. Voličská klientela KSC sa vo všetkých skúmaných parlamentných voľbách nachádzala aj v mestách a obciach nad 5 tisíc obyvateľov.¹⁷ Inými slovami viac komunistov volilo mestské obyvateľstvo ako vidiecke.¹⁸ Výnimku tvoria okresy s maďarským obyvateľstvom a obec Čierny Balog (len vo voľbách v roku 1935), kde komunisti vo všetkých parlamentných voľbách získali nadpriemerný počet hlasov ako bol celoslovenský priemer.¹⁹ V mestách a vo veľkých obciach sa vplyv sociálnej a profesnej štruktúry obyvateľstva na volebné výsledky prejavoval oveľa výraznejšie ako v okresoch, regiónoch a predovšetkým na vidieku.

Tabuľka č. 14²⁰

Mestá s najvyšším počtom voličov KSC (mestá a obce nad 5 tisíc obyvateľov)					
1925		1929		1935	
Guta	51,71%	Komárno	28,35%	Čierny Balog	47,94%
Farkašd	41,62%	Guta	27,55%	Guta	39,63%
Handlová	33,20%	Handlová	27,49%	Sereď	32,73%
Sereď	29,97%	Vrútky	27,42%	Komárno	30,26%
Lučenec	29,90%	Lučenec	25,98%	Farkašd	30,25%
Vrútky	29,80%	Sereď	25,34%	Rim. Sobota	29,67%
Malacky	26,08%	Kežmarok	23,93%	Rožňava	29,20%
Turč. Sv. Martin	25,84%	Rožňava	23,44%	Michalovce	27,56%
Komárno	25,65%	Krompachy	23,43%	Lučenec	27,29%
Rožňava	25,58%	Hlohovec	22,61%	Šahy	24,89%
Hlohovec	24,03%	Farkašd	20,36%	Kežmarok	24,54%
Kežmarok	21,74%	Šurany	19,24%	Myjava	24,03%
Prešov	21,12%	Trebišov	18,26%	Lipt. Sv. Mikuláš	22,70%
Trenčín	20,65%	Tardošked	18,07%	Turč. Sv. Martin	22,43%
Košice	20,37%	Topoľčany	15,67%	Šurany	21,76%
13,90%		10,66%		12,97%	

V tabuľke pod voľbami v roku 1925 sú uvedené len mestá a obce, v ktorých KSC dostala viac ako 20% hlasov. V týchto voľbách ešte ďalších 14 miest sa dostalo nad celoslovenský priemer hlasov komunistickej strane. Boli to Topoľčany 20,25%, Piešťany 20,18%, Zvolen 20,13%, Šurany 19,88%, Levice 19,88%, Rimavská Sobota 19,39%, Michalovce 19,35%, Trnava 18,99%, Nové Mesto nad Váhom 18,47%, Ružomberok 18,06%, Levoča 16,96%, Čadca

¹⁷ K tomuto záveru dospel aj Milan Zemko (celkove 3-krát). ZEMKO, M.: *Voličstvo strán národnostných menšín...*, s. 188, 193 a 196.

¹⁸ Môžeme to zdôvodniť aj skutočnosťou, že prevažná väčšina orgánov, základných organizácií KSC a ich funkcionárov pôsobila v mestách alebo vo väčších obciach, kde sa aj sústreďovala politická, organizačná, agitačná, propagandistická, kultúrna a spolková činnosť tejto strany.

¹⁹ Pozri tabuľky č. 2 a č. 11 – 13.

²⁰ Pre porovnanie so stredoslovenskými mestami sú v tabuľke údaje o mestách na západnom a východnom Slovensku.

15,73%, *Liptovský Svätý Mikuláš* 14,94%, Stará Turá 14,67%, *Banská Štiavnica s Banskou Belou* 14,66% a Bratislava 14,22%.

V parlamentných voľbách v roku 1929 okrem miest uvedených v tabuľke č. 14 viac ako celoslovenský priemer KSČ mali mestá a obce *Zvolen* 15,66%, Trnava 15,54%, Stará Turá 15,19%, Michalovce 15,18%, Dunajská Streda 15,01%, Trenčín 14,82%, *Turčiansky Sv. Martin* 14,71%, Piešťany 14,68%, Myjava 14,68%, Nové Mesto nad Váhom 14,66%, *Kokava nad Rim.* 14,55%, Košice 14,13%, Nitra 13,05%, Nové Zámky 12,97%, *Žilina* 11,50%, Levoča 11,48% a *Banská Bystrica* 11,44%.

V roku 1935 okrem miest a obcí uvedených v tabuľke č. 14 aj ďalšie vysoko prekročili celoslovenský priemer KSČ, napr. *Handlová* 21,69%, Levice 21,38%, Trnava 20,54%, Stará Turá 21,10%, Petržalka 20,21%, Hlohovec 19,86%, Prešov 19,54%, Piešťany 19,46%, Topoľčany 19,25%, Trenčín 18,31%, *Ružomberok* 17,32%, Stropkov 17,22% a prekročili *Zvolen* 15,83%, Humenné 15,37%, *Nová Baňa* 14,44%, Trebišov 13,65%, čo potvrdzuje svoju tézu o voličskom elektoráte KSČ v mestách na Slovensku.

Vo všetkých troch parlamentných voľbách v mestách a obciach nad 5 tisíc obyvateľov bolo percento získaných hlasov pre KSČ nad celoslovenským priemerom celkovo až v 18 mestách – Guta, Farkašd, Komárno, Sered', *Lučenec*, Rožňava, Kežmarok, ďalej *Handlová*, *Turčiansky Sv. Martin*, Hlohovec, Trenčín, Šurany, Topoľčany, *Rimavská Sobota*, Piešťany, Zvolen, Michalovce a Trnava. V dvoch voľbách do parlamentu nad celoslovenský priemer KSČ to bolo v 9 mestách a obciach – *Vrútky*, *Ružomberok*, *Liptovský Sv. Mikuláš*, Košice, Levice, Myjava, Stará Turá, Nové Mesto nad Váhom a Trebišov.

V mestách a obciach Guta, Farkašd, Komárno, *Lučenec*, Rožňava, Levice, Košice a *Rimavská Sobota* žila a pracovala početná maďarská národnostná menšina, podobne ako v Kežmarku a Handlovej príslušníci nemeckej národnostnej menšiny. Hlohovec, Šurany, Sered', Michalovce a Trebišov mali značný počet poľnohospodárskych robotníkov (bírešov) a želiarov. V mestách a obciach *Liptovský Sv. Mikuláš*, *Turčiansky Sv. Martin*, Myjava, Nové Mesto nad Váhom, *Zvolen*, Stará Turá bol vysoký podiel obyvateľov evanjelického vierovyznania. Trnavu, Trenčín, Prešov, Topoľčany a *Vrútky*, ale tiež už spomínanú *Handlovú*, Košice, *Turčiansky Sv. Martin*, *Liptovský Sv. Mikuláš*, *Ružomberok*, *Zvolen*, môžeme v daných slovenských pomeroch zaradiť k strediskám priemyslu a robotníctva.

V budúcnosti by bolo potrebné urobiť podrobnú analýzu sociálnej a profesijnej štruktúry obyvateľstva v jednotlivých okresoch a mestách, otázku tzv. priemyselnosti jednotlivých národností a etnických skupín; porovnať západné, stredné, východné Slovensko; podhorské, horské oblasti s poľnohospodárskymi a pod., a ako sa toto všetko odrazilo na výsledkoch

volieb. Výsledky takejto analýzy by určite doplnili a možno aj do istej miery zmenili alebo zmiernili závery, ku ktorým sa dopracoval autor tejto štúdie.

Komunistická strana Československa v parlamentných voľbách 19. mája 1935 kandidovala vo všetkých volebných krajoch a celoštátne získala 849 495 platných hlasov, čo predstavovalo 10,32% všetkých hlasov. Stala sa štvrtou najsilnejšou politickou stranou v republike. V porovnaní s voľbami v roku 1929, keď získala 753 220 platných hlasov, t. j. 10,20% všetkých hlasov, bol to nesporne volebný úspech. Celoštátne dostala o 96 295 hlasov viac ako v roku 1929. Najväčší počet hlasov zaznamenala strana okrem Podkarpatskej Rusi zvlášť na Slovensku, kde jej prírastok volebných hlasov bol až 58 523 voličov. Najviac sa o to pričínili voliči v XX. volebnom kraji Košice 17,82% všetkých hlasov pre KSC, v XVI. volebnom kraji Nové Zámky so 17,13% a XIX. volebnom kraji Liptovský Mikuláš so 16,30% všetkých hlasov pre kandidátku KSC. Podľa V. Plevzu o volebnom úspechu KSC v roku 1935 rozhodli jej voliči z južného, juhovýchodného Slovenska, z juhu stredného Slovenska a Liptova.²¹

Tabuľka č. 15

Výsledky parlamentných volieb pre KSC vo volebných krajoch na Slovensku

Volebný kraj	Voľby v roku:		
	1925	1929	1935
XV. Trnavský	28 619 hlasov	24 471 hlasov	29 612 hlasov
XVI. Novozámocký	61 575 hlasov	57 702 hlasov	62 794 hlasov
XVII. Martinský	22 452 hlasov	14 520 hlasov	21 090 hlasov
XVIII. Banskobystrický	17 678 hlasov	12 088 hlasov	21 008 hlasov
XIX. Mikulášsky	15 814 hlasov	9 166 hlasov	21 269 hlasov
XX. Košický	39 693 hlasov	29 518 hlasov	38 995 hlasov
XXI. Prešovský	12 280 hlasov	8 777 hlasov	15 997 hlasov
Spolu:	198 111 hlasov	156 242 hlasov	210 765 hlasov

Zo siedmich volebných krajov na Slovensku v rokoch prvej ČSR až tri boli zo stredného Slovenska – Martinský, Banskobystrický a Mikulášsky. V parlamentných voľbách v roku 1925 tieto tri volebné kraje dostali pre KSC spolu 55 944 všetkých hlasov, čo predstavovalo 28,23% všetkých hlasov na Slovensku pre túto stranu. Košický a Prešovský volebný kraj, t. j. východné Slovensko dalo pre KSC spolu 51 973 hlasov, čo bolo 26,23% všetkých hlasov na Slovensku. Najviac hlasov KSC získala na západnom Slovensku vo volebných krajoch Trnavskom a Novozámockom 90 294 hlasov, teda 45,54% všetkých hlasov tejto strany. Podobná situácia vo volebných krajoch západného, stredného a východného Slovenska bola aj v parlamentných

²¹ PLEVZA, V.: *KSC a revolučné hnutie na Slovensku 1929 – 1938...*, s. 326.

voľbách v roku 1929 a 1935. Najviac hlasov v roku 1929 KSC získala na západnom Slovensku 82 173, čo predstavovalo 52,61% jej hlasov na Slovensku. Druhý najvyšší počet hlasov a druhé najvyššie percento na Slovensku získala komunistická strana na východnom Slovensku – 38 295 všetkých svojich hlasov, t. j. 25,15% a najnižší počet hlasov a najnižšie percento komunisti dostali a dosiahli vo volebných krajoch stredného Slovenska, 35 774 hlasov a 22,24%. V posledných parlamentných voľbách pred druhou svetovou vojnou KSC na západnom Slovensku získala 92 406 voličských hlasov, čo na Slovensku pre ňu znamenalo 43,95%, na strednom Slovensku 63 367 hlasov, t. j. 30,06%, na východnom Slovensku 54 992 hlasov a 26,09% v rámci tejto strany.

Najlepšie však v parlamentných voľbách KSC obstála v roku 1925, keď jej celoštátne odovzdalo svoj hlas 942 036 voličov, čo predstavovalo 13,26% všetkých hlasov, čím sa stala druhou najsilnejšou politickou stranou Československa a získala aj najvyšší počet poslaneckých kresiel do parlamentu. Na Slovensku to bolo v roku 1925 198 111 platných hlasov, 13,90% všetkých hlasov, 7 poslaneckých kresiel a 3. miesto v poradí najsilnejších politických strán v krajine. Vo svojom súhrne, podľa môjho názoru, to boli vôbec jej najlepšie výsledky vo všetkých parlamentných voľbách ako samostatnej politickej strany v rokoch 1925 – 1935.²²

Parlamentné voľby 26. mája 1946

Do volieb 26. mája 1946 hlavné politické strany na Slovensku KSS a DS mali paritné zastúpenie v československej vláde, v Dočasnom národnom zhromaždení v Zbore povereníkov a v SNR. Tento princíp rovnakého zastúpenia sa dodržal aj vo väčšine okresných a miestnych národných výborov. Vypísané parlamentné voľby do Ústavodarného národného zhromaždenia mali nahradiť princíp parity pomerným zastúpením politických strán podľa dosiahnutých volebných výsledkov. V zimných a jarných mesiacoch roku 1946 sa rozpútala na Slovensku silná predvolebná kampaň, ktorá prehĺbila rozpory a konflikty medzi komunistami a demokratmi a ich stúpencami. Systém NF nepripúšťal opozičné strany. Vyše 70% voľakedajších voličov na Slovensku, ktorí v rokoch prvej ČSR volili agrárnu stranu, HSLS a Slovenskú národnú stranu teraz stratili možnosť odovzdať im svoje hlasy, pretože boli zakázané, zrušené a po skončení vojny nemohli obnoviť svoju existenciu a činnosť. Volebné právo nemali ani príslušníci nemeckej a maďarskej národnostnej menšiny, dokonca ani tí z nich, ktorí si udržali československé občianstvo. Voliť nemohli ani tisíce bývalých členov HSLS a HG obvinených zo zrady a kolaborácie s nacistickým Nemeckom a ľudáckym

²² Porovnaj KÁRNÍK, Z.: *KSC – úspechy a neúspechy v kľúčovú významných parlamentných voľbách v roce 1935...*, s. 85. Autor uviedol „V roce 1935 dosáhla KSC na Slovensku nemalého úspechu. Dokonce se tu úspech priblížil výsledku z roku 1925“.

režimom. Bolo jasné, že voľby na Slovensku vyhrá tá politická strana, ktorej odovzdá hlasy väčšina katolíckeho obyvateľstva. Boj o hlasy slovenských katolíkov vyhrala Demokratická strana uzavretím a podpísaním Apríllovej dohody s katolíckymi politickými predstaviteľmi (A. Cvinček, K. Filo, J. Ševčík, J. Kempný a M. Bugár) 30. marca 1946, s ktorou sa slovenská verejnosť oboznámila 5. apríla 1946. S dohodou súhlasili aj katolícki biskupi. Mala zabezpečiť lepšie postavenie slovenských katolíkov v politicko-spoločenskom živote na Slovensku ako dovtedy a v samotnej Demokratickej strane. Napr. pomer katolíkov a evanjelikov vo všetkých orgánoch, organizáciách, inštitúciách ovplyvňovaných DS mal byť 7 : 3 a na kandidátke DS do parlamentných volieb 2 : 1 v prospech katolíkov. Niet pochýb, že veľké volebné víťazstvo DS 26. mája 1946 do značnej miery ovplyvnila okrem iného (jej volebný program Za víťazstvo demokracie a kresťanského svetonáhľadu) aj spomínaná Aprílová dohoda.

Tabuľka č. 16 Výsledky volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia 26. mája 1946 v okresoch stredného Slovenska²³

Okres	Výsledky volieb v %	
	DS	KSS
Nová Baňa	56,5	38,4
Brezno	37,6	56,2
Banská Bystrica	53,4	41,2
Považská Bystrica	51,1	43,8
Bytča	57,9	36,9
Čadca	69,8	25,8
Feleďince	53,8	38,2
Ilava	57,0	35,0
Modrý Kameň	64,4	24,9
Kremnica	63,5	30,1
Krupina	63,7	19,7
Dolný Kubín	82,7	14,6
Lučenec	54,5	35,4
Martin	56,5	38,7
Kysucké Nové Mesto	62,0	32,9
Liptovský Mikuláš	54,5	38,5
Námestovo	94,9	3,7
Púchov	65,4	28,4
Revúca	47,1	48,6
Ružomberok	64,5	32,3
Rimavská Sobota	50,1	36,6
Banská Štiavnica	58,6	32,9
Tornaľa	65,8	29,7
Trstená	92,2	5,6
Zvolen	58,8	35,1
Žilina	62,5	32,7
Slovensko	62,5	30,4
Stredné Slovensko	52,8	36,4

²³ Tabuľka prevzatá z MATEJKIN, S.: *Stredné Slovensko a Demokratická strana...*, s. 83.

Na strednom Slovensku z 26 okresov Demokratická strana vyhrala nad KSS v 24 okresoch. Len v dvoch okresoch vyhrala KSS, a to v okrese Brezno a Revúca. Lenže DS na strednom Slovensku získala celkove 52,8% všetkých hlasov, čo je o 9,7% menej ako jej celoslovenský priemer. V 11 okresoch získala viac ako 62,5% hlasov. Najviac však v okresoch Námestovo 94,9%, Trstená 92,2%, Dolný Kubín 82,7%, Čadca 69,8%, čo nadviazalo na predvojnový protikomunistický volebný trend voličov severozápadného Slovenska. Naproti tomu Komunistická strana Slovenska na strednom Slovensku získala 36,4% všetkých hlasov, čo je o 6% viac ako celoslovenský priemer. A takýto priemer dosiahla až v 17 okresoch stredného Slovenska, najviac však v okrese Brezno 56,2%, Revúca 48,6%, Považská Bystrica 43,8%, Banská Bystrica 41,2% a v okrese Martin 38,7%.

K organizačnej výstavbe a štruktúre KSS v rokoch 1945 – 1948

Marek Syrný

S oslobodzovaním prvých území východného Slovenska sa začína pomaly vo frontovom zázemí organizovať aj stranický politický život. Jednoznačný prím a veľké počiatkové výhody pri svojom tvorení a organizovaní sa na oslobodenom území mala Komunistická strana Slovenska (KSS), ktorá začala svoju aktívnu legálnu stranickú politiku a činnosť už krátko po prechode frontu a v priebehu niekoľko prvých mesiacov svojho obnoveného pôsobenia sa na oslobodenom území rozrástla do takých rozmerov, že značne prekonávala svoje predvojnové celoslovenské maximá. Prispelo k tomu viacero vnútorných, ale i vonkajších spoločensko-politických faktorov. KSS predovšetkým ako strana, na rozdiel od bývalých pročeskoslovenských nekomunistických strán (agrári, sociálni demokrati, národnári, národní socialisti, živnostníci atď.), fakticky v ilegalite pretrvala počas celého obdobia vojny. Aj napriek tomu, že jej rady boli veľmi decimované policajno-represívnymi zásahmi ľudáckeho režimu a podmienky illegality nedovoľovali jednotnú koordináciu stranickej politiky a aktivít počas vojny na celom území Slovenska, mohla sa od prvých chvíľ na oslobodenom území oprieť o pozostatky svojich predvojnových a vojnových stranických organizácií.¹ Taktiež získala nemalé pozície aj zlúčením sa (či skôr pohltením) bývalej sociálno-demokratickej strany na Slovensku s KSS, čím obsiahla celé oficiálne ľavicové spektrum povojnovej slovenskej spoločnosti a zabezpečila si dominantné postavenie medzi robotníkmi a v odboroch. Pre veľkú časť slovenskej verejnosti, v povojnovom období nárastu sociálnych a nacionálnych požiadaviek, bol jej politický program deklarujúci veľké prosociálne zmeny a jednoznačnú samosprávu Slovenska veľmi lákavým. K tomu sa pridávala i perspektíva komunistickej strany ako vedúcej vládnucej strany v povojnovom Slovensku resp. Československu so všetkými z toho plynúcimi výhodami pre svojich straníkov a prívržencov. Na základe týchto vnútorných skutočností sa prikláňalo a vstupovalo do KSS značné množstvo jej nových prívržencov z

¹ Bližšie pozri a porovnaj VOJTKOVÁ, V.: *Náčrt štruktúry ilegálnej KSS v personálnom vyjadrení a malý biografický slovník vedúcich funkcionárov ilegálnej KSS v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava 1985, s. 7 – 89.

oslobodeného Slovenska,² a to nielen predošlých sympatizantov ľavicového politického spektra prvorepublikovej komunistickej a sociálnodemokratickej strany.

Veľkému vzrastu KSS na oslobodenom území pomáhalo aj to, že v počiatočnom období bola jedinou organizovanou a známou politickou stranou, čiže nemala konkurenciu. Druhá politická strana – Demokratická strana (DS) – začínala budovať svoju organizáciu a vykonávať svoju činnosť až s približne dvojmesačným oneskorením za KSS. DS bola pritom (na rozdiel od viacerých oblastí stredného Slovenska, kde prebiehalo Povstanie) na východnom Slovensku temer neznáma, chýbali jej spočiatku (povstaleckí) predstavitelia, ktorí jediní mali dostatočný politický prehľad a autoritu, aby ju organizovali. To znamenalo, že v prvých týždňoch na oslobodenom území existovala a bola aktívna iba KSS. Monopol KSS pritom niekedy pomáhali udržiavať aj orgány Červenej armády, ktoré buď nepovoľovali priamo vstup, voľný pohyb a politickú agitáciu niektorým reprezentantom DS na oslobodenom území, resp. neskôr represívne zasahovali voči niektorým regionálnym a miestnym aktivistom DS, či si dokonca vynucovali personálne zmeny v Národných výboroch.³

Z vonkajších faktorov pozitívne vplývajúcich na povojnový vzrast KSS, to boli fakty vyplývajúce z oslobodzovania Slovenska z východu armádou Sovietskeho zväzu – najmä akt samotného oslobodenia spod nemeckej okupácie a ľudáckeho režimu, existencia a aktivita sovietskej Červenej armády na oslobodenom území, dominantný veľmocenský vplyv ZSSR na povojnové Československo a prirodzene aj umelo vyvolaný veľký vzrast slovanskej idey. Počiatočnému organizačnému vzrastu KSS výdatne pomáhali aj osoby a rady prichádzajúce z moskovského exilového centra KSC, ktoré malo omnoho väčší politický prehľad o možnom povojnovom vývoji a pripravenú už aj stratégiu a plány do budúcnosti.⁴

Všetky vyššie spomenuté reálie veľmi pozitívne vplývali na rýchlu a masívnu organizovanosť KSS. Tak napríklad v okrese Snina, ktorý bol oslobodený koncom novembra 1944, bol už 16. decembra 1944 založený

² Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Ústredný výbor KSS – Generálny tajomník (ÚV KSS – GT), k. 2119.

³ Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica – pobočka Veľký Krtíš, f. Okresný národný výbor (ONV) Modrý Kameň. *Zápisnice zo zasadnutia ONV v Modrom Kameni, 7. 4. 1945*, s. 1 – 2.

⁴ Takto bol napríklad vyslaný s inštrukciami z Moskvy na Slovensko ako sekretár KSS Edo Friš, ktorý mal pôsobiť tiež ako sprostredkovateľ informácií resp. direktív medzi exilovou KSC a slovenskými komunistami a aj ako činiteľ strany zabezpečujúci dôverný styk KSS s politickými orgánmi ČA a sovietskymi úradmi na oslobodenom území. V exile v Moskve bol tiež vypracovaný plán KSC na systematické organizovanie KSS už od prvých mesiacov na oslobodenom území. V zmysle inštrukcií z vtedajšieho exilového vedenia KSC bola prízvukovaná tiež taktika Národného frontu a komunistami ovládaných celospoločenských organizácií ako jeho členov. Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, f. 100/24, sv. 173, a. j. 1543.

sekretariát KSS. Od 18. do 22. decembra 1944 boli pod vedením KSS prevedené v obciach okresu voľby do miestnych národných výborov a 23. decembra 1944 voľby do okresného národného výboru, pričom predsedom, podpredsedom i tajomníkom Okresného národného výboru sa takto prirodzene stali iba členovia KSS. Podobné postupy mali potom za následok to, že na jar 1945 bolo viac ako 40% členov národných výborov členmi KSS, pričom ale mali hegemoniu vo väčšine ich vedení⁵ (tabuľka č. 1).

Od 6. do 21. januára 1945 sa začalo s organizáciou miestnych skupín KSS v Snine, ktoré sa do 21. januára 1945 (kedy sa konali voľby do okresného vedenia KSS) vytvorili už v 20 obciach okresu.⁶ KSS už 27. decembra 1945 zorganizovala v Michalovciach svoju prvú oblasťnú konferenciu⁷ a už 28. februára 1945 sa mohla uskutočniť pracovná konferencia KSS za účasti delegátov z oslobodeného územia Slovenska.⁸ Popri tom od 7. januára 1945 začala už vydávať svoj stranícky tlačový orgán Pravda.⁹

Prijímanie nových členov do KSS sa dialo na základe smerníc prijatých ešte v Povstaní. Riadnymi plnohodnotnými členmi strany sa automaticky mohli stať iba predvojnoví a ilegálne činní komunisti a sociálni demokrati, resp. nimi mohli byť aj preukázateľní účastníci odboja z radov iných bývalých politických strán či nestraníkov. Všetci ostatní noví povojnoví členovia strany boli prijímaní najskôr iba za kandidátov strany, čiže do akejsi „čakateľskej“ pozície, ktorá mala trvať 6 mesiacov. O výnimkách z tohto postupu, čiže o preskočení kandidátstva a okamžitom získaní plného členstva, mohlo prirodzene na základe individuálnej závažnosti rozhodnúť vedenie KSS. V praxi však zavedenie kandidátskej lehoty narážalo na odpor a komplikovalo prácu organizácií strany,¹⁰ preto sa od neho už od polovice roku 1945 postupne upúšťalo, až ho nakoniec oficiálne októbrové plénum ÚV KSS úplne zrušilo. Ešte na základe uznesenia zjednocovacieho zjazdu vydal ÚV KSS v marci 1945 podrobnejšie organizačné smernice. Podľa nich podmienkou členstva v strane

⁵ SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119. *Počet členov NRV.*

⁶ SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119.

⁷ *Zempln manifestuje 14. januára za pôdu.* In: Pravda, č. 1, 7. januára 1945, s. 2.

⁸ *Všetko za úplne vyhnanie Nemcov a za znovuvybudovanie Slovenska.* In: Pravda, č. 17, 1. marca 1945, s. 1.

⁹ Najskôr vychádzala vždy v nedeľu ako týždenník a oficiálne bola tlačovým orgánom Oblastného výboru KSS v Michalovciach. Michalovská Pravda s nákladom 2500 výtlačkov tak bola prvým legálnym občianskym periodikom vydávaným na oslobodenom území. Od 30. januára 1945 vychádzala už v Košiciach, pričom vychádzala trikrát do týždňa a od 27. marca 1945 už ako denník. Začiatkom mája 1945 už bola celá jej redakcia presunutá do Bratislavy a Pravda sa stala ústredným celoslovenským tlačovým orgánom KSS. ŠEVČÁK, L. – DUHAJOVÁ, Z.: *Dejiny slovenského novinárstva 1918 – 1968.* Bratislava 1999, s. 106 – 108.

¹⁰ Napríklad sa stávalo, že nielen väčšinu niektorých organizácií tvorili kandidáti strany (čiže nebol potrebný dostatok väčšiny riadnych členov), ale dokonca celé organizácie strany boli tvorené iba z kandidátov strany, ktorí nemali plné práva a tak nemohli tieto organizácie ani fakticky pracovať a rozhodovať.

bolo uznávať zásady a program strany, podriaďovať sa straníckej disciplíne a aktívne pracovať v základnej organizácii. Najnižšia veková hranica pri prijímaní do strany sa určila na 18 rokov.¹¹

Masový prílev nového členstva do strany sa na jar 1945 potom prejavil aj tak, že z 36 okresov oslobodeného východného, stredného a južného Slovenska mala KSS v 20 okresoch so zisteným počtom členov (tabuľka č. 2) v marci 1945 už viac ako 22 000 členov, z toho približne ¼ tvorili starí členovia komunistickej strany, asi 10% noví riadni členovia a ostatok boli noví členovia v kandidátskej čakateľskej lehote (najväčším extrémom v pomere nových a starých členov bol okres Sabinov, kde z 1250 členov bolo iba 12 predvojnových komunistov). Z týchto 22 000 členov bolo približne 58% robotníkov, 35% roľníkov, 4% živnostníkov a 3% inteligencie.¹²

KSS sa v počiatočnom období svojho rastu, resp. aj neskôr, nestretala iba s pozitívnymi javmi prajúcimi jej rozvoju, ale musela sa už od tohto prvotného obdobia vyrovnávať s prekážkami, s ktorými si dokázala relatívne poradiť hneď na začiatku, ale aj s problémami, ktoré ju sprevádzali až do roku 1948. Na prvom mieste treba spomenúť snahy o obnovenie sociálno-demokratickej strany na Slovensku. Pôvodne sa na oslobodzovanom východnom Slovensku, v dôsledku slabej informovanosti o politickom vývoji na strednom Slovensku počas SNP, začali obnovovať tiež organizácie predvojnovnej sociálno-demokratickej strany, ale tie boli najmä vďaka agilnosti K. Husáka či J. Valu a aj zaangažovaniu sa bývalých soc. demokratov v službách povojnovej KSS (J. Šoltész), resp. zásluhou komunistickej tlačovej propagandy už v krátkom čase usmernené k zlúčeniu a prihláseniu sa k povojnovej KSS.¹³ Neskôr sa s myšlienkou obnovenia sociálno-demokratických ideí na Slovensku zapodieval tiež V. Šrobár v jeho plánoch s tzv. Ludovodemokratickou stranou.¹⁴ Sociálno-demokratická strana, napriek istému odporu KSS, sa napokon pred voľbami na jar 1946 predsa len na Slovensku obnovila ako Strana práce a hoci s ňou vedenie KSS z taktických príčin chtiac-nechtiac súhlasilo, neustále sa obávalo možného odlevu časti svojich povojnových členov k sociálnym demokratom a neustále venovalo pozornosť „upevňovaniu socialistickej jednoty“ strany vyzdvihovaním

¹¹ Porovnaj: BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku 1944 – 1948*. Bratislava 1978, s. 197.

¹² SNA, f. ÚV KSS – GT, k. 2119. *Prehľad o stave členstva KSS na oslobodenom území Slovenska*.

¹³ *Soc. demokratická strana v Košiciach za jednotu*. In: Pravda, č. 8, 8. februára 1945, s. 2; NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 173, a. j. 1545. *List K. Gottwalda L. Novomeskému*, 7. 2. 1945.

¹⁴ SNA Bratislava, f. Vavro Šrobár, k. 19. *Programové zásady Československej ľudovodemokratickej strany*. Bližšie k snahe V. Šrobára o vytvorenie tretej povojnovej politickej strany na Slovensku zakladajúcej sa na spojení sociál-demokratizmu a katolicizmu pozri SYRNÝ, M.: *Vavro Šrobár a stranícko-politická scéna na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. In: MUDr. Vavro Šrobár – politik, publicista a národnoosvetový pracovník (v tlači).

ľavicového zjednotenia a zdôrazňovaním negatív vzniku samostatnej sociálno-demokratickej strany.¹⁵

Druhou problematickou sférou, ktorá výrazne postihla stav a vývoj členskej základne KSS, najmä na južnom Slovensku, bola tzv. maďarská otázka. V radoch maďarskej menšiny počas prvej Československej republiky nachádzali komunisti na Slovensku, v pomere početnosti Maďarov k celkovému počtu obyvateľstva na Slovensku, tradične najväčšiu oporu, súvisiacu najmä zo zázemím šírenia ľavicových myšlienok na Slovensku pred rokom 1918. Po Viedenskej arbitráži a následnom zabratí južného Slovenska Maďarskom sa však medzi Slovákami a Maďarmi na Slovensku vytvoril obrovský rozpor, ktorý sa nepodarilo preklenúť dokonca ani v socialistickej internacionalizmus prezentujúcej KSS, najmä nie v nacionálne vybičovanej povojnovej atmosfére. Spočiatku teda, v prvotných mesiacoch po oslobodení sa prijímalo do KSS relatívne veľa predvojnových komunistov a sociálnych demokratov, ale aj ostatných predstaviteľov maďarskej menšiny po antifašistickej línii, ale aj tak pri prijímaní Maďarov do KSS existovalo veľa opatrnosti.¹⁶ Postupne však samotní slovenskí komunisti museli konštatovať, že sa v mnohých organizáciách KSS nachádza, resp. „skrýva“ veľa nespôhľivých a konjunkturalistických živlov z radov maďarského a nemeckého obyvateľstva. Okrem toho sa vo väčšine prípadov nemeckí a maďarskí súdruhovia prirodzene ťažko resp. vôbec nepodrobovali línii KSS v nemeckej a maďarskej otázke, preto sa predsedníctvo KSS 13. mája 1945 dokonca rozhodlo zastaviť registráciu a prijímanie nových členov maďarskej a nemeckej národnosti a tí, čo už boli v strane, mali prejsť prísnu previerkou, aby sa „v čo najkratšom čase vyčistili stranícke organizácie od nepriateľských a cudzích živlov, ako aj od všetkých, ktorí nie sú ochotní podrobiť sa línii KSS“. Napriek týmto snahám, sa však prirodzene nepodarilo KSS zbaviť niektoré svoje stranícke organizácie na južnom Slovensku takýchto „tieňov“ maďarskej iredenty ani v nasledujúcich mesiacoch po oslobodení.¹⁷

¹⁵ SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2127. *Zmena názvu Strany práce.*

¹⁶ Tak napr. sa v Smerniciach pre prijímanie občanov maďarskej národnosti do KSS uvádzalo, že všetci občania maďarskej národnosti môžu byť na základe vyplnenia svojej prihlášky, napísania životopisu, odporúčania aspoň dvoch členov strany, (ktorí sú v KSS aspoň dva roky) a po schválení základnou organizáciou aj okresným výborom prijímaní za kandidátov strany. Povolit' výnimku z čakateľskej kandidátskej lehoty mohlo iba predsedníctvo KSS a to tým „súduhom maďarskej národnosti“, ktorí boli komunistami pred rokom 1938, „nepodľahli maďarskému šovinizmu, vyvíjali protifašistickú činnosť za roky neslobody a boli vzornými občanmi od oslobodenia“. Okrem toho mohlo predsedníctvo KSS priznať „nepretržité členstvo“ tým, ktorí boli pred rokom 1938 významnými komunistami, boli aktívnymi v odboji a tiež aj po oslobodení pri organizovaní KSS, pričom sa malo zvlášť zohľadňovať väzenie a koncentračné tábory. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2126.

¹⁷ Porovnaj napr. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2122. *Záznam o ceste s. Dr. Vaška a Fabiana v Dunajskej Strede dňa 15. 8. 1945.*

Osobitnou kapitolou národnostných problémov KSS bolo tiež postavenie Ukrajincov v samotnej strane, ale i celkovo v spoločnosti. Napriek tomu, že odbojoví predstavitelia Slovenska v Povstaní, ale aj po oslobodení, vždy deklarovali nacionálnu rovnosť Čechov, Slovákov a Ukrajincov v obnovenej ČSR (aj keď sa myslelo hlavne na Ukrajincov žijúcich na Podkarpatskej Rusi), konkrétne nacionálne požiadavky slovenských Ukrajincov, gravitujúcich dokonca k Sovietskemu zväzu či presadzujúcich široké právomoci pre svoju národnú radu,¹⁸ neboli ochotní po oslobodení rešpektovať. Aj keď ukrajinské povojnové aspirácie mali spočiatku istú podporu ako zo strany ZSSR a jej orgánov, tak aj zo strany československých komunistov, vzhľadom na celospoločenskú klímu, nacionálne vzopnutie slovenskej politiky a všeobecnú taktiku komunistov v povojnovej ČSR, napokon ostáva toto hnutie pre povojnovú československú politiku neprijateľné a postupne utlmené.¹⁹ V istom momente dokonca (pre ignorovanie SNR zo strany povojnovej ukrajinskej reprezentácie) museli predstavitelia KSS na oslobodenom Slovensku žiadať o radu, resp. o zásah voči prílišnému ukrajinskému nacionalizmu aj vedenie KSČ v Moskve.²⁰ Tak či onak to však napokon boli práve Ukrajinci, ktorí sa na členstve KSS podieľali výrazne viac, ako bol ich podiel na obyvateľstve Slovenska.²¹ K tomu nepochybne prispieval ako benevolentnejší prístup KSS k ukrajinskému nacionalizmu, tak i povojnový vzrast vplyvu ZSSR a aktívne pôsobenie Červenej armády resp. osvetových dôstojníkov 1. čs. armádneho zboru (1. ČSAZ) na severovýchode Slovenska v prospech KSS, tak neskôr najmä špecifický záujem a pozornosť vedenia a predstaviteľov KSS práve o východ resp. severovýchod Slovenska, či už po stránke jeho hospodárskej rekonštrukcie či straníckych aktivít.²²

Jedným z najväčších problémov stratégie KSS bol aj jej vzťah ku katolíckej cirkvi, resp. k politickému katolicizmu. Ten sa vďaka Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSLS) a jej totalitnému pronemeckému režimu prvej Slovenskej republiky dostal po vojne automaticky do úlohy proskribovanej strany. Napriek zákazu HSLS a odmietaniu akýchkoľvek aktivít pripomínajúcich činnosť tohto bývalého reprezentanta politického katolicizmu si nemohli povojnové politické sily dovoliť úplne ignorovať veľké masy obyvateľstva politicky sa stotožňujúce s politickým katolicizmom, resp.

¹⁸ ŠUTAJ, Štefan: *Ukrajinská otázka v činnosti politických strán na Slovensku (1944 – 1948)*. In: *Historica Carpathica*, roč. 30 (1989), s. 52 – 56.

¹⁹ ŠMIGEL, M.: *KSS a riešenie tzv. „ukrajinskej“ otázky v Československu*. In: *Věstník grantu KSČ a radikální socializmus v Československu 1918 – 1989*, č. 11/2005, s. 27 – 31.

²⁰ NA ČR Praha, f. 100-24, sv. 173, a. j. 1546. *E. Frišov list K. Gottwaldovi zo 6. 3. 1945*.

²¹ Podľa straníckych štatistík zo septembra 1946 činil podiel Ukrajincov v KSS 4,3% všetkých členov. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119. *Rekapitulácia oblastí za september 1946*.

²² Porovnaj napr. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2126. *Zápisnica z porady poslancov ÚNS a členov SNR za KSS z východného Slovenska, 7. 12. 1946*.

s katolíckou cirkvou. Napriek tomu sa však povojnové politické strany bránili (z konkurenčných či predošlých odbojových ideovo-politických dôvodov) vzniku novej straníckej predstaviteľky politického katolicizmu a v prvých mesiacoch po oslobodení preferovali skôr akési „utopenie sa“ tohto kontroverzného politického prúdu v povojnovej politickej situácii. Dávali prednosť integrovaniu umiernených predstaviteľov politického katolicizmu vo svojich stranách a tým získaniu časti predošlého voličstva HSLŠ vo svoj prospech, čo sa im aj čiastočne darilo. Táto stratégia však plne nevyšla ani DS a ešte menej KSS. Tá v prvých mesiacoch voči katolíckej cirkvi a voči jej politickým zástancam používala taktiku „cukru a biča“ a vychádzala jednoznačne z pozícií vládnuceho k ovládanému a vôbec nerešpektovala postoje katolíckej cirkvi, lebo sa cítila dostatočne silná a politický katolicizmus považovala za slabý a porazený. Toto zlé odhadnutie situácie sa plne ukázalo najmä v odpore katolíckej hierarchie voči poštátneiu školstva a v následných permanentných sporoch a bojoch medzi KSS a katolíckou cirkvou resp. politickým katolicizmom. A hoci na jeseň a v zime 1945 dochádza k určitému otepleniu vzťahov a – v záujme stratégie KSS s rozbitím DS cez vznik katolíckej strany – dokonca k „nadbiehaniu“ slovenských komunistov politickému katolicizmu,²³ po opätovných rozporoch okolo tzv. krížikovej akcie²⁴ a následnej podpore DS zo strany politického katolicizmu v májových voľbách 1946, dochádza k definitívnemu upevneniu povojnového rozporu medzi týmito dvomi politickými skupinami. Tento stav sa prirodzene premietol aj do vzťahu katolíckeho obyvateľstva výraznejšie sa v politických a spoločenských otázkach viažuceho na postoj katolíckej cirkvi a jej predstaviteľov, resp. na postoj predstaviteľov politického katolicizmu. A vzhľadom na konfliktnosť tohto stavu od leta 1945 sa aj vyššie spomínaná skupina obyvateľstva stavala dosť negatívne voči KSS a napriek možným inklináciám ku komunistickému národnému či sociálnemu programu iba v malej miere vstupovala do KSS, aj keď v prvých bezkonfliktných mesiacoch roku 1945 tento faktor nezohrával pri vstupe do komunistickej strany až takú výraznú úlohu.

Po náčrte a analyzovaní vývoja rastu KSS a faktorov, ktoré ho spôsobovali, sa môžeme teraz bližšie pozrieť na nasledujúci organizačný vývoj strany. Na margo tohto možno povedať, že k akejsi stabilizácii členstva KSS dochádza v letných mesiacoch roku 1945. Po období prudkého počiatocného rastu členskej základne dochádza ku konsolidácii a to nielen v relatívne dobudovaných regionálnych straníckych štruktúrach, ale aj celkovo

²³ Bližšie pozri SYRNÝ, M.: *Vzťah Komunistickej strany Slovenska a politického katolicizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1947*. In: *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* [Ed.:] X. Šuchová. Prešov 2006, s. 137 – 138.

²⁴ Pozri PETRANSKÝ, A. I.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*. Nitra 2001, s. 262 – 267.

v spoločnosti. Po prvých mesiacoch po oslobodení – plných radikálnosti, jednoznačnej aktivity a vplyvu KSS, ale aj „prešľapov“ jej členov v národných výboroch a všeobecne voči nekomunistom (najmä na východnom Slovensku) – musí KSS čeliť prvým komplikáciám zo strany DS. Demokrati sa po etablovaní Slovenskej národnej rady (SNR) a jej orgánov v Bratislave, a najmä po svojom prvom celoslovenskom zjazde v Martine začiatkom júla 1945, už neuspokojovali s úlohou slabšieho partnera komunistov v Národnom fronte. Vehementne sa dožadujú paritného podielu na moci, kritizujú chyby a sektárstvo KSS v štátnej správe či masových organizáciách a výraznejšie sa snažia presadiť svoj názor v činnosti SNR a smerovaní povojnového Slovenska. Okrem problémov s DS križuje plány povojnovej KSS aj katolícka cirkev a politický katolicizmus, najmä vo svojom odpore voči poštátneiu školstva. To odštartovalo síce nie radikálne vyhranení, ale zato permanentný rozpor medzi komunistami a slovenským katolicizmom. K tomu sa pridávajú prvé ťažkosti s presadzovaním radikálnej pozemkovej reformy a spoločenskej očisty prostredníctvom inštitútu ľudového súdництва. Samotná existencia resp. „pomalosť“ pozemkovej reformy a retribúcie pôsobili na vzťah obyvateľstva ku KSS v dvoch rozdielnych smeroch. Na jednej strane komunistický radikalizmus pri týchto povojnových procesoch bol lákavým pre množstvo dobovo sociálne či politicky vyhranenejším občanom, avšak problémy KSS pri rýchlom a dôslednom presadení týchto procesov spôsobovali opadnutie pôvodnej prílišnej dôvery v silu KSS presadiť nimi požadované dôrazné riešenia. Na druhej strane radikálnosť KSS pri pozemkovej reforme a retribúcii popudila proti sebe aj veľa miernejšie politicky orientovaných obyvateľov Slovenska. K tomu sa ešte po augustovom žilinskom celoslovenskom zjazde a výmene vo vedení strany KSS pridáva ešte aj strata dovtedajšej dôraznosti v slovenskej otázke, čím slovenskí komunisti strácajú aj časť nacionálne radikálnejších priaznivcov. A tak už v lete, resp. na jeseň 1945 boli jasné limity členskej základne KSS sústreďujúcej na seba najmä (či skôr iba) tradičných priemyselných robotníkov, bezzemkov a časť maloroľníkov, relatívne vysoký podiel živnostníkov (najmä z radov predvojnových sociálnych demokratov, partizánov a odbojárrov, ktorí získali po vojne prednostne živnosť a konjunkturalistov) a o niečo menej inteligencie, vstupujúcej do KSS či už pod vplyvom dobovej atmosféry a propagandy, či z oportunistu.

Stav členskej základne potom vyzeral tak, že napr. v júni 1945 (tabuľky č. 3 až č. 6) evidovala KSS 153 385 členov, z čoho bolo približne 45% riadnych členov a 55% kandidátov. Mesačný nárast členov KSS za jún 1945 činil 17 479 členov, čo bolo temer 13% oproti máju 1945. Údaje o sociálnej štruktúre vtedajšieho členstva KSS máme iba o 83% komunistov. Z nich bolo robotníkmi približne 66%, roľníkmi – 17%, živnostníkmi – 12%, inteligenciou –

5%.²⁵ Oproti evidovanému stavu na oslobodených územiach Slovenska (február – marec 1945) to znamená nárast podielu robotníkov približne o 1/6, pokles podielu roľníkov na polovicu svojho pôvodného stavu a približne dvojnásobný nárast podielu živnostníkov a inteligencie.

V auguste 1945 mala KSS 167 574 členov, v septembri 203 609, ale k 31. decembru 1945 už iba 197 365 členov. Pokles bol spôsobený ako odchodom niektorých členov za prácou do Čiech a úbytkom nestálejších resp. konjunkturálnych osôb, ktoré sa pridávali ku komunistom v období pre KSS jasne naklonenej atmosfére a v období jej faktického monopolu resp. výraznej dominancie v prvých mesiacoch po oslobodení.²⁶ Výrazne sa na poklese členstva podpísala tiež previerka prevádzaná na prelome rokov 1945 – 1946, ktorá mala vyčistiť stranu od kompromitovaných členov, ktorí sa do nej dostali po oslobodení.²⁷ V tomto období sa znížila evidencia počtu členov nepochybne aj odpočítaných tzv. papierových členov strany, ktorých nepresne evidovali v prvých mesiacoch po vojne.²⁸

Začiatkom roku 1946 sa začala predvolebná kampaň k nadchádzajúcim parlamentným voľbám v máji 1946. Napriek veľkej propagandistickej a organizačnej aktivite (vznik nového roľníckeho časopisu ovládaného stranou, snaha o ovládnutie 1. celoslovenského zjazdu živnostníkov²⁹ a pod.) sa slovenským komunistom nepodarilo docieľiť

²⁵ NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834.

²⁶ BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy...*, s. 199 – 200.

²⁷ Inštrukcie k tejto previerke boli obsiahnuté v obežníku ÚV KSS č. 18 z 3. 10. 1945. V ňom obsiahnuté smernice pre prevedenie povojnovej očisty strany sa zdôvodňovali úlohami KSS prijatými na žilinskej celoslovenskej konferencii v auguste 1945, kde bolo za hlavný organizačný cieľ strany určené: „musíme mať stranu vnútorne silnú a jednotnú, ideologicky pevne stmelenú, disciplinovanú a mravne čistú“. Na splnenie tejto úlohy bolo zdôrazňované: 1) potreba strážiť ideologickú čistotu KSS a nekompromisne bojovať proti prenikaniu cudzích, nekomunistických názorov do strany, 2) „očistiť stranu od všetkých nečestných živlov, bezzásadových karieristov a korupčníkov, ktorí sa vľúdili do strany v prvých časoch po víťazstve našej národnej, demokratickej revolúcie“, 3) potreba zavedenia pevnej straníckej organizovanosti a železnej disciplíny a 4) nutnosť zaviazat každého člena KSS zvyšovať si svoju ideologickú a politickú úroveň. Toto sa malo dosiahnuť tak, že v dobe od 15. októbra do 15. novembra 1945 mali byť zvolané schôdze základných organizácií KSS, na ktorých sa po prečítaní referátu člena okresného vedenia KSS malo prísť k prekontrolovaniu členov nachádzajúcich sa v miestnej organizácii, pričom inštrukcie ukladali vyhľadať: 1) bývalých funkcionárov HSLS a HG, Maďarov a Nemcov, ktorí sa nezúčastnili odboja, počas vojny sa kompromitovali, resp. boli nepriateľmi ZSSR a KSS, 2) zarytých antisemitov a ľudí s nepriateľskou ideológiou, 3) kriminálne živly, alebo notorických alkoholikov, alebo jednoducho tých, ktorí by mohli ohroziť dobrú povesť strany, 4) všetkých, ktorí si riadne neplnia svoje pracovné a odvodové povinnosti, resp. tých, ktorí zneužívajú svoje funkcie k obohacovaniu sa. Zároveň ale okrem tejto straníckej previerky sa nabádalo aj k získavaniu nových, dopredu vytypovaných členov do strany, pričom sa malo zamerať najmä na popredných pracovných robotníkov, čestných stredných a malých roľníkov a intelektuálov. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2126.

²⁸ BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy...*, s. 199 – 200.

²⁹ Tento zjazd sa uskutočnil 27. a 28. apríla 1946 v Bratislave. V obežníku č. 46 zo 17. 4. 1946 sa upozorňovalo na to, že zjazd nemá mať síce stranícko-politický charakter, ale treba sa snažiť, aby

viditeľného nárastu svojho členstva. Práve naopak. Jednoznačný vplyv a nástup aktivity sa ukazuje už na strane DS, ktorá postupne zbavuje komunistov svojho predošlého vplyvu v slovenskej spoločnosti a najmä po voľbách a nasledovnej výmene vo vedúcich pozíciách v jednoznačný prospech DS, sa KSS dostáva do úzadia, čo sa prirodzene prejavilo aj na úrovni členstva v strane v tomto období. Tak napr. početnosť KSS v septembri 1946 dosahovala podľa niektorých stranických štatistík (pravdepodobne neúplných) 158 028 členov, pričom podľa tejto štatistiky mal byť oproti minulému mesiacu zaznamenaný nárast o 1663 členov (3437 pribudlo a zhruba polovica z toho ubudla), čo bolo viac ako 1%.³⁰ Napriek tejto štatistike, členstvo KSS od konca roku 1945 v skutočnosti pomaly klesalo, čo sa snažilo stranické vedenie zvrátiť napr. aj tzv. akciou – „25 000 nových priekopníkov dvojročného plánu“. Smernice k nej boli prijaté 19. augusta 1946. Vravelo sa v nich, že cieľom tejto akcie je „od 1. augusta do konca novembra 1946 získať 25 000 nových členov do strany, aby sa tak strana posilnila a aby bol daný základ trvalému a plánovitému získavaniu, náboru členstva.“ Od tejto akcie sa už nemalo viac spoliehať na samovoľný, spontánny nárast členstva, ale celé získavanie malo byť zamerané najmä s ohľadom na nedostatky v sociálnej štruktúre členstva. Zdôrazňovalo sa pritom, že aj keď je „KSS stranou marx-leninského typu, neznamená to, že má byť stranou málopočetnou, uzavretou a s prísne obmedzenou členskou základňou“, ale má byť stranou masovou. Získavacia akcia sa mala zamerať predovšetkým na „nedostatkové“ skupiny členstva – roľníkov, inteligenciu a ženy. Pritom sa malo zameriavať nie na akýchkoľvek zástupcov týchto skupín obyvateľstva, ale na tých najlepších – najčestnejších a najpracovitejších. Pri roľníkoch sa zdôrazňovala najmä ich čestnosť a vážnosť u ostatných roľníkov, pri získavaní robotníkov sa kládol dôraz na získavanie úderníckych (stachanovských) typov. Pri získavaní inteligencie sa malo zamerať najmä technickú inteligenciu a učiteľov. Celá akcia sa mala previesť tak, že oblastné a okresné sekretariáty si mali určiť a nahlásiť na ústredie strany predpokladané počty, ktoré ich sekretariáty môžu a chcú získať. Ako najspôhlivejší spôsob získavania nových členov bola predpísaná osobná agitácia.³¹

Napriek všetkej príprave a energii, ktorú vedenie KSS a jej nižšie orgány venovali tejto získavacej akcii, sa jej predpoklady o výraznom náraste členstva podarilo iba veľmi málo (tabuľka č. 7). V čase od 10. septembra 1946 do 31. decembra 1946 sa podľa istej straníckej štatistiky podarilo získať iba

živnostníci-komunisti boli čo najviac zastúpení, t. j. aby okresné sekretariáty KSS „zariadili všetko potrebné“, aby okresnými živnostenskými spoločenstvami boli delegovaní na zjazd práve živnostníci-komunisti. K zosúladieniu spoločnej straníckej taktiky na zjazde bola preto dokonca deň pred zjazdom uskutočnená na sekretariáte ÚV KSS porada predstaviteľov živnostníkov v KSS, ktorí sa mali zúčastniť zjazdu. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2127.

³⁰ SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119. *Rekapitulácia oblastí za september 1946.*

³¹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119. *25 000 nových priekopníkov dvojročného plánu.*

5691 nových členov, z čoho bolo 19% žien (viac ako dovtedajší podiel). V sociálnej skladbe novozískaných členov suverénne dominovali robotníci – 69%, nasledovali roľníci (stabilných 17%, najviac v oblasti Košice a Prešov, najmenej v Trenčíne a Žiline). Výrazne menej ako dovtedy v strane bolo živnostníkov – 2,5%, ale vzrástol podiel inteligencie – 10% (najvýraznejšie v Bratislave) a zvlášť boli evidovaní aj príslušníci vojska a Národnej bezpečnosti – 1,5%.³²

Ďalší organizačný vývoj KSS máme v konečných číslach doložený už viac sporadicky (tabuľka č. 8 a č. 9). Koncom roku 1946 mala KSS – 191 882 (pokles oproti decembru 1945 o 5483 členov). Z toho bolo 63% robotníkov, 16% roľníkov, 8% živnostníkov a 10% inteligencie.³³

Ako sme už vyššie spomenuli, členstvo KSS zaznamenávalo v období úpadku vplyvu a relatívne menšej aktivity strany svoj mierny regres, čo sa nepodarilo zastaviť ani spomínanými získavacími kampaňami v roku 1946 a ani systematickou organizačnou snahou o prílev nového členstva. Zlom, resp. najskôr stabilizovanie členskej základne a potom jej stále sa zväčšujúci nárast, sa podarilo komunistom na Slovensku dosiahnuť až ich veľkými celospoločenskými politickými kampaňami v roku 1947. Šlo najmä o socio-ekonomické požiadavky v súvislosti s katastrofálnym suchom a miliónárskou dávkou, ale najviac sa vzrast politického vplyvu KSS, a tým aj jej kreditu v spoločnosti, podarilo komunistom dosiahnuť cez veľké politické kauzy ako tzv. odhalenie protištátneho sprisahania na Slovensku a následne vďaka jesennej politickej kríze na Slovensku. Pre novú, menej početnú časť zväčša chudobnejších roľníkov spravilo lákavým vstup do KSS najmä presadzovanie pridelenia finančných prostriedkov pre hospodársky slabších, resp. suchom postihnutých roľníkov prostredníctvom tzv. Hradeckého programu a „Miliónárskej“ dávky. Novým členom KSS z radov inteligencie a čiastočne aj zo živnostníkov imponoval zasa najmä komunistický nástup k moci spojený s presadzovaním hlbokých čistiek v štátnej správe a verejnom sektore (a tým možnosťou odvrátiť od seba prípadnú pozornosť bezpečnostných orgánov vstupom do strany) a víziou získania prospechu z účasti v strane strhávajúcej na seba čím ďalej tým väčší podiel moci. Okrem toho prirodzene svoju veľkú úlohu zohrávala tiež výrazná ideovo-politická propaganda, ktorá sa okrem vyššie spomínaných kampaní a káuz roku 1947 mohla oprieť tiež o predošlé forsírovanie slovanskej idey zameranej veľmocensky na ZSSR,³⁴ pričom komunistom nepochybne pomáhalo aj to, čo od odmietnutia účasti na

³² SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119. *Stav členstva KSS od 10. septembra do 31. decembra 1946.*

³³ NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834.

³⁴ Bližšie pozri SYRNÝ, M.: *Idea slovanstva na povojnovom Slovensku v rokoch 1945 – 1948.* In: HRODEK, D. et al.: *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita.* Praha 2004, s. 180 – 181.

Marshallovom pláne bolo značnej časti spoločnosti jasné, teda že sa Československo vzdáľuje západným veľmociam a spadá pod jednoznačný vplyv ZSSR so všetkými z toho vyplývajúcimi vnútropolitickými mocenskými súvislosťami.

Všetky tieto faktory sa teda podpísali pod to, že v lete 1947 sa podarilo slovenským komunistom zastaviť dovtedajší pozvoľný úbytok svojej členskej základne a postupne dochádza k jej rastu, spočiatku iba miernemu, od decembra 1947 už k výraznejšiemu. Koncom roku 1947 bol tak celkový počet členstva už 210 222 (viac ako v septembri 1945; nárast oproti koncu roku 1946 približne o 10%) a koncom júla 1948, vďaka februárovému prevratu 1948, dokonca až 407 150 členov (čo je za sedem mesiacov temer dvojnásobný nárast). V tejto súvislosti je tiež zaujímavé sledovať vývoj prijatých nových členov v roku 1947 a v prvých 7 mesiacoch roku 1948 (tabuľky č. 10 a č. 11). Až do septembra 1947 počet novozískaných členov pomaly klesal, resp. stagnoval (v priemere sa prihlásilo 1386 nových členov). Až od septembra 1947 nastáva obrat v tejto tendencii a cez mierne vzrastanie počtu novozískaných členov nastáva od decembra (2488 nových členov) výraznejší skok, ktorý znamená priemerne dvojnásobný vzrast nových členov, ktorý za február 1948 (už aj s krátkym poprevratovým obdobím) tvorí 10 193 nových členov KSS. V marci je tento nárast oproti februáru 1948 dokonca až šesťnásobný, v apríli temer stagnuje a v nasledujúcich mesiacoch do júla 1948 dvoj až trojnásobne klesá každý mesiac. Vyjadrenie sociálnej štruktúry novozískaných členov potom vyzerá nasledovne – rok 1947: robotníkov – 58%, roľníkov 24%, živnostníkov 5%, inteligencie 12% a 1,5% vojakov a policajtov (pri celkovom zastúpení žien u novoprijatých – 15%); v prvých siedmich mesiacoch roku 1948 bolo z nových členov KSS 52% robotníkov, 16% roľníkov, 6% živnostníkov, 24% inteligencie (vplyv štátneho prevratu) a 4% vojakov a príslušníkov Národnej bezpečnosti (taktiež vplyv mocenských zmien v prospech KSS). Mierne vzrástol podiel žien – 18% a prvýkrát sa objavuje v štatistikách členov aj vyjadrenie počtu novoprihlásených mladých členov – 26%.³⁵

Celkovo zo sledovaného obdobia rokov 1945 – 1948, inak teda od oslobodenia do prvých mesiacov po komunistickom prevrate vo februári 1948, možno – pri značnom generalizovaní – v súvislosti s organizovanosťou v KSS konštatovať nasledovné: početnosť a štruktúra členstva KSS sa pohybovala od prvotného obrovského masového nárastu povojnového členstva (do jesene 1945) cez stagnáciu až mierny pokles (jeseň 1945 – leto 1947) k postupne narastajúcemu prílevu nových členov (leto resp. jeseň 1947 – február 1948) až po enormný nárast a neskoršiu stabilizáciu členstva po februárovom prevrate 1948.

³⁵ NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834. *Organizačný stav strany.*

Tabuľka č. 1

Štruktúra národných výborov na oslobodenom území v roku 1945

Okres	členov NV	KSS	DS	bezpartajní	% v KSS	počet NV
Michalovce	685	138	–	547	20	50
Humenné	478	122	–	358	26	47
Gelnica	223	187	1	45	84	13
Prešov	1099	460	649	–	42	129
Bardejov	835	563	260	–	67	71
Poprad	150	75	50	5	50	10
Stará Ľubovňa	97	50	5	42	52	13
Spiš. Nová Ves	152	47	5	100	31	10
Levoča	540	117	76	271	22	42
Spolu	4259	1759	1046	1368	41	385

Prameň: SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119.

Tabuľka č. 2

Početnosť a štruktúra členstva KSS na oslobodenom území Slovenska v roku 1945

Okres	riadnych členov	starých členov	nových členov	kan- didáti	spolu členov	robot- níci	roľ- níci	živ- nost.	inteli- gencia	orga- nizácií
Michalovce	569	533	35	846	1415	801	376	205	33	41
Humenné	354	268	86	682	1036	471	325	160	80	45
Vranov	97	97	0	127	224	191	33	–	–	14
Snina	238	246	2	488	726	268	374	62	22	33
Trebišov	368	365	3	435	1363	987	244	132	–	43
Medzilaborce	1250	250	1000	250	1500	325	1100	–	75	25
Košice	440	225	215	384	991	663	94	–	67	26
Prešov	344	344	–	1844	2188	1593	595	–	–	60
Sabinov	78	14	64	1174	1252	674	524	13	41	30
Bardejov	430	340	–	1940	2370	531	1810	15	14	72
Giraltovce	156	156	–	1003	1159	523	586	10	40	45
Lučenec	50	50	–	–	50	30	10	–	10	–
Rím. Sobota	83	39	44	72	155	120	–	15	20	–
Rožňava	320	320	–	480	800	485	300	–	15	–
Tornaľa	235	45	190	1077	1312	702	378	187	45	–
Poprad	619	611	8	724	1343	1136	182	7	18	24
Kežmarok	485	485	–	200	685	470	195	5	15	26
Stará Ľubovňa	176	461	130	530	706	315	371	11	9	16
Sp. Nová Ves	764	764	?	95	859	618	101	119	21	18
Levoča	265	122	143	308	573	379	123	–	71	20
Spolu	7321	5402	1930	12659	22345	12440	7721	941	596	512

Prameň: SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119.

Tabuľka č. 3

Stav a nárast členstva KSS v júni 1945 podľa okresov*

Okres	Riadni členovia			Kandidáti členstva			Spolu		
	začiatok mesiaca	+	konec mesiaca	začiatok mesiaca	+	konec mesiaca	začiatok mesiaca	+	konec mesiaca
Galanta	843	155	998	665	106	771	1508	261	1769
Skalica	564	29	593	1178	426	1602	1742	455	2195
Myjava	1502	143	1645	566	164	730	2068	307	2375
Nitra	701	21	722	2369	117	2486	3070	138	3208
Levice	119	79	397	34	453	497	153	532	794
Stará Ľala	157	22	179	303	43	276	360	65	455
Topoľčany	1649	126	1774	4357	658	5015	5006	783	6789
N. Mesto n/V.	412	21	433	3815	341	4156	4227	362	4589
Bánovce n/B.	1205	44	1249	2813	125	2938	4018	169	4187
Žilina	458	623	1081	1202	1541	2743	1660	2164	3824
Čadca	856	87	1013	142	442	581	998	529	1594
Kys. N. Mesto	1343	251	1594	326	57	377	1669	302	1971
Veľká Bytča	673	71	744	1951	372	2322	1651	443	3007
Turč.Sv. Martin	1965	976	2941	1394	518	1912	3359	1494	4853
Ružomberok	1050	224	1274	850	244	1094	1980	468	2368
Lipt. Sv. Mikuláš	843	215	1058	598	214	812	1441	429	1870
Lipt. Hrádok	652	49	701	338	27	265	890	76	966
Trstená	39	103	135	7	59	66	36	165	201
Brezno n/Hr.	1125	319	2624	484	617	1143	1609	936	3770
Zvolen	1757	275	2032	167	10	177	1924	285	2209
Ban. Štiavnica	671	248	817	463	18	581	1134	266	1398
Krupina	654	227	881	458	7	495	1112	234	1376
Nová Baňa	862	481	1343	247	137	382	1909	618	1735
Modrý Kameň	332	147	479	619	240	838	951	387	1317
Kremnica	269	159	438	380	138	518	649	247	946
Rim. Sobota	1079	306	1385	1216	77	1293	2295	383	2678
Levoča	378	45	433	490	91	581	868	136	1004
Kežmarok	157	23	180	1212	310	1522	1369	333	1702
Stará Ľubovňa	153	8	161	757	154	902	910	153	1063
Prešov	526	36	562	3235	284	3493	3761	310	4055
Sabinov	63	20	83	2678	560	3238	2741	580	3321
Medzilaborce	183	8	191	899	74	873	982	143	1736
Giraltovce	249	26	275	1544	217	1761	1793	243	2036
Snina	405	38	443	1188	105	1293	1593	143	1736
Stropkov	168	10	178	863	240	1102	1030	250	1280
Bardejov	506	125	631	765	731	1496	1271	856	2127
Svidník	256	14	270	730	248	978	986	262	1248
Košice-mesto	347	45	392	611	96	707	958	141	1099
Moldava n/B.	107	2	109	258	23	281	365	25	390
Gelnica	240	69	309	1562	86	1648	1802	155	1957
Michalovce	1803	16	1819	2640	82	2722	4443	98	4541
Humenné	477	20	497	1483	23	1506	1960	45	2003
Veľ. Kapušany	20	18	38	129	278	407	149	296	445
Vranov n/T.	440	11	451	1357	216	1573	1797	227	2034
Spolu**	28349	5935	35552	49343	10969	60153	76197	16894	96221

* iba okresy s úplnými údajmi

** rozdiely súčtov spôsobené nepresnosťou pôvodného zápisu údajov

Prameň: NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834.

Tabuľka č. 4 Sociálna štruktúra a počet organizácií KSS v júni 1945 podľa okresov*

Okres	Robotníci	Roľníci	Živnostníci	Inteligencia	Spolu	Obcí	Organizácií
Galanta	1423	230	112	14	1769	47	47
Trnava	2585	108	121	121	2935	55	75
Skalica	1484	317	210	186	2195	25	25
Myjava	1353	408	522	118	2385	24	24
Nitra	2430	258	404	94	3208	60	66
Levice	381	165	200	48	794	47	32
Parkan	45	71	4	3	123	32	2
Nové Zámky	1503	65	158	51	1777	22	22
Stará Ďala	391	30	27	5	455	26	19
Topoľčany	3560	2521	341	367	6789	77	78
Nové Mesto n/V.	3838	207	311	173	4589	35	35
Bánovce n/B.	2427	1248	321	139	4187	71	71
Ilava	1537	97	421	65	2120	31	32
Žilina	2123	178	1078	445	3824	60	50
Čadca	1080	138	140	86	1594	14	15
Kysucké N. Mesto	1525	201	178	67	1971	27	29
Považská Bystrica	1947	108	78	42	2172	40	38
Veľká Bytča	2182	684	88	126	3067	26	37
Turč. Sv. Martin	2493	174	1874	312	4853	90	73
Ružomberok	1201	255	798	95	2368	25	38
Lipt. Sv. Mikuláš	834	292	660	84	1870	73	42
Trstená	86	24	61	30	201	22	22
Banská Bystrica	1757	59	185	200	1204	40	41
Brezno n/Hronom	3073	87	73	77	3770	31	38
Banská Štiavnica	1050	110	149	83	1398	18	19
Nová Baňa	1255	141	79	90	1726	32	31
Modrý Kameň	808	318	111	39	1317	71	58
Kremnica	734	84	47	76	943	32	23
Rimavská Sobota	1721	375	448	196	2678	62	54
Lučenec	494	184	169	101	1903	75	72
Feleďince	40	75	9	13	138	58	28
Sp. Nová Ves	2400	90	150	52	2692	34	37
Levoča	714	146	70	82	1004	42	34
Stará Ľubovňa	337	598	104	24	1003	30	16
Prešov	2505	444	783	412	4005	88	78
Medzilaborce	376	672	55	64	1064	48	37
Giraltovce	884	881	199	74	2036	61	57
Snina	808	710	143	77	1736	49	41
Stropkov	392	718	104	62	1280	101	50
Bardejov	608	1158	149	60	2130	72	55
Košice	3078	283	231	255	3827	103	120
Kr. Chlmec	675	839	256	58	1818	45	38
Moldava n/Bodvou	369	10	8	3	390	41	11
Gelnica	1895	28	31	7	1975	24	20
Michalovce	3275	674	525	119	4541	57	66
Humenné	969	585	333	116	2003	46	45
Veľké Kapušany	69	277	36	13	209	33	13
Sobrance	442	297	63	17	819	51	40
Trebišov	1060	213	148	61	1541	57	40
Spolu**	81895	20742	15819	5849	125295	2626	2257

* iba okresy s úplnými údajmi ** rozdiely súčtov spôsobené nepresnosťou pôvodného zápisu údajov
Prameň: NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834.

Tabuľka č. 5

Stav a nárast členstva KSS v júni 1945 podľa oblastí*

Oblasť	Riadni členovia			Kandidáti členstva			Spolu		
	začiatok mesiaca	+	konec mesiaca	začiatok mesiaca	+	konec mesiaca	začiatok mesiaca	+	konec mesiaca
Bratislava	4345	377	16624	4859	696	8716	5208	1023	25340
Nitra	2626	283	6977	6963	1358	11748	8589	1641	18135
Trenčín	7363	530	8601	6628	466	8626	14001	1006	17627
Žilina	5293	2003	7807	5015	2924	9674	9337	4932	17481
Ružomberok	2474	604	3751	1693	544	2470	4207	1138	6221
B. Bystrica	6781	1856	9738	2818	1167	5207	8487	3023	14945
Rim. Sobota	1079	306	5135	1216	77	3317	2295	383	8355
Poprad	688	76	2313	2459	546	6439	3147	632	8702
Prešov	2356	277	2633	11901	2459	14234	14147	2726	16867
Košice	684	116	1759	2431	205	6233	3125	321	7992
Michalovce	2944	65	4550	6224	599	6833	8349	664	11383
Spolu**	36635	6498	69888	52206	11041	83497	80892	17479	153385

* započítané všetky okresy, aj okresy s neúplnými údajmi

**rozdielely súčtov spôsobené neúplnosťou údajov

Prameň: NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834.

Tabuľka č. 6

Sociálna štruktúra a počet organizácií KSS v júni 1945 podľa oblastí*

Oblasť	Robotníci	Roľníci	Živnostníci	Inteligencia	Spolu	Obcí	Organizácií
Bratislava	10177	1308	2192	818	14458	283	316
Nitra	9974	3225	1307	582	14112	359	312
Trenčín	9745	2142	2175	548	14652	215	212
Žilina	11330	1483	3436	4078	17481	257	144
Ružomberok	2945	580	1570	274	5405	175	242
B. Bystrica	9698	1030	880	618	11833	357	314
Rim. Sobota	3834	1413	634	377	6726	291	210
Poprad	4425	1185	643	247	6451	161	118
Prešov	7695	6438	1724	694	16867	419	366
Košice	6117	1150	506	323	7992	213	189
Michalovce	7433	2319	7242	374	11383	293	246
Spolu**	83373	22273	16309	6123	127370	3023	2669

* započítané všetky okresy, aj okresy s neúplnými údajmi

**rozdielely súčtov spôsobené neúplnosťou údajov

Prameň: NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834.

Tabuľka č. 7

Výsledky získavacej kampane KSS od 10. septembra do 31. decembra 1946

Oblasť	Nových prihlášok	Muži	Ženy	Robotníci	Roľníci	Živnostníci	Inteligencia	Vojaci, NB
Bratislava	892	744	148	570	94	29	184	8
Nitra	795	662	133	612	112	18	50	3
Trenčín	601	499	102	485	29	17	60	10
Žilina	304	209	95	234	13	12	36	9
Ružomberok	278	208	70	192	42	2	39	2
B. Bystrica	498	392	106	351	70	17	45	16
Rim. Sobota	455	358	97	332	60	6	40	16
Poprad	390	302	88	269	96	7	17	1
Prešov	782	618	164	413	281	19	26	3
Košice	309	248	61	202	41	7	52	7
Michalovce	387	360	27	249	100	6	27	5
Spolu*	5691	4600	1091	3909	938	140	576	80

*rozdielely súčtov spôsobené neúplnosťou údajov z jednotlivých okresov oblastí

Prameň: *SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119.*

Tabuľka č. 8

Početnosť KSS od jari 1945 do leta 1948

Mesiac	2.-3. 1945	6. 1945	8. 1945	9. 1945	12. 1945	12. 1946	12. 1947	7. 1948
Počet členov	22 345	153 385	167 574	203 609	197 365	191 882	210 222	407 150

Zostavené podľa: *NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834; SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119; BARNOVSKÝ, M.: Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku 1944 – 1948. Bratislava 1978, s. 181 – 204.*

Tabuľka č. 9

Sociálna štruktúra KSS od jari 1945 do februára 1948 v percentách

	2. – 3. 1945	6. 1945	10. 1945	5. 1946	10. 1946	1. 1947	2. 1948
robotníci	57	66	69	68	70	63	61
roľníci	35	17	12	14	14	16	19
živnostníci	5	12	10	10	9	8	7
inteligencia	3	5	7	6	5	10	11

Zostavené podľa: *NA ČR Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834; SNA Bratislava, f. ÚV KSS – GT, k. 2119; BARNOVSKÝ, M.: Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku 1944 – 1948. Bratislava 1978, s. 181 – 204.*

Tabuľka č. 10

Získavacia činnosť KSS od januára 1947 do júla 1948

1947		1948	
mesiac	počet nových členov	mesiac	počet nových členov
január	1869	január	5 543
február	1604	február	10 193
marec	1979	marec	58 314
apríl	1544	apríl	61 299
máj	1215	máj	36 291
jún	499	jún	18 347
júl	1511	júl	6 941
august	865	Spolu	196 928
september	1374		
október	1763		
november	1629		
december	2488		
Spolu	18340		

Prameň: *NA Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834.*

Tabuľka č. 11

Sociálne zloženie novozískaných členov KSS získaných v roku 1947 a do júla 1948

Sociálna skupina	1. – 12. 1947	1. – 7. 1948
robotníci	58%	52%
roľníci	23,6%	15,5%
živnostníci	4,5%	6,4%
inteligencia	12,4%	22,5%
vojaci a SNB	1,5%	–

Prameň: *NA Praha, f. 100/24, sv. 41, a. j. 834.*

Vplyv komunistov pri tvorbe a realizácii retribučných nariadení v rokoch 1945 – 1948 na príklade činnosti Okresného ľudového súdu v Košiciach

Radoslav Maskal'

Predstavitelia komunistickéj strany sa už v rokoch 1945 – 1948 usilovali presadiť v retribučných normách vydaných československou vládou, resp. Slovenskou národnou radou (SNR) svoje zámery smerujúce k nastoleniu ich moci, o čom svedčí prejav K. Gottwalda, prednesený na porade funkcionárov Komunistickej strany Slovenska (KSS) a moskovského vedenia Komunistickej strany Československa (KSČ) dňa 8. apríla 1945 v Košiciach, kde okrem iného povedal: „Druhý nástroj, ktorý dnes máme v boji o vodcovstvo v národe, je proti zradcom a kolaborantom, to znamená fyzickým predstaviteľom skompromitovanej slovenskej a českej buržoázie. To je nesmierne ostrá zbraň, ktorou môžeme roztrhnúť samé korene buržoázie a to v mene národa, v záujme celého národa, štátu a republiky... Všeobecne presadený zákon o stíhaní zradcov a kolaborantov je veľmi silná zbraň, ktorou môžeme buržoázii osekáť toľko výhonkov, že z nej zostane kmeň. To je vec triedneho boja proti buržoázii.“¹

Odbojové politické skupiny zastúpené v povstaleckej SNR, ktoré sa po páde pronemeckého vojnového režimu na Slovensku dostali k moci, začali krátko po oslobodení pripravovať predlohu retribučnej právnej normy, ktorá mala potrestať všetky fašistické vojnové zločiny na Slovensku a všetkých aktívnych predstaviteľov vojnového režimu. I keď retribučnú normu pripravovali už cez vojnu exilové československé orgány v Londýne, s úmyslom vydať ju jednotne pre celé územie Československa, predstavitelia SNR, ktorí na jeseň roku 1944 prišli do Londýna, rokovali o retribučnom dekréte a podľa L. Novomeského považovali za samozrejmé, „že menovite v tejto otázke prislúcha jedine SNR právo vynášať príslušné nariadenie. Dekrét nás zaujímal iba ako vzor.“² Okrem toho, že SNR odmietala ideu právnej kontinuity 1. Československej republiky (ČSR) obsiahnutej v návrhu londýnskeho exilu, obávala sa i nerešpektovania odlišných slovenských právnych a spoločenských reálií českými politikmi v prípade vydania spoločnej

¹ LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1994, s. 205.

² RAŠLA, A. – ŽABKAY, E.: *Proces s Dr. J. Tisom*. Bratislava 1990, s. 29.

normy. Na prijatí osobitnej slovenskej úpravy mal veľký vplyv i politický záujem komunistov. Tí, vedomí si svojej väčšej politickej prevahy na Slovensku ako v Čechách v prvej polovici roku 1945, verili v presadenie revolučnejšej a radikálnejšej retribučnej normy aspoň na Slovensku. Preto sa SNR rozhodla vydať vlastnú slovenskú normu, ktorá mala vychádzať z retribučných zákonov vydaných Spojencami počas 2. svetovej vojny.

Na rokovaní predsedníctva vlády 28. apríla 1945 v Košiciach sa hovorilo o retribučných predpisoch. K. Gottwald zdôraznil potrebu, aby SNR vydala svoje nariadenie, ktoré je podľa jeho názoru časovejšie ako londýnsky dekrét a tvorilo by podklad pre úpravu v českých krajinách. To však neznamená, že by sa do novej úpravy nemohli prevziať dobré veci londýnskeho dekrétu. Podpredseda vlády J. Ursíny sa domnieval, že by bolo dobré, aby sa podstatné rozdiely oboch predpisov prerokovali a že by potom SNR sama posúdila, či si vydá svoje nariadenie sama alebo či súhlasí s dekrétom celoštátneho charakteru. Minister Stránsky sa domnieval, že štylizácia slovenského návrhu o politickom potrestaní dovolí vinníkom, aby sa vyhovárali na to, že nemali zlý úmysel. Naproti tomu sa vec podľa londýnskych intencií má riešiť tak, že rozhodnutie o tom, či chovanie vinníka odôvodňuje odňatie politických práv, bude patriť súdu a nerozhodne otázka zlého úmyslu. Minister ďalej uvádzal, že je z hľadiska legislatívnej techniky a praxe nezvyčajné, že zákon sám označuje určitých vinníkov. Je síce pravda, že sa o takýchto vinníkoch hovorí vo vládnom programe, ale to je niečo iné, tam ide o politické prehlásenie a nie o zákon. Na druhej strane však dodal, že je nutné si uvedomiť, že retribúcia je politickou materiálou, ktorá sa len musí vtesnať do formy zákona.³

Svojím výrokom, že „je to zákon, ktorý sa právnikovi prieči, ale ide o vec, ktorá sa musí vykonať a je žiaduce, aby to uskutočnil podľa možnosti najmenší počet sudcov a aby procesy boli krátke a rýchle“,⁴ minister Stránsky potvrdil skutočnosť, že ľudové sudy boli súdmi stanného charakteru, ktorých hlavným cieľom malo byť rýchlo potrestať previnilcov a tým dať výstrahu pre budúcnosť. Realita však bola mnohokrát iná. Mnoho zločincov bolo skutočne potrestaných, veľa ich ale stihlo utiecť alebo sa iným spôsobom trestu vyhnúť.

K relatívne rýchlemu prijatiu slovenskej normy o retribúcii v máji 1945 prispela hlavne obava predstaviteľov SNR, aby nebol skôr vydaný prezidentský retribučný dekrét, ktorý by sa vzťahoval na celé územie Československa a slovenská úprava by sa tak stala zbytočnou. Nejednotnosť názorov politických strán i odborníkov ohľadom retribučnej normy sa preniesla i do práce osobitnej komisie, ktorá mala pripraviť kompromisný návrh nariadenia, ktoré by v SNR schválili ako reprezentanti Komunistickej strany

³ JECH, K. – KAPLAN, K.: *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty I.* Brno 1995, s. 250 – 253.

⁴ JECH, K. – KAPLAN, K.: *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945*, s. 253.

Slovenska (KSS), tak i predstavitelia Demokratickej strany (DS). Problémy vznikali hlavne v otázke retroaktivity retribučnej normy, v rozdielnych názoroch komunistov a demokratov na optimálne zastúpenie laikov a právnikov v senátoch ľudových súdov, v otázke využívania obhajcov pri dokazovaní viny svojho klienta a pod. Nakoniec sa však oba politické tábory dohodli na kompromisnom znení retribučného nariadenia, ktoré vzhľadom na politickú prevahu komunistov viac zohľadňovalo ich postoje a 15. mája 1945 bolo plénom SNR schválené Nariadenie SNR č. 33/1945 „o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a o zriadení ľudového súdnictva.“⁵

Na nasledujúcej schôdzi československej vlády 19. mája 1945 v Prahe sa rokovalo opäť o ľudových súdoch. Minister spravodlivosti Stránsky skonštatoval, že jeho úsilie, aby SNR sa prispôsobila nariadeniu retribučného dekrétu prezidenta republiky sa nestretlo s úspechom. Hlavne nemohol presadiť, aby neexistovali ľudové sudy, ktorých predseda by nebol sudcom z povolania. Podľa toho sa necíti SNR viazaná moskovským programom, podľa ktorého predpisy o ľudových súdoch majú mať za základ retribučný dekrét prezidenta republiky.⁶ Aj v tomto prípade sa ukázal vplyv komunistov vo vláde, ktorí presadili laicizáciu ľudových súdov, aby tak mohli lepšie kontrolovať ich činnosť prostredníctvom národných výborov, v ktorých mali prevažne väčšie zastúpenie ako predstavitelia DS.

Na túto námietku reagoval štátny tajomník V. Clementis názorom, že SNR sa prispôsobila hlavným námietkam, ktoré mal minister spravodlivosti proti pôvodnej osnove, t. j. pokiaľ ide o vymedzenie skutkových podstát a o účasť sudcov z povolania. Clementis považoval slovenskú osnovu, ktorá obsahuje samostatné skutkové podstaty, za omnoho lepšiu než londýnsky dekrét, ktorý operuje starými zákonmi na ochranu republiky.⁷ Tým v podstate povedal, že komunisti neuznávali tie zákony 1. ČSR, ktoré boli namierené proti nim, pretože nemohli bez následkov rozvracať jej demokratické zriadenie. Naopak povojnové retribučné nariadenie SNR zodpovedalo ich predstavám, keďže mohli prostredníctvom sudcov z radov KSS uplatňovať represívne opatrenia voči svojim oponentom, ako o tom svedčia procesy na Okresnom ľudovom súde v Košiciach, v ktorých hral hlavnú úlohu žalobca A. Buza, nominant KSS a neskorší poverený spravodlivosti.

⁵ Nariadenie SNR č. 33/1945 z 15. 5. 1945 „o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva“ bolo vydané v Zbierke nariadení Slovenskej národnej rady 1945, s. 42-46. V celom znení bolo publikované i vo vtedajšej komunistickej Pravde z 18. 5. 1945 pod názvom „Vinníci budú prísne potrestaní.“ Pozri SYRNÝ, M.: *Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku*. In: *Acta historica Neosoliensia*, 6/2003. Banská Bystrica 2003, s. 139 – 140.

⁶ JECH, K. – KAPLAN, K.: *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945*, s. 262.

⁷ JECH, K. – KAPLAN, K.: *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945*, s. 264.

Retribučné nariadenie SNR č. 33/1945 a jeho uplatnenie v praxi

Na základe tohto nariadenia československí i cudzí štátni občania mohli byť v závislosti od stupňa previnenia odsúdení na trest, ktorý sa pohyboval v rozmedzí od verejného pokarhania až do trestu smrti. Previnenia definované v 33 paragrafoch uvedeného nariadenia spadali do kompetencie ľudových súdov, voči rozhodnutiam ktorých nebol prípustný opravný prostriedok. Podľa rozsahu kompetencií sa ľudové sudy členili na miestne, okresné a Národný súd s rozsahom pôsobnosti pre celé územie Slovenska. Podľa jednotlivých paragrafov sa rozdelili vojnoví previnilci na tri veľké skupiny. Do prvej kategórie (§ 1) patrili cudzí štátni občania, ktorých zločiny sa mali trestať smrťou.⁸

§ 1 znel takto:

„Cudzí štátny občan, ktorý

- a) pričínil sa o rozbitie Československej republiky alebo zničenie jej demokratického štátneho poriadku alebo
- b) zúčastnil sa politického, hospodárskeho alebo iného útľaku slovenského národa, najmä terorizoval alebo drancoval slovenský ľud, bojoval s nemeckou armádou na území ČSR proti Červenej armáde, ostatným spojeneckým armádam, proti slovenskému povstaniu alebo proti partizánom na Slovensku alebo sa dopustil pritom vraždy, lúpeže, podpaľačstva, vydieračstva, udavačstva alebo iných zverstiev a násilností, stál v službách nacistického Nemecka, horthyovského Maďarska alebo nariadil a napomáhal odvedenie slovenských príslušníkov do cudziny alebo inak sa previnil proti slovenským národným záujmom, potresce sa za zločin smrťou.“⁹

Podľa tohto paragrafu je otázkou, kedy mohol byť trestný čin spáchaný? Rozhodne iba pred 15. marcom 1939, avšak činnosť mohla byť vykonávaná najneskôr v roku 1936, keď sa začali vypracúvať plány na rozbitie ČSR.¹⁰

V druhej skupine boli domáci zradcovia (§ 2), teda československí štátni občania, ktorých činnosť sa mala trestať smrťou.¹¹

§ 2 znel nasledujúco:

„Československý štátny občan, ktorý svojou činnosťou menovite však ako člen slovenskej vlády, snemu alebo ako exponovaný politický alebo hospodársky činiteľ, predstaviteľ a exponovaný príslušník nemeckých, maďarských alebo slovenských fašistických organizácií

⁸ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. – ŠUTAJ, Š.: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch I.* Prešov 2005, s. 16.

⁹ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. – ŠUTAJ, Š.: *Nemci a Maďari na Slovensku...*, s. 83.

¹⁰ RAŠLA, A.: *Ľudové sudy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnicstva.* Bratislava 1969, s. 102.

¹¹ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. – ŠUTAJ, Š.: *Nemci a Maďari na Slovensku...*, s. 17.

- a) pričiniť sa o rozbitie Československej republiky alebo odstránenie jej demokratického poriadku alebo zavedenie fašistického režimu, menovite kto za tým účelom iniciatívne alebo exponovane pôsobil k 6. októbru 1938 a ku 14. marcu 1939 a najmä kto priamym vyjednávaním alebo iným spôsobom prispel k utvoreniu slovenského štátu pod ochranou Nemecka alebo
- b) podporil v značnej miere vojenské, politické alebo hospodárske záujmy nacistického Nemecka alebo horthyovského Maďarska, spôsobil škodu vojnovému úsiliu ZSSR a spojencov, alebo spôsobil škodu slovenskému národu, domácim demokratickým a protifašistickým organizáciám alebo skupinám, vedúcim boj za slobodu alebo
- c) akokoľvek sa pričiniť o vypovedanie a vedenie vojny proti ZSSR a spojencom, bral na nej významnú účasť alebo svojím jednaním, menovite násilnosťami a drancovaním poškvrnil česť slovenského národa alebo
- d) kto činnosť a idey fašistických okupantov a domácich zradcov verejne propagoval, obhajoval alebo schvaľoval, verejne hanobil ZSSR, spojencov alebo ich štátne zriadenie a armády, potresce sa za zločin smrťou.¹²

Zločin domácej zrady podľa uvedeného paragrafu mohol spáchať československý štátny občan zásadne kdekoľvek.¹³ Odsúdenci na základe týchto dvoch paragrafov (§§ 1-2) boli neskôr označovaní ako „veľkí vojnoví zločinci“.

Ďalšie paragrafy (§§ 3-5) charakterizovali tzv. malých vojnových zločincov, teda tých, ktorí spolupracovali s profašistickými a okupantskými režimami ako radoví obyvatelia tohto územia, propagovali ich ideológiu, využili v miestnom meradle vojnovú situáciu na perzekúciu iných zložiek obyvateľstva a na vlastné obohacovanie. Za tieto činy mali byť previnilci potrestaní v rozsahu od verejného pokarhania cez odsúdenie do väzenia (do trestnice, až na 30 rokov) resp. zadelenie do pracovného tábora, až po trest smrti v prípade zrady v Slovenskom národnom povstaní (SNP). Súčasťou trestu bola aj strata občianskych práv. Odsúdeným podľa §§ 1-4 bol zároveň konfiškovaný celý ich majetok.¹⁴ Aj v tomto znení paragrafu sa ukázal vplyv komunistov, ktorí v duchu budovania štátu založenom na robotníckej triede sa usilovali odstrániť nebezpečné živly, medzi ktoré patrili aj príslušníci strednej a vyššej vrstvy spoločnosti. Ako sa neskôr ukázalo retribučné súdy často využívali pri vynášaní rozsudkov §6 nariadenia SNR č. 33/1945, ktorý znel takto:

¹² GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. – ŠUTAJ, Š.: *Nemci a Maďari na Slovensku...*, s. 83.

¹³ RAŠLA, A.: *Ludové súdy v Československu...*, s. 103.

¹⁴ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. – ŠUTAJ, Š.: *Nemci a Maďari na Slovensku...*, s. 17.

„Ak páchatel' svojou neskoršou činnosťou, najmä účasťou na povstaní, významne sa zaslúžil o protifašistický boj alebo o záchranu slovenských životov, možno trest smrti premeniť na trest na slobode do 30 rokov alebo v mimoriadnych prípadoch uložiť tresty vedľajšie ako tresty hlavné, prípadne aj páchatel'a oslobodiť.“¹⁵

Týmto paragrafom bolo možné aspoň čiastočne zmierniť prísne znenia §§-ov 1-5, čím sa do istej miery preukázal aj vplyv DS, ktorá mala v porovnaní s komunistami zhovievavejší postoj voči zradcom a kolaborantom.

Okresný ľudový súd (OLS) v Košiciach bol zriadený 18. septembra 1945 nariadením SNR č. 33/1945 ako sídlo okresu. OLS v Košiciach rozhodoval v 5-člennom senáte, pričom funkciu verejného žalobcu zastával prokurátor Dr. Andrej Buza. Jeho úlohou bolo súdiť zradcov a kolaborantov v Košiciach, ktorí väčšinou pochádzali z radov maďarskej menšiny. OLS v Košiciach počas svojej činnosti prerokoval spolu 30 prípadov. Podľa slov A. Buzu, osoby, zasadajúce v OLS, boli politicky a národne uvedomé a spoľahlivé, vedomé si významu a ďalšieho svojho poslania. Svoju funkciu vykonávali nepredpojato, objektívne a v každom jednotlivom prípade skúmali nezávisle od osoby obvineného len skutok, z ktorého bol obvinený a v súvislosti s tým dôkazy, ktoré sa proti obvinenému vyskytli.¹⁶

Monsterproces so 715 obžalovanými občanmi zväčša maďarskej národnosti sa začal 22. júla 1946 na OLS v Košiciach. Všetci boli obvinení podľa §§ 1, 2 a 3 nariadenia SNR č. 33/1945. Keďže v tomto prípade ide o retroaktívnu trestnú normu, podľa ktorej sa stíhajú iba skutky spáchané pred jej vydaním, vodidlom pre výklad časovej pôsobnosti museli byť okrem iného aj štylizácie skutkových podstatí jednotlivých trestných činov.

Obžalovaní boli na základe rozsudkov rozdelení do niekoľkých skupín, pričom do prvých dvoch patrili aktívni členovia a funkcionári Zjednotenej maďarskej národnej strany (ZMNS), do ďalších dvoch boli zaradení radoví členovia strany a poslednú skupinu tvorili tí, ktorí boli oslobodení spod obžaloby. Všetkým obvineným obžaloba kládla za vinu, že ako členovia maďarskej strany pred 2. novembrom 1938 spolupracovali na rozbití ČSR a neprestajne sa dožadovali samourčovacieho práva. Svoju činnosťou a spojením so zahraničnými nepriateľskými kruhmi a falošným informovaním Spoločnosti národov v Ženeve, využívali zahranično-politické útoky proti ČSR, ktoré vyvolávalo v tej dobe Hitlerovo Nemecko.¹⁷ Nástup nacistov v Nemecku k moci v roku 1933 posmelil aj iredentistické t. j. nacionalisticko-šovinistické hnutie maďarskej menšiny v ČSR, cieľom ktorého bolo pripojiť k Maďarsku územie obývané maďarskou menšinou

¹⁵ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. – ŠUTAJ, Š.: *Nemci a Maďari na Slovensku...*, s. 84.

¹⁶ *Východoslovenská pravda*, č. 169, 15. septembra 1945, s. 2.

¹⁷ *Východoslovenská pravda*, č. 171, 27. júla 1946, s. 1.

v Československu. Na naliehanie budapeštianskej politickej špičky došlo na Slovensku v roku 1936 k zjednoteniu Eszterházyho Krajinskej kresťanskosociálnej strany a Maďarskej národnej strany Andora Jarossa. Vznikla ZMNS, ktorej predsedom sa stal Jaross a výkonným predsedom Eszterházy. Hlavne vďaka Eszterházymu, podporovali maďarskí poslanci v prezidentských voľbách Edvarda Beneša. Ako uvádza maďarský publicista Pál E. Fehér, ktorý píše aj pre slovenskú tlač, „po zvolení ponúkol Beneš Eszterházymu spoluprácu (podľa niektorých prameňov aj ministerské kreslo), čo však gróf odmietol.“¹⁸

Ohľadom prvej skupiny mal súd za zistené a dokázané, že boli členmi a aktívnymi činiteľmi nielen v ZMNS, ale aj v Spišskom spolku,¹⁹ to znamená v takých organizáciách, ktoré svojim iredentistickým zameraním boli podľa nariadenia SNR č. 33/1945 považované za trestné a tým pádom aj zodpovedné za rozbitie 1. ČSR.

Tvrdenie obžaloby, že ani jedna z týchto politických organizácií neuplatňovala svoje požiadavky na parlamentných fórach a tak isto nehľadala možnosť ústavného riešenia ňou nadhodených problémov²⁰ sa nezakladalo na pravde, keďže v apríli 1938 podalo predsedníctvo spojených maďarských strán spoločne so svojím parlamentným klubom vláde obsiahle memorandum, ktoré potom v pléne Poslaneckej snemovne zhrnul v dvanástich bodoch poslanec Jaross (medzi nastolené požiadavky patrili napríklad: úplná rovnoprávnosť, rovnocennosť s národom českým a slovenským; odčinenie všetkého bezprávia spáchaného na maďarstve od roku 1918, vybudovanie maďarskej samosprávy, maďarskí úradníci a zamestnanci v územiach nimi obývaných, požiadavka zavedenia povinného a neodvolateľného národného katastra a požiadavka autonómie Slovenska a Podkarpatskej Rusi).²¹

Obžaloba ďalej obviňovala obžalovaných z toho, že v októbri 1938 sa podieľali ako členovia uvedenej strany na protičeských a protislovenských demonštráciách, sprievodoch mládeže a dospelých, v ktorých protištátnymi heslami vyvolávali pre ČSR nepriateľskú propagandu.²² Popri tejto činnosti sa ako členovia strany zúčastňovali podpisových akcií, ktoré smerovali k odtrhnutiu Košíc od územia ČSR. V čase po mníchovskej konferencii sa zapojili do organizovania akcie na slávnostnú výzdobu mesta a jednotlivých domov maďarskými zástavami pre prípad znovupripojenia Košíc k Maďarsku.²³

¹⁸ MIČEV, S.: *János Eszterházy bez emócií*. In: www.noveslovo.sk/archiv/2001-13/ominulosti.html 14. 10. 2006.

¹⁹ Štátny archív (ŠA) Košice – pobočka Košice, f. Okresný ľudový súd (OLS), k. 26, č. 338/1946.

²⁰ ŠA Košice – pobočka Košice, f. OLS, k. 26, č. 338/1946.

²¹ SOMOROVÁ, L.: *Maďari a Nemci v právnom poriadku Československa a Slovenska od roku 1918 do roku 1989*. In: *Človek a spoločnosť*, 1/2006.

²² *Východoslovenská pravda*, č. 171, 27. júla 1946, s. 1.

²³ ŠA Košice – pobočka Košice, f. OLS, k. 26, č. 338/1946.

Keď už bola verejnosť takto psychologicky pripravená, že Košice pripadnú k Maďarsku, v Košiciach ako aj na ostatnom území na Slovensku sa obvinení zúčastňovali zakladania národných výborov, poslaním ktorých bolo ešte v dobe trvania ČSR ujať sa vlády v jednotlivých mestách a vykonávať ju v mene okupantov a proti jestvujúcemu a platnému československému štátoprávnomu poriadku a zriadeniu. Okrem toho ako členovia maďarskej strany pripravovali uvítanie regenta Horthyho a touto svojou organizačnou, politickou, propagačnou, tlačovou a petičnou činnosťou prispeli k tomu, že z územia ČSR boli odtrhnuté a k Maďarsku pripojené kraje uvedené v rozhodnutí Viedenskej arbitráže, ktoré boli potom Maďarskom okupované a až v januári 1945 oslobodené a naspäť k ČSR pripojené.²⁴

Po okupácii odtrhnutých krajov Maďarskom obvinení zotrvali v členstve tejto strany, hoci táto potom už celkom otvorene dávala najavo, že jej cieľom a poslaním je obnova veľkého Maďarska. S touto činnosťou a poslaním strany súhlasili, na znak čoho v nej zotrvali a túto jej činnosť podporovali aj tak, že do rúk okupantov skladali vlastenecký sľub vernosti, zúčastňovali sa ďalej na schôdkach a manifestáciách takéhoto zamerania a v tomto svojom členstve zotrvali až do oslobodenia Košíc.²⁵

Všetci obvinení popreli vinu, ako aj čin, pre ktorý boli žalovaní a dôvodili, že svojím členstvom v strane, ktoré väčšinou tiež popreli nedopustili sa ešte skutkov, ktoré im kládla obžaloba za vinu.²⁶ V priebehu pojednávania však vyšlo najavo, že obžalovaní boli naozaj členmi ZMNS a že sa väčšinou za 1. ČSR hlásili za Slovákov, ale v dobe okupácie sa prihlásili za Maďarov. Absurdne pôsobila výpoveď niekoľkých, ktorí tvrdili, že sú Slováci, že sa vždy hlásili za Slovákov, ale vypovedali pred súdom v maďarskej reči a ani po slovensky nevedeli.²⁷

Možno povedať, že jeden z aspektov, ktorý ovplyvnil činnosť tohto súdu, bol problém národnej identity. Keďže obvinení sa za 1. ČSR hlásili za Slovákov, ale za okupácie za Maďarov je zrejmé, že svoju národnosť menili tieto osoby podľa momentálnej situácie. Na základe etnologických výskumov možno dokázať existenciu nielen jednotlivých osôb, ale aj celých skupín, ktoré sa nachádzali v permanentnom stave nejednoznačnej etnickej identity. Takéto skupiny je potom možné označiť za „etnicky indiferentné“. Obhajoba namietala, že je potrebné tomu-ktorému obvinenému preukázať aj istú konkrétnu činnosť, aby sa za ňu mohol zodpovedať.²⁸ Kvôli vysokému počtu súdených však súd nemohol pristúpiť k tomuto kroku a tak zostalo len pri

²⁴ ŠA Košice – pobočka Košice, f. OLS, k. 26, č. 338/1946.

²⁵ ŠA Košice – pobočka Košice, f. OLS, k. 26, č. 338/1946.

²⁶ *Východoslovenská pravda*, č. 173, 30. júla 1946, s. 1.

²⁷ *Východoslovenská pravda*, č. 173, 30. júla 1946, s. 1.

²⁸ ŠA Košice – pobočka Košice, f. OLS, k. 26, č. 338/1946.

zovšeobecňujúcich obvineniach, ktoré však na základe výpovedí svedkov nemohli byť všetkým dokázané.

Napokon 14. augusta 1946 vyniesol OLS v Košiciach pod predsedníctvom Dr. Ferdinanda Lendvaja a prísediacich Jána Drangu, Jozefa Chylu, Vojtecha Bodnára a Ladislava Gurečku rozsudok nad obžalovanými. Zo 715 obžalovaných bolo odsúdených 194 osôb, oslobodených bolo 255 pre ich dokázanú protifašistickú činnosť, ďalej nepľnoletí, choromyseľní a mŕtvi. Stošesťdesiatdeväť prípadov bolo odročených pre dokazovacie pokračovanie a proti 94 osobám bola stiahnutá obžaloba.²⁹ Oslobodení spod obžaloby boli aj tí, ktorí sa stali členmi strany až po okupácii a ako to pri hlavnom pojednávaní vyšlo najavo, stali sa nimi väčšinou z donútenia a v záujme ochrany svojej rodiny a svojich najbližších, teda z existenčných dôvodov. Žiaden z týchto obvinených nemal účasť na príprave rozhodnutí tejto strany, jej činnosť ani činiteľov nepodporoval, okupáciu ako takú výslovne neschvaľoval ani nepropagoval, nestal sa zo žiadneho z nich popredný činiteľ strany a preto v činnosti týchto obžalovaných súd nielenže nenašiel splnené skutkové okolnosti uvedené v § 3, ale ani tie, ktoré sú uvedené v § 5 nariadenia SNR č. 33/1945.³⁰ Z obžalovaných bolo 8 osôb odsúdených podľa vyššie spomínaného nariadenia na dva mesiace trestu na slobode ako hlavný trest. Pätnástich obžalovaných uznal súd vinnými takisto pre hore uvedený trestný čin, kde ako poľahčujúcu okolnosť priznal to, že neboli členmi Spišského spolku, prípadne Turulu a odsúdili sa preto každý na jeden mesiac straty slobody.

Štyridsať obžalovaných odsúdil OLS na 14 dní straty slobody ako trest hlavný, ktorý si odpykajú v pracovnom tábore na 5 rokov straty občianskych práv ako trest vedľajší a na skonfiškovanie štvrtiny majetku. Stotridsaťdeväť obžalovaných odsúdil OLS preto, že od nezisteného dňa za 1. ČSR boli až do okupácie Košíc v revizionistických politických stranách, súc si vedomí protištátnych cieľov, ktoré tieto strany a spolky presadzovali proti ČSR. OLS ich odsúdil na verejné pokarhanie, 6 obžalovaných bolo odsúdených na 7 dní nútenej práce ako trest hlavný a na stratu občianskych práv na 2 roky ako trest vedľajší.³¹

Ako z uvedeného rozsudku vyplýva OLS prihliadol u niektorých obvinených na poľahčujúce okolnosti, ktoré im boli dokázané výpovedami svedkov a dokumentmi z obdobia ich činnosti v ZMNS. Nemožno však tvrdiť, že by slovenská verejnosť súhlasila s miernymi rozsudkami OLS, keďže sa vedelo, že počas okupácie drvivá väčšina maďarských občanov podporovala Horthyho režim. Mierne rozsudky v porovnaní s rozsudkami niektorých vyšších funkcionárov ZMNS, ktorí dostali omnoho vyššie tresty vyplývali z celkovej politickej situácie v Československu resp. zo vzájomných československo-

²⁹ *Východoslovenská pravda*, č. 187, 15. augusta 1946, s. 1.

³⁰ *Východoslovenská pravda*, č. 187, 15. augusta 1946, s. 1.

³¹ *Východoslovenská pravda*, č. 187, 15. augusta 1946, s. 1.

maďarských vzťahov v tomto období. Dňa 27. februára 1946 bola totiž podpísaná dohoda o výmene obyvateľstve medzi ČSR a Maďarskom. Podľa článku V. Dohody sa z územia ČSR do Maďarska mal presťahovať taký počet obyvateľov, ktorý sa rovnal počtu osôb slovenskej a českej národnosti prihlásených na presťahovanie z Maďarska do Československa. Podľa článku VIII. Dohody mali byť jednostranne presťahované do Maďarska osoby maďarskej národnosti, ktoré sa dopustili trestných činov podľa § 1-4 nariadenia SNR č. 33/1945 a podľa § 5 tohto nariadenia.³² V tomto prípade tak bola daná prednosť odsunu pred potrestaním. Mnoho sudcov i verejných žalobcov politiku štátu, ktorého prvotným cieľom bolo osoby nemeckej a maďarskej národnosti odsunúť a nie ich potrestať, kritizovala a upozorňovala na skutočnosť, že týmto spôsobom bola spravodlivosť jednaní súdov značne narušená. Jedna z hypotéz, ktorú však na základe archívnych materiálov nie je možné potvrdiť je, že keďže väčšina odsúdených patrila k buržoázii, OLS mal eminentný záujem na konfiškácii ich majetku, aby tak v súlade s líniou triedneho boja presadzovanou už v tej dobe zo strany komunistov odstránil túto vrstvu obyvateľstva.

Na základe uvedeného možno skonštatovať, že vplyv komunistov pri vzniku a uplatňovaní retribučných nariadení vyplýval z výsledkov 2. svetovej vojny, ktoré znamenali pre krajiny strednej Európy prechod od jednej diktatúry k druhej a že boj o moc medzi komunistami a ostatnými stranami v Československu v rokoch 1945 – 1948, paralelne prebiehajúci medzi súperením USA a ZSSR o uplatnenie vplyvu v európskych štátoch, sa skončil podľa očakávania víťazstvom komunistov, tak ako to bolo dohodnuté na Jaltskej konferencii v roku 1945.

³² ŠUTAJ, Š.: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 71.

Pokusy miestnych štruktúr KSS o likvidáciu politických protivníkov na príklade miest Považská Bystrica a Púchov v rokoch 1945 – 1948

Karol Janas

Rok 1948 priniesol na Považie, okrem iného aj nástup komunistickej ideológie. V priebehu krátkeho obdobia definitívne zmizli staré politické elity, ktoré sa v mestách formovali celé desaťročia. Nahradili ich zväčša ľudia úplne neznámi, bez dostatočnej autority medzi miestnym obyvateľstvom. Zákonite sa otvára otázka, čím to bolo, že sa úplne zmenila politická situácia, hoci sociálna a populačná štruktúra obyvateľov ostali takmer totožné.

Výskum sme zamerali na dve mestá na Považí – Púchov a Považskú Bystricu.¹ Obe boli sídlami okresov a mali aj podobnú sociálnu štruktúru obyvateľstva. Po prevrate boli tradičnými baštami katolicizmu,² no zároveň sa ich vývoj v dvadsiatych a tridsiatych rokoch významne líšil. Púchov ostal po sociálnej aj populačnej stránke približne rovnakým roľnícko-remeslníckym sídlom. Považská Bystrica, naproti tomu, takmer stonásobila počet obyvateľov a zásadne zmenila svoju sociálnu štruktúru. Pôvodné roľnícko-remeselnícke mestečko sa postupne premenilo na priemyselné centrum, v ktorom dominovali robotníci miestnej zbrojovky.³

Pri koncipovaní témy príspevku sme si položili otázku, aký vplyv na volebné výsledky komunistickej strany a tým aj prenikanie komunistických myšlienok, mal tradičný konzervativizmus a katolicizmus politických elít v malých regionálnych sídlach. Taktiež sme sa zamerali na možnosti, aké z daného vývinu pre komunistickú stranu vyplynuli v druhej polovici štyridsiatych rokov a ako sa ich pokúšala zrealizovať.

¹ Pri koncipovaní príspevku sme pôvodne počítali so zovšeobecnením na celý región stredného Považia. Pri diskusii sa vyskytol metodologický problém, ktoré mestá zaradiť do danej oblasti. Preto sme sa v publikovanom príspevku rozhodli tému zúžiť len na mestá Púchov a Považská Bystrica. Výsledky umožňujú vysloviť niektoré hypotézy, ktoré však bude nutné potvrdiť rozsiahlejším výskumom, najlepšie v spolupráci so sociológmi a religionistami.

² Púchov býva často omylom označovaný za mesto s veľkou koncentráciou evanjelikov. Je to mylná predstava. Napriek tomu, že okolité obce sú z veľkej časti osídlené evanjelickým obyvateľstvom, v samotnom meste bola v dvadsiatom storočí dominantná katolícka konfesia. Podľa miestneho sčítania obyvateľov z roku 1938 sa ku katolicizmu hlásilo 80% Púchovčanov.

³ Od roku 1919 do roku 1930 sa počet obyvateľov Považskej Bystrice zvýšil len mierne. Z 3243 na 3626. Púchov mal v roku 1921 2571 obyvateľov, v roku 1938 v Púchove žilo 3412 obyvateľov.

Pri rozbere okolností vzniku a vývinu komunistického hnutia v oboch mestách prekvapuje, že komunistické myšlienky nemali ani v jednom meste významnejšiu podporu. Predstavitelia Komunistickej strany Československa (KSČ) sa snažili rozšíriť členskú základňu aj na Púchov a Považskú Bystricu, no medzi miestnym obyvateľstvom nemala ich činnosť žiadnu odozvu. O nezáujme Púchovčanov o komunistické myšlienky svedčí i to, že sa komunistom dlho nedarilo organizačne zabezpečiť ani verejnú schôdzu. Prvý pokus o verejnú schôdzu KSČ sa skončil blamážou. Schôdza pôvodne plánovaná na 16. novembra 1924 musela byť zrušená, lebo sa na ňu nedostavil ani jeden poslucháč.⁴ Prvú verejnú schôdzu sa komunistom podarilo usporiadať až 14. decembra 1924. S prejavmi na nej vystúpili zástupcovia robotníkov z Trenčína. Konala sa však za všeobecného nezáujmu miestnych obyvateľov, z ktorých sa na schôdzi zúčastnili len jednotlivci.

Podobná situácia bola aj v Považskej Bystrici. Komunisti mali problémy čo aj len s verejnou prezentáciou svojich téz, o založení miestnej bunky nemohli ani premýšľať. Podľa notárskych správ v mestách neexistovala bunka KSČ ešte ani v roku 1927.⁵ V Púchove sa nezáujem o komunistické myšlienky uchoval aj v tridsiatych rokoch. V Považskej Bystrici sa však situácia začala meniť. V roku 1935 prišlo k spojeniu dvoch zbrojárskych podnikov, ktoré v meste pôsobili – pobočiek brnenskej Zbrojovky a Muničných a kovodelných závodov Bratislava.⁶ Vytvorili sa tým podmienky na premenu mestečka na priemyselné centrum. Postupne pribúdali robotnícke kolónie, v ktorých žili, často izolovane od ostatných Považskobystričanov,⁷ priemyselní robotníci, medzi ktorými už komunistické názory zapúšťali hlbšie korene. Napriek tomu ani v tridsiatych rokoch nemožno v Považskej Bystrici pozorovať existenciu významnejšieho komunistického hnutia.

Záujem o komunistické myšlienky sa čiastočne zvýšil koncom tridsiatych rokov. V čase ohrozenia Československej republiky dokázali komunisti svojimi, na verejnosti jasne prezentovanými krokmi, osloviť časť obyvateľstva. No náklonnosť miestnych obyvateľov pre komunistickú ideológiu netrvala dlho. Po vzniku slovenského štátu, s jeho vcelku vysokou životnou úrovňou, komunisti opäť nedokázali osloviť bežných Púchovčanov a Považskobystričanov. Najmä ak ich vďaka fungujúcim podnikom netrápili

⁴ Štátny archív (ŠA) Bytča – pobočka Považská Bystrica, f. Okresný úrad Púchov, 1122/1924 prez.

⁵ ŠA Bytča – pobočka Považská Bystrica, f. Obecný notársky úrad Považská Bystrica, 763/1027. Notár v Považskej Bystrici vypracoval správu o stave komunistického hnutia v regióne (v tej súvislosti spomenul aj Púchov), pričom vychádzal z materiálu, ktorý vypracovali sami komunisti. Materiál obsahoval zoznam všetkých obcí na Slovensku s bunkami KSČ.

⁶ JANAS, K.: *Považská Bystrica v rokoch 1918 – 1945*. In: *Považská Bystrica. Z dejín mesta*. Žilina 2006, s. 212.

⁷ Považskobystrická zbrojovka a jej robotnícke kolónie ležali dva kilometre od mesta a s Považskou Bystricou ich spájala len neudržiavaná prašná cesta.

základné existenčné otázky. Napriek tomu počas celého obdobia existencie slovenského štátu v oboch mestách existovali komunistické bunky, ktoré sa snažili osloviť časť miestneho obyvateľstva a vytvoriť odbojovú skupinu.⁸ Narážali na základný problém, s ktorým sa potýkali počas celého predvojnového obdobia. Komunisti jednoducho neboli dostatočne známi, miestne elity a nielen tie, ich nepoznali a komunisti k nim nemali žiaden prístup. Chýbala im dostatočná autorita aj medzi bežnými obyvateľmi, ktorí ich zväčša medzi seba ani neprijali. Dokázali tak osloviť zväčša len robotníkov miestnych podnikov, no tí boli v podobnom postavení ako oni a na obecné udalosti nemali žiaden vplyv. Naproti tomu tzv. občiansky odboj bol v úplne inom postavení. Hoci nemal formálnu štruktúru, jeho predstaviteľmi boli ľudia v obciach všeobecne známi. Prejavilo sa to najmä v Púchove, kde bol neformálnou hlavou odboja miestny evanjelický farár P. Škodáček, ktorý mal úzke styky napr. s Jozefom Lettrichom.

Opozičné nálady v oboch mestách úplne ustali po 11. auguste 1944, kedy bolo na celom Slovensku vyhlásené stanné právo. Po okupácii Slovenska nemeckou armádou a porážke Slovenského národného povstania nemožno komunistickú aktivitu takmer vôbec registrovať. Napríklad záškodnícka činnosť v považskobystrickej zbrojovke je len výplodom deformovanej historiografie a už Ivan Kamenec dokázal, že v zbrojovke neprišlo počas okupácie k žiadnemu prerušeniu práce prípadne získaniu zbraní pre povstalcov.⁹ Inak tomu nebolo ani v Púchove, ktorý bol ako dôležitá železničná križovatka nemeckou armádou bez boja obsadený už 29. augusta 1944. Príchod nemeckej armády do obce natrvalo utlmil odboj.

Ako sa teda mohlo stať, že komunisti dokázali po vojne prudko zvýšiť svoju autoritu a po roku 1948 vlastne bez väčších protestov obyvateľstva politicky zlikvidovali všetkých svojich protivníkov? Nebolo to vôbec jednoduché a ani také jednoznačné, ako to na prvý pohľad vyzerá. Podieľalo sa na tom viacero faktorov. Je nepopierateľné, že víťazné ťaženie Sovietskeho zväzu vo vojne vzbudzovalo medzi miestnymi obyvateľmi neskrývaný obdiv. No možno sa domnievať, že tento obdiv a zvedavosť bežných ľudí mohli presvedčiť dlhoročných voličov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), prípadne iných, no vždy nekomunistických strán, aby sa náhle nechali tak ovplyvniť komunistami, že zabudli na minulosť a stali sa ich prívržencami? Takýto variant zmeny politického presvedčenia je málo pravdepodobný. Ak si

⁸ JANEGA, C. – GABRIŠ, M. – MERA VÝ, J.: *Púchov*. Martin 1970, s. 149. Napríklad v Púchove založili ilegálnu bunku už v roku 1940. Pôvodne bola napojená spočiatku na žilinské a od roku 1941 na trenčianske komunistické ústredie. V komunistickom hnutí sa najviac angažovali Ladislav Molitor, Miroslav Jelčic, Ján Juršták, Herman Immerblum, Mikuláš Klein a Štefan Vrškový.

⁹ KAMENEC, I.: *Výroba vojenského materiálu v čase Slovenského národného povstania*. In: Zborník Múzea SNP II. Banská Bystrica 1977, s. 124.

odmyslíme konjunkturalistov, ktorí zacítili novovznikajúcu moc a budúcich víťazov (a takých iste nebolo málo), príčiny musíme hľadať hlbšie.

Komunisti však dokázali využiť posilnenie pozícií svojej strany v celoštátnom meradle a neskrývane využívali aj prítomnosť sovietskej armády na perzekúciu protivníkov a zastrašenie bývalých členov HSLS. Žiaľ nekomunistický odboj ich v tom nedokázal a čiastočne ani nechcel zastaviť. I oni videli v potlačení vplyvu bývalých členov HSLS šancu získať ich pozície. A to i napriek tomu, že si museli uvedomovať, že v HSLS boli v takých malých mestečkách všetci významnejší obyvatelia a mnohí len preto, aby nestratili svoje postavenie v obci, zväčša bez zjavnejšej straníckej aktivity. Bolo to krátkozraké a nebezpečné spojenie s komunistami a v konečnom dôsledku sa obrátilo aj proti nim. O tom, že komunisti mnoho neznamenali, svedčí i prvý povojnový škandál v Púchove. Sovietski vojaci dokončili a Púchovčanom slávnostne odovzdali drevený most. Za Červenú armádu most odovzdával poručík Sľšov, za Miestny národný výbor (MNV) ho preberal jeho predseda Anton Višňovský ml.¹⁰ Pri príležitosti odovzdávania mostu sa v továrni Rolný uskutočnil banket pre ruských dôstojníkov a najvyšších predstaviteľov mesta. Komunistov na banket pôvodne nepozvali a stalo sa tak až na ultimátum ruských vojakov, ktorí pohrozili, že sa banketu nezúčastnia. Ďalšia veľká udalosť, dožinková slávnosť, sa už obišla bez rušivých okamihov. Konala sa 16. septembra 1945 za účasti predstaviteľov najvyšších slovenských politických orgánov. Do Púchova pricestovali najvyšší predstavitelia politickej moci na Slovensku, predsedovia Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov, Dr. Jozef Lettrich a Dr. Gustáv Husák a vítali ich svorne komunisti aj demokrati. Spojenectvo však netrvalo dlho. Ukončili ho už voľby v roku 1946. HSLS, ktorá v medzivojnovom období jasne dominovala, bola zakázaná. Jej priaznivci ostali politicky pasívni, no veľká časť jej voličov začala podporovať najväčších protivníkov KSS – Demokratickú stranu (DS). Voľby aj vďaka ich podpore v oboch obciach jasne vyhrala DS. V Púchove získala 1570 hlasov. KSS skončila na druhom mieste, no volilo ju len 403 voličov.¹¹ Predsedom MNV sa stal člen DS Anton Višňovský ml.¹² Hoci sa to s jej predvolebnými výsledkami nedalo porovnávať, KSS volebný výsledok považovala za veľkú porážku a obvinila DS so spojenia s bývalými členmi HSLS.

Podobná situácia bola aj v Považskej Bystrici. Komunisti využili svoje povojnové pozície. Začali s útokmi na bývalých členov HSLS a na rozdiel od Púchova aj na miestnych kňazov. Prostredníctvom Okresného národného

¹⁰ ŠA Bytča – pobočka Považská Bystrica, f. Okresný národný výbor (ONV) Púchov, 1265/1945.

¹¹ Pri voľbách do MNV v roku 1946 už kandidovali aj strany, ktoré vznikli až v povojnových mesiacoch. Strana práce získala len 1 mandát za 99 hlasov a Strana slobody získala 1 mandát za 67 hlasov.

¹² ŠA Bytča – pobočka Považská Bystrica, f. ONV Púchov, 3120/1947.

výboru (ONV), ktorý ovládali, žiadali uväznenie a odsun miestneho kanonika Bergendyho a kaplána Hederu. Nečakane však narazili na prudký odpor Považskobystričanov. Dôvody boli podľa nich vymyslené a veriaci sa ich verejne zastávali. Spor o duchovných sa viedol až do konca roka 1945. Ukončilo ho až rozhodnutie úradu MNV v Považskej Bystrici, na ktorom komunisti nemali vplyv. Ten 17. decembra 1945 vystavil doklad o politickej spoľahlivosti všetkým rímsko-katolíckym duchovným pôsobiacim v meste, vrátane dekana Bergendyho. Podobný problém bol aj v prípade bývalého okresného náčelníka Imricha Čerňanského. Na žiadosť komunistami ovládaného ONV ho 19. mája 1945 zatkli. Bol uväznený v zaisťovacom tábore v Ilave, no z okresu proti nemu nedoručili žiadne dôkazy a tak sa správa zaisťovacieho tábora pýtala, prečo tam vlastne je. Jeho uväznenie bolo ťažko zdôvodniteľné, najmä ak prišiel o funkciu po nemeckej okupácii.¹³

Vo voľbách v roku 1946 aj v Považskej Bystrici jasne zvíťazila Demokratická strana, ktorú volilo 2432 voličov. Komunisti získali 1520 hlasov, Strana práce 204 a Strana slobody 79.

Hoci komunisti voľby prehrali, s ich výsledkom sa zmieriť nehodlali. Robili všetko, čo bolo v ich silách, aby DS komplikovali správu v oboch mestách. V Považskej Bystrici útočili najmä na činnosť Okresného ľudového súdu, ktorého úlohou bolo potrestanie kolaborantov. Jeho rozhodnutia boli mierne a končili sa zväčša niekoľkomesačnými trestami nútených prác. Komunisti obviňovali DS, že mierne tresty pre bývalých prominentov ľudáckeho režimu sú odmenou za politické spojenectvo. Komunisti využili aj proces s bývalým prezidentom Dr. J. Tisom. Demokratická strana nebola schopná zabezpečiť pre Tisa mierny rozsudok a Tiso bol popravený. V Považskej Bystrici aj v Púchove, kde bol bývalý prezident obľúbený, to zapôsobilo veľmi negatívne a v oboch mestách sa objavili nápisy ako „Zachráňte Tisa“ a „Sláva Tisovi“. To komunistom stačilo na to, aby demokratov, ktorí s nájpsmi nemali nič spoločné, obvinili z kolaborácie s fašizmom. V Považskej Bystrici odmietli spoločné oslavy 1. mája 1947 a rozhodli sa ich sláviť samostatne. Oslavy nakoniec vyzneli rozpačito. Organizátorov zaskočila najmä veľmi nízka účasť obyvateľstva. Tá sa zopakovala aj v auguste 1947 počas osláv SNP. Z neúspechu osláv komunisti obviňovali bývalých prívržencov HSĽS a Demokratickú stranu. Presadili prísne tresty pre rušiteľov osláv a skutočných či domnelých nepriateľov ľudovodemokratického zriadenia.

Napriek mnohým podobným znakom sa situácia v Púchove a Považskej Bystrici vyvíjala odlišne. V Púchove pôsobili komunisti oveľa miernejšie. Spôsobené to bolo pravdepodobne len nepatrnými zmenami v

¹³ JANAS, K. – BALÁŽOVÁ, J. – KORTMAN, B.: *Považská Bystrica od roku 1945 po súčasnosť*. In: Považská Bystrica. Z dejín mesta. Žilina 2006, s. 234.

štruktúre obyvateľstva v posledných desaťročiach. V Púchove rástol počet obyvateľov len mierne, no v Považskej Bystrici sa za dvadsať rokov počet obyvateľov takmer strojnásobil.¹⁴ Miestne dlhoročné politické elity tak boli prirodzene oslabené a komunisti pocítovali väčšiu podporu. Na jeseň 1947 sa im podarilo v meste vyvolať atmosféru strachu. V Považskej Bystrici sa začalo opäť zatýkať. Zatýkanie postihlo bývalých členov HSĽS a Hlinkovej gardy. Na DS si komunisti ešte netrúfali. Demokratická strana ostala na jeseň jedinou silou, ktorá bola schopná komunistom vzdorovať. No komunisti sa pomaly pripravovali na mocenské stretnutie. Generálnou skúškou sily komunistov sa stali udalosti na Slovensku na jeseň 1947.¹⁵ Začalo sa s kompromitáciou DS a požiadavkami na rekonštrukciu všetkých orgánov, kde mala DS prevahu. Celoštátne udalosti sa prejavili aj na Považí. V Považskej Bystrici usporiadali 14. septembra 1947 komunisti veľkú manifestáciu odbojových zložiek. Boli na nej neprístoynosti, ktoré muselo riešiť Povereníctvo vnútra. Komunisti prijali rezolúciu, v ktorej požadovali očistu verejného života. Žiadali odvolanie prakticky všetkých mestských a okresných funkcionárov a preverenie obchodníkov podozrivých zo šmeliny. Na splnenie požiadaviek im dali ultimátum 15 dní. Na manifestácii vznikol Koordinačný výbor odbojových zložiek. Boli v ňom ôsmi partizáni, ktorí sa vyhrážali zbraňami. Vyskytli sa aj fyzické ataky voči nekomunistickým členom ONV a MNV, ktorým nedovolili na manifestácii prehovoriť. Manifestácia sa stala ukázkou sily komunistov, ktorí sa spoliehali najmä na partizánov, ktorí hoci bolo už niekoľko rokov od skončenia vojny, odmietali odovzdať zbrane. Tvorili tak ozbrojenú silu, ktorá bola porovnateľná s miestnymi predstaviteľmi Národnej bezpečnosti. Tá proti nim ani nezasahovala. Povereníctvo vnútra bolo v rukách komunistov, a tak žiaden príkaz na zásah ani nedostali. Nevyriešené ostalo aj vyšetrovanie neprístoyností na manifestácii. Na Povereníctve vnútra o dôkladné vyšetrenie a potrestanie vinníkov nebol záujem a miestni predstavitelia mali z ozbrojených partizánov taký strach, že prípad radšej odložili. Komunisti si tak dokázali, že môžu prevziať moc a miestne authority, ktoré vyšli zo slobodných volieb, im nedokážu v násilnostiach zabrániť. Ani sa o to nepokúšali, a keď prišiel február 1948, komunisti prevzali v meste moc bez akéhokoľvek odporu.

Komunisti využili celoštátne udalosti a 26. februára 1948 vytvorili v Púchove akčný výbor. Po prevzatí moci zakrátko vytlačili všetkých prívržencov DS z mestských a okresných orgánov. V Považskej Bystrici sa počas komunistického prevratu ustanovil miestny akčný výbor Národného frontu z radov komunistov a partizánov. Jedným z prvých bodov, ktorý jeho členovia schválili, bola požiadavka na splnenie rezolúcie zo 17. septembra 1947. Hneď po prevzatí moci vydali komunisti 27. februára 1948 zákaz akýchkoľvek

¹⁴ V roku 1940 žilo podľa sčítania obyvateľstva v Považskej Bystrici 7780 obyvateľov.

¹⁵ JANAS, K. – BALÁŽOVÁ, J. – KORTMAN, B.: *Považská Bystrica od roku 1945 po súčasnosť*, s. 235.

demonštrácii a verejných prejavov. Novým predsedom MNV sa stal Jozef Valach. Mesto riadila Dočasná miestna správna komisia. Komisia mala 12 členov a tí zaviedli radikálne opatrenia. Úlohou akčného výboru bolo „očistiť“ spoločnosť od odporcov komunizmu. Okamžite bol zatvorený miestny sekretariát Demokratickej strany. Na úradoch prebiehali personálne čistky, ktoré postihli takmer všetkých nekomunistov. Začalo sa vybavovanie osobných účtov. V marci 1948 bol zatknutý predseda DS v Považskej Bystrici Jozef Pakan. Po ňom nasledovali ďalší predstavitelia DS, no aj mnohí neustraníci, ktorí vyjadрили s nástupom nového režimu nespokojnosť.

No to bol len začiatok. Život celej spoločnosti bol podriadený komunistickej strane. Veľkolepo sa oslavovali prvé máje, výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, či iné viac alebo menej dôležité komunistické sviatky. Ani Púchov nebol výnimkou a už 23. novembra 1948 oslavovali Púchovčania narodeniny prezidenta Gottwalda týždňom vzornej práce na školách. Medzi ľuďmi opäť zavládol strach a obavy o budúcnosť. Mnohí sa „rýchlo zorientovali“ a v meste prudko stúpol počet členov komunistickej strany. Napriek tomu časť obyvateľov ostala komunistom nepriateľsky naladená. Prejavilo sa to vo voľbách v máji 1948. Voľby už neboli slobodné. Zostavená bola len jednotná kandidátka Národného frontu a na tej si komunisti zabezpečili absolútnu väčšinu. Komunisti urobili rozsiahlu agitáciu a odporcov zastrašovali. Napriek tomu, v Považskej Bystrici vhodilo 20% voličov do urny radšej čistý lístok, ako kandidátku komunistov. To však bol posledný závan vzdoru. Obyvateľstvo v Púchove a Považskej Bystrici ostalo po čistkách a prvých politických procesoch zastrašené a postupne na politickú činnosť úplne rezignovalo. Navyiac v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch sa obe mestá podstatne rozrástli, pribudli v nich nové priemyselné podniky, čo spôsobilo úplnú zmenu ich sociálnej štruktúry. Miestni komunisti si postupne vybudovali vlastné, mnohokrát vysokovzdelené politické kádre, ktoré postupne dokázali nahradiť pôvodné, nimi zdecimované politické elity.

K otázke vzniku a charakteru protikomunistickej rezistencie na Slovensku v období po 2. svetovej vojne

Vladimír Varinský

Úvodom chceme upozorniť, že naše úsilie o identifikáciu protikomunistického odboja na Slovensku pred rokom 1948 (t. j. v období pred vznikom totalitného komunistického režimu) postupuje v súlade s legislatívou v interpretácii protikomunistického odboja¹ na Slovensku, ktorá, i keď dosť svojrázne, vníma vznik protikomunistického odboja ako pokračovanie národného boja za oslobodenie a datuje jeho vznik od 6. októbra 1944. Na druhej strane naráža na politologickú interpretáciu protikomunistického odboja, keďže táto jeho existenciu posúva výlučne do obdobia rokov 1948 – 1989, t. j. výlučne do obdobia komunistického režimu.² Vychádzame z toho, že historická veda nemôže ignorovať fakt, že už bezprostredne po skončení vojny, ba dokonca ešte pred skončením vojny, vznikali ilegálne odbojové skupiny najmä z radov radikálnych ľudákov, ktoré aj keď priority sledovali zachovanie slovenskej štátnosti či štátoprávny zvrat a horovali pre obnovenie slovenského štátu, avšak nie len bez Benešových ľudí a „zradcov“ slovenskej štátnosti ale najmä bez komunistov, preto vnímali svoju odbojovú aktivitu ako protikomunistickú. Rovnako v tomto období protikomunistickú rezistenciu mohli predstavovať aj rôzne legálne realizované aktivity politického či nepolitického charakteru, ktorých realizáciu umožňoval demokratický priestor režimu národného frontu, pokiaľ tieto svojou aktivitou usilovali eliminovať resp. úplne vylúčiť podiel komunistov na tvorbe štátnej politiky. V zásade môžeme predpokladať a pokúsime sa to v ďalšom doložiť, že protikomunistická rezistencia mohla byť súčasťou už druhého, t. j. protifašistického odboja a nie len jeho pokračovaním, realizovala sa jeho prostredníctvom, aby v povojnových pomeroch, kreovaných protifašistickou koalíciou (t. j. v pomeroch so značným vplyvom komunistov), mohla legálne pôsobiť. Ústredie komunistov v Čechách a na Slovensku vzhľadom na svoje totalitné ambície vnímalo každú takúto aktivitu celkom prirodzene ako ohrozenie nie len bezprostredných, ale najmä svojich strategických zámerov ohľadne kontroly a tvorby štátnej politiky. Následne zneužívali všetky ovládnuté pozície, najmä represívne zložky, aby takúto činnosť

¹ Zákon č. 219/2006 o protikomunistickom odboji, par. 2, ods. 1 a 2.

² ŽALOUDEK, K.: *Encyklopédia politiky*. Praha 1996, s. 291.

identifikovali, často len pomocou vykonštruovaných obvinení, ako protištátnu a tak ju zbavili legality.

Z vyššie naznačeného vyplýva, že rozsah a štruktúru povojnovej protikomunistickej rezistencie nemožno definovať len numerickým výpočtom Štátnou bezpečnosťou (ŠtB) odhalených ilegálnych skupín či letákových akcií. Rovnako prinajmenšom nepresnou by bola snaha vnímať vznik a narastanie ilegálnych odbojových aktivít na Slovensku v povojnovom období len ako bezprostredný dôsledok nestabilných domácich pomerov, absencie možnosti legálnej opozície, či impulzov od ľudáckej emigrácie.³ Ak odhliadneme od jedinečných prejavov odbojových aktivít, ktorých realizáciu determinovali bezprostredné, ťažko predvídateľné udalosti, mnohé z týchto aktivít vychádzali z ideových a organizačných zámerov sformovaných už v období 1. Slovenskej republiky a boli do značnej miery cielene pripravované.

Máme tu na mysli predovšetkým zábery Kolakovičovej⁴ *Rodiny*, tohto tajného spoločenstva, ktoré vzniklo postupne od začiatku roka 1944 počas tzv. exercícií (duchovných cvičení) vykonávaných Kolakovičom najprv v Rajeckých Tepliciach a neskôr, až do júla 1944, v Trnave, Kláštore pod Znievom, Spišskej Kapitule, Banskej Bystrici a v ďalších mestách na Slovensku, kde Kolakovič organizačne dotváral *Rodinu* na bunkovom systéme.⁵ Hlavným zmyslom tejto organizácie mala byť záchrana kresťanskej a

³ Porovnaj LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 129 – 130.

⁴ ThDr. Tomislav Kolakovič, vlastným menom Poglajen, sa narodil 8. 9. 1906 v Chorvátsku. Skôr ako sa rozhodol byť kňazom Spoločnosti Ježišovej, študoval filozofiu, absolvoval niekoľko semestrov medicíny a získal tiež klinickú prax. Po ukončení základného rehoľného filozofického a teologického štúdia pokračoval v štúdiu kresťanskej filozofie a sociológie na univerzite v Lovani v Belgicku. Na pápežskom Orientálnom ústave v Ríme si doplnil vzdelanie z odboru východnej teológie a liturgie. Celý svoj život zasvätil obrodnému hnutiu v Cirkvi, šíreniu moderného spôsobu apoštolátu, hlavne laického apoštolátu. Zomrel pravdepodobne v roku 1990 v Paríži. VAŠKO, V.: *Profesor Kolakovič*. Bratislava 1996, s. 5, 62.

⁵ Aj keď písomné doklady o organizačnej štruktúre *Rodiny* nikdy neexistovali, dôkazy o jej existencii poskytujú protokolárne výpovede J. Vicena z rokov 1957 – 1959, vyhotovené počas jeho vyšetrovania na Ruzyni. Ústredná bunka predstavovala riadiaci štáb *Rodiny*. Tvorilo ho asi desať osôb, podľa J. Vicena Dominik Bartosiewicz, Dr. Vaško, prof. Bugan, prof. Mária Pecíková, Šrámek, Šesták, Dr. Chura, údajne i biskup Škrábik a, samozrejme, aj Kolakovič. Tomuto štábu, ktorý sa nachádzal v Bratislave, podliehali početne neobmedzené primárne bunky, ktoré mali fungovať ako výkonný orgán štábu. Tieto profesijne organizované primárne bunky (študentské, lekárske, kňazské, právnické a pod.) boli vedené jednotlivými členmi štábu. Členmi týchto buniek sa stali výlučne osoby, ktoré mali s Kolakovičom bližšie styky a ktoré navštevovali jeho prednášky. Tak vznikli bunky na jednotlivých fakultách a v priebehu leta 1944 sa rozšírili po celom Slovensku.

Členovia primárnych buniek mali za povinnosť vybudovať v prostredí, kde žili a pracovali, tzv. sekundárne bunky, zložené zo štyroch až šiestich členov. Podľa J. Vicena vzniklo takýchto buniek pomerne veľké množstvo. Tie však neboli nijako organizačne úzko viazané a vedúci takejto bunky nemal povinnosť viesť zoznamy členov. V organizácii *Rodiny* predstavovali posledný článok, ktorého členovia mali vedieť, že sú členmi organizácie *Rodina*. V zásade malo ísť o osoby nábožensky uvedomelé, ktorých poslaním bolo šíriť program *Rodiny* a mali preto vedieť, čo je jeho cieľom.

osobitne katolíckej viery v kontexte očakávaných geopolitických zmien v strednej Európe, najmä pred komunizmom a jeho ideológiou marxizmom.

Kolakovič videl v tomto smere ohrozenie v dvoch rovinách. Po prvé preto, že komunizmus prostredníctvom marxizmu opieral svoje politické ambície o radikálny sociálny program, ktorý mohol byť v podmienkach sociálne devastovanej povojnovej Európy masovo prijímaný. Po druhé preto, že komunizmus vďaka víťazstvám Červenej armády mal perspektívne ambície podieľať sa na kreovaní povojnovej Európy, a prinajmenšom krajinám, ktoré vojensky obsadí, mohol vnútiť svoj režim s charakteristickou intoleranciou voči cirkvám a náboženstvu ako takému. Potom cirkev, izolovaná od veriacich, mohla byť postupne zlikvidovaná. Najhoršie bolo to, že katolícka cirkev, a to nie len na Slovensku, i keď jej jednotlivci situáciu vnímali zhodne s Kolakovičom, zostávala fatálne pasívna. Situácia bola zlá, avšak z pohľadu Kolakoviča nie bezvýhodisková. Riešenie videl v koncepcii širokého kresťanského sociálneho programu, ktorý by znemožnil masové rozšírenie ideového a politického vplyvu komunizmu a udržal obyvateľov pod vplyvom katolíckej cirkvi. To však pre cirkev predpokladalo neobmedzovať svoju pastoračnú činnosť len na hlásanie evanjelia, ale prejsť k odhaľovaniu sociálnych nedostatkov v spoločnosti a ich riešeniam. Spolu s osobami činnými vo verejnom živote, a v tomto smere aj s vysokoškolskými študentmi ako ich potenciálnymi nasledovníkmi v povojnovom období, mali aktívne pôsobiť vo svojom okolí v zmysle odbúrania sociálnych nedostatkov, aby sa tak v budúcnosti eliminoval vplyv komunizmu na pracujúcich. Uvedené tri skupiny obyvateľstva tvorili základnú štruktúru organizácie *Rodina*. Zámerom Kolakoviča bolo, aby sa katolícky uvedomelé osoby rôzneho povolania organizačne spojili v *Rodine* a takto dosiahli väčší vplyv na verejný a politický život už v období prvej Slovenskej republiky. Aby bolo možné tento zámer realizovať aj v povojnovom období očakávaného nástupu komunizmu, Kolakovič odporúčal členom *Rodiny* vstúpiť do povojnového obdobia ako osoby nezaťažené kolaboráciou s nacizmom, najlepšie ako priami účastníci protinacistického odboja.

Charakter prebiehajúcej vojny v ktorej dominoval utajený konflikt medzi dvoma totalitami a očakávané geopolitické zmeny v Európe aj vzhľadom

Posledným článkom v organizačnej štruktúre *Rodiny* mali byť tzv. terciálne bunky. Tieto, nie väčšie ako dvadsaťčlenné skupiny budovali iba niektorí vybraní členovia sekundárnych buniek. I keď v podstate tieto bunky už netvorili organizovanú skupinu *Rodiny* (jej členovia nemali vedieť o jestvovaní *Rodiny*), mali pre realizáciu zámerov *Rodiny* veľký význam. Organizátori týchto buniek mali povinnosť nábožensky vplývať na pracujúcich v rôznych odboroch, aby ich tak ochránili pred komunistickým vplyvom. Zaraďovanie do jednotlivých stupňov sa riadilo podľa náboženskej vyspelosti, aktivity a spoľahlivosti tej-ktorej osoby. Riadiaci nižších buniek nemali povinnosť podávať hlásenia o stave členov alebo ich mená vyšším bunkám. Členovia ktorejkoľvek bunky nemali vedieť o iných bunkách; mali mať len všeobecnú predstavu, že niečo existuje pod pojmom *Rodina*. Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (A MV SR) v Levoči, f. 509-1-3.

na spoluprácu západných demokracií so Sovietskym zväzom, nedávali Kolakovičovi príliš veľký manévrovací priestor. Domnieval sa, že v tejto situácii záchrana katolíckej cirkvi pred komunizmom je možná len v intenciách protinacistického boja. Už v „prednáškovom“ období svojej činnosti (jeseň 1943), kedy si Kolakovič poukázaním na podobnosti nacizmu a komunizmu a ich dôsledkov pre kresťanskú vieru a katolícku cirkev vytváral kvázi teoretické a psychologické predpoklady pre vznik *Rodiny*, upozornil tiež na to, že po Hitlerovom páde bude automaticky diskriminovaný aj slovenský štát ako jeho spojenec. Potom katolícky či kresťanský charakter slovenského štátu posúva do nebezpečnej polohy perzekvovania aj katolícku cirkev a vieru.⁶ Bolo preto nutné, v záujme záchrany kresťanskej viery, počítať aj s ilegálnou činnosťou a dokonca aj s účasťou v odboji proti nacizmu, spojenou s nevyhnutnými „obeťami“, napr. s možnosťou „obetovania“ slovenskej štátnosti. To bol hlavný dôvod prečo Kolakovič od počiatku vytváral *Rodinu* ako tajné spoločenstvo. Podľa J. Vicena uvádzal aj ďalší dôvod utajenia *Rodiny*, a to okolnosť, že je potrebné učiť sa pracovať v ilegalite, aby sa činnosť mohla plne rozvinúť v dobe, keď už iná možnosť nebude, aby sa členovia *Rodiny* naučili štýlu tajnej práce. V budúcnosti tajným bude len to, čo sa už ako tajné postaví.⁷ Bola to práve táto interpretácia uplatňovania konšpiratívnej práce, ktorá sa v *Rodine* akceptovala. Členovia *Rodiny* v tom čase nepociťovali vážnosť Kolakovičových návrhov na započatie konšpiratívnej práce už počas vojny. Ilegálnu činnosť, ktorú Kolakovič pripravoval, spájali s odbojom, a na ten, ako sa väčšine mohlo zdať, sa len pripravovali. Malo sa tak stať v čase priblíženia frontu, akosi spontánne, v čase predpokladaného prenasledovania cirkvi.

Táto na prvý pohľad nebadateľná názorová neujasnenosť v otázke významu a poslania *Rodiny* v prebiehajúcom konflikte medzi prevažne jej členmi a Kolakovičom, sa v súvislosti s vypuknutím Slovenského národného povstania (SNP) ukázala ako vážna prekážka akcieschopnosti *Rodiny*. V politických ambíciách povstaleckej Slovenskej národnej rady Kolakovič pomerne rýchlo odhalil cestu, ako vyňať Slovensko z väzby na nacistické Nemecko, k čomu už skôr svojimi prednáškami smeroval. Okamžite sa rozhodol pre odchod na povstalecké územie. Avšak skôr, ako odišiel, usporiadal schôdzu *Rodiny* v miestnosti kancelárie „katolíckej akcie“ v Bratislave. Kolakovič tu zúčastneným objasnil význam SNP pre budúci povojnový vývoj, ale aj svoje zámery využiť účasť v povstaní na realizáciu svojej koncepcie záchrany kresťanskej viery, jej šírenia medzi sovietskymi vojakmi a oslabovania komunistického vplyvu tak v podmienkach odboja, ako aj po oslobodení. Súčasne vyzval členov *Rodiny*, aby sa povstania zúčastnili,

⁶ VICEN, J.: *Vo víre rokov 1938 – 1988*. Bratislava 1999, s. 38, 39.

⁷ A MV SR v Levoči, f. 509-1-3. *Protokol o výpovedi spísaný s obvineným J. Vicenom zo dňa 25. júna 1957.*

keďže predpokladal, že ten, kto sa do povstania zapojí, bude mať po vojne politický vplyv. Pre Kolakoviča bolo dôležité, aby členovia *Rodiny* prišli do povojnového režimu ako ľudia so zásluhami. Nešlo len o všeobecne proklamovanú výzvu. Údajne v tomto smere oslovil každého jednotlivca. Nedosiahol však takú podporu, akú očakával. Pre väčšinu členov *Rodiny*, aj keď s jeho mnohými názormi a odbojovými zámermi súhlasili, bolo jednoducho nepredstaviteľné aktívne vystupovať proti slovenskej štátnosti. *Rodina* ako celok sa preto do povstania nezapojila, čo však neznamená, že by nevyvíjala žiadnu činnosť.⁸ Väčšina členov *Rodiny* s Povstaním síce nesúhlasila, avšak pod vplyvom Kolakovičovej výzvy ani sa nestavali proti SNP.⁹ V duchu kresťanských zásad prevládala pomoc „blížnemu“, napr. získavaním liekov pre ľudí, ktorí sa zúčastnili Povstania, ich ukrývaním pred Nemcami, tiež zaobstarávaním falošných dokladov. Boli však aj takí, ktorí aktívne vstúpili do politického zápasu, a to tak na strane povstalcov, ako i proti nim.

Plnú podporu Kolakovičovým názorom vyjadrili len asi dve, resp. tri osoby.¹⁰ Rovnako pravdepodobne len dve osoby z radov zakladajúcich členov *Rodiny* „odmietli“ Kolakovičovú výzvu a v konflikte, ktorý vyvstal, sa rozhodli zapojiť do akcií umožňujúcich zachovanie, resp. znovuoobnovenie Slovenského štátu, a to v súčinnosti s nemeckými protipovstaleckými akciami. Konkrétne išlo o vysokoškolačka Jozefa Vicena a Dr. Štefana Chalmovského, a keďže išlo o úzkych dôverníkov a obľúbencov Kolakoviča nedávajú dostupné pramene tomuto ich rozhodnutiu zmysluplnú podobu. O isté vysvetlenie sa pokúsil J. Vicen vo svojich spomienkach, kde toto svoje rozhodnutie vysvetľuje ako viac-menej intuitívne.¹¹ Do istej miery to mohli ovplyvniť aj prevládajúce názory v politicky exponovaných katolíckych kruhoch o možnosti zachovania samostatného Slovenska, ak ho oslobodia západné mocnosti, a to otvorením balkánskeho frontu. Rovnako istý vyčkávací priestor v tomto smere ponúkali názory propagované Dr. F. Ďurčanským o skorom vypuknutí nového vojnového

⁸ Zrejme za jedinú *Rodinou* organizovanú akciu počas povstania možno považovať akciu s rozmmnoženým obrázkom ruskej ikony Iverskej Bohorodičky, ktorý členovia *Rodiny* rozdávali sovietskym vojakom. Akciu riadil Franc. A MV SR v Levoči, f. 509-1-3. Pozri tiež VAŠKO, V.: *Profesor Kolakovič*, s. 26 – 28.

⁹ VAŠKO, V.: *Profesor Kolakovič*, s. 25 – 26.

¹⁰ O tom, koľkí členovia *Rodiny* a konkrétne koho Kolakovič prehovoril na odchod do B. Bystrice, sa materiály rozchádzajú. V. Vaško uvádza Vladimíra Jukla a V. Vaška mladšieho (VAŠKO, V.: *Profesor Kolakovič*, s. 25). J. Vicen spomína Dr. Poubisa, Záhoranského a ešte jednu nemenovanú osobu. Vladimír Jukl a medik Silvester Krčméry mali v tom čase byť už v B. Bystrici. A MV SR v Levoči, f. 509-1-3.

¹¹ Údajne rozhodlo označenie 1. Slovenskej republiky povstaleckým rozhlasom za satelit Nemecka a slovenských politických predstaviteľov za zradcov, kolaborantov a vojnových zločincov. To Vicen najviac dráždilo. Až neskôr, s odstupom osemnástich rokov, keď sa z rozhovoru s Dr. Alexanderom Hirnerom dozvedel viac o pozadí vypuknutia SNP, ocenil správnosť svojho viac-menej intuitívneho rozhodnutia. VICEN, J.: *Vo víre...*, s. 287 – 288, 290.

konfliktu, tentoraz medzi Západom (s možnosťou využitia zvyškov nemeckej armády) a Sovietskym zväzom, ktoré sa nie len mladým stúpencom slovenskej štátnosti zdali ako racionálne a v zásade i reálne.¹² V súvislosti s týmito úvahami sa zdalo byť rozumné obmedziť rozsah slovenských obetí v záverečnej fáze vojny, aby sa tieto sily mohli aktívne zapojiť do novej fázy vojny na strane Západu a možno i v spolupráci s Nemcami, avšak už na novom základe.

Natíska sa však aj iné vysvetlenie. Ak uvážime, že následné protipovstalecké akcie realizované Vicenom, Chalmovským a ďalšími absolventmi Vyššej vodcovskej školy Hlinkovej mládeže (VVŠHM) mali mať, hoci len v konečnom dôsledku, rovnako protikomunistické zameranie ako zámary Kolakovičovej *Rodiny*, potom rozdiel medzi nimi bol len v spôsobe realizácie. Tieto dva odlišné spôsoby vychádzali z rozdielneho hodnotenia vývoja vojny a v dobe, o ktorej pojednávame, nik nemohol jednoznačne tvrdiť ako to nakoniec všetko dopadne. V tejto konštelácii nemôžeme vylúčiť aj vedomé účinkovanie *Rodiny* v protipovstaleckých akciách ako alternatívne riešenie. Zodpovedalo by to charakteru *Rodiny* ako tajného spoločenstva, ktoré nemalo byť verejne exponované, ale malo prenikať prostredníctvom svojich ľudí do verejných aktivít. Túto hypotézu, avšak len do istej miery, potvrdzuje dvomi zdrojmi potvrdená spravodajská spolupráca Kolakoviča s hlavným exponentom tzv. *Hlások* Dr. Ladislavom Jankovičom. Podľa protokolu o výpovedi Augustina Hubu, absolventa VVŠHM a člena *Hlások*, mal byť tento spolu s istým Imrichom Bokorom vyslaný Dr. L. Jankovičom začiatkom septembra 1944 do Banskej Bystrice za Kolakovičom, aby od neho získal správu o politickej situácii na povstaleckom území. Údajne túto správu aj získal a priniesol aj ďalšie informácie.¹³

Odhliadnuc od týchto úvah môžeme konštatovať, že SNP urýchlilo proces názorovej kryštalizácie členov *Rodiny* a aj keď nie z iniciatívy tak isto s vedomím *Rodiny* podnietilo vznik druhého centra protikomunistického odboja na Slovensku, a to spravodajskej organizácie Slovenská tajná ochrana (STO).

STO vznikla ako pokračovateľka činnosti spravodajskej organizácie tzv. *Hlások*¹⁴ v období od januára 1945 do konca druhej svetovej vojny. Obe

¹² Išlo predovšetkým o vysokoškolákov, ale i exponentov tzv. *Klubu mladá generácia*, ktorí zaujímali v štátnom aparáte 1. Slovenskej republiky významné funkcie. A MV SR v Levoči, f. 509-6. *Politická činnosť slovenskej emigrácie*.

¹³ A MV SR v Levoči, f. B-9/II. *Zoznam členov a spolupracovníkov spravodajského oddelenia HVHM*, s. 5. O tomto stretnutí podáva informáciu aj *Protokol o výpovedi s J. Vicenom zo dňa 17. augusta 1957* (s. 2 – 3), avšak potvrdzuje len stretnutie Hubu s Kolakovičom. A MV SR v Levoči, f. 509-1-5.

¹⁴ Spravodajská organizácia *Hlásky* vznikla približne v novembri 1944 z radov absolventov VVŠHM z iniciatívy a pod vedením Dr. L. Jankoviča. Členmi riadiaceho výboru boli aj obaja spomínaní členovia *Rodiny* J. Vicen a Dr. Š. Chalmovský. Ďalšími členmi výboru boli Dr. Fundárek – viedol administratívne a personálne záležitosti, J. Šiky – mal na starosti spolu s Dominikom Kvietkom hospodárenie organizácie, Viktor Magdolen a Kornel Piaček dbali na vytváranie siete informátorov na

spravodajské organizácie vznikli pre potrebu zaistiť dostatok informácií pre potrebu slovenskej vlády, avšak STO, na rozdiel od *Hlások*, mala tento zámer realizovať až po obsadení Slovenska Červenou armádou kedy, ako sa predpokladalo, vznikne v západnej zóne slovenská exilová vláda, ktorá bude potrebovať správy o situácii na Slovensku až do doby, keď sa na Slovensko opäť vráti. Prípravu STO organizačne zabezpečoval štáb *Hlások*, v ktorom figurovali obaja spomínaní členovia *Rodiny*. Jadro tejto organizácie mali tvoriť členovia *Hlások*, avšak výlučne tí, ktorí pracovali v mieste svojich bydlísk. Nábor prebiehal do marca 1945 a zameriaval sa hlavne na ženy, keďže sa očakávalo, že muži môžu byť po prechode frontu povolaní do armády. Takto bolo získaných asi 150 bývalých členov *Hlások*, roztrúsených po celom území Slovenska, no najviac na západnom Slovensku. Členovia STO, vyškolení v troch spravodajských kurzoch realizovaných v období od februára do marca 1945 v Bratislave, mali vystupovať ako samostatní jednotlivci; mali krycie čísla a navzájom sa nemali poznať. Vo svojich bydliskách mali čakať na priamu výzvu štábu na Slovensku k započatiu činnosti. Tá mala spočívať výlučne v spravodajskej a politickej činnosti. Bola im však naznačená i možnosť organizovať ilegálne politické hnutie, ktoré by realizovalo i spravodajskú činnosť. Čo je dôležité, politickú propagandu vo svojom okolí za zachovanie samostatnosti Slovenska mali začať bez príkazu štábu, hneď po obsadení Slovenska. Táto činnosť však nesmela ohroziť ich bezpečnosť a možnosť ich využitia na spravodajstvo. V žiadnom prípade nesmeli vstupovať do ozbrojených bojov. Uvažovalo sa aj o vytvorení buniek pozostávajúcich z niekoľkých členov STO, no k bunkovej organizácii sa nakoniec nepristúpilo. Inštruovaní boli len v tom zmysle, že keď príde príkaz na započatie činnosti, mali si nájsť spolupracovníkov tak, aby sa poznali nanajvýš dve až tri osoby.¹⁵

Organizačne bolo riadenie STO rozdelené na dve skupiny. Počítalo sa s tým, že hlavný štáb STO bude v zahraničí v úzkom spojení s exilovou vládou. Jeho veliteľom mal byť Dr. L. Jankovič a v štábe mali byť aj ďalšie osoby, ktoré STO budovali, vrátane Dr. Š. Chalmovského. Tomuto veleniu mal byť podriadený ilegálny štáb na Slovensku, ktorý mal podliehať ďalšiemu členovi *Rodiny* J. Vicenovi. Malo ísť asi o 10 osôb, z ktorých J. Vicen v roku 1957 menoval Ignáca Danáka, Ota Čačku, Kopeckého, Hnidku, Rudolfa Komanderu a Chrobáka. Neskôr, v roku 1962, vo svojej výpovedi svedka v prípade *Kaniok*

území Slovenska (A MV SR v Levoči, f. 509-1-5). V dôsledku koordinácie činnosti *Hlások* MNO, konkrétne vedúcim spravodajského oddelenia mjr. A. Matúšom, došlo k rozšíreniu pôvodne plánovanej čisto spravodajskej činnosti *Hlások* o policajné akcie pri odhaľovaní účastníkov SNP a tiež pri zatýkacích akciách realizovaných orgánmi Hlinkovej gardy a nemeckými oddielmi. Podrobnejšie pozri VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*. Banská Bystrica 2003, s. 24 – 27.

¹⁵ A MV SR v Levoči, f. 590-1-4, s. 5.

Martin a spol. počet spolupracovníkov v ilegálnom vedení STO J. Vicen rozšíril o Antona Tunegu, Alberta Púčika, Vančíka a Hrušku.¹⁶

V tejto chvíli sa celkom prirodzene natíska otázka. Bolo takéto exponovanie členov *Rodiny* v zahraničnom a domácom ilegálnom vedení STO úplne náhodné? Podozrenie, že mohli konať v intenciách ideových zámerov *Rodiny*, naznačuje sled ďalších udalostí. Potom čo vedúci predstavitelia Hlinkovej mládeže a STO podľahli všeobecnej panike vyvolanej nepredpokladane rýchlym postupom Červenej armády a neplánovane emigrovali do zahraničia spolu s členmi slovenskej vlády, boli to práve títo dvaja, ktorí na jar 1945 prijali úlohu od Jankoviča vrátiť sa na Slovensko za účelom započatia spravodajskej činnosti na platforme STO. Táto, iste pozoruhodná zainteresovanosť v otázke fungovania STO sa ešte zvýrazní ak zoberieme do úvahy, že ich vyslanie na Slovensko sa neuskutočnilo súčasne ale následne. Najprv bol touto úlohou poverený J. Vicen v máji 1945¹⁷ a až potom, keď sa už vedelo, že J. Vicen 8. júna 1945 v Olomovci upadol do sovietskeho zajatia, bol touto úlohou poverený Dr. Š. Chalmovský. Otázka znie prečo práve Chalmovský? Podľa pôvodných plánov mal zostať v zahraničí a zostávajúcim členom Vicenovej skupiny O. Čáčkovi, A. Tunegovi, A. Púčikovi a I. Danákovi, ako členom ilegálneho vedenia STO, sa na Slovensko predsa nakoniec podarilo dostať. Nevedeli o tejto skutočnosti v zahraničí? Tak potom prečo Chalmovský práve s týmito osobami začne na Slovensku s oživovaním činnosti STO. Odpoveď na tieto otázky z dokumentov, ktoré sme mali k dispozícii, nie je možné jednoznačne zistiť. Z dokumentov však vieme, že patrili k tým členom *Rodiny*, ktorí okrem legálnych aktivít pripúšťali aj ilegálnu politickú činnosť, čo by naznačovalo, že nešlo len o úplne náhodnú osobnú iniciatívu.

S oživovaním protikomunistického odboja na Slovensku na platforme plánovanej STO sa teda začalo niekedy v júni 1945 a bolo spojené s príchodom Dr. Š. Chalmovského na Slovensko. Spolu s O. Čáčkom, A. Tunegom, A. Púčikom, I. Danákom a ďalšími členmi STO založil ilegálnu ozbrojenú organizáciu *Biela garda*, ktorej štáb sa schádzal v poľovníckej chate na Tribeči. Štáb tejto organizácie vydával a rozširoval ilegálny časopis *Slovák* ako tlačový orgán ilegálnej HSLS a v rozpore s pôvodnými inštrukciami pripravovali sa aj na ozbrojený odboj. Výzbroj tejto organizácie pochádzala z arzenálu Pohotovostných oddielov

¹⁶ A MV SR v Levoči, f. A8, a. j. 1687. *Prípád Kaniok Martin a spol.*, s. 4.

¹⁷ S J. Vicenom odišli aj ďalší členovia domáceho ilegálneho vedenia STO, a to Ignác Danák, Oto Čáčko a Anton Tunega. Na prianie matičiarov ako iniciátorov ich návratu na Slovensko, konkrétne prof. Hrušovského, sústredených v Kremsmünsteri, bola skupina rozšírená o ďalších mladých vysokoškolákov, členov Hlinkovej mládeže, ktorí v panike opustili Slovensko bez akéhokoľvek materiálneho zabezpečenia a navyiac bezdôvodne, keďže sa v minulosti nedopustili kompromitujúcej činnosti. Títo však, rovnako ako matičiari, o pravom poslaní Vicenovej skupiny nič nevedeli. Podrobnejšie pozri VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*, s. 30 – 31.

Hlinkovej gardy (POHG), ktoré ukryl Tibor Benkovič, ich bývalý člen.¹⁸ Centrum ilegálnej skupiny sa nachádzalo v obci Bojná v okrese Topoľčany. No nešlo len o obmedzenú pôsobnosť v tomto regióne. Podľa výpovede por. K. Baroša, ktorý spolu s ďalšími orgánmi ŠtB likvidoval Chalmovského organizáciu, malo ísť o pomerne rozvetvenú organizáciu, pôsobiacu vo viacerých mestách na Slovensku (napr. Bánovce nad Bebravou, Banská Bystrica), s dosahom v rozširovaní *Slováka* v takmer v celoslovenskom meradle.¹⁹

Nie je však vylúčené, že podobných organizácií vytvorených z iniciatívy bývalých členov STO vzniklo na Slovensku viac, len nám doteraz nie je známe ich prepojenie na STO, keďže zrejme ani záujem historikov zatiaľ nešiel týmto smerom. Tieto organizácie buď neboli ŠtB vôbec odhalené (čo potvrdzuje fakt, že letákové akcie pokračovali aj po odhalení viacerých ilegálnych skupín), a preto nemáme o nich žiadnu vedomosť, alebo v protokoloch o ich realizácii údaje v tomto smere chýbajú. Tak tomu bolo napríklad i v prípade dvoch ŠtB odhalených ilegálnych skupín v Bratislave vedených Jozefom Bačkorom a bratmi Hubovcami. ŠtB obidve skupiny realizovala koncom roku 1945, avšak z protokolárnych výpovedí ako i historickej literatúry²⁰ sa dozvedáme len o ich vzájomnom prepojení a nič o ich ľudskej minulosti, konkrétne o ich účinkovaní v *Hláskach*. Keď však nahliadneme do zoznamu absolventov VVŠHM ukáže sa, že všetci traja boli absolventmi tejto tzv. vodcovskej školy a teda s veľkou pravdepodobnosťou boli aj členmi *Hlások* resp. STO.²¹ Snaha o utajenie prepojenia povojnového odboja na STO je badateľná najmä v prípade J. Bačkora. Ešte s odstupom niekoľkých rokov v roku 1957 sa J. Vicen usiloval presvedčiť svojich vyšetrovateľov o tom, že J. Bačkor mu bol neznámy človek, s ktorým sa zoznámil viac-menej náhodne v auguste 1945 v Bratislave, a to napriek tomu, že súčasne priznal, že tento od neho požadoval inštrukcie na vedenie spravodajskej činnosti v prospech slovenskej vlády v zahraničí²² (t. j. vnímal ho ako vedúceho STO na Slovensku), bol absolventom VVŠHM a pravdepodobne mu preto bol známou osobou.

Existujú i ďalšie indície poukazujúce na prepojenosť povojnového ilegálneho protištátného a vo svojej podstate už protikomunistického odboja na bývalú STO a „snahu“ prameňov túto skutočnosť utajiť. Doposiaľ nezistené množstvo ilegálnych skupín či jednotlivcov z radov bývalých členov STO mohlo zaktivovať svoju činnosť na základe iniciatívy mjr. A. Matúša, ktorý bol vedúcim

¹⁸ A MV SR v Levoči, f. A7, inv. č. 18. *Sekretariát námestníka MV plk. Klímu. BAROŠ, Karol (3. 6. 1917) bývalý poručík NB; poznatky k jeho osobe*, s. 23.

¹⁹ Ilegálna tlačiareň *Slováka* sa nachádzala pri Mošteniciach v okrese Bánovce nad Bebravou. A MV SR v Levoči, f. A7, inv. č. 18. *Sekretariát námestníka MV...*, s. 27.

²⁰ Porovnaj napríklad BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 186.

²¹ A MV SR v Levoči, f. B9/II, inv. č. 4. *Zoznam absolventov VVŠHM*.

²² A MV SR v Levoči, f. 509-1-3. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 29. júna 1957*, s. 1 – 3.

spravodajského oddelenia Slovenského revolučného odboja (SRO).²³ Na tento účel spočiatku využíval stručný výťah členov STO s uvedením ich mien a krycích čísel, ktorý do zahraničia priniesol L. Jankovič. Existovala však ešte jedna kópia originálnej kartotéky STO zostavenej Dr. Fundárkom, ktorú mal k dispozícii mjr. A. Matúš v čase, keď pracoval vo funkcii vedúceho spravodajského oddelenia Ministerstva národnej obrany. Medzi členmi SRO v Mníchove sa povrávalo, že mjr. Matúš túto kartotéku spolu s ďalšími tajnými dokumentmi zakopal niekde na Slovensku.²⁴ A keďže mjr. Matúš na jar 1947 vykonal ilegálnu cestu na Slovensko, dá sa predpokladať, že i touto cestou mohla byť STO aktivovaná.²⁵ Túto verziu však potvrdzujú len nepriame dôkazy, keďže línia, po ktorej postupoval mjr. Matúš s veľkou pravdepodobnosťou nebola ŠtB odhalená. K dispozícii sú však protokolárne výpovede J. Vicena z rokov 1957 – 1958, ktoré potvrdzujú, že mjr. Matúš prostredníctvom svojich agentov resp. sám osobne kontaktoval viacerých exponentov STO na Slovensku za účelom rozvinutia spravodajskej činnosti v prospech SRO, ale i francúzskej tajnej služby. Ako sme už vyššie naznačili, úspešnosť mjr. Matúša je ťažko zistiteľná. Treba si však uvedomiť, že STO bola plánovaná pre potreby slovenskej vlády v zahraničí. Po jej zatknutí strácal sa zmysel spravodajskej činnosti, keďže spolupráca s cudzími tajnými službami nebola plánovaná. Tiež treba dodať, že v tom čase, no najmä v druhej polovici roka, na Slovensku všeobecne narastali ťažkosti so získavaním ľudí pre ilegálnu činnosť. Dôvodom bola atmosféra strachu, ktorá prepukla po odhalení tzv. Ďurčanského aféry po tom, ako na verejnosť prenikli informácie o krutých vyšetrovacích metódach ŠtB a OBZ (vojenská rozviedka). Nadväzovanie kontaktov sťažovali aj provokačné akcie zo strany bezpečnostných zložiek, keďže ľudia preventívne oznamovali bezpečnosti všetky podozrivé návštevy. To však, ako ukážeme v ďalšom, zrejme nebolo dôvodom prečo mjr. Matúš nepochodil napr. u A. Tunegu, ktorý v rokoch 1946 – 1947, po odhalení Chalmovského *Bielej gardy*, žil v ilegalite pod menom Trnka. Na druhej strane, podarilo sa mu, čo je zaujímavé, za účinnej pomoci *Rodiny*, prostredníctvom agenta Ota Vítkovského zorganizovať útek Dr. Š. Chalmovského z pracovného tábora v Ústí nad Oravou a previesť ho do zahraničia. Chalmovský sa potom zapojil do spravodajskej činnosti pre Francúzov pod vedením mjr. Matúša.²⁶

²³ Organizácia SRO vznikla v novembri 1945 v Mníchove z iniciatívy Dr. L. Jankoviča a po celú dobu svojej existencie do roku 1949 mala ambície vystupovať ako zahraničné vedenie spravodajskej organizácie STO na Slovensku. Podrobnejšie pozri VARINSKÝ, V.: *Činnosť slovenskej politickej emigrácie po r. 1945 – Slovenský revolučný odboj*. In: Acta Universitatis Matthiae Belii, sekcia spoločenskovedná. Banská Bystrica 1999, s. 226 – 236.

²⁴ A MV SR v Levoči, f. 509-1-4. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 3. júla 1957*, s. 6.

²⁵ Mjr. Matúš v čase od februára do marca 1947 organizoval na Slovensku spravodajskú sieť pod hlavičkou SRO, avšak i v súlade s inštrukciami Dr. F. Ďurčanského. Podrobnejšie pozri VARINSKÝ, V.: *Politické akcie Dr. F. Ďurčanského...*, s. 118 – 129.

²⁶ A MV SR v Levoči, f. 509-1-3. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 1. júna 1957*, s. 6.

Nakoniec to, čo sa nepodarilo mjr. Matúšovi, a to nie len v prípade A. Tunegu, úspešne zrealizoval J. Vicen, ktorý v tom čase krátko pôsobil v SRO.²⁷ Od jesene 1946 využíval Františka Paňka,²⁸ ktorý fungoval ako spojka SRO pre Slovensko, s účelom vytvorenia vlastnej spravodajskej siete na Slovensku.²⁹ Výzvy na začatie politickej činnosti na prospech Západu adresoval svojim známym zo skupiny *Rodina* a, samozrejme, bývalým členom *Hlások*, resp. STO. Keďže *Rodina* ako celok v tomto čase uprednostňovala legálne politické akcie, odpoveď Dr. J. Šrámka bola negatívna. Naopak pozitívnu odpoveď získal od bývalých členov STO O. Čačku, Ignáca Danáka, A. Púčika, Kopeckého a A. Tunegu, pričom Čačku a Púčika v novembri 1947 F. Paňko priviedol do zahraničia. Za pomerne krátke obdobie (od novembra 1947 do decembra 1948) sa Vicenovi podarilo, a to najmä prostredníctvom A. Púčika,³⁰ ako i ďalších bývalých členov STO, vybudovať asi 15-člennú, no veľmi efektívnu spravodajskú sieť, siahajúcu až do bezpečnostných zložiek, v ktorej vedúce postavenie zaujímal A. Tunega.

Prelomiť narastajúci psychologický faktor strachu a nezájum realizovať spravodajskú činnosť pre cudzie spravodajské centrály sa zrejme nakoniec podarilo ponúknutím novej koncepcie odboja obyvateľstva proti

²⁷ Potom ako sa J. Vicen 9. mája 1946 rozhodol pre emigráciu, krátku dobu (od septembra 1946 do novembra 1947) spolupracoval s Dr. L. Jankovičom v rámci SRO. Avšak ani spolupráca s touto organizáciou, podobne ako predtým s F. Ďurčanským, nemala šťastný koniec a v konečnom dôsledku urýchlila rozkladný proces tejto organizácie. Okrem osobných konfliktov s Jankovičom rozkladné tendencie umocňovala i orientácia členov SRO na dve konkurenčné rozvedky – americkú a francúzsku. Jedno krídlo SRO viedol Dr. L. Jankovič a spolu s mjr. Matúšom sa prihovárali za spoluprácu s francúzskou rozvedkou. Druhé krídlo viedol Dr. J. Mikula a spolu s Vicenom boli za spoluprácu s americkou rozvedkou.

²⁸ F. Paňko v období 1. Slovenskej republiky študoval na obchodnej vysokej škole v Bratislave. Bol členom spravodajskej skupiny HM a spolu s Dr. L. Jankovičom v roku 1945 emigroval do Rakúska. V Mníchove bol spoluzakladateľom SRO a stal sa spojkou na Slovensko. Vykonal na Slovensko asi 10 ciest v čase od roku 1946 do leta 1948. Od jesene 1946 plnil úlohy aj pre J. Vicena. Celý čas žil v Mníchove pod menom Franz Kasarda. V lete 1948 ochorel na sklerózu multiplex a v dôsledku choroby mu ochrnuli nohy. A MV SR v Levoči, f. 509-1-3. *Protokol o výpovedi s J. Vicenom z 3. júna 1957.*

²⁹ Podľa dohody dosiahnutej na schôdzke vedenia SRO na prelome rokov 1946 – 1947 v obci Sistrans pri Innsbrucku v Rakúsku mal mať Vicen subordinovaný vzťah s mjr. Matúšom. Všetky získané informácie mu mal poskytnúť a až následne mali spolu rozhodnúť o ich použití. A MV SR v Levoči, f. 509-6, s. 21.

³⁰ Albert Púčik – nar. 7. 10. 1921 v Dolných Motešiciach, okr. Bánovce nad Bebravou. Ako študent medicíny v roku 1944 absolvoval VVŠHM v Belušíckych Slatinách. Po vojne vstúpil do KSS a súčasne spolupracoval v *Bielej garde* Dr. Š. Chalmovského pri šírení časopisu *Slovák*. Dňa 3. decembra 1945 bol zatknutý a odsúdený na 7 mesiacov žalára a 6 mesiacov v tábore nútených prác (pracovný tábor). Po prepustení začiatkom novembra 1947 odišiel do americkej zóny v Rakúsku za J. Vicenom. Od tejto doby až do jeho zatknutia 6. januára 1949 pracoval pre J. Vicena ako agent – spojka pre Slovensko. V roku 1949 bol odsúdený na doživotie. V roku 1951 mu bol trest zmenený a spolu s ďalšími Vicenovými spolupracovníkmi (A. Tunega, E. Tesár, L. Gálik) bol popravený. A MV SR v Levoči, f. P-10/3, inv. č. 22. *Vyhodnotenie vyšetrovacieho zväzku č. 29.*

režimu. Zámerom bolo vytvoriť takú formu odboja obyvateľstva proti režimu, ktorá by bola bezpečnostnými zložkami ťažko odhaliteľná, spočívajúca na neorganizovanej „pasívnej rezistencii“ obyvateľstva voči režimu a vzájomnej pomoci proti praktikám komunistických funkcionárov. Aby bola „svojpomoc“ obyvateľstva účinná, potrebovalo dostať dôverné informácie o zámeroch komunistického režimu, čím, ako sa J. Vicen domnieval, bude možné zabrániť ich realizácii. Tieto informácie mala poskytovať *Biela légia* v zahraničí prostredníctvom svojho vysielача. *Biela légia* ako politická autorita slovenských záujmov v zahraničí mala tak vytvoriť požadovaný motivačný faktor pre poskytovanie spravodajských informácií do zahraničia. Táto koncepcia odboja riešila aj takpovediac etickú stránku spravodajstva, keďže takto získané spravodajské informácie mali byť v prvom pláne použité na prospech samotného obyvateľstva a až v druhom pláne na spravodajské potreby Američanov.³¹ Takto postavená koncepcia odboja, prioritne orientovaná na ochranu obyvateľstva pred komunistickými praktikami a až v druhom pláne na obnovenie slovenskej štátnosti, A. Tunegu údajne presvedčila o nutnosti širšie organizovaného politického a bezpečnostného spravodajstva. Tunega sa potom podujal rozšíriť spravodajskú sieť na celé Slovensko.

Ako to nakoniec dopadlo s Tunegovou spravodajskou skupinou je už z historickej literatúry známe. Osudným sa jej stalo zatknutie A. Púčika 6. januára 1949 a na základe jeho výpovede aj ďalších celkom 74 osôb, vrátane A. Tunegu, hneď nasledujúci deň.³² Napriek tragickým dôsledkom celej akcie J. Vicen sa aj v ďalšom období pokúšal využiť pre tieto zámery bývalých členov STO, a to napriek tomu, že mohlo ísť už o osoby sledované ŠtB. Na tento účel používal ten istý stručný výťah členov STO, ako mal mjr. Matúš.³³ Z protokolárnych výpovedí J. Vicena vyplýva, že v novembri 1949 sa takto prostredníctvom svojho agenta Janka Vrábela (krycie meno *Bosnak*) kontaktoval so študentom medicíny Pavlom Dráčom, ktorého J. Vicen dobre poznal z obdobia vojny, keď

³¹ J. Vicen si to predstavoval tak, že bude nutné psychologicky pôsobiť na ľudí v Československu a vyvolať u nich dojem o existencii širokej organizácie. Na tento účel sa počítalo so započatím vysielania rozhlasu *Biela légia*, ktorý, ako sľúbil Vicen Tunegoví, mal začať pôsobiť na jar 1949. Až na základe takto pripravenej verejnosti sa malo prikrčiť k získavaniu osôb pre plnenie programu *Biela légia* úplne samostatne, bez napojenia na iné osoby. Každá takáto osoba sa mala považovať za člena organizácie, pokiaľ bude plniť smernice *Bielej légie*. Ďalej mal byť u týchto ľudí vyvolaný dojem, že organizácia, až to bude potrebné, sa na nich obráti s rôznymi úlohami. Keď bude organizácia *Bielej légie* všeobecne známa, mali sa agenti *projektu* obracať na rôznych ľudí v mene *Bielej légie* bez toho, aby museli siahodlho vysvetľovať, na čo ich činnosť slúži. A MV SR v Levoči, f. 509-1-5. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 28. augusta 1957.*

³² Dňa 21. mája 1949 bol spolu s A. Púčikom, E. Tesárom, L. Gálikom osúdený na doživotné väzenie a v roku 1951 im bol trest zmenený na trest smrti. A MV SR v Levoči, f. 509-1-1, inv. č. 159. *Vyhodnotenie archívneho zväzku č. 29.*

³³ Poznamenávame, že tento zoznam mal J. Vicen k dispozícii počas celého obdobia až do jeho zatknutia v roku 1957. A MV SR v Levoči, f. 509-1-4. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 3. júla 1957, s. 6.*

bol členom spravodajskej skupiny HM (*Hlásky*) a tiež z jesene 1945, keď spolupracovali v Chalmovského skupine *Biela garda*. Aj keď k spolupráci nakoniec nedošlo, keďže sa ukázalo, že P. Dráč a ešte ďalší študent Július Matúš už spravodajsky spolupracujú s mjr. Matúšom a Dr. L. Jankovičom naznačuje to, že bývalí členovia plánovanej STO nezostali mimo organizovania protikomunistického odboja ani v neskoršom povojnovom období.

Čo je však zaujímavé, aj v tomto prípade sa stretávame so snahou utajiť prepojenie na bývalú STO. Ako si totiž vysvetliť skutočnosť, že J. Vicen v čase svojho vyšetrovania na Ruzyni (1957 – 1958), ale i neskôr vo svojich spomienkach, spoluprácu, ako i známosť napr. s A. Tunegom do roku 1948 sústavne popiera, čo je však v rozpore s jeho už citovanou výpoveďou z roku 1962, keď svedčil v prípade *Kaniok Martin a spol.*, ale aj s protokolárnymi výpoveďami I. Danáka a A. Tunegu. Pokiaľ bol nútený priznať stretnutie s osobami, ktoré boli členmi STO, usiloval sa presvedčiť vyšetrovateľov, že k stretnutiu došlo len náhodne (prípady J. Bačkora, P. Dráča), alebo k nemu došlo z ich iniciatívy (napr. A. Tunega).³⁴ Bolo to spôsobené len úsilím minimalizovať svoj podiel viny na odhalených protištátnych aktivitách (to by do istej miery vysvetľovalo, prečo to robí aj v súčasnosti), alebo išlo o zámerné odvádzanie pozornosti vyšetrovateľov od členov STO, a tým aj poslania tejto organizácie? Treba si však uvedomiť, že Vicen sa takto choval so značným odstupom času (v rokoch 1957 – 1958), t. j. v čase keď by sa už dalo predpokladať, že STO, resp. jej jednotliví exponenti, mohli byť už odhalení. Zaujímavý pohľad však v tomto smere ponúka názor samotnej ŠtB niekedy z päťdesiatych rokov. Ide o všeobecnú správu českých orgánov hodnotiacu protikomunistické organizácie na Slovensku. Podľa tejto správy kostru protikomunistického odboja na Slovensku od konca vojny tvorili dve na sebe nezávislé organizácie, a to STO a *Rodina*, ktoré si zachovali existenciu do súčasnosti (?). Toto ich prežívanie, a to napriek odhaleniu viacerých ilegálnych spolupracovníkov, malo byť spôsobené, konkrétne v prípade STO, prechodom členov organizácie do tzv. druhej ilegality, t. j. došlo k zmene ich pôvodných krycích mien. V prípade *Rodiny* to malo byť spôsobené dômyselnou organizáciou kopírujúcou bunkový systém uplatňovaný komunistami v ilegalite. Správa záverom konštatuje, že pokiaľ by sa na Slovensku vytvorilo seriózne podzemné hnutie, treba rátať s tým, že to bude práve STO, ktorá ho zorganizuje. Obe organizácie údajne kontrolovali celé Slovensko a v prípade, že Rusi budú nútení opustiť strednú Európu, poľahky vybudujú nový demokratický politický život.³⁵

³⁴ Porovnaj: CINTAVÝ, P.: *Po stopách Bielej légie v protikomunistickom odboji*. Bratislava 1995, s. 14 – 25; A MV SR v Levoči, f. 509-1-4. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 3. júla 1957*; A MV SR v Levoči, f. 509-1-1. *Vyhodnotenie Danák Ignác*; VICEN, J.: *Vo víre...*, s. 192 – 197.

³⁵ A MV SR v Levoči, f. 509-6-1. *Protikomunistické organizácie na Slovensku /všeobecná správa/*.

Pokúsme sa následne ukázať do akej miery boli uvedené organizácie na sebe nezávislé, no najmä akým spôsobom realizovala svoje protikomunistické zámery *Rodina*. V tejto súvislosti je potrebné vrátiť sa do obdobia vzniku SNP kedy aj niekoľkí členovia *Rodiny* provokovaní prebiehajúcim konfliktom a na výzvu Kolakoviča fakticky vstúpili do odboja, hoci väčšina členov obmedzila svoje aktivity na pomoc blížnemu. Vyššie sme už naznačili, že napriek zásadnej protirečivosti odbojových aktivít niektorých členov *Rodiny* v konečnom dôsledku sa tieto realizovali v intenciách protikomunistických zámerov *Rodiny*. Z tohto pohľadu je pochopiteľné, prečo Kolakovič a *Rodina* protipovstalecké aktivity svojich členov v *Hláskach* a neskôr v STO J. Vicena a Dr. Štefana Chalmovského striktné neodmietali. Považovali ich však za nepotrebné, keďže vzhľadom na priebeh vojny nemohli nič zachrániť, zato však mohli skompromitovať ľudí pre povojnové obdobie. Z tohto dôvodu *Rodina* ako celok sa neusilovala o spoluprácu s *Hláskami*. Väčšina členov *Rodiny* vedela o existencii *Hlások*. Naproti tomu z *Hlások o Rodine* vedelo len niekoľko osôb.

Nová situácia sa vytvorila po skončení vojny. Zásadné rozdiely v otázke spôsobu a metód vedenia odboja, ako i v jeho zameraní, začali pôsobiť proti sebe, a tak znižovali účinnosť protikomunistického úsilia *Rodiny*. Najmä Chalmovského oživovanie skompromitovanej HSLS a zameranie odboja proti Československej republike a Sovietskemu zväzu s cieľom obnoviť slovenskú štátnosť, keďže nerozlišovali medzi komunistami a členmi Demokratickej strany a útočili proti všetkým Slovákom, ktorí sa po vojne zapojili do politického a verejného života,³⁶ vážne komplikovalo úsilie *Rodiny* o vytvorenie tretej politickej strany, ktorá by legálne vyjadrovala záujmy katolícky orientovaných Slovákov. Napriek tejto skutočnosti, aj keď *Rodina* aktivity Chalmovského odmietala, neurobila nič pre zastavenie tejto činnosti, nevylúčila ho zo svojich radov, len nebol prizývaný na schôdzky *Rodiny*. Naopak, potom ako bol Chalmovský zatknutý a spolu s ním ďalšie osoby, postarala sa, aby súdom vymeraný trest, napriek pretrvávaniu brannej pohotovosti štátu, bol čo najmiernejší. Vyšetrovanie totiž viedol člen *Rodiny* Dr. J. Šrámek.³⁷ S pomocou *Rodiny* sa Chalmovskému následne podarilo utiecť z pracovného tábora v Ústí nad Oravou a do zahraničia.³⁸ Rovnaký prístup uplatňovala *Rodina* aj k J. Vicenovi. Najprv ho informovala, že je hľadaný ŠtB v súvislosti s *prípadosom Chalmovský* a následne mu zabezpečila úkryt v obci Včeláry v okrese Modrý Kameň. Tu sa ukrýval na hospodárstve istého Sýkoru, člena *Rodiny*, pod menom Jozef Krajčo až do 9. mája 1946, kedy emigroval do zahraničia.³⁹

³⁶ A MV SR v Levoči, f. A17. *Ilegálna činnosť na Slovensku v rokoch 1938 – 1947*.

³⁷ Nie je vylúčené, že Chalmovského vyšetroval aj ďalší člen *Rodiny* Dr. Chmelo. Rovnako však mohlo dôjsť aj k zámene týchto osôb v postupne realizovaných výpovediach J. Vicena. A MV SR v Levoči, f. 59-1-3. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 2. júla 1957*, s. 4.

³⁸ A MV SR v Levoči, f. 509-1-3. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 1. júna 1957*, s. 6.

³⁹ A MV SR v Levoči, f. 509-1-3. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 2. júla 1957*, s. 1.

Nepochybne STO a *Rodina* predstavovali dva na sebe nezávislé subjekty odboja, mali odlišný pôvod svojho vzniku, avšak svojím politickým zameraním si boli veľmi blízke. Líšili sa najmä odlišným spôsobom vedenia odboja. Ak poslaním STO bola najmä spravodajská a politická činnosť sústredená na protičeskú a protikomunistickú propagandu (s tým účelom boli na území Slovenska vytvorené sklady papiera a rozmnožovacie stroje), to znamená výlučne ilegálna činnosť, tak diapazón aktivít *Rodiny* bol podstatne širší. Rovnako fungovala v hlbokoj ilegalite, súčasne však predpokladala realizovať svoje zámery prevažne legálnymi prostriedkami, a to v rozmeroch ktoré demokratický priestor povojnového režimu umožňoval. Jednotliví členovia *Rodiny*, až na členov najvyšších buniek organizačnej štruktúry *Rodiny*, mohli ako súkromné osoby aktívne vstupovať do verejného a politického života s cieľom tento v čo najširšom rozsahu ovplyvňovať v intenciách zámierov *Rodiny*. Keďže však väčšina členov *Rodiny* vrátane Kolakoviča sa domnievala, že na zastavenie komunistov nebudú postačovať len legálne akcie, pripúšťala sa možnosť pôsobiť aj neverejne, t. j. ilegálne.⁴⁰ Tým je vysvetliteľné, prečo *Rodina* tolerovala ilegálne aktivity Chalmovského a Vicena, nevyklúčila ich zo svojich radov, ale prijala opatrenia, ktoré mali minimalizovať riziko kompromitácie *Rodiny* v prípade ich odhalenia. Súčasne využívala svoje kontakty na STO, aby činnosť tejto organizácie neprotirečila bezprostredným záujmom *Rodiny*. Zvažovala sa i otázka aktuálnosti oživovania STO, keďže *Rodina* získala informácie prostredníctvom bývalého poslanca Balka, že bývalá slovenská vláda je v zahraničí vo väzení. Zrejme pod vplyvom tejto skutočnosti, ktorú si *Rodina* preverila,⁴¹ no najmä na pranie *Rodiny*, sa J. Vicen nestal členom Chalmovského *Bielej gardy* a svoju ďalšiu protikomunistickú činnosť, až kým neemigroval, realizoval takmer výlučne v intenciách *Rodiny*.⁴²

⁴⁰ Tento smer presadzoval Kolakovič, Dr. Vaško, Sabo, Fronc, Sýkora, Dr. Šrámek, Dr. Šesták, ale i ďalší vrátane J. Vicena. Menšia časť *Rodiny* požadovala venovať sa výlučne náboženským otázkam, a to pokiaľ možno verejne. Svoj postoj zdôvodňovala tým, že čím viac bude presvedčených katolíkov, tým viac sa to musí odraziť aj v politickom živote, a to bez toho, že by *Rodina* do politiky zasahovala sama. Názor tejto skupiny presadzovali zvlášť prof. Pecíková, Dr. Krčméry, Jukl, Neuwirth, Štercula, Puobiš, Dr. Chmelo a ďalší. A MV SR v Levoči, f. 509-1-3. *Protokol o výpovedi s J. Vicenom z 25. júna 1957*, s. 4.

⁴¹ Za účelom preverenia tejto informácie bol do Nemecka v októbri 1945 vyslaný J. Vicen. Podrobnejšie pozri VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*, s. 34.

⁴² Táto výpoveď Vicena je však v rozpore s výsledkami šetrenia v prípade Chalmovský. Počas zatýkacej akcie Chalmovského a jeho skupiny v novembri 1948 (Chalmovský označil Vicena a Kolakoviča za svojich najbližších spolupracovníkov) bol vo Vicenovom pražskom byte nájdený plný kufor ilegálnych tlačív, ako i spravodajské smernice pre ilegálnu činnosť HG a HSLŠ. A MV SR v Levoči, f. A7, inv. j. 18. *Sekretariát námestníka MV...*, s. 27.

Banderovci na Slovensku (1945 – 1946): K problematike činnosti a propagačných antikomunistických aktivít oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády

Michal Šmigol

Činnosť tzv. banderovcov (príslušníkov Ukrajinskej povstaleckej armády) a ich aktivity na Slovensku v prvých rokoch po 2. svetovej vojne je možné označiť za kontroverznú problematiku (aj) novodobých slovenských dejín.¹ V dobe totalitného komunistického režimu ich pôsobenie a činnosť bola prezentovaná jednoznačne jednostranne, teda v súlade s potrebami vládnuceho režimu. Ako ináč, veď išlo o ozbrojené skupiny prenikajúce zo zahraničia, činnosť ktorých bola výrazne antisovietska a antikomunistická. Z toho bol neskôr vytvorený obraz „vonkajšieho triedneho nepriateľa“ – v duchu typickej totalitnej myšlienky tak potrebnej na zdôvodnenie istých krokov v procese nastolenia (nielen) komunistického diktátu. Umelo sa vytvárala podoba „krvilačných skupín“, terorizujúcich civilné slovenské obyvateľstvo, lupičov, kriminálnych elementov a vrahov – teda sa formovali základné kontúry „banderovskej legendy“, ktorú KSS dokázala propagandisticky využiť a zneužiť v procese boja o prevzatie moci v štáte a bola živená aj v ďalších rokoch jej spoločenskej nadvlády v podobe propagandistických pamfletov, vo vecnej a umeleckej literatúre, ba aj vo filmovej tvorbe.² Uvedený obraz prevládala na Slovensku bezmála 60 rokov od doby, kedy sa uvedené udalosti udiali a v podstate je rovnako prezentovaný aj v súčasnosti. Čo však je na tom pravdy, a či sú vyššie naznačené skutočnosti ohľadom pôsobenia banderovcov

¹ Štúdia je výstupom z grantových úloh VEGA č. 2/4183/24 „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou“ a č. 1/2226/05 „Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v rokoch 1945 – 1947“.

² Máme tým na mysli predovšetkým práce: SLAVÍK, V.: *Pravá tvár banderovcov. Akcia B proti civilnej sieti*. Praha 1949; KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*. Praha 1965; BILÍNSKI, W.: *Boj*. Praha 1958; GERHARD, J.: *Požáry v Karpatech*. Praha 1962; RÜCKMANN, Kurt: *Heslo smrti*. Bratislava 1965; WALACH, S.: *Akcie proti banditom*. Bratislava 1971; JARNICKI, W.: *Spálená země*. Praha 1972; MYSLÍNSKI, S.: *Ve stínu trojzubce*. Praha 1973; SMIRNOV, V.: *Neklidné září*. Praha 1974; NETOLIČKA, J.: *Čas mlhavých nocí*. Praha 1978. Taktiež množstvo článkov publikovaných v partizánskom časopise „Bojovník“ autormi ako P. Šimunič, Š. Maurery, D. Bařina, J. Hrubovčák, M. Hronec, A. Pleva atď. Bližšie pozri KMEŤ, M.: *Vecná a umelecká literatúra o problematike Ukrajinskej povstaleckej armády v Československu pred rokom 1990*. In: *Acta historica Neosoliensia*, 8/2005. Banská Bystrica 2005, s. 163 – 176.

pravdivé? Skutočne to boli teroristi, lupiči a vrahovia? Nepriateľský, cudzí element, šíriaci hrôzu, strach a nepravdivú propagandu na Slovensku? Práve na tieto a iné otázky sa pokúsime odpovedať v ďalších riadkoch a zmapovať celkovú činnosť, pôsobenie a najmä propagandu banderovských oddielov na Slovensku v rokoch 1945 – 1946 z hľadiska súčasných výskumov i bádání a v konfrontácii s doterajšími (vo väčšine prednovembrovými) poznatkami a interpretáciami (často veľmi neobjektívnymi, založenými na polopravdách, dohadoch a bez poznania širších historických súvislostí a stavu rozpracovania problematiky v susedných krajinách).³

* * * * *

Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) vznikla v dobe 2. svetovej vojny na území Ukrajiny (na podnet banderovskej frakcie Organizácie ukrajinských nacionalistov – OUN) a reálne predstavovala tretiu vojenskú silu medzi nastupujúcou sovietskou Červenou armádou (ČA) a okupačnou hitlerovskou armádou. Bola to revolučná armáda, poslaním ktorej bol boj proti okupujúcemu vojsku (či už nemeckému alebo sovietskemu) za účelom vyhlásenia vlastnej štátnosti, aj keď tento boj nezodpovedal reálnym silám, možnostiam i geopolitickým podmienkam.⁴

Táto partizánska armáda pokračovala vo svojich akciách aj po ukončení vojny, ale čiastočne zmenila svoje poslanie. Vedenie OUN predpokladalo, že čoskoro dôjde k politickej roztržke medzi hlavnými členmi antihitlerovskej koalície a vypukne ďalší vojenský konflikt medzi USA/Britániou a Sovietskym zväzom, ktorý dopomôže k nezávislosti Ukrajiny. UPA, ktorá bola vojenskou zložkou, respektíve armádou OUN, mala preto pretrvávajúť a aj naďalej viesť gerilovú vojnu proti sovietskemu zriadeniu na

³ Za prvú vedeckú prácu, ktorá sa (okrem iného) venovala aj problematike pôsobenia banderovcov na Slovensku, je možné považovať prácu V. Humla (HUML, V.: *Slovensko pred rozhodnutím*. Praha 1972, s. 161 – 180). Koncom 80. – začiatkom 90. rokov 20. storočia sa objavili práce B. Chňoupeka a J. Fialu, budované na pramennej základni (hoci B. Chňoupek zdroje, z ktorých čerpal, neuvádza), ale bez využitia dostupných zdrojov a poznatkov zo zahraničia. Narábali s informáciami dobových československých dokumentov – takpovediac izolovane od dôležitých poľských a ukrajinských prameňov i publikovanej literatúry a v duchu predchádzajúcich komunistických interpretácií (CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*. Bratislava 1989; FIALA, Jan: *Zpráva o Akci B*. Praha 1994). Zmena nastala až publikáciou J. Rodáka, využívajúceho a konfrontujúceho poznatky zo zahraničnými publikáciami (RODÁK, Jozef: *Vpád banderovcov na východné Slovensko a ich ďalšia činnosť na území našej republiky*. In: *Historica Carpatica*, č. 31-32, 2001, s. 109 – 126). Pokus o diametrálne odlišné (ako dovtedajšie) hodnotenie banderovského hnutia podal v neskorších rokoch – MLYNÁRIK, Ján: *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve*. Praha 2005.

⁴ Bližšie pozri: SYRNÝ, M.: *Za svobodnou Ukrajinu. Banderovci na území Československa*. In: *Dějiny a současnost*, č. 11, 2006, s. 14 – 17; SYRNÝ, M.: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945-1947. In: *Acta historica Neosoliensia*, 8/2005. Banská Bystrica 2005, s. 150 – 162; ŠMIGEL, M.: *Ukrajinský nacionalizmus medzi bolševizmom a nacizmom*. In: *Totalitarismus II: Zkušenost Střední a Východní Evropy*. [Eds.:] I. T. Budil, T. Ziková. Praha 2006, s. 119 – 130.

etnických územiach Ukrajiny. Za tejto situácie politické zázemie UPA vyzývalo sovietske zväzové republiky a tiež krajiny strednej a južnej Európy k spoločnému boju proti bolševizmu prenikajúcemu do tohto priestoru v povojnových rokoch, a to v tzv. „*fronte podrobených a ohrozených národov*“. Podľa novej koncepcie OUN – „K frontu podrobených národov ZSSR pripojuje sa nový front ohrozených národov strednej a južnej Európy, ktoré boli „oslobodené“ Červenou armádou spod nemeckej okupácie. Pred týmito národmi v celej dôležitosti stojí otázka revolučnej obrany proti snahám Stalina pripojiť ich k ZSSR. Zo spojenia týchto dvoch frontov sa vytvorí blok podrobených a ohrozených národov, čo v dôsledku svojich revolučných úsilí povedie k zrúteniu zväzovej väznice národov a nastoleniu slobodného života na zrucaninách stalinskej tyranie. Podrobené a ohrozené národy a ich oslobodenecko-revolučná vojna je jedným z najdôležitejších elementov dnešnej situácie. Zajtra a v budúcnosti ich význam bude stúpať, aby konečne svetový systém pretvorili vo svoj prospech“.⁵

Podľa OUN národy strednej a východnej Európy, ktoré sa ocitli v „*bolševickom jarme ZSSR*“, sa mali stať strategickými partnermi v boji ukrajinských povstalcov za obnovenie ukrajinskej štátnosti. Práve v spojení s oslobodeneckými hnutiami týchto národov mal byť zničený existujúci bolševický „imperialistický stav“ a vybudovaný nový medzinárodno-právny systém opierajúci sa o princíp národného sebauznanania.

Preto v procese boja proti sovietskemu systému v regióne sa vedenie OUN-UPA uchyľuje k taktike tzv. rejdov (propagačných ťažení), keď na územia susedných štátov vysiela špeciálne pripravené oddiely UPA, ktoré na spôsob rejdov mali organizovať medzi miestnym obyvateľstvom rôzne formy politicko-propagačnej práce.⁶ Ako uviedol jeden z popredných ideológov ukrajinského osloboditeľského hnutia Osyp Djakiv – „Hornovyj“: „Touto cestou UPA informuje o oslobodeneckom boji ukrajinského národa a o živote v ZSSR (*hlavne tie národy, ktoré ešte nezažili krutosť bolševického režimu*), aktivizuje revolučné protibolševické sily týchto národov a stupňuje protibolševické nálady národných mäs, vytvára praktické predpoklady pre konkrétnu spoluprácu týchto národov v jednotnom protibolševickom fronte.“⁷

Praktickými krokmi na ceste realizácie uvedeného cieľa boli v priebehu rokov 1945 – 1950 uskutočnené rejdy ukrajinských povstaleckých oddielov bieloruskými, poľskými, rumunskými a československými územiami.

⁵ Vojenský historický archív (VHA) Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 78, inv. č. 371. *Deklarácia vedenia OUN po ukončení druhej svetovej vojny v Európe (odpis)*.

⁶ SZCZEŚNIAK, A. – SZOTA, W.: *Droga do nikad. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa 1973, s. 320

⁷ VJATROVYČ, V.: *Rejd ukrajins'kych povstanciv u Prybaltyku*. In: Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch. Zošyt № 1. Eviv 2003, s. 144.

Slovensko, respektíve jeho východná časť susediaca s juhovýchodným Poľskom a západnou Ukrajinou, kde v prvých povojnových rokoch pôsobila UPA najaktívnejšie, sa prirodzene dostávala do zorného uhľa OUN v rámci novej antisovietskej koncepcie aktívnej rezistencie. Vojskí analytici UPA, analyzujúci vnútropolitickú situáciu v Československu, ohľadom Slovenska predvídali mocenský zápas komunistov s Demokratickou stranou. V procese snáh o soviétizáciu krajiny konštatovali nasledujúce: „Československo je naďalej vysunutým bolševickým „forpostom“ na západ, bolševici, vzhľadom na ostražitosť Západu, uskutočňujú v krajine obmedzenú „revolúciu“, ktorá skutočne neprerastá do takých foriem ako v Rumunsku či Bulharsku. Kým v Rumunsku alebo v Bulharsku bolševické Rusko vystupuje ako zverský a nahý imperialista, tak v Československu sa tvári akoby sa bolševizácia uskutočňovala z iniciatívy samého československého národa...“⁸ V tejto situácii OUN-UPA pokladalo za potrebné organizovať do krajiny rejd, a to ako z politických, tak aj z vojensko-strategických záujmov. Ako uviedol M. Kmeť: „Vedenie [ukrajinského] odboja malo záujem o šírenie svojich názorov, predstáv a programu i v susednom štáte, do ktorého presahovalo ukrajinské etnické osídlenie, a zároveň sa ukazovala reálna potreba strategického zázemia nielen z logistických dôvodov, ale najmä kvôli získavaniu spojencov a sympatizantov.“⁹ Bezpochyby hlavným dôvodom akcií UPA na území Slovenska v rokoch 1945 – 1946 bola prieskumná činnosť, propagácia vlastného hnutia i objasňovanie jeho cieľov, a predovšetkým, aktívna antisovietska i antikomunistická propaganda.¹⁰

* * * * *

Prípravou slovenského rejdov boli vedením OUN poverení Vasyl Halasa – pseudonym „Orlan“, zástupca vedúceho Zakerzonského kraja¹¹ a krajský referent propagandy OUN, a veliteľ 24. taktickej skupiny (TS) UPA „Makivka“

⁸ VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny*. Toronto-Eviv 2001, s. 62.

⁹ KMEŤ, M.: *Vecná a umelecká literatúra o problematike Ukrajinskej povstaleckej armády v Československu pred rokom 1990*, s. 163.

¹⁰ Tieto vyššie uvedené skutočnosti doposiaľ v hodnotení priekov, respektíve propagačných ťažení (rejdv) banderovských sotní na územie Slovenska v prvých rokoch po 2. svetovej vojne neboli brané do úvahy. Na porovnanie, prvý rejd oddielov UPA na územie Slovenska v roku 1945 bol v doterajšej interpretácii uvádzaný približne v nasledujúcom duchu: „Prvý tzv. propagačný rejd šiestich banderovských sotní sa uskutočnil v októbri a novembri 1945. (...) V dvadsiatich troch obciach mali banderovci prejavy k obyvateľstvu, v ňom štvli proti ZSSR a Čechom. Agitovali pre obnovenie samostatného slovenského štátu, zakazovali hlasovať vo voľbách za komunistov, proklamovali orientáciu republiky na západné mocnosti a tvrdili, že veľká Ukrajina, za ktorú bojujú, sa bude rozprestierať od Popradu ďaleko na východ. Sotne nielen rozdávali štvavé letáky a maľovali na stenách domov heslá, ale snažili sa aj získavať spolupracovníkov i spojenie a v obciach drancovali.“ Citované podľa KAUCKÝ, F. – VANDÚREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 39. Porovnaj KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska. Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava 1999, s. 309.

¹¹ Zakerzonie, Zakerzonský kraj – oblasť za Curzonovou líniou (z ukrajinského pohľadu) obývaná ukrajinským a rusínskym (lemkovským) obyvateľstvom v juhovýchodnom Poľsku.

Jaroslav-Dmytro Vitovs'kyj – „Andrijenko“, ktorý bol zároveň menovaný za veliteľa slovenského rejdu. Od júla 1945 na území ukrajinskej Haliče (v okolí Sambora) začal prebiehať špeciálny výcvik a politické školenia príslušníkov UPA, ktorí boli určení na vniknutie na územie východného Slovenska. Bolo rozhodnuté, že prvého rejdu na Slovensko sa zúčastnia vojenské jednotky z TS UPA „Čierny Les“ kuriňa (práporu) „Podkarpatského“ v zložení: sotňa (rota) „Zmiji“ (veliteľ Mykola Korž – „Sokil“), sotňa „Zavediji“ (veliteľ „Burja“ – priezvisko neznáme) a sotňa „Bulava“ pod velením Volodymyra Hoška – „Myrona“ z TS UPA „Makivka“.

Začiatkom augusta 1945 boli precvičené a preškolené oddiely UPA presunuté do lesov v okolí obce Lopinka na Lemkovine v juhovýchodnom Poľsku, kde dostali posledné inštrukcie, boli dozásobované zbraňami, muníciou i propagačným materiálom a, po absolvovaní krátkeho oddychu, 22. augusta 1945 prešli na územie Slovenska. Uvedeného dňa poľsko-slovenskú hranicu prekročili tri zosilnené sotne – vcelku okolo 500 vojakov UPA a príslušníkov civilnej siete OUN.¹²

V severovýchodných okresoch Slovenska sa pohybovali takmer celkom otvorene. V snahe zasiahnuť čo najväčšie územie sa banderovci rozdelili a v malých skupinách sa pohybovali najprv v okresoch Medzilaborce, Stropkov a Giraltove, kde navštevovali jednotlivé obce. Neskôr svoju činnosť rozšírili aj do ďalších okresov východného Slovenska.

Postupovali spravidla podľa rovnakého scenára. Do obce (predtým obkľúčenej a zaistenej ozbrojenými hliadkami) vstupovali navečer. Ešte pred stretnutím s obyvateľmi vysielal veliteľ sotne miestneho občana za náčelníkom stanice Národnej bezpečnosti (ak sa taká nachádzala v obci) s odkazom, že UPA nemieni použiť násilie, a to isté očakáva aj z druhej strany. Následne navštívil veliteľ oddielu v sprievode troch alebo štyroch mužov stanicu Národnej bezpečnosti (NB), kde sa zaviazal, že príslušníci oddielu nebudú používať násilie a majú prísny zákaz lúpenia a obťažovania miestneho obyvateľstva. Pri tejto príležitosti vykonali na stanici NB aj propagačnú prednášku, kde ozrejmili svoje ciele a dôvody, pre ktoré bojujú. Krátko pred súmrakom, keď sa ľudia vracali z poľnohospodárskych prác, bolo v obci vyhlásené alebo vybubnované verejné zhromaždenie, na ktorom politický pracovník propagoval činnosť UPA. Ostatní príslušníci oddielu chodili po domoch a uskutočňovali individuálne besedy. Zároveň hľadali ubytovanie s možnosťou prípravy vareného jedla. Osobitné postavenie malo v dedine stretnutie s miestnou inteligenciou (farár, učiteľ, obvodný notár). V neskorých nočných alebo ranných hodinách banderovci obec opúšťali a po rýchlom presune navštevovali ďalšie (často aj vzdialené) obce, čím u obyvateľstva

¹² VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Čechoslovaččyny*, s. 63 – 64.

vzbudzovali dojem obrovského počtu partizánov pohybujuúcich sa v regióne.¹³ Ich počet sa československými bezpečnostnými zložkami, armádou aj miestnym obyvateľstvom odhadoval na 1200 až 2000 príslušníkov, hoci niektoré správy počet banderovcov odhadovali aj na 5 až 6 tisíc príslušníkov.¹⁴

Domáce slovenské a rusínske obyvateľstvo vpádom ozbrojených skupín do ich obcí a okresov bolo zákonite vystrašené. Okrem slovenských zdrojov tomu nasvedčujú aj hlásenia samotných banderovcov z uskutočneného rejdú.¹⁵ Podobne vystrašené a zároveň prekvapené a nepripravené zostali aj bezpečnostné zložky v regióne, ako aj málopočetné armádne vojenské oddiely sústredené v oblasti.¹⁶

Miestne stanice NB a Finančnej stráže (FS), strážiace hranice hlavne proti pašeráctvu, boli proti oddielom UPA jednoducho bezvládne. Jediná možná sila, ktorá mohla ich aktivity zastaviť – československá armáda, zápasila s povojnovými personálnymi a materiálnymi nedostatkami.¹⁷ Na severovýchodnom Slovensku československá armáda mala rozmiestnený len

¹³ Vojenský historický archiv (VHA) Praha, f. 302-142-6. *Komisia pre vyšetrovanie banderovských tlúp na území ČSR. Banská Bystrica, 27. 11. 1947.*

¹⁴ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 288 – 289. Podobne V. Huml vo svojej práci uviedol, že „celkový stav [banderovcov] k 18. augustu 1945 bol viac ako 6000 mužov“. HUML, V.: *Slovensko pred rozhodnutím*, s. 162.

¹⁵ Napríklad pri vstupe do obce Suchá v okrese Svidník 23. augusta 1945: „Prvá do dediny vošla jazdecká rozcvička v počte 29 ľudí. Za nimi sa pomaly posúvali strelci. Obyvateľstvo dediny nevedelo kam ísť a čo robiť. Do ich obce vošlo akési vojsko v rôznych uniformách, rôzne ozbrojené a nič im nerobí, len sa rozchádza po domoch. Obec obsadená, nikto z nej nevyjde, nikoho nevy pustia, a preto obyvateľov pochytil veľký strach. (...) Povstalci postupne začali sa rozprávať s roľníkmi, povedali im o sebe a upokojovali ich, že sa nemajú báť.“ (VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terennými Českoslovaččiny*, s. 67). Podľa informácií, ktoré jej príslušníci poskytli miestnym obyvateľom, bojovala skupina proti vojakom 4. ukrajinského frontu. Podľa hlásenia pri svojom vystupovaní v obci dodržiavali príslušníci UPA prísnu disciplínu a počas nočného pobytu v obci sa správali k obyvateľstvu slušne a nedopustili sa žiadnych násilností. Pri kontakte s obyvateľmi sa okrem slušného vystupovania snažili vysvetliť aj svoj hlavný cieľ, ktorým bol podľa ich výpovede: „Boj proti Červenej armáde a proti komunizmu. Odmietajú kolchozy a ich jediným cieľom je samostatná Ukrajina. Čakajú až príde čas a nastane vojna medzi Amerikou a Ruskom. Poznajú všetky pomery na Slovensku a chcú nadviazať styk s československou armádou.“ (VHA Praha, f. OŠB a OVNB Svidník 1945 – 1948, č. 307-97-10, č. 58/1945. *Zvláštne udalosti z československo-poľského pohraničia. Svidník, 25. 8. 1945*). Aby upokojili miestne rusínske a slovenské obyvateľstvo, vysvetľovali, že sú partizáni a bojujú za oslobodenie Ukrajiny, tak ako slovenskí partizáni bojovali za oslobodenie Československa. CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 288.

¹⁶ Ako uviedol B. Chňoupek: „Pestrá zmes správ, ktorá prichádzala o prvom vpáde banderovcov, bola nepresná, protichodná, raz zveličená, inokedy zámerne zľahčovaná, neraz celkom zmätená. (...) Slovom, situácia neprehľadná, správy rozporné. Isté bolo iba to, že dobre vyzbrojené bandy prenikali hlboko do nášho územia a slabé bezpečnostné orgány a finančná stráž boli proti nim bezmocné.“ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 285 – 286.

¹⁷ Totiž rozmiestnenie Československej armády v roku 1945 zodpovedalo potrebe zaistenia západných a južných úsekov hraníc, odkiaľ bolo predpokladané eventuálne ohrozenie štátu. V dobe, kedy sa organizácia armády tvorila, nebolo o UPA nič známe a ohrozenie z juhovýchodného Poľska sa nepredpokladalo.

menší strážny oddiel, a tak proti relatívne početným jednotkám UPA, nesmierne pohyblivým a skúseným, majstrovsky využívajúcich lesnatý a horský terén severovýchodného Slovenska a využívajúcim ostatné prednosti partizánskeho boja, stál na začiatku slabý kombinovaný prápor „Samo“ v počte 120 vojakov a dôstojníkov, ktorý z vlastnej iniciatívy 26. augusta 1945 vytvorilo velenie 10. pešej divízie.¹⁸ Až začiatkom septembra 1945 na rozkaz ministra národnej obrany odoslalo Veliteľstvo 4. vojenskej oblasti na východné Slovensko tri prápory pechoty a prieskumnú čatu, neskôr posilnené o dve rotý samopalníkov z Moravy.¹⁹ Zároveň na začiatku septembra 1945 bola dohodnutá spolupráca so sovietskymi pohraničnými jednotkami, na základe čoho bol 4. septembra 1945 do Kapušian premiestnený motorizovaný pluk ČA, ktorý sa mal zapojiť do akcie proti UPA na slovenskom území v okolí Prešova.²⁰

Podľa poľského historika G. Motyku, zapojenie sovietskej jednotky do bojov s banderovcami nebolo až také jednoduché. Správy o prieniku jednotiek UPA na Slovensko vzbudili znepokojenie samého Lavrentija Beriju. Na Slovensko bol zo ZSSR vyslaný jeden motorizovaný pluk zo 4. obrnenej armády a zároveň zvláštny špeciálny oddiel z 9. gardovej armády.²¹ Nervózna reakcia Sovietov pramenila z neznalosti zámerov a síl ukrajinských partizánov. Dokonca nevylučovali, že ide o pokus oddielov UPA prejsť sa do Zakarpatska. V doterajších rozpracovaniach problematiky však nebolo uvádzané, že do oblasti pôsobenia rejdúcich banderovcov bola dopravená aj špeciálna skupina funkcionárov sovietskeho NKVD (!).²² Je veľmi zaujímavé, že o činnosti sovietskeho vojenského oddielu a agentov NKVD (v procese zneškodňovania banderovských skupín) československé dobové dokumenty až záhadne mlčia.

Medzitým na svojom pochode východným Slovenskom ukrajinskí povstalci prešli okresmi Stropkov, Giraltovce, Prešov, Sabinov, Bardejov, Snina, Medzilaborce a Humenné. Vo všetkých obciach, ktoré navštívili, zvolali miestne obyvateľstvo, usporiadali diskusné večery, na ktorých vysvetľovali

¹⁸ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 60 – 61. Ako konštatuje B. Chňoupek: „Každému, kto bol vojak, ale aj nevojak musí byť jasné, ako to bolo s pomerom síl. Stovky po zuby ozbrojených zabijakov odhodlaných na všetko, banditov, ktorí prešli frontovým ohňom v esesáckych divíziách, v diverzných oddieloch, v teroristických rojoch – a proti nim pozbieraný húfík záložníkov a nováčikov zo strážnych rôt poloprázdných kasární, jednotka bez akékoľvek bojovej hodnoty, ktorá mohla najviac ak hliadkovať na cestách medzi okresmi, nie však bojovať s banderovcami.“ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 284 – 285.

¹⁹ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 240.

²⁰ VHA Praha, f. Správy Veliteľstva 4. oblasti 1945 – 1948, č. 307-97-25, č. 3808/1945. *Banderovské tlupy – situačná správa*. Bratislava, 26. 9. 1945.

²¹ V. Huml ho nazýva „prepadovým oddielom sovietskej armády“. HUML, V.: *Slovensko před rozhodnutím*, s. 163.

²² MOTYKA, G.: *Ukrajniška partyzantka 1942 – 1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa 2006, s. 592.

svoje poslanie, uskutočňovali dokonca aj koncerty a tanečné zábavy.²³ Okrem toho rozdávali vopred pripravený propagačný materiál (v slovenskom jazyku) a snažili sa o získanie sympatizantov medzi obyvateľstvom.²⁴ Bezpochyby, antisovietska a antikomunistická propaganda banderovcov musela vystrašiť členov obecných organizácií KSS na východnom Slovensku, ale k násilnostiam voči nim sa v uvedenom období nedopustili.²⁵

Po uskutočnení vojenských príprav 11. septembra 1945 bola československou armádou začatá vojenská operácia na vyčistenie priestoru severovýchodného Slovenska od jednotiek UPA. Ako uviedol J. Fiala: „Sústredenie väčších síl stačilo. Banderovci takmer bez odporu opustili československé územie.“ S týmto tvrdením sa však nedá súhlasiť.²⁶ Totiž začiatkom septembra dve z troch rejdujúcich sotní (vrátane veliteľa akcie „Andrijenka“) územie Slovenska opustili,²⁷ sústredené vojenské sily prakticky mohli bojovať už len proti tretej sotni pod velením V. Hoška – „Myrona“ v počte okolo 70 osôb. Ale aj tá odišla na územie Lemkoviny 24. septembra 1945 bez toho, aby bola československým vojskom nejako zvlášť prenasledovaná.²⁸

²³ VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Čechoslovaččyny*, s. 71.

²⁴ MIČKO, P.: *Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946*. In: *Annales historici Presovienses*, 6/2006. Prešov 2006, s. 201.

²⁵ Napríklad, pri stretnutí s komunistom Andrejom Masčákom v obci Klokočov sa ho banderovci opýtali, v akej strane je organizovaný. „Keď im odpovedal, že ako robotník v komunistickej, povedali mu, že keď v tej strane ostane, nič mu nezostane. Inak mu neublížili“ (CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 288). Avšak existuje jeden veľmi diskutabilný prípad, ktorý sa odohral 30. augusta 1945 v katastri obce Jakušovce v okrese Stropkov, kde bola nájdená mŕtvola Michala Padomu, tajomníka KSS z obce Breznica. Je zaujímavé, že dobové dokumenty jeho vraždy nespájajú priamo s banderovcami (Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. PV – bezp., k. 483, č. 109/1945. *Hlásenia HVNB z J. a 5. 9. 1945*), napriek tomu niektorí autori, odvolávajú sa na výpoveď istého Jána Škrepčáča z Kolbovic, túto vraždu pripisujú príslušníkom UPA (CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 281 – 283; FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 60). Nie je možné túto informáciu vylúčiť, ale rovnako ani potvrdiť.

²⁶ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 61. Skôr to vyzeralo tak, že obidve strany sa navzájom bojovému stretu úspešne vyhýbali. Dokonca existuje aj záznam o snahách udržanie pokojnej situácie bez vojenských stretov. Svedčí o tom udalosť z 8. septembra 1945, keď bola v noci o 22.30 hod. zajatá skupina piatich vojakov. Vojenská hliadka však bola po niekoľkých hodinách príslušníkmi UPA prepustená (VHA Praha, f. Správy Veliteľstva 4. oblasti 1945 – 1948, č. 307-97-25, č. 3808/1945. *Banderovské tlupy – situačná správa*. Bratislava, 26. 9. 1945). Fialovi oponuje aj B. Chňoupek. Uvádza: „Naše výsledky boli vlastne nijaké. Banditi sa vždy akoby prepadli do zeme. A náš zásah sa rovnal úderu do vody. (...) Bolo jasné, že banderovci sa nám vyhýbajú, zjavujú sa ako blesk, ešte rýchlejšie miznú, a kým my po hlásení, že ich kdesi zbadali, dorazíme na miesto, niet už po nich ani chýry ani slychu.“ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 291.

²⁷ Dňa 28. augusta 1945 veliteľ rejdu „Andrijenko“ dostal depešu z Ukrajiny, na základe ktorej rozdelil rejdujúci oddiel na tri časti. Prvá na čele s ním samým odišla cez Zakarpatsko do Haliče. Druhá pod velením „Pruta“ sa 10. septembra 1945 vrátila na Zakerzonie. Tretia ostala pokračovať v akcii. VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Čechoslovaččyny*, s. 69.

²⁸ Po ceste do Poľska v obci Palota, ktorú v noci z 21. na 22. septembra 1945 jednotka obsadila, príslušníci UPA zisťovali u miestneho obyvateľstva skutočnosti ohľadom krádeží, ktoré tu boli vykonané v predchádzajúci deň v mene banderovcov (VHA Praha, f. OŠB a OVNB Medzilaborce 1945 – 1948, č. 307-97-3, č. 62-3/1945. *Banderovci – objavenie sa*. Medzilaborce, 22. 9. 1945). Ďalej, 22. septembra

Odchodom sotne „Myrona“ koncom septembra na územie Poľska sa prvý rejd UPA na územie Slovenska skončil. Pre UPA bol v celku úspešný – pôvodné politické poslanie splnil. Rovnako bol aj vojensky úspešný. Ved' medzi obidvoma armádami nedošlo počas prvého rejdu k vojenským stretom.²⁹ Podľa Hlavného oddelenia rozvedky pri Ministerstve národnej obrany ČSR, podľa ktorého príčinou chabého priebehu antibanderovských akcií bola „nedostatočná ochota orgánov NB, ich stanice podávali informáciu o protivníkovi s omeškaním a celú zodpovednosť prenechali na vojenské orgány“.³⁰ Ako uviedol B. Chňoupek, „situáciu sťažila okolnosť, že odrazu banderovcov nebolo. Akoby sa boli vyparili. Všetky stanice aj jednotky hlásili, že nezbadali nijaký pohyb. Nebojsovia zo štábov sa ponáhľali hrdo hlásiť, že sa nám podarilo vytisnúť nepriateľa za hranice územia nášho štátu. Keď som sa to dozvedel, s chuťou som odpľul. Veľmi dobre som vedel..., že naše operácie oplyvnili odchod banderovcov ako lanský sneh predlanskú zimu. Keby boli chceli zostať, boli by zostali“.³¹

1945 „zavítali“ do obce Pichne, kde sa časť banderovcov navečerala v miestnom hostinci. Za večeru riadne zaplatili československými peniazmi (Štátny archív (ŠA) Prešov – pobočka Humenné, f. Okresný národný výbor (ONV) Snina 1945 – 1949, k. 2, č. 305/1945. *Hlásenie stanice NB Papín*). Nasledovne v nočných hodinách dorazili do obce Papín, v ktorej obsadili stanicu NB. Na stanici oboznámili príslušníkov NB so svojím programom a bez prejavov násilností (dokonca príslušníkov NB ani neodzbrojili) odišli smerom na obec Nižná Jablonka (VHA Praha, f. OŠB a OVNB Snina 1945 – 1948, č. 307-97-6. *Stanica NB Papín, prepadnutie banderovcami*). Dňa 23. septembra 1945 okolo 50 banderovcov vo večerných hodinách navštívilo obec Telepovce (dnes Osadné) v okrese Snina, kde sa zúčastnili tanečnej zábavy. Podľa hlásenia miestnej stanice NB „traja z týchto mužov vošli do miestnosti a začali na prítomných občanov kričať, že aby sa nebáli, oni sú banderovci, ale nikomu neurobia nič, aby tancovali ďalej. Za týmto prišlo potom ešte asi desať ďalších ozbrojených mužov, ktorí rozprávali prítomným obyvateľom, že oni nič nechcú len zničiť komunizmus a kolchozy, oni sú demokrati, ich podporuje Amerika a Anglia. Pri zábave sa začali rozprávať s ľuďmi, ktorým hovorili, že peniaze a všetkého majú nadostač. V miestnosti, kde sa konala zábava, sa zabávali asi hodinu. Ako odtiaľ odchádzali, zobrali so sebou dvoch chlapcov, ktorí ich museli odprevadiť až na slovensko-poľskú hranicu. Na hranici dali chlapcom 130 Kčs a pustili ich domov“. ŠA Prešov – pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945 – 1949, k. 2, č. 305/1945. *Hlásenie stanice NB Telepovce*.

²⁹ Existujú síce záznamy, že 7. septembra 1945 došlo k zrážke pri Snine, kde udajní „banderovci“ ustúpili pred hliadkou NB a medzi obcami Hlinným a Červenickou, kde došlo k prestrelke ozbrojenej skupiny s vojenskou hliadkou (FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 61). Tieto údaje nie je možné považovať za relevantné, keďže v tomto období sa pohybovalo na severovýchode republiky množstvo ozbrojených ľudí aj skupín, a nie všetci (ako to bolo doteraz prezentované v literatúre k problematike) boli príslušníkmi UPA.

³⁰ VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenami Českoslovaččiny*, s. 71. Podobne na to upozorňuje anonymný dokument adresovaný HVNB, v ktorom sú uvedené nasledujúce skutočnosti: „Napríklad zo stanice NB Papín, kde banderovci boli a pokojne a priateľsky sa zabávali s členmi NB, ďalej zo stanice NB Telepovce, Ulič, Starina. Je vidieť, že bezpečnostné orgány tunajšieho okresu (okres Snina – pozn. M. Š.) nie sú banderovcom nebezpečné, ani banderovci pre nich. (...) V Telepovciach sa na zábave príslušníci veselo zabávali s banderovcami a banderovci dokonca tancovali. V Zboji finančná stráž namiesto toho, aby bojovala, s banderovcami diskutovala. A to isté financí v Runine...“. CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 297 – 298.

³¹ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 292.

J. Fiala síce hovorí, že v priebehu prvého rejdy „dochádzalo aj k obyčajným lúpežným prepadam a k rabovaniu, spojeným s násilím proti obyvateľstvu“, analýza dobových dokumentov to však vyvracia. Banderovci sa skutočne na území severovýchodného Slovenska chovali v priebehu rejdy disciplinovane a jediným protiargumentom v ich neprospech bolo získavanie potravín, ktoré si zabezpečovali na úkor obyvateľstva, ktoré samo trpelo na ich nedostatok. V niektorých prípadoch však za potraviny platili, na čo je aj dostatok dôkazov.

* * * * *

Koncom septembra 1945 sa situácia na východnom Slovensku akoby na čas upokojila. Oficiálny rejd UPA sa síce skončil, avšak už v októbri 1945 v severovýchodných slovenských okresoch začalo dochádzať ku množiacim sa deliktom kriminálneho charakteru, ktoré uskutočňovali neznáme ozbrojené skupiny a boli spojené s prepadávaním niektorých obcí v regióne. Takéto prepadové akcie boli zaznamenané predovšetkým v medzilaboreckom a najmä sninskom okrese. Prednovembrovou historiografiou boli automaticky pripisované na vrub banderovcov, hoci presné dôkazy o tom neexistujú a samotné dobové hlásenia sú prinajmenšom diskutabilné. Jedno bolo isté, na severovýchodnom Slovensku vyčíňali bližšie neidentifikovateľné ozbrojené skupiny, ktoré, vo väčšine prípadov, mali svoj pôvod v Poľsku (aspoň takto to hovoria dobové hlásenia).

Napríklad, 30. októbra 1945 do obce Palota prišlo „okolo štyridsať ozbrojených banditov v nemeckej a poľskej rovnošate a miestni obyvatelia spoznali v ich veliteľovi učiteľa zo susedných poľských Oslawic a v jeho zástupcovi syna bývalého starostu z tej istej obce“.³² Dňa 1. novembra 1945 sa „asi stočlenná skupina“ pokúsila o obsadenie obce Zboj. Členovia miestneho oddelenia FS zahájili na skupinu paľbu a tá po krátkej prestrelke ustúpila. Obsadila však susednú Novú Sedlicu, kde sa zdržala do 4. hod. rannej. U obyvateľstva údajne hľadali zbrane. V troch banditoch miestni obyvatelia spoznali občanov susednej poľskej obce Wetlina.³³

Podľa ďalšieho hlásenia z 8. novembra 1945: „Do okresu Medzilaborce naďalej prichádzajú spoza poľskej hranice banderovci. V noci prepádajú dediny a rabujú. Vyčíňajú zvyčajne v čase, keď do obchodov prídu prídely potravín. Tak bolo aj Čabalovciach. Najprv prepadli obchodníka so slovami: „Včera ste dostali prídely masti, cukru, múky, kde to máte?“ Z toho je zrejmé, že išlo o ľudí z blízkeho okolia, ktorí vedeli, že prídely došli, alebo ktorí mali dobré spojenie cez svojich ľudí v okrese. Vzhľadom na to, že na poľskej strane od oslobodenia dodnes nevydávali nijaké prídely potravín,

³² CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 289 – 290.

³³ ŠA Prešov – pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945 – 1949, k. 2, č. 305/1945. *Hlásenie stanice NB Ulič*.

šatstva či obuvi, treba predpokladať, že takéto prípady sa budú častejšie opakovať.³⁴ Podobne OVNB v Humennom v jednom zo svojich hlásení uviedlo: „V poslednom čase sa vyskytujú prípady narušovania verejného poriadku, pokoja a bezpečnosti ozbrojenými skupinami banderovcov. Tieto skupiny v počte až niekoľko desiatok prechádzajú na naše územie z Poľska a Zakarpatskej Ukrajiny, rabujú obyvateľstvo a tiež páchajú iné násilné smilstvá. Tak napríklad 13. 11. 1945 asi o 23.00 hod. prepadla skupina trinástich ozbrojených banderovcov obec Vydraň. Niekoľkých občanov obrali o šatstvo a peniaze v úhrnnej hodnote asi 25 000 Kčs.“³⁵

Z vyššie uvedených správ nie je možné jednoznačne určiť, či išlo o skutočných banderovcov, hoci jednotlivé správy túto kriminálnu činnosť pripisujú práve im. Na druhej strane je možné potvrdiť, že príslušníci UPA sa v uvedenom období pohybovali v okresoch severovýchodného Slovenska. Nasvedčuje tomu zjatie dvoch strelcov z „Myronovej“, respektíve „Prutovej“ so dne 27. októbra 1945 v obci Hradisko v okrese Sobrance.³⁶ Ďalší prípad, z ktorého jasne vyplýva, že išlo o banderovcov, sa stal v Novej Sedlici 12. novembra 1945. Podľa svedectva Mikuláša Runčáka (člena KSS) spísaného na Okresnom sekretariáte KSS v Snine: „...došli do dediny Nová Sedlica banderovci asi v počte 50-60 a prišli do Vasil'a Maleša, kde som aj ja nocoval, nakoľko nemám svoj dom, zaklepali na oblok a povedali „hospodarju vstavaj“. On vstal a otvoril dvere a za ním prišiel jeden do izby, kde som spal, a začal prosiť chleba. Maleš mu povedal, že chleba nemá a on mu povedal, čo máš, to daj. Ja nakladiem ohňa a uvarím zemiaky a kapustu tak ti dám. Odpoveď bola, ja nie som žobrák. Ty vieš, kto s tebou hovorí? Ja stotník. Keď nemáš nič, ja odidem, a odišiel. Za 10 minút znovu prišiel jeden a klope. Ale keď mu Maleš povedal, že nemá nič, aj ten odišiel.“³⁷

Podobne to bolo so zadržaním príslušníkov FS z Runiny v okrese Snina 30. októbra 1945, ktorí hliadkovali v okolitých lesoch. Zajatú hliadku veliteľ oddielu ubezpečil, že „sa jej nič nestane, kým nebude na jeho vojakov strieľať. V rozhovore s hliadkou medziiným povedal: „My sme Ukrajinci, bojujeme za vytvorenie veľkej Ukrajiny, lebo ako 50 mil. národ máme na to plné právo. Nedáme sa vykorisťovať ani Rusom, ani Poliakom. Oni nás teraz vyhánajú z vlastných domov, ale to vydržíme, lebo zanedlho naša požiadavka pre utvorenie veľkej Ukrajiny bude známa celému svetu. S ČSR chceme nazývať teraz aj

³⁴ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 290.

³⁵ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. PV – bezp., k. 1, č. 637/1945. *Situačná správa OVNB Humenné č. 204.dôv./45.*

³⁶ VHA Praha, f. OŠB a OVNB Sabinov 1945 – 1948, č. 307-97-5, č. 148/1945. *Príslušníci skupiny banderovcov – zadržaní. Sabinov, 28. 10. 1945.*

³⁷ SNA Bratislava, f. PV – sekr./obyč. 1946, k. 75, č. 966/54-46.sekr. *Zápisnica napsaná 26. 11. 1945 v miestnosti Okresného sekretariátu KSS v Snine v prítomnosti obyvateľstva obce Nová Sedlica, členov KSS.*

v budúcnosti priateľsky.“ Po dlhšej debatae a bez ujmy na zdraví príslušníkov FS prepustili.³⁸

V prípade pôsobenia údajných banderovcov v tomto regióne v dobe od októbra 1945 do apríla 1946 (teda do ďalšieho oficiálneho rejdú) je možné hovoriť o akomsi medziobdobí. Do konca roku 1945 oddiely banderovcov na slovenské územie bezpochyby prenikali, otázne však je, prečo sa naraz začali chovať v rozpore s mravmi prvého a neskoršieho druhého rejdú (za podmienky, ak uveríme doterajším interpretáciám) a naraz zmenili svoje, dovtedy korektné, správanie voči obyvateľstvu? Na otázku, čo bolo toho príčinou, je ťažké odpovedať. Rovnako ako aj na to, či boli to skutočne príslušníci UPA, ktorí začali vraždiť?

Totiz napriek dovtedy miernemu spádu udalostí okolo pôsobenia banderovcov v severovýchodných okresoch Slovenska, hladinu verejnej mienky a pomerov v regióne narušili udalosti v okrese Snina koncom roku 1945 spojené s vraždami miestnych komunistov a Židov. Podľa B. Chňoupeka: „Do toho prišla nová vlna banderovských nájazdov, ktoré rozpútali ďalšie násilensvá. Vystrašené obyvateľstvo ovládla neistota, chaos a panika. Pravda už nešlo o kohorty. Iba o skupiny. Menšie, ale o to bezohľadnejšie. Vraždili.“³⁹ Ako uviedlo Veliteľstvo 4. vojenskej oblasti, „hoci sa činnosť banderovcov obmedzovala doteraz väčšinou len na lúpežné rekvirovanie potravín, prešli títo do konca minulého mesiaca (novembra 1945 – pozn. M. Š.) k zvýšenej aktivite, ba aj k politickým vraždám.“⁴⁰

Dňa 22. novembra 1945 väčšia ozbrojená skupina (údajne 70 osôb) v neskorších večerných hodinách prepadla obec Novú Sedlicu a vyrabovala zásoby potravín a šatstva, ktoré dostali predtým ako výpomoc z českých zemí.⁴¹ Ďalšiu noc, 23. novembra 1945, došlo k prepadu obce Zboj. Okrem vyrabovania dvoch miestnych obchodov a niekoľkých hospodárstiev, údajní banderovci (podľa hlásenia – v počte 150 osôb) obsadili oddelenie FS a ťažko zbili predsedu miestnej organizácie KSS Fedora Dođu.⁴²

Asi o tretej hodine 24. novembra 1945 banda odtiahla zo Zboja do Novej Sedlice, ktorú opäť vyrabovali. Odniesli to, čo nestihli ukradnúť minule. Neuspokojili sa však len s rabovaním, dopustili sa aj niekoľkých vražd. Ich prvou obeťou sa stal 47-ročný predseda obecnej organizácie KSS Mikuláš

³⁸ ŠA Prešov – pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945 – 1949, k. 2, č. 305/1945. *Služobné hlásenie oddelenia FS Rumina z 30. 10. 1945.*

³⁹ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 294.

⁴⁰ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. 11. – 22. 12. 1945.*

⁴¹ KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 41; FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 63.

⁴² SNA Bratislava, f. PV – sekr/obyč. 1946, k. 75, č. 966/54-46.sekr. *Zápisnica napísaná 26. 11. 1945 v miestnosti Okresného sekretariátu KSS v Snine v prítomnosti obyvateľstva obce Nová Sedlica, členov KSS; CHŇOUPEK, B.: Banderovci*, s. 294 – 295; FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 63 – 64.

Kireš, ktorému, ako svedčia správy, sa neznámi ozbrojení ľudia vyhrážali už 31. októbra 1945.⁴³ Pri prehliadke našli v dome M. Kireša zoznam členov KSS. Zastreli ho na dvore pred manželkou, starou matkou a troma deťmi. Potom mŕtve telo zavesili. Druhou obeťou sa stal 51-ročný lesník Ivan Šiškan, člen výboru miestnej organizácie KSS. Aj toho nemilosrdne zastreli. Predtým však ako jednému, tak aj druhému rozkázali napísať „Za hlavu Stalina každého komunistu čaká smrť v Slovenskom štáte – Ukrajinská armáda“,⁴⁴ a tieto nápisy potom položili na ich mŕtvol. Domy obidvoch zavraždených vylúpili a odviekli so sebou ich dobytok.⁴⁵ Pri odchode vyrabovali príbytok ďalšieho komunistu Žida Dávida Gelba a odviekli ho so sebou. Od tej noci zostal nezvestný.⁴⁶

Dňa 4. decembra 1945 bližšie neidentifikovateľný oddiel znovu vyraboval Novú Sedlicu, na druhý deň Zboj a údajne „ohlásili svoju návštevu aj druhým dedinám“.⁴⁷ Dňa 6. decembra 1945 bola na rade Ulič. Do obce vošli okolo 20. hod. večer na ôsmych saniach.⁴⁸ Táto akcia bola väčšieho štýlu a zrejme vopred pripravovaná. Celú obec obsadili, rovnako obkľúčili stanicu NB a FS a zaujali palebné postavenie. Bolo ich okolo stovky, oblečení v nemeckých, maďarských a ruských uniformách. „Skupina 50 mužov vošla do bytu Viktora Vinera, ktorý bol donútený ukázať domy Židov a komunistov. Hneď na to začali akciu proti tamojším židovským občanom.“ Vylámali dvere a vtrhli do domu Alexandra Steina (42-ročného, člena KSS, zamestnaním lesného robotníka), všetko „prevrátili hore dnom“, zobrali osobné veci a peniaze. Okrem A. Steina a jeho manželky sa v tom čase v dome nachádzala aj Steinova švagriná a jej priateľka. „Ozbrojení muži im kázali poumývať sa, vyobliekať sa, pomodliť a Stein si musel sadnúť na diván.“ Následne jeho a tri židovské ženy priamo v dome zastreli. A. Steinovi údajne rozbili o tvár portrét Stalina (bol zavesený v dome na stene) a ten mu nechali na prsiach.⁴⁹ Časť bandy vyrabovala z potravinového družstva obilie, ktoré preložila na svoje sane. Ako uvádza hlásenie Veliteľstva 4. oblasti: „Potom sa zdržovali dlhšie na

⁴³ SNA Bratislava, f. PV – sekr./obyč. (1946), k. 75, č. 966/54-46. *Hlásenie ONV Snina z 28. 11. 1945.*

⁴⁴ Podľa iného zdroja na mŕtvole M. Kireša nápis znel „Každého komunistu čaká smrť v Slovenskom štáte – UPA“. I. Šiškana donútili napísať „Zabitý za Stalina. Takýchto komunistov čaká smrť. UPA“. KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*. Praha 1965, s. 41, 44. Tiež VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. 11. – 22. 12. 1945*. Pozri aj SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1, č. 637/1945. *Situačná správa OVNB Humenné č. 204.dôv./45.*

⁴⁵ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. 11. – 22. 12. 1945.*

⁴⁶ Podľa údajného zistenia bol D. Gelba bandou dohnaný až k ich tábora a tam „im musel na snehu tancovať nahý, až dotancoval s guľkou v hlave“. CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 297.

⁴⁷ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. 11. – 22. 12. 1945.*

⁴⁸ SNA Bratislava, f. PV – sekr. 1946, k. 76, č. 966/240-46. *Úradný záznam OBR Humenné.*

⁴⁹ KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 45; CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 279.

stanici NB, kde debatovali o politike. Boli v uniformách ruských, poľských, maďarských a nemeckých SS-oddielov. Hovorili nárečím ukrajinským, poľským a tiež českým. (...) Banderovci boli dobre informovaní o pomeroch v ČSR a o sile stanice NB a fin. stráže, ba aj to vedeli, že na oddelení fin. stráže má byť nejaký inšpektor Otčenáš z Bratislavy. (...) Na otázku jedného člena fin. stráže, že čo je ich programom, odpovedali, že bojujú za oslobodenie Ukrajiny a odstránenie Židov, komunistov a kolchozov.“⁵⁰ Z obce odišli okolo 22. hod. a zamierili smerom na Užskú pahorkatinu (podľa iných zdrojov prešli na územie Poľska v okolí Wetliny).⁵¹ Jedny zo saní sa však odčlenili a smerovali do susednej obce Kolbasov. Tu sa odohrala najväčšia tragédia.

Príslušníci bandy (bezpochyby) išli naisto. Smerovali do domu židovského obchodníka Mendela Polláka, u ktorého sa v ten večer zišli mladi Židia z okolitých obcí. Okolie domu zaistili hliadkou a vtrhli dnu, kde nemilosrdne popravili 11 Židov.⁵² Masakru prežila iba mladá (asi 14-ročná) Helena Jakubovičová. Tá, podľa slov B. Chňoupeka, „za plecami svojich sestier skĺzla za posteľ a vzápätí padla na ňu perina a prikryla ju.“⁵³ Po takejto hromadnej masacre popravnej komando rýchlo opustilo miesto činu. Okrem niekoľkých ľudí, ktorí zaznamenali prítomnosť ozbrojencov v obci, celá dedina spala nerušeným spánkom. Až na druhý deň ráno obyvatelia Kolbasova odhalili tragédiu. Susedia našli v dome jedenástich povraždených, „čo ležali v mlákach krvi v izbe s rozstrieľanými stenami, muži s vyvrátenými hlavami pri stole, znásilnené ženy na posteliach a pod nimi, spratané pod perinami, pološialené“ a ošedivené dievča – Helena Jakubovičová, ktorá všetko prežila.⁵⁴

Predseda ONV v Snine Ivan Hákoš deň po kolbasovskej tragédii informoval Povereníctvo vnútra telegramom nasledujúceho znenia: „*Máme 21 mŕtvych zavraždených – okamžitá silná vojenská pomoc potrebná.*“ Povereníctvo vnútra súčasne informoval aj oblastný veliteľ NB Humenné. O situácii v sninskom okrese bolo nasledovne informované Veliteľstvo 4.

⁵⁰ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. *Banderovci na Slovensku – správa za dobu 22. 11. – 22. 12. 1945.*

⁵¹ MOTYKA, G.: *Ukrajníška partyzantka 1942 – 1960*, s. 593.

⁵² V noci zo 6. na 7. decembra 1945 v Kolbasove tragicky zahynuli: Mendel Pollák (39) – krajčír z Kolbasova; Adolf Schöchter (22) – krajčír z Kolbasova; Šalomun Roth (36) – obchodník z Kolbasova; Jozef Lieber (43) – obchodník z Uble; Helena Polláková (32); Gizela Lieberová (21); Estera Farkovičová (22); Gizela Grummerová (20); Šarlota Bergindová (17); Estera Jakubičová (23) a Jan Laichter (člen KSS).

⁵³ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 278, 283 – 284.

⁵⁴ KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 45. Pozri tiež CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 278, 283 – 284. Porovnaj HRUBOVČÁK, J.: *Dom 23*. In: *Nedeľná pravda*, 25. decembra 1992, s. 6; HRUBOVČÁK, J.: *Hlas mŕtvych žaluje: Smutné povojnové dielo banderovcov v Uličskej doline*. In: *Republika*, roč.1, č. 165 [166], 15. októbra 1993, s. 7; HRUBOVČÁK, J.: *Tragédia, ktorú neprikryl čas*. In: *Bojovník*, č. 26, 19. decembra 1997; ČOBEJOVÁ, E.: *Spomienka po roku na odhalenie tabule obetiam Kolbasovskej tragédie*. SME, 16. novembra 1996.

vojenskej oblasti a telegraficky aj Odbor politického spravodajstva Ministerstva národnej obrany v Prahe, ktoré o tom upovedomilo samotného ministra L. Slobodu.⁵⁵ Decembrové udalosti v severovýchodnom cípe Slovenska upútali pozornosť celej krajiny.

Pod paľbou kritiky sa ocitli oddiely NB na východnom Slovensku. Predovšetkým HVNB v Bratislave znášalo intenzívne intervencie od nadriadených orgánov a dokonca aj z radov poslancov. „Telefonoval o 11.20 hod. p. poslanec Bacílek, že na východnom Slovensku (okres Snina) väčšie skupiny banderovcov (vlasovci) prepadávajú obyvateľstvo, pália dediny, zavraždili 21 ľudí – ponajviac funkcionárov politických strán – a žiadal o rýchly energický zákrok“ – bolo zaznamenané v úradnom zázname HVNB 10. decembra 1945.⁵⁶ Podobne aj Úrad Predsedníctva Zboru poverených SNR intervenoval u Povereníctva vnútra: „Národná bezpečnosť na severovýchodnom Slovensku (okres Humenné, Snina, Medzilaborce) neplní riadne a svedomite svoje povinnosti a všetky úkoly na ňu kladené vykonáva povrchno...“⁵⁷

Za tejto situácie bezpečnostné orgány začali urýchlene konať. Na základe rozkazu HVNB v Bratislave bol oblastný veliteľ NB Košice II. špkt. Emil Krokavec už 11. decembra 1945 vyslaný do Humenného. Jeho úlohou bolo až do odvolania riadiť všetky bezpečnostné opatrenia, týkajúce sa bezpečnosti občanov a ich majetku v okresoch Humenné, Snina, Medzilaborce, Stropkov, Vyšný Svidník, Bardejov a Sobrance. Dotyčný dôstojník mal nadviazať spojenie s oblastným veliteľom v Humennom a s najvyšším veliteľom vojenských jednotiek dislokovaných do ohrozeného priestoru, ktorému mal byť súčasne odborným poradcom v bezpečnostných veciach. K dispozícii mu boli dané všetky v oblasti dislokované stanice NB a aj pohotovostné oddiely v Bardejove, Snine a Michalovciach.⁵⁸ Svoju činnosť Krokavec zahájil hneď v nasledujúcich dňoch, a to kontrolou staníc NB v priestore ohrozených obcí.⁵⁹ Súčasne HVNB do tohto priestoru presunulo časť príslušníkov NB z oblastných veliteľstiev NB v Michalovciach, Prešove, Bardejove a Košiciach. Pohotovostný oddiel NB v Snine bol posilnený z radov bývalých partizánov.⁶⁰ Veliteľstvo 4. vojenskej oblasti už 13. decembra 1945 začalo s dislokáciou vojenských posíl do priestoru severovýchodného Slovenska.⁶¹

⁵⁵ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 76, č. 966/240-46. *Úradný záznam IV. odboru Povereníctva vnútra SNR.*

⁵⁶ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 76, č. 966/240-46. *Úradný záznam.*

⁵⁷ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 51, inv. č. 175. *NB na severovýchodnom Slovensku – závädy.*

⁵⁸ SNA Bratislava, f. PV – sekr./1946, k. 76, č. 966/240-46. *Rozkaz HVNB č. 320.dôv.zprav./1945.*

⁵⁹ SNA Bratislava, f. PV – sekr./1946, k. 76, č. 966/240-46. *Nariadenie OVNB č. 1.dôv/45.*

⁶⁰ SNA Bratislava, f. PV – sekr./1946, k. 76, č. 966/240-46. *Hlásenie HVNB o protiopatreniach proti banderovcom na východnom Slovensku č. 442.dôv./1945.*

⁶¹ SNA Bratislava, f. PV – sprav., k. 9, inv. č. 8. *Zvláštny rozkaz Veliteľstva 4. oblasti pre ZPÚ na severovýchodnom a východnom Slovensku č. 52.725/Dôv.1.odd.45.*

Dňa 14. decembra 1945 sa situáciou na východnom Slovensku zaoberalo na svojom zasadnutí aj Predsedníctvo vlády ČSR v Prahe, ktoréuložilo Ministerstvu národnej obrany, aby náležite posilnilo vojenské posádky v okresoch Snina a Medzilaborce a zároveň rozhodlo, aby NB v týchto okresoch bola podriadená vojenskému veleniu. Od tej doby československá vláda podľa situácie sústavne prerokovávala akcie proti UPA, naďalej riadené podľa jej uznesení. Súčasne veliteľ 4. vojenskej oblasti divízy gen. Michal Širica po dohode s Hlavným štábom vydal 13. decembra 1945 rozkaz vytvoriť zvláštnu skupinu pre Zaistenie pohraničného územia (ZPÚ) severovýchodného Slovenska. Skupina dostala krycie meno „Jánošík“ a jej veliteľom bol menovaný veliteľ 4. rýchlej divízie podplukovník gen. štábu Ján Stanek. Začiatkom roka 1946 Povereníctvo vnútra vyhlásilo vo východoslovenských okresoch mimoriadne opatrenia a odovzdalo podplukovníkovi J. Stanekovi právomoc oblastného veliteľa NB (vykonával ju od 15. marca 1946).⁶²

Čo sa týka udajných banderovcov, tí po kolbasovskej masakre akoby opäť prestali existovať. Síce v noci z 21. na 22. decembra 1945 bližšie neidentifikovateľná skupina znovu vyrabovala Novú Sedlicu, a to aj napriek vyššie uvedeným opatreniam NB a presune vojska do oblasti. Jednoznačne mali presné informácie, že obec dostala práve prídely potravín. Túto okolnosť podrobnejšie vysvetľuje hlásenie veliteľstva 41. pešieho práporu, z ktorého vyplýva, že ozbrojená skupina prišla z poľskej Wetliny v sile 80 mužov a vyrabovala prídellový proviant miestnych občanov uložený v potravinovom družstve. Ďalej veliteľstvo žiadalo NB prešetriť, „prečo neboli urobené príslušné opatrenia, keďže príchod banderovci vopred sami oznámili a cez to všetok prídellový proviant bol sústredený až nápadne poslušne v družstve“.⁶³ Pokus o prepadnutie obce bol nakoniec aj v noci z 23. na 24. decembra 1945, avšak asi 15-členná skupina ustúpila pred vojenskou hliadkou zo Zboja.⁶⁴

* * * * *

Samotné UPA, ako je známe, sa od vražd miestnych komunistov a Židov spáchaných v sninskom okrese koncom roka 1945 dištancovalo. Ako uviedol ukrajinský historik V. Vjatrovyč, „vrahmi boli ľudia „v nemeckých, maďarských a ruských uniformách“, okrem toho – v súlade s dokumentmi – rozprávali ukrajinským, poľským a českým jazykom, to znamená, nemali žiadnych znakov, vlastných výlučne vojakom UPA. Okrem toho zdôraznil: „*a ešte jeden zaujímavý moment, autormi cielene nebráný do úvahy, že k spomínaným vraždám došlo v decembri, t. j. v tom čase, keď na území Slovenska oddielov UPA jednoducho nebolo.*“ V. Vjatrovyč tvrdí, že vraždy

⁶² FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 66 – 68.

⁶³ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 174. *Hlásenie 41. pešieho práporu z 23. 12. 1945.*

⁶⁴ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 65.

v okrese Snina boli nespravodlivo pripisované ukrajinským partizánom a úmyselne uvádzané ako príklad „banderovského teroru“. Odvolávajú sa na kanadského historika Leva Šankovského uvádza, že *na jeseň roku 1945 bol v okrese Snina organizovaný špeciálny oddiel na spôsob agentúrno-provokačnej jednotky NKVD*. Tento „pseudobanderovský“ oddiel pod menom UPA potom uskutočnil rad prepadových akcií voči civilnému slovenskému obyvateľstvu.⁶⁵ Táto alternatíva môže prichádzať do úvahy, keďže prítomnosť oddielov sovietskej armády a dokonca funkcionárov NKVD v tomto priestore a čase je potvrdená. Známa je aj skutočnosť, že príslušníci NKVD často využívali na boj s UPA nimi vytvárané „pseudobanderovské“ oddiely (boli pravidelne nasadzované na území západnej Ukrajiny), cieľom ktorých bolo terorizovanie civilného obyvateľstva pod prikrývkou UPA. Nasadenie podobného oddielu na severovýchodnom Slovensku by malo svoj zmysel a logiku – hneď v začiatkoch ich pôsobenia by zbavilo UPA sympatií a zázemia na Slovensku.

Poľský historik G. Motyka sa prikláňa k myšlienke, že vraždy komunistov a Židov v sninskom okrese mohol spáchať „pseudobanderovský“ oddiel, keďže takéto vniknutie nenachádza *dokumentačné potvrdenie v hláseniach UPA na Zakerzoní*. Zároveň vyslovuje názor, že vykonávateľom vražd by mohol byť aj jeden z oddielov vnútornej Služby bezpečnosti OUN, ktorý nezodpovedal vo svojej činnosti veliteľstvu UPA. Eventuálne takáto akcia mohla byť uskutočnená bez toho, aby vojenské velenie UPA o tom vôbec vedelo.⁶⁶

Na základe obidvoch tvrdení historikov zo susedných krajín nie je možné jednoznačne potvrdiť, a zároveň vyvrátiť, že to neboli (boli) príslušníci UPA. Je síce možné pripustiť, že ukrajinskí partizáni boli vo vojnovom stave a vo vojne sa stáva všetko. Navyše aj medzi čestnými ľuďmi bojujúcimi za určité hodnoty a konkrétny cieľ sa mohli objaviť kriminálne živly, ako sa to v podobných podmienkach stáva. V tejto súvislosti až zarážajúco bije do očí znalosť príslušníkov oddielov pomerov v oblasti a disponovania istými informáciami (o dovoze spotrebného tovaru a potravín do jednotlivých obcí, výpomoci či prídely, ako aj o koncentracii židovského obyvateľstva – v prípade Kolbasova). Zjavným je tu prepojenosť na domáce obyvateľstvo, respektíve informátorov z radov miestnych, ba aj spolupráca s nimi, a dokonca nie je možné vylúčiť ani objednávanie jednotlivých vražd. Nasvedčujú tomu viaceré správy a hlásenia, ktoré dokonca nevyklúčujú spoluprácu príslušníkov NB a FS a jednotlivcov z radov MNV v okresoch severovýchodného Slovenska.⁶⁷ Ved'

⁶⁵ VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny*, s. 75 – 76.

⁶⁶ MOTYKA, G.: *Ukrajínska partyzantka 1942 – 1960*, s. 593.

⁶⁷ Napríklad dochovaný anonym spochybňuje predovšetkým činnosť staníc NB dislokovaných v regióne: „Tieto vraždy, ktoré boli spáchané, je vidieť, že menovaní sú dobre informovaní a vedia o celej organizácii v tunajšom okrese, čo je činnosťou aj našej reakcie. V tejto veci je zapotrebné urobiť ihneď radikálne opatrenia, a to tak, že z tunajšieho okresu niektorých členov NB treba premiestniť. Napríklad, zo stanice NB Papín, kde banderovci boli a spokojne a priateľsky s členní

aj samotný Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov SNR jasne spochybňoval činnosť príslušníkov NB v regióne severovýchodného Slovenska vo svojej intervencii u Povereníctva vnútra.⁶⁸ Aj HVNB nariadilo škpt. E. Krokavcovi (vyslanému do ohrozenej oblasti začiatkom decembra 1945) venovať zvýšenú pozornosť miestnemu obyvateľstvu, „či nie je v spojení s banderovcami, organizovať dokonalú spravodajskú službu, kontrolu cudzincov, pátranie po zbraniach atd.“⁶⁹ Následná reorganizácia staníc NB, uskutočnená E. Krokavcom, a prísun príslušníkov NB z iných okresov len potvrdzujú uvedenú teóriu nespoľahlivosti jednotlivých staníc NB v sninskom okrese.⁷⁰

Najpravdepodobnejšou zo všetkých možných alternatív objasnenia udalosti sa javí verzia, že vraždy, ktoré sa udiali v sninskom okrese koncom novembra – začiatkom decembra roku 1945, boli vykonané takpovediac na objednávku za súčinnosti niektorých miestnych obyvateľov z dôvodu odstránenia zreteľne nepohodlných osôb. Túto verziu už 12. januára 1946 vyslovilo samotné Veliteľstvo 4. oblasti v Bratislave. V správe adresovanej Ministerstvu národnej obrany v Prahe v kontexte bezpečnostnej situácie na severovýchodnom Slovensku uviedlo: „Stanice NB a finančnej stráže boli nedostatočne obsadené čo do počtu a *hodnoty osôb*. FS a NB sa stiahli od hraníc do vnútrozemia a hranice nechali celkom otvorené. Za takýchto podmienok prirodzene kvitlo pašeráctvo a banderovcom bolo umožnené nadviazať styk s naším civilným obyvateľstvom, ktoré z *nenávisťi a závisťi proti židom* pravdepodobne povolalo jednu tlupu, ktorá potom previedla vraždu v Uliči a Kolbasove.“⁷¹ Výskumom situácie, ktorá vládla toho času v okrese Snina, je dokonca možné rozšíriť toto podozrenie a za objednávateľov vrážd sninských komunistov a Židov označiť niektorých funkcionárov miestnej správy a príslušníkov staníc NB v okrese (mediiným členov KSS).⁷² Nepriamo to naznačujú aj viaceré ďalšie dobové dokumenty.

Podozrivou je najmä skutočnosť, že v priebehu prvých mesiacov roku 1946 boli príslušníkmi skupiny pre ZPÚ (zriadenej na boj proti banderovcom)

NB zaochádzali, ďalej zo stanice NB Telepovce, Ulič, Starina. Je vidieť, že bezpečnostné orgány tunajšieho okresu nie sú nebezpečné pre banderovcov, ako aj banderovci pre nich, vraždy, čo sa stali, ako aj rabovania sú faktom, že takéto bezpečnostné orgány sú zbytočné na vykonávanie bezpečnostnej služby v terajšej dobe, preto je zapotrebné zriadiť takúto NB a vôbec bezpečnostné orgány, ktoré v prípadoch, aké sa stali doteraz, budú brániť a vykonávať službu svedomite, pilne a nie ako sa stalo v poslednej dobe, že menovaní pijú s banderovcami a pod.“ (ŠA Prešov – pobočka Humenné, f. ONV Snina 1945 – 1949, k. 3, č. 574/1945). Hlásenie bolo anonymné, avšak analýzou podpisu bolo autorom zistené, že patrí bezpečnostnému referentovi ONV v Snine Michalovi Pytelovi.

⁶⁸ Pozri poznámku č. 56.

⁶⁹ SNA Bratislava, f. PV – sekr./1946, k. 76, č. 966/240-46. *Rozkaz HVNB č. 320.dôv.zprav./1945.*

⁷⁰ Pozri poznámku č. 57 – 59.

⁷¹ VHA Praha, f. 307-97-25. *UPA – Správy Veliteľstva 4. oblasti. Hlásenie z 12. 1. 1946.*

⁷² Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Levoči, f. B-10-7, č. j. 84. *Krajská správa ŠtB Prešov z 15. 12. 1952.*

zaistení niektorí verejní funkcionári civilnej správy a príslušníci NB zo sninského okresu. V hlásení Povereníctvu vnútra veliteľ skupiny pre ZPÚ pplk. gštb. J. Stanek ich zatknutie komentoval: „*Ide o to, aby sa civilná administratíva dostala konečne do normálnych koľají a aby vnútropolitické pomery v okrese Snina sa už raz stabilizovali.*“⁷³ Rovnako je pozoruhodný dokument napísaný už 8. decembra 1945 v mene Prezídia Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny (UNRP) predsedom Vasilom Karamanom a adresovaný Povereníctvu vnútra SNR. Predseda UNRP žiadala o uskutočnenie istých personálnych zmien na ONV v Snine (výhrady smerovali najmä voči prednostovi úradu ONV L. Hoffmanovi), keďže dostával množstvo sťažností od obyvateľov okresu a činovníci ONV sa ukázali úplne neschopnými skonsolidovať pomery v tamojšom najvýchodnejšom okrese, „ktorý v posledných dňoch stal sa strediskom rôznych banditov, ktorí po nociach prepadávajú najmä pohraničné obce, zabíjajú ľudí a ostatné obyvateľstvo do posledného kúska chleba a šatstva orabujú“.⁷⁴

Predseda ONV v Snine I. Hákoš, podpredseda ONV F. Gracel, prednosta úradu ONV L. Hoffmann, politický referent OVN M. Pytel a niektorí ďalší funkcionári MNV a KSS v okrese boli už v prvej polovici roku 1945 sledovaní Oblastnou správou OBZ (obrné spravodajstvo, respektíve vojenská rozvedka – pozn. M. Š.) Veliteľstva 4. oblasti v súvislosti s ich neprehľadnými aktivitami a podozrivými machináciami v okrese. Ako bolo konštatované: „*Predseda ONV a jeho verní pomocníci sú neobmedzenými pánmi v sninskom okrese. Pre ich osobnú bezpečnosť majú k dispozícii úplne verné a naklonené NB a tzv. mestskú milíciu alebo políciu.*“⁷⁵ Práve na oddiely tejto ozbrojenej milície a jej vyčíňanie v okrese sa sťažovala delegácia občanov zo sninského okresu u samotného predsedu SNR J. Lettricha už začiatkom októbra 1945.⁷⁶ Podobne aj prednosta 2. oddelenia HVNB podozrieval uvedených funkcionárov ONV a NB sninského okresu zo špionáže a prepojenia s „ukrajinským veliteľstvom v Užhorode“. Konštatoval, že dotčení funkcionári ONV často konajú cesty do Zakarpatska a dostávajú pokyny od sovietskych vojenských miest v Užhorode (!).⁷⁷

⁷³ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 486, č. 137/1946. *Hlásenie Veliteľstva skupiny pre ZPÚ č. 434/dôv.1946.*

⁷⁴ SNA Bratislava, f. PV – sekr./obyč. 1946, k. 75, č. 966/54-46.sekr. *List UNRP. Návrh na menovanie za prednostu úradu ONV v Snine č. 665/1945-prez.*

⁷⁵ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1, č. 132/1945. *Politické pomery v sninskom okrese – hlásenie, č. 1321-I-Taj.zprav.1945.* Bližšie pozri aj ŠMIGEL, M.: *Hnutie za pričlenenie severovýchodného Slovenska k ZSSR (1944-1945). Mýty či realita?* In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. [Ed.:] M. Šmigel, P. Mičko, M. Syrný. Banská Bystrica 2006, s. 302.

⁷⁶ SNA Bratislava, f. PV – sekr./obyč., k. 73, č. 965/31-45.sekr. *List osobného tajomníka predsedu SNR z 12. 10. 1945.*

⁷⁷ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 1, č. 180/1945. *Situačná správa z územia celého Slovenska I. 7. – 15. 8. 1945.*

Je potrebné uvedomiť si, že práve na východnom Slovensku – území najviac postihnutom vojnou, kde sa citeľne prejavovala chudoba, hlad a podvýživa obyvateľstva a ktoré bolo značne národnostne premiešané a vládli tu komplikované pomery vo všetkých sférach verejného života, sa vytvárali živné podmienky pre formovanie zločineckých a kriminálnych skupín. Ak tieto skupiny boli prepojené na osoby zastávajúce funkcie v miestnej správe alebo NB, ich zločiny sa umelo maskovali a boli tendenčne pripisované UPA. Práve tieto *nespolahlivé a podozrivé osoby* totiž *písali správy a hlásenia, ktoré čítala Bratislava aj Praha*. Zreteľne chápali, že pôsobenie banderovcov sa dá zneužiť, ako ináč – na maskovanie vlastných priestupkov, ale aj zločinov. Doposiaľ však tieto uvedené skutočnosti neboli brané do úvahy (!).⁷⁸

Podľa J. Fialu: „Banderovský teror na sklonku jesene 1945 vyvolal na východnom Slovensku veľký rozruch a ohlas i vážne ohrozil konsolidáciu povojnových pomerov. Propaganda banderovcov silne zapôsobila na obyvateľstvo... Občania boli zločinní banderovcov rozhorčení a pobúrení, nemali však žiadnu ochranu. Bezpečnostné zložky boli celkovo znemožnené, priamo sa báli zakročiť (ani k podobnému zákroku nemali dostatok prostriedkov). Mnohí občania v okrese Snina, zvlášť Židia a príslušníci KSS, utekali zo svojich domovov z obáv pred odvlčením alebo zastrelením, ďalší boli veľmi znepokojení...“ Uvedený autor dokonca obvinil banderovcov z vyburcovania protizidovských nálad na východnom Slovensku,⁷⁹ s čím sa nedá jednoznačne súhlasiť, hoci takéto tvrdenia sa objavovali aj v dobových dokumentoch.

V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na dôležitú skutočnosť, ktorú doteraz nevyslovil žiaden z autorov zaoberajúcich sa banderovskou problematikou a ktorá do roku 1989 bola tabuizovanou témou. Ide o protizidovské nepokoje v povojnovej slovenskej spoločnosti, a židovské vraždy v severovýchodnom kúte Slovenska v plnej miere zapadajú do ich celkového kontextu. Okrem v súčasnosti známych protizidovských nepokojov v Topoľčanoch (september 1945)⁸⁰ sa ukazuje, že boli na viacerých miestach Slovenska. Mimoriadne ostré prejavy antisemitizmu boli na jeseň roku 1945 aj na východnom Slovensku.⁸¹ Prikláňame sa k názoru, že vraždy v okrese Snina

⁷⁸ V novembri 1947 – teda v dobe keď tzv. „banderovské nebezpečie“ už pomínulo a československé orgány sumarizovali výsledky bojov proti UPA – na spoločnom zasadnutí vojenskej a bezpečnostnej komisie ČSR gen. Boček konštatoval, že „v mnohých prípadoch bolo zistené, že oddiely zložené z československých občanov – lesných poľovníkov, pašerákov a rôznych kriminálnych elementov, svoje zločiny uskutočňovali [práve] na účet banderovcov“. *Demokratický hlas*, 22. novembra 1947.

⁷⁹ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 65.

⁸⁰ Bližšie pozri: KAMENEC, I.: *Protizidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945*. In: *Acta contemporanea*. Praha 1998, s. 80-94; KAMENEC, I.: *Správa o pogrome. Topoľčany, september 1945*. In: *FOS (Fórum občianskej spoločnosti)*, č. 9, 1999, s. 29-31; KAMENEC, I.: *Správa o pogrome*. In: *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava 2000, s. 373 – 382.

⁸¹ Pozoruhodným v tejto súvislosti je hlásenie HVNB v Bratislave: „Veliteľstvo NB pre východné Slovensko Košice – 2. oddelenie hlási, že v poslednom čase dochádzajú tunajšiemu veliteľovi hlásenia

jednoznačne boli ich súčasťou.⁸² Lútosť nad tým, čo židovské obyvateľstvo v rokoch 2. svetovej vojny postihlo, u slovenského a rusínskeho obyvateľstva na východnom Slovensku čoskoro pominula a ich snaha o navrátenie strateného majetku sa stala príčinou vyostrenia protizidovských nálad u niektorých vrstiev spoločnosti.⁸³ V súčasnosti je už známe, že vtedajšia povojnová nomenklatúra sa snažila za každú možnú cenu protizidovské nálady na Slovensku tajiť. Prečo by ich potom nemohla pripísať na účet banderovcov, a tým zažehnať celú záležitosť, keďže veľmi často sa stávalo, že v čele protizidovských útokov boli funkcionári MNV a NB, bývalí partizáni zo SNP, komunisti a ľudia jednoducho si vyrovnávajúce účty alebo majúci záujem o nadobudnutie židovského majetku?

takmer zo všetkých okresov a oblastí z celého východného Slovenska o nepriateľskom postoji slovenského a rusínskeho obyvateľstva proti občanom židovskej konfesie a tento nepriateľský postoj sa zo dňa na deň priostrojuje. Toto vrenie sa prejavuje najmä v oblasti Prešov, Humenné a Míchalovce, kde sa vracajú príslušníci židovskej konfesie, obsadzujú živnosti a hospodárske podniky, sú percentuálne zastúpení v ONV, ďalej ako funkcionári v KSS a pod. Je pravdou, že i keď všetci nie sú škodní a nezastávajú ostré stanovisko voči slovenskému a rusínskému obyvateľstvu, v mnohých prípadoch jednotlivci, či už verejnoprávnych inštitúcií alebo hospodárskych podnikov dopúšťajú sa rôznych rukolapných prehmatov (najmä pridelovanie živností, hospodárskych podnikov, čierny obchod) a to tak, že neostanú zatajené pred verejnosťou. Tieto a podobné prehmaty, či už robené legálne, mylným zavedením kompetentných miest alebo za úplatky, vedú všetky vrstvy obyvateľstva slovenskej a rusínskej národnosti k verejnému poburovaniu a k demonštratívnym prípravám a zákrokom....“ (SNA Bratislava, f. PV – bezp., k 483, č. 60/1945. *Hlásenie HVNB (2. odd.) č. 470 zprav./1945 z 8. 8. 1945*). Podobné nálady boli zaznamenané na jeseň roku 1945 aj v sninskom okrese. Ako uviedol Okresný sekretariát KSS v Snine, práve otázky okolo navrátenia bývalého majetku Židom vracajúcim sa do okresu „sú teraz hlavným zdrojom antisemitizmu“. SNA Bratislava, f. PV – bezp., k 483, č. 60/1945. *Hlásenie HVNB (2. odd.) č. 470 zprav./1945 z 8. 8. 1945*.

⁸² Podľa G. Fatranovej: „Oveľa tragickejšou udalosťou než topofčiansky pogrom bolo zavraždenie štrnástich mladých navrátilcov [?] z koncentračných táborov v decembri 1945 v Kolbasove na východnom Slovensku.“ Autorka konštatuje, že „vražda bola dielom banderovcov, ktorí sa usilovali priblížiť k sympatizantom bývalého Slovenského štátu a zároveň prenasledovali komunistov a Židov“. Podotýka však: „No bez informácií o tejto skupine (domnievame sa, že má na mysli – židovskej skupiny v Kolbasove – pozn. M. Š.) by k tejto vražde zrejme nebolo mohlo dôjsť.“ FATRANOVÁ, G.: *Historický pohľad na vzťah slovenského a židovského obyvateľstva*. In: Acta Judaica Slovaca, č. 4, 1998, s. 12.

⁸³ J. A. Jelinek, odvolávajúc na Central Zionist Archives a súkromný archív Dr. A. Wintersteina, uvádza nasledujúce: „V zime 1945 bandy ukrajinských Banderových nacionalistov zavraždili Židov v dedine Ulič a Kolbasov na východnom Slovensku a útočili na Židov aj na istých miestach. *Dedinčania sa zmocnili majetku obetí a dve židovské dievčatá [?], ktoré masaker prežili, vyhnali.*“ JELINEK, J. A.: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí II*. Bratislava 2000, s. 86. Nemenej pozoruhodným je dobový armádný zdroj poukazujúci na výpoveď F. Ďujda z Novej Sedlice, ktorý pri vyšetrovaní udal, že „oni (banderovci – pozn. M. Š.) povraždili našich občanov náboženstva židovského v Uličí a v Kolbasove“. O náladách niektorých miestnych občanov v súvislosti so židovskými vraždami vypovedá fakt, že istá vdova Mat’ášovská (podľa svedectva F. Ďujda) „vraj akoby omlúvala ich čin, tvrdí, že u židov našli za fľašu jedu, s ktorým v spojení s komunistami chceli tráviť tamajších ľudí“. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. *Hlásenie vojenského oddielu „Anton“ 2. januára 1946, č. 1/Dôv.1946*.

V každom prípade, sninské udalosti na prelome novembra – decembra 1945 mali vplyv na časť židovského obyvateľstva a členov KSS na východnom Slovensku. Výskyt banderovcov v severovýchodných okresoch a ich aktívna protikomunistická propaganda zjavne sťažovali činnosť KSS v regióne. V strachu pred banderovcami členovia obecných organizácií KSS začali masovo vracat' okresným sekretariátom členské knižky a žiadali vyčiarknuť ich mená zo spisov strany.⁸⁴ „Po obciach je úplná panika a v strane KSS chaos. Dňa 26. novembra 1945 prišlo z obce Nová Sedlica 18 členov KSS, ktorí žiadali, aby boli vypísaní zo strany. To sa objavuje vo všetkých obciach.“ – hlásil už koncom novembra 1945 ONV v Snine.⁸⁵ Aj samotný Ústredný výbor (ÚV) KSS poukazoval na to, že práca straníckych organizácií bola veľmi sťažaná hlavne v okresoch Sobrance, Michalovce, Humenné, Prešov, ako aj v ukrajinských (rusínskych) okresoch a v kočickej oblasti. „V mnohých prípadoch sa stáva, že súdruhovia z dedín prichádzajú na sekretariát vrátiť členské legitimácie alebo jednoducho povedia, aby ich „vymazali“ zo strany. Vo väčšine obcí nie je možné zvolať členské schôdze. Keď ju zvolajú, nik nepríde. Ak sa budú bandy naďalej zdržiavať na území Slovenska, otrasú už aj tak oslabené pozície strany, a navyše môžu podlomiť hospodársky život. Sme toho názoru, že likvidovanie banderovských bánd nebude úspešne pokračovať, ako by bolo žiaduce v záujme verejnom a štátnom, pokiaľ proti nim nebude nasadené viac vojska – asi štyri-päť divízií.“⁸⁶

S končiacim sa rokom 1945 sa končia aj správy o výskyte banderovcov v priestore slovensko-poľského pohraničia. Aj tento raz boli armádne oddiely a bezpečnostné zložky nasadené príliš neskoro. Od začiatku roka 1946 sa objavovali ojedinelé hlásenia o prekročení hraníc, aj to skôr jednotlivcami. Situácia na severovýchodnom Slovensku sa akoby načas upokojila. Avšak nie na dlho. Všetko sa odvíjalo od situácie v juhovýchodnom Poľsku, kde poľská armáda prešla do vojenskej ofenzívy. V prvých mesiacoch roka 1946 banderovci neprekráčovali hranice nie preto, že boli obsadené a dobré strážené československým vojskom a oddielmi NB (ako sa to v literatúre tradovalo), ale v dôsledku toho, že v juhovýchodnom Poľsku kládli mimoriadne intenzívny odpor a boli zamestnaní bojmí s Poliakmi a sovietskou NKVD.

Keďže v prvých mesiacoch roku 1946 sa banderovské oddiely v pohraničí neobjavovali a podľa vojenských prieskumných správ utrpeli v Poľsku radu porážok, očakávalo sa, že konečná likvidácia ich hnutia už nie je ďaleko. Z tohto dôvodu bola časť vojakov sústredených v severovýchodnej oblasti Slovenska prepustená do zálohy (stav skupiny pre ZPÚ „Jánošík“ týmto klesol o polovicu – na 1250 mužov). Vzhľadom na tieto okolnosti bola podľa

⁸⁴ VANAT, I.: *Narysy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II*. Bratislava 1985, s. 260-261.

⁸⁵ SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 75, č. 966/54-46 sekr. *Hlásenie ONV Snina z 28. 11. 1945*.

⁸⁶ CHŇOUPEK, B: *Banderovci*, s. 299.

návrhu veliteľa skupiny uskutočnená jej reorganizácia, ktorá vychádzala z predpokladu, že ďalšie nebezpečie zo strany banderovcov už nie je veľké. Zaistenie slovenských hraníc v tomto úseku preto prevzali len jednotky 10. pešej divízie, väčšina ostatných sa tak vrátila k svojim pôvodným dislokáciám. Koncom marca 1946 vznikla nová skupina „Otto“ z 10. pešej divízie s tromi pešími prápormi s motorizovanými jednotkami v zálohe (veliteľ pplk. Otto Wagner), ktorá vymenila doterajšie sústredenie vojenských síl a mala chrániť hranice v dĺžke 200 km od Popradu po Ubl'ú v sninskom okrese.⁸⁷ Bolo to však chybné vojenské rozhodnutie, zrealizované práve v predvečer druhého banderovského vniknutia na územie Slovenska.

* * * * *

Úspech prvého slovenského rejdú z roku 1945 podnietil vedenie OUN-UPA na Zakerzoní k organizácii aj druhého propagačného ťaženia. Navyše na jeho uskutočnenie zapôsobili aj ďalšie faktory. Na zahraničnopolitickej scéne od začiatku roka 1946 došlo k ochladeniu vzťahov medzi ZSSR a jeho bývalými spojencami v antihitlerovskej koalícii, čo nakoniec viedlo k deleniu sveta na dva nepriateľské tábory, a zároveň poskytovalo nádej antisovietskym hnutiam odporu na pomoc od západných krajín. To prispelo k ich aktivizácii. Na druhej strane išlo o vnútropolitickú udalosť v Československu – májové voľby roku 1946 do Ústavodarného národného zhromaždenia, ktoré mali určiť politickú budúcnosť krajiny v ďalšom období. A tak do predvolebného boja medzi KSS a DS o budúce smerovanie povojnového Slovenska vstúpila na jar roku 1946 so svojimi aktivitami v oblasti severovýchodného Slovenska aj UPA.⁸⁸

Prípravy na druhý rejd UPA na územie Československej republiky, respektíve Slovenska boli začaté už v zime roku 1946. Ako v prípade prvého, tak aj druhý rejd pripravoval Vasyľ Halasa – „Orlan“.⁸⁹ Okrem „Orlana“ sa na prípravách rejdú podieľali aj ďalší vedúci činitelia OUN-UPA Zakerzonského kraja.⁹⁰ Veliteľom celej akcie na Slovensku bol poverený V. Hoško – „Myron“,

⁸⁷ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 70, 241.

⁸⁸ SYRNÝ, Marek: *Ukrajinská povstalecká armáda a parlamentné voľby v máji 1946 na Slovensku*. Referát prednesený na vedeckom seminári „Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v rokoch 1945-1947“. Banská Bystrica, 16. apríla 2006. Rukopis, s. 2.

⁸⁹ Vo svojich pamätiach na margo toho uviedol: „V priebehu zimy 1945 – 1946 sme uskutočnili intenzívnu prípravu rejdú oddielov UPA na Slovensko. V tej dobe sa v krajine viedol zložitý boj medzi národno-patriotickými silami na jednej strane a probolševickými silami na čele s miestnou komunistickou stranou na druhej strane. Blížil sa deň volieb do česko-slovenského parlamentu a naším cieľom bolo tamojším obyvateľom otvoriť podstatu rusko-bolševickej politiky a jej piatej kolóny v Česko-Slovensku.“ HALASA, V.: *Naše žytta i borotba*. Lviv 2005, s. 84.

⁹⁰ Zodpovedným za politicko-propagandistickú činnosť bol Jaroslav Peciva – „Vadym“. Vasyľ Mizernyj – „Ren“ bol poverený formovaním oddielov, ktoré mali odísť na Slovensko. Okresný referent propagandy OUN Myroslav Huk – „Hryhor“ pripravoval vydanie propagandistickej literatúry a letákov v slovenskom a českom jazyku. Vedúci nadrajónu OUN „Lemkovina“ Stepan Hoľaš – „Mar“ mal na starosti zabezpečenie proviantu.

účastníkov a veliteľ jedného oddielu v prvom slovenskom rejde. Okrem jeho sotne sa na územie Slovenska pripravovali odísť aj sotňa Vasyľa Šyškanycja – „Bira“ a sotňa „Didyka“ (meno neznáme), velenie ktorej v časoch rejdu prebral veliteľ „Karmeljuk“ (meno neznáme). Zároveň stav sotne bol posilnený propagandistami z civilnej siete. Celkovo sa do príprav akcie zapojilo okolo 1000 ukrajinských povstalcov a pracovníkov civilnej siete OUN zo Zakerzonia.⁹¹

Pre povstalcov zapojených do propagandistického ťaženia na Slovensko „Orlan“ vypracoval „Krátke inštrukcie“, ktorými sa počas pochodu mali riadiť. Apeloval na ich dôkladné dodržiavanie. V liste veliteľovi rejdu „Myronovi“ uviedol: „Ako je Vám známe, preberáte velenie nad pochodujúcim oddielom. Tým preberáte zodpovednosť za všetko, čo sa bude diať počas pochodu. Vzhľadom na Vašu dobrú povest' súdim, že vykonáte všetko tak, ako má byť.“ Vo svojich pokynoch „Orlan“ predovšetkým upozorňoval na vzhľad a správanie sa ukrajinských povstalcov na Slovensku: „Strelci sa majú správať vzorne. Kým vstúpia do bytu, musia vždy zaklopať na dvere, keď vojdú dovnútra, musia sa postaviť do pozoru a pozdraviť gazdu... Pri ubytovaní v domoch musia udržiavať vzorný poriadok, v čistote miestnosti aj seba... Medzi občanov (...) treba vysielat' rozumných, bystrých a skúsených strelcov. (...) Velitelia musia na každom kroku dávať pozor, aby strelec nevykonal nejakú hlúposť a nekompromitoval sa. Previnilcov trestať, ale nikdy nie pred verejnosťou. Obyvateľstvo musí vidieť v každom strelcovi vzorného vojaka, inteligentnú osobu a nadšenca ukrajinskej oslobodzovacej armády. Každý strelec musí hovoriť o našich činoch, o našom víťazstve s presvedčením, vierou a zápalom, aby načúvajúcemu až prechádzal mráz po chrbte a aby v našom strelcovi videl ozbrojeného apoštola našich ideí, ktorý je pripravený ísť za ne v každej chvíli aj do najťažšieho boja a hoci aj zomrieť.“

Ohľadom taktickej úlohy „Orlan“ zdôrazňoval: „...bude potrebné navštevovať mnoho domov, stretávať sa a hovoriť s mnohými ľuďmi, vysvetľovať im zmysel nášho príchodu a nášho boja. Táto práca sa musí vykonať ihneď v prvých hodinách po príchode, aby sa s prvým svtaním roznieslo po celom Československu nielen to, že sme prišli, ale predovšetkým to, kto sme a za čo bojujeme, o čom hovoríme, ako sme oblečení a ozbrojení, ako sa správame voči obyvateľstvu, vojsku a všetkým Čechom a Slovákom – totiž len slušne. Aby povest' o nás v prvých dňoch a hodinách neutrpla klamnou a nepravdivou bolševickou propagandou, musíme o sebe povedať pravdu hneď na začiatku. Na západe Československa budú o nás bolševici hovoriť – ako to už majú vo zvyku – že vraždíme, lúpime a terorizujeme obyvateľstvo. Preto bude potrebné demaskovať bolševickú lož skutkami. Náš príchod musí vyvolať v celom Československu nie strach, ale záujem a sympatie k nám. (...) Činnosť musí obsiahnuť čo najväčšiu oblasť. Do dedín

⁹¹ VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny*, s. 79 – 80.

s ukrajinským obyvateľstvom chodiť menej, lebo tentokrát nám ide o prácu medzi Čechmi a Slovákmí. Pri ubytovaní v dedinách nepúšťať z dedín komunistov. Vysvetliť im, že im neveríme, lebo slúžia nášmu nepriateľovi, moskovským boľševikom. Poľutovať ich, že sa stali obeťou ľživej politiky a propagandy a katovi Stalinovi sa dali do služieb proti svojmu národu. Povedať im, aby zanechali komunizmus, hrobára ľudskej slobody, inak nech očakávajú trest národa, ktorý bezpodmienečne príde. Za nijakých okolností nie je dovolené zabíjať židov a krivdiť im, ani viesť antisemitskú propagandu...“⁹²

Okrem vojenskej munície a potrebného vojenského materiálu dbalo sa aj na zásoby potravín, rešpektíve pre ich ľahšie nadobudnutie medzi civilným slovenským obyvateľstvom boli vytlačené špeciálne potvrdenky – „Poukážky na potraviny“,⁹³ prítom boli partizáni čiastočne zabezpečené peniazmi a jedenástimi koňmi, určenými na predaj v prípade nedostatku finančnej hotovosti. Zároveň všetky tri sotne boli vybavené dostatočným množstvom propagandistického materiálu, ktorý mal byť rozširovaný medzi obyvateľstvom a vojskom.⁹⁴ Ako uviedol „Orlan“: „Cieľom rejdov bolo uskutočniť antiboľševickú propagandu nielen na teritóriu, kde sa pohybovali oddiely, ale taktiež využiť slovenské obyvateľstvo a poštu na celom území krajiny. Chceli sme demonštrovať pred svetom, že Ukrajina nepodľahla sovietskemu okupantovi a pokračuje v boji za svoju štátnosť. Povstalci niesli varovanie iným národom pred hroziacim nebezpečenstvom zo strany agresívneho ruského boľševizmu.“⁹⁵

Ešte pred začiatkom pochodu V. Halasa – „Orlan“ spolu s vedúcim OUN na Zakerzoni Jaroslavom Staruchom – „Sťahom“ napísali list československému prezidentovi E. Benešovi, ktorý mali ukrajinskí povstalci

⁹² CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 54 – 58. Pozri aj RODÁK, J.: *Vpád banderovcov na východné Slovensko a ich ďalšia činnosť na území našej republiky*, s. 110 – 117. Porovnaj FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 73 – 74.

⁹³ „Poukážky na potraviny“ (vypracoval „Mar“) približne v nasledujúcom znení: „My, ukrajinskí povstalci, ďakujeme za poskytnuté potraviny pre Ukrajinskú povstaleckú armádu. Suma vašej pomoci bude kompenzovaná Ukrajinským samostatným štátom.“ VJATROVÝČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny*, s. 81.

⁹⁴ Podľa V. Vjatrovyča išlo o nasledovný materiál: „Vyhľadška“ v slovenskom a ukrajinskom jazyku (s vysvetlením cieľa príchodu) – 500 ks; letáky „Česi! Slováci! Vojaci!“ v českom, slovenskom a ukrajinskom jazyku – 135 ks; „Deklarácia Vedenia OUN po ukončení druhej svetovej vojny“ z mája 1945 – 135 ks; podzemné periodiká „Ideja i čyn“ (tlačový orgán Vedenia OUN) č. 9, „Informátor“ (tlačovina Tlačovej služby UPA); brožúra „Riešenie Tretieho mimoriadneho Veľkého Zboru OUN“ (vo všetkých slovanských jazykoch); brožúra člena vedenia OUN Dmytra Majivs'koho – „Dumy“ „Boľševická „demokratizácia“ Európy“; brožúra „Platforma UHVR“; vyhlásenie „Do celého kultúrneho sveta! Otvorený list Ukrajincov žijúcich za líniou Curzona“ (protest proti poľskému teroru a nútenému vysídleniu Ukrajincov z juhovýchodného Poľska do ZSSR); letáky pre Poliakov („Prezidenci“, „Poliaci! Odveki západni susedia“, „Poliakom“ atď.). VJATROVÝČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny*, s. 80 – 81, tiež *Litopys Ukrajins'koji Povstans'koji Armiji. Tomus 33*. Red. P. Potičnyj, I. Lyko. Toronto – Ľviv 2001, s. 614.

⁹⁵ HALASA, V.: *Naše žytta i borotba*, s. 85.

odoslať zo Slovenska (čo sa aj stalo). Z viac ako polstoročným odstupom tento dokument (podľa našej mienky) má vysokú výpovednú hodnotu: „Vysoko váženému pánu prezidentovi Dr. E. Benešovi. Oznamujeme Vám, pán prezident, že my, ukrajinskí povstalci, sme prišli na Vaše územie. Prišli sme nie ako nepriatelia, ale ako hostia. Prinášame Vášmu národu a obyvateľstvu Vášho štátu slová pravdy. Vás, pán prezident, už určite upovedomili o našom príchode, ale toto upovedomenie istotne nebolo pravdivé. Viete, že nás vykresľujú v najtemnejších farbách. My s celým naším národom nebojujeme za nič iné ako za svoje oslobodenie. Pritom nemáme nijaké nároky na cudzie územie. Všeľudské morálne zásady učia, že každý národ, ktorý bojuje za svoje oslobodenie spod cudzieho jarma, postupuje čestne, šľachetne a v súlade s právom. História neodsudzuje národy a nehaní národy, ktoré bojovali za svoje oslobodenie, ale naopak, dáva im za tieto šľachetné ciele najlepšie uznanie. UPA je dnes nielen najväčšou partizánskou armádou v Európe, ale predovšetkým je revolučno-oslobodzovacou armádou protibolševického frontu, ktorá bojuje nielen za slobodu ukrajinského národa, ale aj za slobodu všetkých národov a všetkého ľudstva utlačovaného a ohrozeného bolševizmom. UPA je armáda, ktorá pripravuje všenárodnú oslobodzovaciu revolúciu vo všetkých vrstvách, a to politicky, psychologicky, propagačne a prakticky. UPA je armáda, ktorá sa stáva zástavou oslobodzovacieho boja všetkých bolševikmi utláčaných národov. Nás – ukrajinských povstalcov a celý náš národ – nezastaví ani skutočnosť, že vojna sa v svetovom meradle skončila a nepriateľ vrhol všetky svoje sily proti nám. Za svoje sväté práva a pravdu budeme bojovať do posledného dychu. Nevzdáme sa boja, aj keby proti nám stál celý svet, iba so súcitom dívame sa na národy, ktoré omámila narkóza bolševizmu. Táto skutočnosť v nás posilňuje vieru, že naše ideály sú sväté a naša cesta a metódy nášho boja sú jedine správne a dávajú nám záruku víťazstva a života. Veríme, že Vy, pán prezident, patríte medzi tie politické osobnosti, ktoré správne hodnotia súčasnú politickú situáciu v Európe. Myslíme si, že Vy, pán prezident, a Váš národ máte náležitý vzťah k nášmu oslobodzovaciemu frontu. Dovoľte, pán prezident, aby sme Vám odovzdali náš pozdrav. Zostávame v hlbokej úcte – Ukrajinskí povstalci.“⁹⁶

Posledné inštrukcie dostali príslušníci oddielov UPA, pripravení na prienik na územie Slovenska, v dňoch 4. – 5. apríla 1946 v obci V. (utajený názov obce) v blízkosti slovenských severovýchodných hraníc.⁹⁷ Tie prekročili

⁹⁶ V skrátenej podobe list publikuje CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 329-330. Dokument sa nachádza v Archíve Ministerstva vnútra Českej republiky (A MV ČR) Praha, f. 302-142-6.

⁹⁷ Podľa V. Halasa – „Orlana“: „V súlade s taktickými pokynmi mali povstalci: obsiahnuť čo najväčšie územie, nezdržujúc sa dlho na jednom mieste; vyvarovať sa boja s česko-slovenskými armádnymi jednotkami; hneď po príchode rozdávať dedičanom naše letáky, vysvetľovať, že nechceme bojovať proti nim; informovať o cieľoch nášho boja a hľadať prívržencov medzi inteligenciou.“ HALASA, V.: *Naše žytia i borotba*, s. 85.

všetky tri sotne večer 6. apríla 1946 osobitne v stanovenom čase (od 21.00 hod.) a bez prekážok v medzilaboreckom úseku (v okolí Habury).⁹⁸ Ich prechod nebol ani československým vojskom, ani NB či FS zaregistrovaný (napriek tomu, že prechody boli uskutočnené v blízkosti staníc FS).⁹⁹

V nasledujúcich dňoch sa príslušníci všetkých troch rejdujúcich oddielov UPA rozptýlili územím severovýchodného Slovenska a rozbehli aktívnu propagandistickú činnosť.¹⁰⁰

V *Súhrnom hlásení o propagačnom pochode oddielov UPA na územie Československa od 6. do 22. apríla 1946* vypracovanom „Vadymom“ a adresovanom centrále OUN v Mníchove,¹⁰¹ sa vzťah domáceho obyvateľstva k príslušníkom UPA nejavil až tak negatívne. „Bezprostredne po prechode hraníc na niektorých miestach sa k nám ľudia správali zdržanlivo. Príčinou bolo predovšetkým to, že pri hraniciach bývajú väčšinou tzv. Rusnáci (zaostál

⁹⁸ *Litopys Ukrajins'koi Povstans'koi Armiji. Tom 33, s. 592, 607, 614.*

⁹⁹ O prieniku sa československé spravodajské zložky dozvedeli až o tri dni, t. j. 9. apríla 1946, na základe hlásenia vojenského oddielu „Michal“: „Dňa 7. apríla 1946 v ranných hodinách sme dostali správu, že v noci zo 6. na 7. apríla 1946 okolo 24.00 hod. prešla skupina banderovcov zo smeru Jasiel – Chvostejov. (...) Dedinám sa po ceste vyhýbali a na obyvateľstve nič nevynucovali. Bolo ich okolo 100 – 150 ľudí veľmi dobre vyzbrojených ľahkými zbraňami rôznych typov a veľmi dobre oblečených. (...) Povedali, že bojujú za slobodnú Ukrajinu. Na pozdrav „zdravstvujte“ povedali, že zdravia „dobry deň“. Pýtali si jest' (veľmi slušne) a kde im to bolo odoprené, nevynucovali si jedlo. Predali aj jedného koňa a od toho dali potvrdenku. (...) K prestrelke s našimi nikde nedošlo. Banderovské skupiny sa našim jednotkám vyhýbajú. Len v prípade, že stretnú našu slabú hliadku a sami sú vo veľkej prevahe, nadväzujú rozhovor a hovoria, že oni našim vojakom neublížia...“ (VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 70, inv. č. 322-323. *Veliteľstvo „Michal“ č. 227/Taj.1946. Situačné hlásenie – predloženie*). Zjavne tu išlo o jednu z pochodujúcich skupín toho času sa pohybujúcich v okrese Medzilaborce.

¹⁰⁰ Bola prednovembrovou historiografiou hodnotená približne v nasledujúcom duchu: „Na teritóriu Československa tentokrát unikali bojovými akciami a všetko svoje úsilie sústredili na antikomunistickú, antisovietskú a vojenskú propagandu. V obciach sninského, medzilaboreckého, stropkovského a svidnického okresu veliteľia „ukrajinských povstalcov“ zastrašujú zbraňou nútili predstaviteľov miestnej vlády zvolávať zhromaždenia obyvateľov, na ktorých vystupovali s prejavmi namierenými proti komunistom, Sovietskemu zväzu, národno-demokratickému systému v Československu a strašili novou vojnou, ktorá akoby čoskoro vypukne medzi západnými krajinami a Sovietskym zväzom. S podobným obsahom rozširovali medzi obyvateľstvom letáky, namierené proti komunistom. Týmto spôsobom antikomunistická propaganda banderovcov stala sa súčasťou predvolebnej kampane do ÚNZ a podporila víťazstvo demokratickej strany. Aj keď banderovci u miestneho ukrajinského obyvateľstva nedosiahli morálnej podpory a odobrenia svojej „osloboditeľskej misie“, avšak sa im podarilo zastrašiť jeho časť a týmto spôsobom ovplyvniť volebné výsledky v regióne.“ (VANAT, I.: *Narysy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II.*, s. 260 – 261). Uvedené konštatovanie, pretrvávajúce na Slovensku v podstate dodnes, sa v niektorých bodoch zjavne dostáva do rozporu s československými dobovými dokumentmi a taktiež hláseniami veliteľov ukrajinských povstalcov zúčastnených na aprílovom propagačnom ťažení v roku 1946 na Slovensku.

¹⁰¹ *Súhrné hlásení o propagačnom pochode oddielov UPA na územie Československa od 6. do 22. apríla 1946* sa dostalo do rúk československým orgánom prostredníctvom kuriérov OUN „Arkadia“ a „Pimsty“, ktorí padli do zajatia na území Čiech. A MV ČR Praha, f. 302-142-6. *Překlady dokumentárního materiálu a protokoly – předložení.*

Ukrajinci), ľudia málo vzdelaní, značne ovplyvnení komunizmom, zväčšia však apolitickí. Druhou príčinou, ktorá spôsobila toto správanie k nám a brzdila bleskovú akciu, bol terén a vzdialenosť od väčších stredísk. (...) Dôkladne sme vysvetľovali obyvateľstvu, kto sme a prečo sme opäť prišli na Slovensko – ako hostia a nie ako nepriatelia – proti komu a za čo bojujeme, aký máme vzťah k iným národom a k súčasnému politickému daniu. Museli sme presne vysvetliť, prečo sa nazývame banderovci, prečo je náš oficiálny názov Ukrajinská povstalecká armáda, aký máme postoj k Vlasovovi – lebo nás často považovali za vlasovcov, ktorých tam nemajú radi – aké sú naše hlavné idey nášho programu, aký máme postoj k náboženstvu, lebo pre nich je to veľmi vážny problém, slovom, museli sme odpovedať na každú otázku. Toto všetko bolo potrebné pretriasať na verejných schôdzkach, pri rozhovoroch s obyvateľstvom, v diskusiách s inteligenciou či počas krátkych návštev v domoch. (...) Sprvoti sa zdalo, že náš dlhší pobyt vrhne na nás zlé svetlo, že zovšednieme a obyvateľstvo bude nespokojné hlavne kvôli zásobovaniu. Ako sa však neskôr ukázalo, naša popularita a sympatie k nám rástli natoľko, že každý deň nášho pobytu nám prinášal nové zisky, medzi obyvateľstvom vznikali nové legendy, ktoré sa rozrastali ešte väčšmi, keď sa doniesli do miest, do škôl, medzi vojsko, do robotníckych stredísk – vždy ďalej a ďalej na západ. (...) Správy o nás sa šírili bleskove. (...) Stačilo, aby sme sa zastavili v jednej dedine, okolité dediny sa už pripravovali na náš príchod. (...) Želali si s nami hovoriť, ochotne a úprimne nás hostili najlepšimi potravinami, aké vôbec mali. Treba povedať, že Slováci sú lakomí. No ak niekoho úprimne pohostia, znamenalo to, že hosť sa im naozaj páči. (...) Obyvateľstvo sa k nám správalo dôverne. Vážilo si, že proti slovenskej armáde nevystupujeme so zbraňou v ruke a že pri každej príležitosti chodíme do kostola a modlíme sa.“¹⁰²

Skutočne, v správach a hláseniach jednotlivých oddielov československej armády z obdobia druhého rejd UPA sa nevyskytujú poznatky o násilnostiach voči obyvateľstvu, respektíve o terorizovaní, okrádaní, odoberaní potravinových článkov atď. Naopak, skôr prevládali správy nasledujúceho charakteru: „Za stravu a cigarety, požadované od miestneho obyvateľstva riadne zaplatili a žiadne násilnosti neboli hlásené.“¹⁰³ Ukrajinskí povstalci počas rejd sa k civilnému obyvateľstvu chovali mimoriadne disciplinovane a snažili sa opäť o získanie sympatií. Sústredili sa predovšetkým na propagáciu svojho boja, vysvetľovali situáciu, v akej sa ocitlo ukrajinsko-rusínske obyvateľstvo v Poľsku v súvislosti s ich násilným

¹⁰² CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 319 – 329. Je dôležité upozorniť, že rejd UPA prebiehal v čase veľkonočných sviatkov (21. 4. 1946 – Veľkonočná nedeľa). *Litopys Ukrajinsk'koi Povstans'koi Armiji. Tom 33*, s. 622.

¹⁰³ SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 74, inv. č. 99. *Banderovci – situačné hlásenie a prehľad nového vniknutia týchto na čs. územie z 16. 4. 1946*; f. PV – obež., k. 9, inv. č. 12. *Banderovci – situačná správa za obdobie 16. – 28. 4. 1946*.

presídľovaním do ZSSR a poľským terorom páchaným na nich.¹⁰⁴ Okrem toho poukazovali na situáciu na Ukrajine a v celom ZSSR, kde vládli komunisti. Slovenskému obyvateľstvu rozprávali o stalinských zločinoch, hladomoroch, Gulagu a bezprávnom postavení národov v Sovietskom zväze. Varovali pred nastolením moci boľševikov a „diktatúry proletariátu“ – odporúčali v nadchádzajúcich voľbách voliť slovenských demokratov.¹⁰⁵

Vzhľadom na decembrové udalosti z vlaňajšieho roku sa v stave ohrozenia cítili predovšetkým slovenskí komunisti a židovské obyvateľstvo. Boli zaznamenané prípady, že pred príchodom oddielov UPA opúšťali dediny a utekali do miest.¹⁰⁶ Ako konštatuje „Vadym“, niektorí odvážlivci, posmelení príchodom príslušníkov UPA do ich obce „išli pod obloky komunistov. Našťastie sa obmedzili len na výkriky a vyhrážky, hoci sa vyskytli prípady, že do okien lietali kamene“. Správy pochádzajúce z viacerých miest severovýchodného Slovenska potvrdzovali, že meno banderovcov sa domácim obyvateľstvom využívalo na zastrašovanie komunistov v predvolebnom boji. Napríklad niektorí obyvatelia obce Keľča vyzývali ukrajinských povstalcov, aby „zlikvidovali milicionárov – komunistov a zobrali tovar z obchodu, ktorý komunisti rozdeľujú medzi sebou“.¹⁰⁷ Iný prípad: „Pri stretnutí s dvoma žandármi zo stanice K. (utajený názov obce – pozn. M. Š.) zástupca veliteľa nám navrhol, aby sme prišli v noci do jeho dediny a pomohli im vybiť Židov. Vysvetlili sme mu, aký je náš vzťah k židom, a rozhodne sme návrh odmietli. Žandári nástojili, aby sme s nimi vypili aspoň za pohár piva. Prosili tak vytrvalo, že sme nemohli odmietnuť. Po chvíľke pošepol jeden z nich: „Čert aby vás vzal, vedeli ste, kedy máte prísť. Práve je pred voľbami. Keby sme my vystupovali proti komunistom hoc aj desať rokov, nedokázali by sme to, čo vy za pár dní.“¹⁰⁸ Podľa B. Chňoupeka, niektorí predsedovia MNV v bardejovskom a giraltovskom okrese dostali písomné vyzvania, aby vyhotovili zoznamy členov KSS, ktoré potom vo vhodnom čase mali byť predložené UPA. Podľa strojového písma a poštových pečiatok – Prešov

¹⁰⁴ Bližšie k problematike pozri ŠMIGEL, M. – KRUŠKO, Š.: *Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov ČSR do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*. Prešov 2005, s. 58 – 62. HALCZAK, B.: *Łemkowszczyzna w latach 1944-1947*. In: *Piwdennyj Archiw*, t. XVI. Chersoń 2004, s. 275; HALCZAK, B. – ŠMIGEL, M.: *K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“*. In: *Acta historica Neosoliensia*, 7/2004. Banská Bystrica 2004, s. 187 – 198.

¹⁰⁵ *Litopys Ukrajins'koi Povstans'koi Armiji. Tom 33*, s. 592 – 627.

¹⁰⁶ *Litopys Ukrajins'koi Povstans'koi Armiji. Tom 33*, s. 617 – 618, 621.

¹⁰⁷ *Litopys Ukrajins'koi Povstans'koi Armiji. Tom 33*, s. 620. Podľa iného zdroja: poslanec za DS Ján Kovaľ z Vranova nad Topľou v jednom rozhovore sa vyhrážal predsedovi vranovského ONV Jozefovi Muľarovi: „Uvidíš J. my pri týchto voľbách strana DS zvíťazíme a keď to ináč nepôjde – zavoláme si banderovcov a zvíťazíme.“ VHA Praha, f. 307-97-10. *Odpis udania na OVNB. Vranov, 25. 4. 1946*.

¹⁰⁸ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 324.

a Hanušovce – sa usúdilo, že pisateľmi neboli banderovci, ale domáci.¹⁰⁹ Dokonca aj mimo východného Slovenska (napríklad v Zlatých Moravciach z 30. apríla na 1. mája 1945) sa objavovali letáky s heslami „Slováci – komunizmus vás ničí. Židia vás ničia, cucajú a vydierajú.“ Končili slovami: „Pozdravujú vás banderovci. Na stráž! Nitran!“¹¹⁰ Alebo: „Banderovci volajú: volíme Dr. Tisa! Voľte Dr. Tisa!“¹¹¹ Bezpochyby to bola práca domáceho slovenského obyvateľstva (ukrajinskí partizáni sa nikdy nepodpisovali menom „banderovci“).

Podobná situácia prevládala aj v súvislosti so židovským obyvateľstvom. Vzhľadom na tragédie v sninskom okrese koncom roka 1945, židovské obyvateľstvo zo severovýchodných okresov utekalo do bezpečnejších miest – mimo oblasť pôsobenia rejdujúcich oddielov UPA. Správy o týchto skutočnostiach sa objavujú aj v hláseniach ukrajinských povstalcov. Tí okrem iného svoje velenie upozorňovali na silné protizidovské nálady slovenského obyvateľstva. „Dôležité, že na Slovensku sú antisemitské nálady. Židov nenávidia, považujú ich za netvorov a typických komunistov. Slováci sa stavajú k židom nepriateľsky, boja sa ich ako komunistických agentov, obchádzajú ich. Židia zotrávajú hlavne v mestách a zaoberajú sa aj ďalej obchodom. Bolševici ich využívajú pre svoje ciele.“ – bolo uvedené v Hlásení z propagačného rejdu sotne „Bira“ po Slovensku.¹¹² Pôsobenie oddielov UPA skutočne bolo často využívané domácim slovenským a rusínskym obyvateľstvom práve na zastrášovanie Židov.¹¹³ Dokonca aj po odchode oddielov UPA z východného Slovenska boli v mene UPA rozširované v regióne protizidovské letáky. Jeden z nich: „Všetkým židom. Odbor protizidovský vyzýva všetkých židov na Slovensku, aby sa do konca 31. júla 1946 bezpodmienečne vystaňovali z územia Slovenska, v inom prípade navštívia Vás Banderovci“. Aj v tomto prípade zjavne išlo o „iniciatívu“ miestneho obyvateľstva.¹¹⁴

Podľa niektorých zdrojov, príchodom oddielov UPA na Slovensko sa aktivizovali aj domáce ilegálne hnutia, respektíve skupiny. Podľa správ Povereníctva vnútra – „objavenie sa benderovcov na východnom Slovensku v dost' značnej miere posilnilo domácu reakciu, ktorá prítomnosť benderovcov chcela využiť propagandisticky. Nasvedčuje tomu aj tá okolnosť, že rôzne letáky, ktoré banderovci rozhodli na východnom Slovensku sa na niektorých miestach objavili aj vtedy, keď v tomto obvode benderovcov vôbec nebolo, alebo keď tam vôbec neboli. Dá sa z toho usúdiť, že domáca reakcia takýmto

¹⁰⁹ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 336.

¹¹⁰ HUML, V.: *Slovensko před rozhodnutím*, s. 168 – 169.

¹¹¹ MLYNÁRIK, Ján: *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve*. Praha 2005, s. 34.

¹¹² *Litopys Ukrajins'koji Povstans'koji Armiji. Tom 33*, s. 626.

¹¹³ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 483, č. 60/1945. *Hlásenie 2. oddelenia HVNB č. 470 zprav./1945*.

¹¹⁴ Publikuje VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny*, s. 175.

spôsobom chce vyvolávať nespokojnosť u obyvateľstva“.¹¹⁵ Ako uviedol M. Syrný, radikálne nacionalistické hnutie na Slovensku bolo slabé a nebolo schopné poskytnúť skupinám UPA účinnú pomoc, aj keď k tomu bolo vyzývané exilovými ľudáckymi skupinami či osobnosťami, aj keď v období odhalenia tzv. protištátneho sprisahania na Slovensku bolo v komunistickej tlači veľmi módne spájať „reakciu“ dokopy – čiže poukazovať na údajnú pomoc a spoluprácu slovenských nacionalistov, časti demokratov a banderovcov.¹¹⁶ V tejto súvislosti sa často spomínalo prepojenie tzv. „bielych partizánov“ s oddielmi UPA.¹¹⁷ Je však potrebné poznamenať, že skupiny „bielych partizánov“ sa vyskytovali predovšetkým na západnom Slovensku. Dobové dokumenty síce poukazujú na existenciu ilegálnej skupiny „Vrchla“ na východnom Slovensku, jej činnosť bola však minimálna.¹¹⁸

Osobitnú kapitolu tvorí za týchto okolností vzťah Demokratickej strany (DS) k UPA.¹¹⁹ Celkovo sa DS k banderovskému hnutiu stavala – hlavne pre jeho bývalú kolaboráciu s hitlerovským Nemeckom – jednoznačne odmietavo. Vo svojich interných obežníkoch určených funkcionárom strany ich vystríhala pred akýmkoľvek kontaktmi s prípadnými predstaviteľmi banderovcov a každého, kto by sa bol o to v mene UPA pokúsil, mali ihneď udať československým bezpečnostným orgánom.¹²⁰ Spoluprácu medzi UPA

¹¹⁵ SNA Bratislava, f. PV – obež., k. 9, inv. č. 12. *Banderovci – situačná správa za obdobie 16. – 28. 4. 1946.*

¹¹⁶ SYRNÝ, M.: *„Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945-1947*, s. 158.

¹¹⁷ Porovnaj MLYNÁRIK, J.: *Osud banderovcov a tragédie řeckokatolícké cirkve*, s. 39.

¹¹⁸ „Zistil som, že na území východného Slovenska zdržuje sa banderovská skupina zvaná „Vrchla“ v počte asi 300 členov. Príslušníci tejto sú národnosti ruskej, ukrajinskej, slovenskej a českej. Táto skupina sa presúva výlučne cez horské masívy, vyhýba sa obciam a frekventovaným komunikáciám... Táto banderovská skupina ide z nášho tylu od chrbta nášho postavenia.“ – hlásil prednosta oddelenia „Oceľ – 6“ škpt. pech. Š. Nosko. Uvedené informácie získalo veliteľstvo od zajatého príslušníka skupiny „Vrchla“ Františka Hrona. Je však nepravdepodobné, že išlo o banderovskú skupinu – taká sa v štruktúrach UPA nevyskytovala. Podľa nášho názoru, išlo skôr o domácu „reakčnú“ skupinu alebo aj o dezinformáciu. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 70, č. 323/1946. *Príslušníci banderovskej skupiny „Vrchla“ – pátranie.*

¹¹⁹ Podľa marxistickej historiografie: „Na jar 1946 sa sotne UPA znovu tlačia v niekoľkých prúdoch na územie východného Slovenska. Tento propagačný rejd starostlivo pripravila „civilná sieť“ OUN a domáca reakcia. (...) Rejd mal systematicky propagovať ideológiu ukrajinského nacionalizmu, zastrášať obyvateľstvo a posilniť reakciu v kampani pred voľbami v máji 1946. Sotniam pomáhala aj sieť dôverníkov, prechovávačov, informátorov; pripojil sa vplyv kňazov. Do slovenských dedín prichádzali tlupy vždy tesne pred súmrakom. Obsadili všetky východy z obce a súčasne silný oddiel obkľúčil stanicu národnej bezpečnosti. Potom dostal predseda národného výboru rozkaz zvoliť okamžite schôdzu občanov. Prehovoril na nej niektorý z banderovských propagandistov, prípadne s činovníkom demokratickej strany. Pre demokratickú stranu banderovci otvorene agitovali, vyzývali občanov k voľbe jej kandidátky. Potom sa obvykle nechávali so zbraňou v ruke „pohostiť“ od obyvateľov“. KAUCKÝ, F. – VANDŮREK, L.: *Ve znamení trojzubce*, s. 39.

¹²⁰ Jeden z takýchto prípadov bol „odhalený“ komisiou Ministerstva vnútra ČSR (tá mala po voľbách preskúmať sťažnosti na spôsob vedenia predvolebného boja DS) a predložený v správe československej vláde. „Dňa 21. 4. 1946 prišla okolo 18. hodiny do obce Oľka, okres

a demokratmi na najnižšej úrovni však nie je možné vylúčiť. Bola to ale mizivá spolupráca predovšetkým na úrovni obecných organizácií, išlo skôr o poskytnutie materiálnych potrieb, informácií atď. Napriek tomu aj takéto prípady vyťahovali slovenskí komunisti na diskreditáciu celej strany.

Správy o prepojení demokratov s UPA sa v správach komunistami ovládaných bezpečnostných orgánov objavovali pomerne často a s obľubou sa preberali v marxistickej historiografii na vysvetlenie príčin porážky KSS a vysokej výhry DS na východnom Slovensku vo voľbách 1946. Je potrebné súhlasiť s názorom, že aktivita banderovcov na jar 1946 bezpochyby čiastočne ovplyvnila aj predvolebnú kampaň i výsledky volieb v niektorých okresoch a obciach, aj keď ju priamo spájať s činnosťou DS v tomto regióne by bolo neseriózne.¹²¹

Prostredníctvom vopred pripraveného materiálu svoju propagandu oddiely UPA rozširovali aj medzi príslušníkmi československej armády. V letákoch adresovaných príslušníkom armády sa najčastejšie vysvetľovalo prečo, kvôli čomu a za aký cieľ UPA bojuje: „Česi! Slováci! Vojaci! Neďaleko od Vás dejú sa strašné veci. Mnoho divízií poľského a boľševického vojska i polície vyháňa ukrajinské obyvateľstvo z dedín; drancuje jeho majetok, páli domy, hádže deti do ohňa. (...) My, ukrajinskí povstalci, začali sme boj so zbraňou v ruke na obranu svojho národa, na obranu ľudského práva a života. Nedopustíme, aby poľsko-boľševické bandy a vojsko drancovali a beztriestne mordovali našich ľudí a vyhánali z rodnej zeme. (...) Keď budete stáť na svojich hraniciach v Karpatoch, z ich hrebeňov uvidíte, ako každú noc horia domy, ba celé dediny v priestore 800 km. (...) Také brutálne násilie, ako masové vraždy pokojného obyvateľstva, uväzňovania, odstreľovania, vyvážanie na Sibír a na ostrovy Severného ľadového oceánu, vyhnanstvo do koncentračných táborov, drancovanie a teror deje sa dnes na celej Ukrajine.“ Je potrebné dať UPA za pravdu, že vyššie uvedené skutočnosti boli pravdivé.

Letákmi UPA varovala československých vojakov: „Pamätajte, že taký istý osud čaká v budúcnosti i Vaše národy, len čo sa boľševické jarmo nad Vami upevní. Moskovskí boľševickí imperialisti taký osud pripravujú celej Európe. (...) Keď ste čestní ľudia, keď ste demokrati, nepočúvajte boľševickej lživej propagandy, nepočúvajte tých, ktorí vychvaľujú červenú diktatúru a kážu

Medzilaborce, asi 100-členná banda Banderovcov. (...) Túto bandu uvítal verejne Juraj Kováč, tajomník DS, a prečítal miestnym ľuďom vyhlášku o programe benderovského hnutia. Príslušníci DS s veľkou radosťou ukazovali Banderovcom členské legitimácie DS. Po chvíľke sa ujal slova jeden z Banderovcov a prehlásil k zhromaždeným občanom, že Banderovci idú na pomoc demokratom a že nesú smrť boľševikom a boľševizmu. Tieto slová boli prítomnými dedičkami prijaté s nadšením. (...) Veliteľ miestnej NB prijal rovnako Banderovcov priateľsky.“ SYRNÝ, M.: *Ukrajinská povstalecká armáda a parlamentné voľby v máji 1946 na Slovensku*, s. 8 – 9.

¹²¹ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice 1991, s. 57.

Vám bojovať proti Ukrajincom. (...) Dobre si pripomeňte tie dni, keď boľševická armáda drancovala Vaše dediny, vykrádala Vaše domy, znásilňovala Vaše ženy, sestry, zneuctovala Vaše náboženské a kultúrne svätyne. (...) Preto nebojujte proti ukrajinským povstalcom, nestrieľajte na nás – ale spoľčujte sa s nami a pomáhajte nám. Tým urobíte veľkú službu aj svojej vlasti, ktorá je dnes tiež ohrozená nebezpečím boľševického imperializmu.“¹²² Letáky s podobným obsahom boli zasielané aj prostredníctvom pošty priamo jednotlivým veliteľom československých vojenských oddielov operujúcich na východnom Slovensku.¹²³

Podľa slov samotných ukrajinských partizánov slovenskí vojaci nemali záujem bojovať proti UPA.¹²⁴ To, že počas pochodu unikali československému vojsku, bolo práve zásluhou vojska. Podľa „Vadyma“ – „Pokiaľ ide o slovenské vojsko, správalo sa k nám priaznivo. Jednotky, ktoré pod nátlakom vykonávali boľševické rozkazy, vyrážali do dedín s delami, tankami, autami a obmedzovali sa len na naše akoby prenasledovanie. Presúvali sa z miesta na miesto, z dediny do dediny, narobili veľa hrmotu, ale do lesov vôbec nevstupovali. Keď sme navečer prichádzali do dedín, kde ešte cez deň bolo vojsko, ľudia nám radostne opakovali slová vojakov, ktorí vraveli, že sem museli ísť, lebo dostali taký rozkaz, ale bojovať proti nám nechcú a nebudú. Rovnako dali najavo, že by sa s nami chceli stretnúť, ale nevedia, ako sa budeme správať my k nim, a okrem toho sa báli. Odkazovali sme im, že sme neprišli na Slovensko bojovať, zbrane nosíme proti nášmu spoločnému nepriateľovi, proti boľševikom a ich prísluhovačom“.¹²⁵

Podobné hodnotenie činnosti jednotiek československej armády nasadených do boja s banderovcami sa vyskytuje aj v armádnych a úradných hláseniach. Napríklad veliteľ 4. oblasti brig. gen. Michal Širica v osobitnom rozkaze z 15. apríla 1946 konštatoval nasledujúce: „Na naše územie prenikli ozbrojené bandy, ktoré olupujú vlastné chudobné obyvateľstvo, ktoré dosiaľ samo žije v biednych pomeroch v dôsledku vojny a šíri propagandu nám nepriateľskú. (...) Zo všetkých hlásení, ktoré dostávam o preniknúcich skupinách Banderovcov (...) mám dojem, že príslušným veliteľom vojenských jednotiek do týchto území poslaných neni dobre známy ich úkol, lebo že svoje úkoly neplnia. Činnosť veliteľská dosiaľ spočíva podľa doterajších výsledkov len v konštatovaní sily a pohybu bánd a ich sledovaní. Táto zarážajúca skutočnosť núti ma upozorniť dôrazne a naposledy znovu všetkých veliteľov na ich úkoly, za ktorých

¹²² SNA Bratislava, f. PV – sekr., inv. č. 99, k. 74. *Leták „Česko-slovenským vojakom“*.

¹²³ SNA Bratislava, f. PV – obež., k. 9, inv. č. 12. *Banderovci – situačná správa za obdobie 16. – 28. 4. 1946*. Tiež VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 63, inv. č. 134. *Hlásenie veliteľstva „Hliník“ č. 1/Taj.1946*.

¹²⁴ VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenamý Čechoslovaččny*, s. 84 – 85.

¹²⁵ CHŇOUPEK, B.: *Banderovci*, s. 326 – 327.

prevedenie sú mi osobne zodpovední.“¹²⁶ Napokon: „Civilné obyvateľstvo toto vidiac, začalo sa vysmievať naším vojakom, že vždy len naháňajú benderovcov a nemôžu dosiahnuť kladného výsledku.“¹²⁷

Tejto skutočnosti nasvedčuje aj fakt, že k jedinému ozajstnému boju došlo v priebehu rejdy v noci 16. apríla 1946 v blízkosti Humenného, keď sotňa pod velením „Karmeljuka“ pri prechode rieky Laborec (pod zrúcaninou Brekov) narazila na stanovište samopalnej čaty z oddielu „Otto“ (pod velením por. J. Obušeka), posilneného v priebehu stretu o čatu obrnených áut a ďalšiu čatu samopalníkov. Keďže „Karmeljuk“ nechcel byť vťahnutý do boja, ustúpil (jeden z povstalcov pritom padol do zajatia a dvaja boli zranení).¹²⁸ K menším prestrelkám došlo v obci Hlinné v okrese Vranov nad Topľou (17. a z 18. na 19. apríla 1946), v obci Marhaň v okrese Giraltovce a pri Novej Sedlici v okrese Snina (19. apríla 1946), keď na prechádzajúcich benderovcov zahájili paľbu tam rozmiestnené oddiely. Straty neboli hlásené na žiadnej strane.¹²⁹ Tieto takmer bezvýznamné prestrelky boli, napríklad J. Fialom, popisované ako veľké bojové strety, z ktorých československí vojaci vždy vychádzali ako víťazi, ba hrdinovia, ktorých dokonca armádne velenie odmeňovalo, povyšovalo a udeľovalo vojenské vyznamenania i medaily.¹³⁰ Skutočnosť však bola celkom iná.

Predtým vytvorená vojenská skupina „Otto“ opäť nebola schopná ubrániť hranice v severovýchodnom úseku.¹³¹ Navyše je potrebné zobrať do úvahy skutočnosť, že bolo dávno po vojne a slovenskí vojaci nechceli prísť o život počas „naháňania“ dobre vyzbrojených, vycvičených príslušníkov oddielov UPA rejdujúcich po Slovensku a disponujúcich obrovskými vojenskými skúsenosťami vedenia partizánskej vojny (to isté platí pre málopočetné a slabo

¹²⁶ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 1, inv. č. 2. *Osobitný rozkaz k akciám na východnom Slovensku č. 756/1946.*

¹²⁷ SNA Bratislava, f. PV – obež., k. 9, inv. č. 12. *Banderovci – situačná správa za obdobie 16. – 28. 4. 1946.*

¹²⁸ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 78, inv. č. 371. *Hlásenie dôstojníka OBZ pri ZPÚ č. 189/Taj.1946. Situačné hlásenie (17. – 18. 4. 1946).* Tiež VJATROVYČ, V.: *Rejdy UPA terenami Českoslovaččiny*, s. 85. Porovnaj FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 74 – 75.

¹²⁹ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 63, inv. č. 134. *Hlásenie veliteľstva „Hlink“ č. 1/Taj.1946.* Tiež SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 74, inv. č. 99. *Banderovci – situačné hlásenie a prehľad nového vniknutia týchto na čs. územie z 16. 4. 1946;* f. PV – obež., k. 9, inv. č. 12. *Banderovci – situačná správa za obdobie 16. – 28. 4. 1946.*

¹³⁰ Ako uvedený autor uviedol: „Zrážky s banderovskými fašistami na východnom Slovensku do 19. apríla 1946 sa stali významnou previerkou morálnych a bojových hodnôt československých vojakov a veliteľov, ktorí v nej obstáli veľmi dobre.“ Týmto spôsobom sa vytvárali mýty o hrdinskej československej armáde, schopnej úspešne čeliť „banderovským vpádom“ do krajiny – „v zrážkach s nepriateľskou presilou si československí vojaci počínali rozhodne a statočne a vždy vyšli úspešne.“ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 74 – 77.

¹³¹ O stave mužstva a ich vojenskej príprave svedčí fakt, že napríklad 16. apríla 1946 proti „Karmeljukovej“ sotni bojovalo dvadsať vojakov – nováčikov, ktorí nevykonali ešte ani ostrú školnú streľbu. FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 77

vyzbrojené oddiely FS a NB). Nakoniec aj morálka a politická rozhladenosť bola u príslušníkov bezpečnostných zložiek na pomerne slabej úrovni.¹³²

Čoskoro však československá Bezpečnosť začala širokú kampaň antipropagandy. Na začiatku medzi vojakmi, neskôr medzi obyvateľstvom boli rozširované špeciálne vydania „Bojovníka za východné Slovensko“, obsahom ktorého boli články typu „Volby a banderovci“, „Bite banderovcov za príkladom poručíka Obuška“ alebo „Poradili sme si s hitlerovcami, poradíme si aj s banderovcami“ atď.¹³³

Vzniknutou situáciou na svojej 51. schôdzi sa zaoberala 16. apríla 1946 aj československá vláda. Uzniesla sa, aby akcie proti UPA boli prevedené všetkou silou a aby boli urýchlene ukončené najskôr do dvoch týždňov. Za týmto účelom vláda podriadila všetky jednotky NB a FS armádnemu veleniu a vytvorila novú vojenskú skupinu „Oceľ“.¹³⁴

V nasledujúcich dňoch bola UPA zahájená operácia s názvom „Široké hrable“.¹³⁵ „Operácia prebiehala presne podľa plánu veľmi rýchlym tempom, nepodarilo sa však zaskočiť alebo dosiahnuť väčšie nepriateľské sily. Nástup československých jednotiek opäť stačil, aby časti UPA rýchlo opúšťali

¹³² MIČKO, P.: *Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946*, s. 208 – 209. Fakt, že slovenskí vojaci nechceli proti banderovcom bojovať, ukrajinský historik V. Vjatrovýč vysvetľuje ako príčinu presunu vojenských oddielov z Čiech a Moravy na východné Slovensko 21. apríla 1946. VJATROVÝČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny*, s. 84.

¹³³ VJATROVÝČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny*, s. 87. Aj armádné velenie upozorňovalo vojakov nasadených do boja proti UPA: „Kto ešte dnes vychvaľuje fašistických vrahov, kto nechápe, že Slováci patria medzi víťazné demokratické národy, kto nevie, že len v rovnoprávnej jednote Čechov a Slovákov leží zaistená budúcnosť Slovenska, kto si praje rozkol medzi tzv. východom a západom, kto nevidí v slovanskom ZSSR nášho verného a spoľahlivého spojenca, ktorého hrdinnej ČA vďačíme priamo za skutočnú slobodu, kto toto všetko nevie, nechápe a neuznáva, je buď hlupákom alebo zločincom.“ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 44, inv. č. 134. *Nedostatky v disciplíne* (bez č.).

¹³⁴ K 18. aprílu 1946 Veliteľstvo 4. vojenskej oblasti a Hlavný štáb československej armády urýchlene uvoľnili a presúvali do oblastí pôsobenia UPA ďalšie vojenské jednotky posilnené aj o dva samopalné prápory tankových brigád z českých krajín. Celkovo (k 21. aprílu 1946) sa sústredilo na východnom Slovensku 14 peších motorizovaných a samopalných práporov, dva delostrelecké oddiely, jeden prápor tankov, letka bojových lietadiel a niekoľko menších jednotiek, rozdelených do podskupín „Železo“, „Hliník“ a „Zlato“, ktorým podliehala aj skupina pre ZPÚ „Otto“. Pre prípadné použitie na východnom Slovensku boli v českých krajinách v pohotovosti ďalšie tri prápory. Velenie nad skupinou „Oceľ“ prevzal zástupca veliteľa 4. vojenskej oblasti plukovník generálneho štábu Jan Heřman. SNA Bratislava, f. PV – sekr., k. 74, inv. č. 99. *Podriadenie FS a NB – vyžiadanie*. „Proti niekoľkým stovkám banderovcov (počet ukrajinských povstalcov rejdujúcich po Slovensku sa odhadoval na 400 mužov – pozn. M. Š.) stálo asi 7000 vojakov s tankami, delostrelectvom a letectvom a oddiely NB. Napriek tomu ich úloha nebola jednoduchou záležitosťou. K zneškodneniu skupín UPA, ktoré sa vyhýbali stretnutiu, neustále sa presúvali a boli rozptýlené v hornatom a lesnatom teréne s možnosťou úkrytu a skrytého pohybu, nestačila len početná prevaha.“ – uvádza J. Fiala. FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 77 – 79.

¹³⁵ Bližšie MIČKO, P.: *Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946*, s. 210.

československé územie do Poľska.“¹³⁶ – uvedené konštatovanie je rozporuplné. V skutočnosti oddiely UPA opúšťali východoslovenské územie nie pod tlakom armády (neskoro začatej vojenskej operácie), ale preto, že ich rejd sa chýlil k záveru a jednoducho sa vracali na svoje bázové územie (sotňa „Karmeljuka“ prekročila slovensko-poľskú hranicu v noci z 18. na 19. apríla 1946, sotňa „Bira“ 22. apríla a sotňa „Myrona“ 24. apríla 1946).¹³⁷

V priebehu rejdov sa všetky tri sotne pohybovali na Slovensku podľa vopred pripraveného plánu. Sotňa „Bira“ po trase Medzilaborce – Humenné – Vranov nad Topľou – Giraltovce – Stropkov. Na severovýchodnom Slovensku jednotka strávila 16 dní a bez vážnejších stretov či bojov navštívila celkom 31 obcí. Sotňa „Myron“ sa presúvala po línii Medzilaborce – Stropkov – Giraltovce – Bardejov – Prešov – Sabinov a došla aj do okolia Košíc. Celkovo 311 kilometrov a v priebehu rejdov navštívili 49 miestnych obcí. Posledná tretia sotňa pod velením „Karmeljuka“ sa presúvala po trase Medzilaborce – Giraltovce – Stropkov – Bardejov – Prešov – Vranov nad Topľou – Humenné – Michalovce a navštívila 26 obcí na východnom Slovensku.¹³⁸ V súhrne oddiely UPA navštívili 106 obcí v desiatich východoslovenských okresoch, v ktorých uskutočnili plánované aktivity. Cieľ, vytýčený vedením OUN, v podstate naplnili. Pôvodným zámerom bolo zdržať sa na území východného Slovenska 10, maximálne 14 dní; aj to za podmienky, že nebudú rušení československými jednotkami.¹³⁹ V skutočnosti druhý slovenský rejd trval fakticky do 24. apríla 1946, teda 18 dní.¹⁴⁰ V jeho priebehu sa oddiely UPA nestretli s vážnejším odporom československých armádnych a bezpečnostných zložiek, z celej akcie vyšli bez vážnejších ľudských strát (traja zranení a niekoľko nezvestných) a bez väčších prekážok sa vrátili na svoje základne v juhovýchodnom Poľsku. Svoje zamýšľané propagačné ťaženie úspešne zrealizovali (v tom užšom ponímaní významu).¹⁴¹

V širšom ponímaní tejto otázky však skutočnosť vplyvu propagandy UPA na výsledky volieb na východnom Slovensku bola omnoho zložitejšia a odlišná, než jej doterajšie prevažne marxistické interpretovanie, ktoré hovorí o neúspechu rejdov, vychádzajúc z faktu, že rusínske obyvateľstvo v májových voľbách roku 1946 prekvapilo. Paradoxne proti tvrdeniu o značnom ovplyvnení volebného výsledku propagandou UPA na jar roku 1946 v prospech DS a v neprospech KSS vyznieva fakt, že volebné výsledky na bázovom území propagandistických rejdov UPA – severovýchodnom Slovensku s rusínskym

¹³⁶ FIALA, J.: *Zpráva o akci B*, s. 83.

¹³⁷ *Litopys Ukrajins'koi Povstans'koi Armiji. Tom 33*, s. 592 – 627.

¹³⁸ VJATROVÝČ, V.: *Rejdy UPA terenamy Českoslovaččyny*, s. 82 – 83.

¹³⁹ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 78, inv. č. 371. *Situčné hlásenie (11. – 18. 4. 1946)*.

¹⁴⁰ Prieskumné armádne oddiely 26. apríla 1946 konštatovali, že „24. apríla 1946 pravdepodobne všetky jednotky UPA prešli na poľské územie“. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 1, inv. č. 2. *Veliteľstvo „Ocel“ – Súhrn správ za dni 24. – 26. 4. 1946*.

¹⁴¹ *Litopys Ukrajins'koi Povstans'koi Armiji. Tom 33*, s. 592 – 627.

obyvateľstvom, dopadli nadpriemerne pozitívne pre KSS, a naopak negatívne pre DS. Až zarážajúce sú v tejto súvislosti výsledky z okresov s väčším zastúpením rusínskeho etnika, ktoré malo logicky tvoriť hlavnú zložku podpory UPA a jej protikomunistickej agitácie na Slovensku, ale opak bol pravdou.¹⁴² Komunisti práve v týchto okresoch získavali spravidla absolútne najvyššie počty svojich voličov v celoslovenskom porovnaní.¹⁴³ Chybou hodnotenia bola však tá skutočnosť, že druhý slovenský rejd UPA nebol zameraný na slovenských Rusínov, jeho objektom boli Slováci žijúci na východnom Slovensku.

S odstupom 60 rokov je takmer nemožné zistiť dopad propagandy oddielov UPA na myslenie, respektíve rozhodovanie jednotlivých ľudí. Minimálne však týchto ľudí nútil sa zamyslieť, premýšľať a pravdepodobne aj zvažovať – čo je na tom pravdy? Čo viedlo ukrajinských partizánov aj dva roky po skončení vojny bojovať, ukrývať sa v lesoch a každý deň vystavovať svoje životy smrteľnému nebezpečenstvu? Naozaj ten boľševizmus je tak nebezpečný, ako o ňom hovorili? Ak svojim propagačným ťažením príslušníci UPA dosiahli takýchto myšlienkových pochodov u jednoduchých ľudí, ak sa im podarilo rozprúdiť diskusie v rodinách či medzi ľuďmi na slovenských dedinách – a veríme, že áno – tak ich úsilie nebolo márne.¹⁴⁴ S odstupom času je však možné konštatovať, že propaganda UPA zameraná na ostrú kritiku komunizmu, politiku ZSSR a formujúcich sa ľavicových režimov v Poľsku a Československu bola konštruktívna. Pred čím obyvateľov Slovenska varovali, malo svoj zmysel, veď sa o tom mohli presvedčiť už o pár rokov, keď sa komunistická diktatúra stala na Slovensku realitou.

* * * * *

Hodnotiac pôsobenie banderovcov na severovýchodnom Slovensku v prvom (august – september 1945) a druhom (apríl 1946) rejde je možné konštatovať jednoznačne pretrvávajúcu disciplínu v ich radoch a slušné chovanie sa voči slovenskému obyvateľstvu. Ublížovať miestnemu slovenskému a rusínskemu obyvateľstvu na Slovensku banderovci pravdepodobne nemali záujem, naopak, hľadali v ich radoch spojencov

¹⁴² Podľa Š. Šutaja v obciach s rusínskym obyvateľstvom DS stratila až 12% hlasov oproti celoslovenskému priemeru, naopak KSS tu získala o 15% hlasov viac v porovnaní s priemerom. ŠUTAJ, Š.: *Ukrajinská otázka v činnosti politických strán na Slovensku (1944 – 1948)*. In *Historica Carpatica*, roč. 30. Košice 1989, s. 64.

¹⁴³ SYRNÝ, M.: *Ukrajinská povstalecká armáda a parlamentné voľby v máji 1946 na Slovensku*, s. 7 – 8.

¹⁴⁴ V najnovších rozpracovaniach problematiky sa objavili konštatovania, že „pôsobenie banderovcov na Slovensku v roku 1946 malo ohlas u obyvateľstva. Ich letáková propagačná akcia, ale aj priamy kontakt s obyvateľstvom zanechali stopy, ktoré slovenskí vládni činitelia len ťažko zahladzovali“. J. Mlynárik odvolávajúc sa na vyhlásenie štátneho tajomníka Ministerstva národnej obrany generála Dr. M. Ferjenčíka – „banderovská propaganda mala síce veľký ohlas, ale priameho úspechu nedosiahla“, hovorí o vládnej eliminácii skutočných účinkov a o ich logickom rozpore. MLYNÁRIK, J.: *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve*, s. 34 – 35.

a sympatizantov svojich ideí. Napriek tomu len menšia, ba zanedbateľná časť slovenských Rusínov obývajúcich priestor severovýchodného Slovenska sa s bojom UPA stotožňovala. Pre väčšinu to bol cudzí boj, ktorý sa ich netýkal. Rusínske obyvateľstvo na Slovensku nebolo proukrajinsky orientované do takej miery, ako velenie UPA na Zakerzoni predpokladalo. Slovenskí Rusíni boli tradične naladení rusofilsky až sovietsky a komunizmu boli naklonení, respektíve náchylní oveľa viac ako Slováci.¹⁴⁵ Ukrajinský nacionalizmus bol pre nich cudzí, respektíve neprirodený. Isté sympatie tu samozrejme boli, ale obyvateľstvo si predovšetkým zvažovalo svoje postavenie v štáte. Súcitili s poľskými Lemkami vystavenými tragickému vysídleniu, ale rovnako sa obávali istých následkov.¹⁴⁶ Aj dobové dokumenty potvrdzujú túto teóriu, hoci ju pomenúvajú odlišne. Napríklad v jednom z vojenských hlásení sa konštatuje nasledujúce: „Naše pohraničné obyvateľstvo z 50% je za ČSR. Zbytok tvoria fašistické živly s banderovcami tajne sympatizujúce a indiferentní, poľahky majúci strach z vyhrážania a z akcií banderovcov. (...) Mám dojem, že títo jednotlivci majú určitý vplyv na ostatných spoluobčanov, čo sa javí v tom, že pri vyšetrovaní obyvateľstvo z obáv pred pomstou nechce týchto prezradiť, tají a dokonca cudzích agentov v mnohých prípadoch u seba ukrýva.“¹⁴⁷

V uvedenom kontexte však nie je možné o obyvateľstve hovoriť ako o „fašistických živloch“ podporujúcich banderovcov. Treba si uvedomiť jednoduchú skutočnosť, že u slovenských Rusínov bol vysoko vyvinutý pocit spolupatričnosti, rovnako ako k zakarpatským, tak aj k poľským Rusínom. Najmä v prípade Lemkov si uvedomovali, že UPA bojuje proti ich vysídleniu a bráni pred násilnosťou Poliakov. Preto banderovcov neudávali, ale ich ani nepodporovali. Na tieto skutočnosti poukazujú aj ďalšie správy.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Na rozdiel od rusofilsky naladeného rusínskeho obyvateľstva antikomunistická a antisovietska propaganda rozširovaná UPA v regióne bola prijateľnejšia Slovákom, pre ktorých bolševizmus bol neprirodeným a dokonca cudzím elementom. Druhý banderovský rejd pred voľbami do ÚNZ v roku 1946 jednoznačne viac pôsobil na Slovákov, veď to bol jeho zámer.

¹⁴⁶ Podľa B. Halczaka, najmä v oblasti západnej Lemkoviny sa miestne lemkovské obyvateľstvo nestotožňovalo s ukrajinským národom a nepodporovalo ideu vojny za nezávislosť Ukrajiny, ktorú hlásalo OUN. Vychádzali totiž z jednoduchých úvah, že keby aj došlo k vytvoreniu nezávislého ukrajinského štátu, Lemkovina – vyťahaná ďaleko na západ, by aj tak zostala v hraniciach Poľska. Obávali sa, že hnutie odporu vyvolá ešte väčšie represálie zo strany poľskej komunistckej vlády. Pozri HALCZAK, B. – ŠMIGEL, M.: *Činnosť oddielu UPA „Šmyrnyj“ na poľsko-slovenskom pohraničí v kontexte ukrajinského povstania v juhovýchodnom Poľsku (1945 – 1948)*. In: *Annales historici Presovienses*, č. 6, 2006, s. 222 – 223.

¹⁴⁷ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 174. *Situačné hlásenie č. 1/Taj.1945 z 23. 12. 1945.*

¹⁴⁸ Napríklad: „Naše civilné obyvateľstvo v československom východnom pohraničí je väčšinou ukrajinskej národnosti, sympatizuje s Ukrajincami v Zakarpatskej Ukrajine, s Ukrajincami v Poľsku a vidí banderovcov ako národných pomstiteľov proti každému, kto ukrajinský ľud utláča. Je 100 % československého zmysľania, lebo vidí, ako sa s Ukrajincami v susedných štátoch zle zaochádza. Vidia, že jeho záchrana hlavne po materiálnej stránke, je v ČSR“ (VHA Trnava, f. Operace

Obyvateľstvo sa v prvom rade bálo podporiť UPA z dôvodu, aby neskončilo tak ako ukrajinské a lemkovské obyvateľstvo v Poľsku. Najmä ak v tom čase na severovýchodnom Slovensku prebiehali prípravy opcie a presídlenia obyvateľstva do Sovietskeho zväzu a niektoré chýry hovorili o vysídlení všetkých slovenských Rusínov z ČSR.¹⁴⁹ Súčasne získavanie (rekvirovanie) potravín banderovcami medzi domácim slovenským a rusínskym obyvateľstvom vyvolávalo nepriaznivý postoj, keďže oblasť bola silne poznačená vojnovými udalosťami a ich nedostatkom trpelo samotné obyvateľstvo. V tejto situácii akékoľvek siahnutie na materiálne potreby bolo hodnotené ako negatívum.¹⁵⁰ Podobne negatívne vyznievali medzi obyvateľstvom správy o vyčíňaní banderovcov v zime roku 1945 v súvislosti s tragickými udalosťami v sninskom okrese (hoci ich (údajne) správanie v tomto období jednoducho logicky nejde dokopy s ich počínaním počas prvého a druhého rejdu, vrátane aj toho ďalšieho v roku 1947).

Napokon je potrebné súhlasiť s názormi, že aj napriek disciplinovanému správaniu sa banderovcov v priebehu oficiálnych rejdov, ich propagandistická činnosť zjavne znepokojovala domáce obyvateľstvo – vyvolávala najmä strach, ale aj pochybnosti, neistotu, obavy z prítomnosti a budúcnosti. Vytvárala sa živná pôda pre šírenie najrozmanitejších, väčšinou celkom nepravdivých chýrov, ktoré spoločenskú situáciu značne destabilizovali.¹⁵¹ Podľa M. Syrného, „vpády skupín UPA na naše územie v rokoch 1945 až 1948 znamenali nepochybne veľký zásah takmer do všetkých oblastí života slovenskej povojnovej spoločnosti. Ved' išlo v krátkom slede po vojne o ďalšiu vojenskú akciu, ktorá poznamenala väčšinu obyvateľov Slovenska a priniesla so sebou niekoľko desiatok obetí aj z radov

„Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 175. *Situačné hlásenie Veliteľstva skupiny pre ZPÚ č. 1/Taj.1946, január 1946*). „Civilní obyvatelia porovnávají pomery v našem pohraničí s pomermi poľského pohraničia, v čom je badať veľkú diferenciu v prospech nášho štátu.“ Uvedomujú si „zúfalé postavenie civilného obyvateľstva v poľskom pohraničí“ a vidia, že utečenci „so závisťou pozerajú na usporiadané pomery ČSR“. VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 174-175: *Situačné hlásenie Veliteľstva skupiny pre ZPÚ č. 1/Taj.1946 (január 1946)*; *Situačné hlásenie oddielu „Anton“ č. 32/Dôv.1945 (december 1945) a č. 62/Taj.1946 (január 1946)*.

¹⁴⁹ Bližšie pozri ŠMIGEL, M. – KRUŠKO, Š.: *Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov ČSR do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*, s. 74 – 82.

¹⁵⁰ Presvedčivo znie, s ohľadom na tieto okolnosti, hlásenie veliteľstva skupiny pre ZPÚ: „Obyvateľstvo pohraničného územia je 100% za ČSR, lebo utečenci z východu a severu ich v tomto presvedčení udržujú, len boli bezbranní a nik sa o nich nestaral, nik ich v biede nepodporil, preto sú apatickí a slúžia tomu, kto má zbraň. Obyvateľstvo je veľmi chudobné, nemá žiadne zárobkové možnosti... Deti chodia bosé, obyvateľstvo žije v podvýžive...“ (VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 174. *Situačné hlásenie č. 32/Taj.1945 z 30. 12. 1945*). Na pesimistické nálady obyvateľstva v obciach severovýchodného Slovenska rovnako poukazujú aj ďalšie vojenské hlásenia: „Hmotné nedostatky pohraničných krajov, ktoré veľmi utrpeli vojnou, pôsobia na politické a národnostné cítienia tiež v zmysle indiferentnom: „Je mi jedno, kto príde, ved' z toho nič nemám – iba samú biedu.““ VHA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945 – 1948, k. 50, inv. č. 174. *Situačné hlásenie č. 1/Taj.1945*.

¹⁵¹ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*, s. 57.

civilného obyvateľstva. Tomu, okrem strachu o svoj život či majetok, priniesla tiež viaceré obmedzenia spoločenského či hospodárskeho života“.¹⁵²

* * * * *

Najväčšie problémy so zneškodňovaním jednotiek UPA však československé orgány ešte len čakali. Prišiel rok 1947 a s ním snaha poľskej strany definitívne zlikvidovať banderovské hnutie na svojom území. Už od septembra 1946 sa situácia ukrajinských partizánov na Zakerzoni stávala zo dňa na deň ťažšou. Oddiely UPA sa len s veľkými ťažkosťami vyhýbali čoraz intenzívnejším plošným raziám a útokom poľských vládných síl. V apríli 1947 poľská armáda pristúpila k realizácii akcie „Visla“, cieľom ktorej bolo celkové vysídlenie ukrajinského obyvateľstva z juhovýchodných okresov krajiny a konečná likvidácia ukrajinského podzemia v krajine. V tejto situácii už aj tak oslabené oddiely UPA strácali navyše svoje zázemie. Za týchto okolností sa velenie UPA rozhodlo ukončiť svoju činnosť na území juhovýchodného Poľska.¹⁵³ Podľa nariadení z centrály OUN v Mníchove mala časť oddielov UPA prejsť na teritórium západnej Ukrajiny, časť podľahnúť demobilizácii a iní sa mali usilovať o prechod cez územie Československa do americkej okupačnej zóny v Rakúsku a Nemecku, kde mali svoje zahraničné vedenie a istotu, že ich americké úrady nebudú stíhať. Na územie Slovenska sa tak s cieľom záchrany v americkom okupačnom pásme dostali iba tri väčšie sotne UPA – „Burlaka“, „Hromenko“ a „Brodyč“ a niekoľko menších skupín. Preniknuté skupiny banderovcov sa sústredili iba na vyhľadávanie potravy a rýchly a nekonfrontačný presun na Západ. Bola to už takpovediac „štvaná zver“ prenasledovaná troma armádami (poľskou, sovietskou a československou), vyhľadávaná, bez munície a síl.

Treba si uvedomiť, že pre československých komunistov, usilujúcich sa o likvidáciu vnútorného nepriateľa v procese preberania moci v krajine, oddiely UPA predstavovali za tejto situácie *triedneho nepriateľa – vonkajšieho*. Bezpochyby, prieniky UPA na územie krajiny im, takpovediac, nahrávali do kariat. Neuvedomovali si to hneď – v začiatkoch, až neskôr, keď tzv. „banderovské ohrozenie“ nabralo na intenzite a komunisti z niekoľkých prienikov ani nie troch stoviek ozbrojených banderovcov v roku 1947 vytvorili domnele ohrozenie krajiny. Jednoznačne bagatelizovali udalosť, obviňujúc pritom svojich politických protivníkov – slovenských demokratov z podporovania „fašistického ukrajinského nacionalizmu“. Následne uskutočnili personálne zmeny v armáde a nakoniec mobilizovali bývalých partizánov z obdobia SNP (toho času nezanedbateľnú silu v krajine,

¹⁵² SYRNÝ, M.: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945 – 1947, s. 161.

¹⁵³ Jedným z cieľov boja na Zakerzoni bolo chrániť ukrajinské obyvateľstvo v Poľsku pred násilím a deportáciami, čo v týchto podmienkach bolo s ohľadom na prevahu poľských síl prakticky nemožné a vzhľadom na celkové násilné vyčistenie priestoru od ukrajinskej a rusínskej menšiny v roku 1947 ani nemalo zmysel.

podporujúcu politiku KSS a tvoriacu jej dôležitú podporu).¹⁵⁴ Vyzbrojenie a nasadenie prokomunistických partizánov do boja proti UPA na Slovensku sa uskutočňovalo v čase, keď ich reálny vklad do protibanderovského boja bol minimálny, zato mal však veľký vplyv na presadenie komunistických požiadaviek počas jesennej politickej krízy na Slovensku a najmä povestných februárových udalostí roku 1948 na nastolenie komunistickej diktatúry v krajine¹⁵⁵ – je to však téma na ďalšiu, osobitnú kapitolu problematiky.

¹⁵⁴ Pozri HUML, V.: *Slovensko před rozhodnutím*, s. 173 – 180.

¹⁵⁵ Pozri SYRNÝ, M.: „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945 – 1947, s. 160 – 161.

Politika KSČ vo vzťahu k Maďarom a Nemcom na Slovensku v rokoch 1948 – 1953

Soňa Gabzdilová-Olejníková

Postoje všetkých politických strán operujúcich na politickej scéne Československej republiky (ČSR) v rokoch 1945 – 1948, sa vo vzťahu k postaveniu príslušníkov maďarskej i nemeckej minority nerozchádzali. Odvíjali sa z prestavby ČSR na národný štát Čechov a Slovákov, z kolektívnej viny Maďarov i Nemcov. Pretože československá vláda súhlas k vyst'ahovaniu príslušníkov maďarskej menšiny z republiky na medzinárodnej scéne nedosiahla, maďarská otázka sa mala „riešiť“ prostredníctvom výmeny obyvateľstva, reslovakizáciou, vnútornou kolonizáciou. Žiadna politická strana nepredostrela iný návrh, ktorý by demokratickým spôsobom riešil postavenie Maďarov v Československu. V prípade príslušníkov nemeckej menšiny bola situácia riešená vysídlením Nemcov do americkej a sovietskej okupačnej zóny v Nemecku.

Do februára 1948 riešenie maďarskej i nemeckej otázky v Československu bolo vo výlučnej kompetencii vlády a príslušných ministerstiev, s tým, že na Slovensku na ňom participoval Zbor povereníkov (ZP) v koordinácii s jednotlivými poverenictvami. Po februárovom prevrate postup vo vzťahu k nemeckej a maďarskej minorite určovalo výlučne centrálné vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) a štátne orgány rozhodnutia len vykonávali.

Vo februári 1948 nastolila KSČ v Československej republike monopol moci, ktorý znamenal zasadnú premenu slovenskej a českej spoločnosti. Ideovým základom zmien sa stal marxizmus-leninizmus a v súlade s touto radikálnou doktrínou bol transformovaný politický systém, ekonomické vzťahy, sociálna štruktúra, ako aj sféra kultúry, vrátane školstva. Komunistická strana nesledovala iba udržanie moci, jej cieľom bola úplná reglementácia spoločnosti i osobného života každého jednotlivca.

V porovnaní s radikálnym obratom, ktorý vniesol do československej spoločnosti komunistický prevrat v roku 1948, postoj vedenia KSČ i najvyšších štátnych orgánov k postaveniu maďarského i nemeckého obyvateľstva sa bezprostredne po februári nezmenil. Napriek doktríne „proletárskeho internacionalizmu“, ako integrálnej súčasť marxisticko-leninskej ideológie, komunistická strana oficiálne neodmietla princíp kolektívnej viny postavený na

etnickom základe, ktorý bol politickým, právnym a morálnym zdôvodnením vysídlenia Nemcov z Československa a riešenia maďarskej otázky (výmena obyvateľstva, reslovakizácia a odsun Maďarov do Čiech).

V týchto intenciách postupoval aj Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (ÚAV SNF) v Bratislave, ktorý 24. marca 1948 vydal pokyny pre akčné výbory Národného frontu. V zmysle inštrukcií členmi akčných výborov nemohli byť Nemci a Maďari. ÚAV SNF argumentoval tým, že príslušníci obidvoch neslovanských národností nemajú aktívne, ani pasívne volebné právo. Akčné výbory, ktoré mali vo svojich radoch Nemcov, resp. Maďarov, mali byť urýchlene zreorganizované.¹

Bezprostredne po februári prevládala tendencia postupovať voči Nemcom „dôslednejšie“ a zaviesť vo vzťahu k nim „poriadok a disciplínu“. Ani v postavení príslušníkov maďarskej menšiny nenastali žiadne zmeny. Pokračovala výmena obyvateľstva, pripravovala sa druhá etapa reslovakizácie a do úvahy neprichádzal ani návrat deportovaných Maďarov do Čiech na Slovensko.

Zahraničnopolitický vývoj však donútil vedúcich predstaviteľov komunistickej strany realizovať zásadné zmeny aj v postavení Maďarov a Nemcov v Československu.

Európa sa prestala deliť na krajiny v druhej svetovej vojne porazené a štáty, ktoré najväčší vojnový konflikt v dejinách ľudstva vyhrali. Geopolitickou realitou sa stalo rozdelenie Európy na východný a západný blok. Sovietsky zväz, v dôsledku národnej štruktúry obyvateľstva štátov, ktoré sa stali členmi nového mocenského zoskupenia, opúšťal svoju povojnovú slovanskú politiku. Po víťazstve komunistov v Maďarsku, stala sa krajina v strategických a taktických plánoch sovietskych komunistov rovnocenným partnerom štátov slovanských a víťazných, teda aj Československa. Sovietsky zväz nemal záujem formovať zoskupenie s potenciálnymi ohniskami rozporov medzi jednotlivými štátmi. V tej dobe maďarská menšina v Československu takéto ohnisko predstavovala – bola zdrojom napätia medzi Maďarskom a Československom. Aj v prípade Nemcov pretvorenie sovietskeho okupačného pásma v Nemecku na Nemeckú demokratickú republiku (NDR) v jeseni 1949 negovalo existujúce animozity. Vznik NDR transformoval časť dovtedy zatracovaného Nemecka na jeden zo satelitov rodiaceho sa sovietskeho impéria.

Nastolenie komunistického režimu z právneho aspektu ukotvila Ústava z 9. mája 1948, ktorá bola koncipovaná s cieľom výstavby totalitného štátu. V ústave nebola existencia etnických menšín ako taká artikulovaná a princíp sebaurčovacieho práva národov a národností bol úplne ignorovaný. Ústava zafixovala postuláty, ktoré sa v nasledujúcom období stali určujúcimi pri realizácii národnostnej politiky štátnych orgánov i orgánov komunistickej strany

¹ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu 1945 – 1948, k. 59, inv. č. 61.

voči etnickým menšinám. V zmysle Ústavy z 9. mája 1948 Maďari a Nemci neboli považovaní za svojbytné etnické spoločenstvá a národnopolitické subjekty. Postupné zrovnoprávňovanie príslušníkov oboch minorít malo byť dosiahnuté uplatňovaním individuálnych občianskych práv.

V máji 1948 sa v Československu konali voľby do Národného zhromaždenia, ktoré však z hľadiska rozdelenia politickej moci už nemali význam. Príslušníci nemeckej a maďarskej národnosti, s výnimkou reslovakizantov, sa parlamentných volieb, podobne ako pred dvoma rokmi, nemohli zúčastniť.

V prvom polroku 1948 prešla ČSR viacerými významnými zmenami – uskutočnili sa parlamentné voľby, bola prijatá nová ústava a diktát komunistickej strany prenikal do všetkých sfér života spoločnosti. Vláda pripravovala úpravu štátoprávneho postavenia Nemcov a Maďarov. Rokovania k osnove vládneho nariadenia o vrátení československého občianstva príslušníkom maďarskej a nemeckej národnosti prebiehali na Ministerstve vnútra (MV) v marci 1948.

Situácia nemeckého obyvateľstva na Slovensku po skončení hromadného odsunu bola viac ako nepriaznivá.² Predstavovali zdecimovanú a bezprávnú skupinu obyvateľstva, väčšina z nich žila na území republiky bez československého štátneho občianstva, temer všetkým bol konfiškovaný majetok a viacerí prežívali ako bezdomovci. Rodinné väzby i sociálne štruktúry, ktoré predstavujú v živote ľudí základné istoty, boli narušené ešte v záverečnej fáze vojny a bezprostredne po jej skončení. Konfiškácia majetku a vyčlenenie z hospodárskeho života boli sprevádzané diskrimináciou prakticky vo všetkých sférach spoločenského života. Konzekventne, mnohí Nemci, ktorí z rôznych dôvodov neboli vysídlení, preferovali dobrovoľný odchod z ČSR. Išlo predovšetkým o osoby, ktoré mali príbuzných v americkej okupačnej zóne.

Mladá generácia nemeckej národnosti na Slovensku nemala možnosť získavať vzdelanie vo svojom materinskom jazyku, aj keď vo vzťahu k maďarskej národnosti štátne orgány pristúpili k obnove výučby v materinskom jazyku už koncom roka 1948. Absencia škôl s vyučovacím jazykom nemeckým narušila etnický kontext generačnej nadväznosti, kultúrnu kontinuitu nemeckej komunity. Traumatické obdobie povojnových rokov odradilo príslušníkov nemeckej menšiny od presadzovania práva vzdelania a kultúrneho rozvoja v materinskom jazyku. Praktickým dôsledkom tejto vynútenej rezignácie bola postupná strata schopnosti komunikovať nemecky, charakteristická pre väčšinu detí narodených v nemeckých rodinách po roku 1945. Absencia vzdelania v nemeckom jazyku v kombinácii so snahou splynúť so slovenským prostredím akcelerovali proces asimilácie nemeckej menšiny.

² K vysídleniu karpatských Nemcov zo Slovenska bližšie pozri GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava 2004, s. 108 – 123.

Nepriaznivá bola situácia aj na úrovni kultúrnych a záujmových organizácií. Nemci nemohli rozvíjať kultúrne potreby v materinskom jazyku, pestovať národnostné tradície, nemali ani jednu organizáciu, časopis, noviny a ich prístup k nemeckej kultúre bol znemožnený.

Postoj nemeckého obyvateľstva na Slovensku voči štátnej moci sa po predchádzajúcich prežitých udalostiach, hlavne v období rokov 1945 – 1947, vyznačoval nedôverou a pasivitou. Príslušníci nemeckej národnosti preferovali súkromie, užšie priateľské, či susedské vzťahy, nedôverovali okoliu a navzájom prejavovali veľkú súdržnosť. Ich vzájomné vzťahy Štátna bezpečnosť (ŠtB) charakterizovala stručne, ale výstižne: „všetci držia spolu a jeden na druhého nepovie nič zlého.“³ Hlásenie Krajského veliteľstva (KV) ŠtB v Bratislave začiatkom roka 1952 konštatovalo, že Nemci do „verejného a politického života sa naprosto nezapájajú... Väčšia časť osôb nemeckej národnosti (...) zaujíma k terajšiemu politickému životu pasívne stanovisko (...) z času na čas majú schôdzky vo verejných miestnostiach (hostinec).“⁴

Povereník vnútra v obežníku všetkým národným výborom z 15. mája 1950 konštatoval, že vysídlením, retribúciou a konfiškáciou majetku bola otázka Nemcov na Slovensku v podstate vyriešená. Počet Nemcov, ktorí zostali po vysídlení bol relatívne malý a podľa jeho vyjadrenia príslušníci nemeckej menšiny už nemohli mať prakticky vplyv na politický vývoj v republike. Keď sa v marci 1950 v Československu uskutočnilo sčítanie obyvateľstva, k nemeckej národnosti sa na Slovensku oficiálne prihlásilo 5170 osôb (0,15%).⁵ V roku 1930 žilo podľa oficiálnych údajov štatistického úradu z cenzu obyvateľstva 147 501 Nemcov (4,64%).⁶ Uvedené kvantitatívne ukazovatele dokumentujú dramatický pokles príslušníkov nemeckej minority na Slovensku v priebehu dvadsiatich rokov. Pri zvolenej metodike sčítania obyvateľstva v roku 1950, keď určujúcim bolo subjektívne vyjadrenie jednotlivcej osoby, značná časť nemeckého obyvateľstva v danej situácii uviedla inú, ako nemeckú národnosť. Nová vládna moc „venovala“ nemeckému obyvateľstvu značnú pozornosť a tak sa jej podarilo získať relatívne presné údaje o ich početnom stave. Povereníctvo vnútra na základe hlásení z jednotlivých okresov zo začiatku roka 1949 vypracovalo zoznam príslušníkov nemeckej národnosti, ktorý obsahoval 23 861 osôb.⁷ Najviac Nemcov žilo v tej dobe v Bratislave – 5908. Ďalej nasledovali okresy Gelnica – 4815, Prievidza – 2086, Martin – 2047, Turčianske Teplice – 1998 a Kežmarok – 1861.

³ Archív Ministerstva vnútra Českej republiky (A MV ČR) Praha, mapa správ č. 26, II. správa IV. odbor MV, 305-406-1.

⁴ A MV ČR Praha, mapa správ č. 27, II. správa IV. odbor MV, 305-406-2.

⁵ *Československá štatistika. Sčítaní ľudu v republike Československé ke dni 1. březnu 1950. Díl II.* Praha 1958, s. 16.

⁶ *Štatistický lexikón obcí v republike Československej. III. Krajina Slovenská.* Praha 1936, XVII.

⁷ SNA Bratislava, f. Povereníctvo vnútra – pracovné tábory, k. 95. *Hlásenie okresov o stave Nemcov.*

Podľa údajov ŠtB počty Nemcov žijúcich na Slovensku boli o niečo vyššie – celkový sumár z marca 1949 z jednotlivých KV ŠtB uvádzal 27 324 osôb. V obvode KV ŠtB Bratislava – 8004, KV ŠtB Nitra – 2637, KV ŠtB Žilina – 4633, KV ŠtB Banská Bystrica – 1402, KV ŠtB Košice – 9379 a KV ŠtB Prešov – 1269 Nemcov.⁸ Autori správy však pripúšťali možnosť nepresností, ktoré mohli byť podmienené chybnými údajmi v dôsledku vzniku nových krajov a okresov.

ŠtB venovala príslušníkom nemeckej menšiny zvýšenú pozornosť a zhromažďovala informácie o všetkých aspektoch života tejto skupiny obyvateľstva. Jednotlivé KV ŠtB zasielali v mesačných správach Veliteľstvu štátnej bezpečnosti do Prahy (na Ministerstvo národnej bezpečnosti) informácie o činnosti Nemcov v kraji. Aj keď podľa hlásenia KV ŠtB v Nitre „do radov nemeckej národnosti sa veľmi ťažko preniká z toho dôvodu, že títo sú veľmi zjednotení a opatrní a nemajú vôbec dôveru pred občanom slovenskej národnosti a s ničím sa pred týmto nezdôveria, čo by mohlo škodiť ich osobám po stránke politickej. Ani mnohí členovia KSS nie sú v tomto smere dôveryhodní a stavajú sa bokom reakčne zmýšľajúcim Nemcom. V celom obvode sa dá povedať o dvoch osobách nemeckej národnosti, že chápu pokrok a líniu KSČ a hovoria otvorene a objektívne o otázkach týkajúcich sa občanov nemeckej národnosti.“⁹ Pritom KV ŠtB v Nitre informovalo, že v máji 1952 žilo v kraji 2990 Nemcov. KV ŠtB v Prešove hlásilo, že medzi nemeckým obyvateľstvom nezistilo nič o ich aktívnej činnosti „proti terajšiemu štátnemu zriadeniu, avšak ich postoj, či už k budovaniu socializácie na dedine, alebo v národných podnikoch je taký, že z toho sa dá usúdiť, že tieto osoby nemajú záujem na budovaní socializmu u nás.“¹⁰ Pasívny odpor nemeckého obyvateľstva KV ŠtB v Bratislave zdôvodňovalo stratou finančného a materiálneho zabezpečenia. Nemecké obyvateľstvo ako celok nepatrilo v predchádzajúcom období k sociálne slabým skupinám obyvateľstva na Slovensku. Väčšina z nich vlastnila väčšie či menšie poľnohospodárske usadlosti, pracovali ako obchodníci, živnostníci, remeselníci. Po druhej svetovej vojne bol ich majetok konfiškovaný. Podľa hodnotenia ŠtB to bolo hlavným dôvodom, že „títo takmer všetci stoja dnes na platforme triedneho nepriateľa, len mizivé percento Nemcov intelektuálov podporuje aktívne dnešný režim v ČSR... Nemci, robotníckeho pôvodu, sú takmer všetci zapojení do budovateľského úsilia a ich výkony na jednotlivých úsekoch sú pozoruhodné i keď z radov Nemcov je len malé percento robotníkov.“¹¹

⁸ PEŠEK, J.: *Nemci na Slovensku po ukončení povojnového hromadného odsunu (1947 – 1953)*. In: *Historický časopis*, roč. 46, 1998, č. 2, s. 267 – 268.

⁹ A MV ČR Praha, mapa správ č. 27, II. správa IV. odbor MV, 305-406-2.

¹⁰ A MV ČR Praha, mapa správ č. 27, II. správa IV. odbor MV, 305-406-2.

¹¹ A MV ČR Praha, mapa správ č. 27, II. správa IV. odbor MV, 305-406-2.

Najpočetnejšou skupinou robotníkov boli nemeckí baníci pracujúci v Handlovej a v Prievidzi. Aj keď ich pracovná morálka bola hodnotená pozitívne, KV ŠtB v Nitre konštatovalo, že sa „im nepáči naše ľudovodemokratické zriadenie, ktoré kritizujú a v niektorých prípadoch priam sabotujú naše úsilie pri budovaní socializmu v našej vlasti.“¹² Vzhľadom na vysoký ideologický status baníckeho povolania, zdôrazňovaného komunistickým režimom, nemeckí baníci sa začali dožadovať aspoň základných menšinových práv – základného vzdelania v materinskom jazyku, národnostného zastúpenia v MNV.

Vládne nariadenie č. 252/1949 Zb., o vrátení československého štátneho občianstva osobám nemeckej národnosti prijal kabinet 29. novembra 1949.¹³ V zmysle jeho znenia sa získanie československého občianstva uľahčilo aj urýchlilo – žiadateľ už nemusel preukazovať znalosť češtiny, resp. slovenčiny, ako tomu bolo stanovené vo vládnom nariadení č. 76/1948 Zb., z 13. apríla 1948, a podanej žiadosti mohol príslušný orgán (krajský národný výbor na návrh okresného národného výboru) vyhovieť ihneď. Zároveň však musela byť splnená podmienka, ktorou bolo trvalé bydlisko žiadateľa na území ČSR a príslušníci nemeckej národnosti mali byť „podľa svojich možností zapojení do budovateľského úsilia československého pracujúceho ľudu.“¹⁴ Celkove v roku 1950 štátne orgány na Slovensku vrátili československé štátne občianstvo 11 240 osobám nemeckej národnosti, zamietli 1430.¹⁵ Udeľovanie občianstva však nesplnilo predpokladaný zámer vlády a KSČ, pretože mnohí Nemci jednoducho žiadost' o vrátenie občianstva nepodali. Získanie občianstva neznamenalo totiž zmenu majetkoprávných vzťahov – vrátenie skonfiškovaného majetku. Nemci mohli maximálne dosiahnuť to, že im boli ponechané v držbe byty a domy, za predpokladu, že v nich žili. V prípade, keď ich už obývali osoby slovenskej národnosti, nemali nárok na prinavrátenie skonfiškovaných nehnuteľností. Menší záujem zo strany nemeckého obyvateľstva o získanie občianstva okrem uvedeného ovplyvňovali aj ďalšie okolnosti. Až na ojedinelé výnimky mali Nemci žijúci na Slovensku blízkych príbuzných v Nemecku, alebo v Rakúsku a za daných pomerov, aké vládli v Československu, viacerí z nich prejavovali záujem vystáť sa za nimi. Stav bez štátnej príslušnosti k ČSR vyhovoval aj mužom v braneckom veku, pretože za takýchto okolností nepodliehali vojenskej povinnosti a v ich prípade by odchod na vojenskú službu znamenal zaradenie do neslávne známych Pomocných technických práporov.

¹² A MV ČR Praha, mapa správ č. 27, II. správa IV. odbor MV, 305-406-2.

¹³ *Sbierka zákonov republiky Československej*. Roč. 1949. Čiastka 31, vydaná 16. decembra 1949, s. 707 – 708.

¹⁴ *Sbierka obežníkov pre KNV*. Roč. II., 1950, č. 13, por. č. 151.

¹⁵ PEŠEK, J.: *Nemci na Slovensku po ukončení...*, s. 277.

Existencia značného počtu Nemcov v ČSR bez štátneho občianstva vytvárala nielen vnútroštátne problémy, ale aj medzinárodné komplikácie. Začiatkom roka 1953 MV upozorňovalo, že títo Nemci sú terčom agitácie západonemeckej strany uskutočňovanej rozhlasom, tlačou, korešpondenciou i šepkanou propagandou. O plošnom riešení otázky štátneho občianstva osôb nemeckej národnosti rozhodlo nakoniec MV. Všetci Nemci, ktorí na základe ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb., stratili československé štátne občianstvo ho mali nadobudnúť zo zákona. MV zdôvodňovalo uvedený postup tým, že ČSR dosiahne situáciu, keď všetci Nemci v republike získajú občianstvo, aj napriek tomu, že žiadosť o jeho vrátenie nepodajú. V neposlednom rade operovalo faktom, že štát by mohol prezentovať svoj postup ako výraz „veľkorysého a blahovoľného“ postoja.

Dňa 24. apríla 1953 bol prijatý zákon č. 34/1953 Zb., ktorý v § 1 uvádzal, že osoby nemeckej národnosti, ktoré „stratili československé štátne občianstvo podľa dekrétu č. 33/1945 Zb., a majú v deň, keď tento zákon nadobudne účinnosť, bydlisko na území Československej republiky, stávajú sa československými občanmi, pokiaľ československé štátne občianstvo nenadobudli už skôr.“¹⁶ Znenie zákona v praktickej rovine znamenalo, že všetci obyvatelia nemeckej národnosti nadobudli občianstvo *ex lege*, priamo zo zákona. Žiadosť o získanie občianstva nebola potrebná a následne ani ďalšie konanie. Všetci príslušníci nemeckej národnosti sa tak stali občanmi Československej republiky odhladiac od toho, či o občianstvo československého štátu mali záujem alebo nie. Udelenie občianstva neovplyvnilo majetkoprávne otázky Nemcov a po druhej svetovej vojne konfiškovaný nemecký majetok sa v zásade nevracal.

Vo vzťahu k maďarskej minorite bola hlavná pozornosť najvyšších orgánov komunistickej strany orientovaná na zmenu postupu z predchádzajúcich rokov.

Rozhodujúci prelom v postoji k maďarskej menšine predstavovali uznesenia najvyšších orgánov KSC v lete 1948, pričom zásadnú zmenu prinieslo rokovanie ÚV KSC 9. júna 1948, na zasadnutí ktorého boli prítomní aj povereníci Zboru povereníkov a poslanci Komunistickej strany Slovenska (KSS). K. Gottwald vo svojom vystúpení po zhodnotení výsledkov májových volieb ako osobitnú otázku predostrel problém budúceho postavenia Maďarov v Československu. Vo vzťahu k príslušníkom maďarskej menšiny pripomenul, že komunistická strana musí do budúcnosti „počítať natrvalo s existenciou niekoľko stotisíc Maďarov u nás. Budeme musieť túto otázku riešiť. Budeme musieť dať im nejaké práva, asi tak, ako to majú Poliáci a Ukrajinci, to znamená občianske práva, právo volebné, nejaké školy, nejaké spolky, pravda nijaké politické samostatné strany, nijaké odborové organizácie, nijaký zvláštny štatút atď. Niečo im musíme dať, aby sme mali s tým pokoj. To je nutné aj zo

¹⁶ *Sbierka zákonov republiky Československej*. Roč. 1953. Čiastka 19, vydaná 7. mája 1952, s. 198.

zahraničnopolitických dôvodov. Máme tu diery v celom systéme. Stále je tu otvorená rana, ktorú musíme bezpodmienečne zaceliť.“¹⁷ Š. Bašťovanský podporil koncepciu budúceho postavenia maďarského obyvateľstva v Československu v intenciách vystúpenia K. Gottwalda. Zasadnutie ÚV KSČ tvorilo základný predel v dovtedajšom riešení maďarskej otázky, v prístupe a v chápaní postavenia Maďarov v Československu. Pri prijímaní konkrétnych opatrení, realizácia ktorých mala priniesť skutočné zmeny do postavenia, života širokých vrstiev maďarského obyvateľstva na Slovensku, však orgány vedúcej komunistickej strany v ďalšom období postupovali opatrne.

Na pôde Komunistickej strany Slovenska bol široký priestor problematike maďarskej menšiny venovaný na zasadnutí ÚV KSS 27. – 28. septembra 1948. S hlavným referátom vystúpil V. Široký, v ktorom venoval priestor aj otázkam maďarského obyvateľstva. Upozornil, že „niet sporu o tom, že dnešné ľudovodemokratické Maďarsko patrí do tábora demokracie mieru a socializmu. Preto hlavná línia našej politiky voči nemu musí byť: upraviť pomery medzi oboma našimi štátmi tak, aby mierový a socialistický front bol posilnený.“¹⁸ Úlohou riešiť postavenie Maďarov na Slovensku v intenciách záverov ÚV KSČ z 9. júna 1948 bol poverený G. Husák. Predniesol referát, v ktorom obhajoval postup komunistickej strany k Maďarom v rokoch 1945 – 1947. Analyzoval tiež dôvody nevyhnutných zmien v riešení maďarskej otázky, za ktoré označil zahraničnopolitické faktory – formujúci sa „tábor demokracie, mieru a socializmu“ a nastolenie ľudovodemokratického režimu v Maďarsku. G. Husák navrhol viaceré opatrenia, sformulované do desiatich bodov. V závere vystúpenia sa venoval problémom slovenského obyvateľstva v južných oblastiach a anticipoval viaceré problémy, ktoré sa v nastávajúcom období prejavili na južnom Slovensku. Vyhlásil, že pripravované opatrenia v žiadnom prípade neznamenajú, že štátne orgány a komunistická strana majú do budúcnosti obchádzať potreby slovenského obyvateľstva v národnostne zmiešaných regiónoch. Práve naopak, budú sa starať, aby „presídlenci z Maďarska, kolonisti a ostatní pracujúci ľud v južných pohraničných okresoch neutrpel žiadnu škodu a ujmu v dôsledku tohto riešenia, ale aby mal všetky možnosti plného rozvoja politického, hospodárskeho a kultúrneho.“¹⁹ V diskusii zazneli viaceré vystúpenia potvrdzujúce, že nová línia riešenia maďarskej otázky nebola prijímaná jednoznačne pozitívne.

Plénum ÚV KSS prijalo rezolúciu o úprave postavenia osôb maďarskej národnosti v Československej republike. Schválilo v nej prednesené referáty V. Širokého a G. Husáka vrátane konkrétnych opatrení v nich obsiahnutých.

¹⁷ *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava 1971, s. 699.

¹⁸ SNA Bratislava, f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) – plénum (1945 – 1989), k. 1821.

¹⁹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS – plénum (1945 – 1989), k. 1821.

Vyjadriло súhlas s tým, aby Maďarom, ktorí sa neprevinili voči republike bolo priznané československé štátne občianstvo a s ním súvisiace občianske, politické a demokratické práva a tiež, aby im bol umožnený plný nacionálny, kultúrny a hospodársky rozvoj. Uložilo všetkým svojim organizáciám, aby pri realizovaní uvedených zásad odstraňovali nedôveru a predsudky medzi slovenským a maďarským pracujúcim ľudom, tiež „bojovali proti šovinistickým a nacionalistickým prechmatom a upevňovali bratstvo a spoluprácu slovenského a maďarského pracujúceho ľudu.“²⁰

Na základe uznesení najvyšších orgánov KSČ a KSS prijala československá vláda na svojom zasadnutí 30. septembra 1948 rozhodnutia, v zmysle ktorých malo byť príslušníkom maďarskej národnosti podľa osobitného zákona vrátené československé štátne občianstvo, pokiaľ sa neprevinili voči Československej republike a jej ľudovodemokratickému zriadeniu. Návrh prerokovaný vo vláde odporúčal tiež, aby poľnohospodársky majetok osôb maďarskej národnosti, ktorý nebol pridelený podľa predpisov o konfiškácii, bolo možné vyňať vo výmere do 50 ha a dať ho do užívania aj maďarským roľníkom. Vláda schválila uznesenie o postupnom uvoľňovaní náborencov z pracovného pomeru v Čechách a o ich organizovanom návrate na Slovensko.

Maďarom bolo štátne občianstvo vrátené zákonom č. 245/1948 Zb., ktorý prijalo Národné zhromaždenie ČSR 25. októbra 1948.²¹ V zmysle zákona nadobudli občianstvo Československa osoby maďarskej národnosti, ktoré 1. novembra 1938 mali československé štátne občianstvo, v dobe prijímania zákona bývali na území Československej republiky a neboli príslušníkmi cudzieho štátu. Podmienkou bolo zložiť sľub vernosti do 90 dní odo dňa, kedy legislatívna norma nadobudla účinnosť, t. j. odo dňa vyhlásenia. Spolu s manželkou, prípadne otcom alebo matkou nadobudli občianstvo aj maloleté deti. Výrok o získaní občianstva prináležal okresnému národnému výboru. Dňa 11. decembra 1948 vydalo Povereníctvo vnútra smernice potrebné k realizácii zákona.

V súlade so závermi najvyšších orgánov komunistickej strany prijal Zbor povereníkov 4. novembra 1948 nariadenie, podľa ktorého bol spod konfiškácie vyňatý maďarský poľnohospodársky majetok. Na základe nariadenia č. 26, §1, výmera majetku vyňateho spod konfiškácie nesmela presahovať 50 ha, pričom do uvedenej rozlohy sa započítavala pôda v držbe všetkých rodinných príslušníkov.²² Vyňatie spod konfiškácie sa vzťahovalo len na majetok osôb, ktoré nadobudli československé štátne občianstvo podľa zákona 245/1948 Zb., o štátnom občianstve osôb maďarskej národnosti. Vyňatím spod konfiškácie nevznikal nárok na náhradu škody.

²⁰ SNA Bratislava, f. ÚV KSS – plénum (1945 – 1989), k. 1821.

²¹ *Sbierka zákonov republiky Československej*. Roč. 1948. Čiastka 93, vydaná 17. novembra 1948, s. 449.

²² *Sbierka nariadení a Sbierka zákonov Slovenskej národnej rady*. Roč. 1948. Čiastka 12, vydaná 7. decembra 1948, s. 49.

Z hľadiska zachovania etnickej identity maďarskej minority na Slovensku bolo dôležité obnovenie vzdelávania v maďarskom jazyku, ktoré sa začalo realizovať od jesene 1948. Zákon č. 95/1948 Zb., o základnej úprave jednotného školstva, ktorý prijalo Ústavodarné národné zhromaždenie 21. apríla 1948 sa k problematike vzdelávania detí a mládeže v jazyku maďarskom explicitne nevyjadroval. Školský zákon stanovil, že vyučovacím jazykom v Čechách, na Morave a v Sliezske je jazyk český, na Slovensku jazyk slovenský.²³ V §3, odseku 2 je síce uvedené, že v otázke vyučovacieho jazyka môže československá vláda určiť i výnimky.

Aj keď problémy v oblasti vzdelania mladej generácie maďarskej národnosti bolo možné riešiť len postupne, v praxi od počiatku prevažovali snahy celý proces značne urýchliť. Už 12. októbra 1948 sa na Povereníctve školstva, vied a umenia (PŠVU) za účasti povereníka L. Novomeského a ďalších pracovníkov tohto orgánu, ako i všetkých inšpektorov z južných okresov Slovenska, konala prvá porada, na ktorej boli prerokované základné praktické otázky obnovy škôl s vyučovacím jazykom maďarským.²⁴ V tom období bolo potrebné vyriešiť principiálnu otázku – majú sa zriaďovať samostatné maďarské školy, alebo len triedy s vyučovacím jazykom maďarským na slovenských školách. Vzhľadom na nejasnosť celej problematiky, ako i materiálne podmienky bolo rozhodnuté, že školská správa pristúpi najprv ku zriaďovaniu maďarských tried, označovaných vtedy ako maďarské pobočky, resp. odbočky.

Ako uviedol povereník L. Novomeský, PŠVU z dôvodu personálnych, priestorových a organizačných nemohlo otvoriť všetky maďarské odbočky v jednom termíne, ale bolo nútené pristúpiť k ich etapovitému utváraniu. Podľa rozhodnutia PŠVU sa slovenský jazyk na maďarských odbočkách mal vyučovať v 1. a 2. ročníku jednu hodinu týždenne, v 3. – 5. ročníku tri hodiny v týždni. Po slovensky sa mala realizovať výučba vlastivedy. Pôvodným zámerom PŠVU bolo, aby na maďarských odbočkách učili pedagógovia slovenskej národnosti, ktorí ovládali maďarčinu. Už v prvej etape vytvárania pobočiek sa však tento zámer v praxi ukázal byť len veľmi ťažko realizovateľný a v správe, ktorú o jej priebehu vypracoval L. Mocák pre povereníka školstva L. Novomeského v decembri 1948 bolo konštatované, že „ustanovenie slovenských učiteľov na maďarské triedy nestretáva sa s porozumením obyvateľstva“;²⁵ preto sa od uvedeného zámeru upustilo.

Od polovice roka 1950 nastal prechod od utvárania maďarských odbočiek pri slovenských školách k zriaďovaniu samostatných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Školy sa začali utvárať neuveriteľne

²³ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Roč. 1948. Čiastka 38, vydaná 10. mája 1948, s. 829 – 838.

²⁴ SNA Bratislava, f. Povereníctvo školstva (PŠ), k. 89, inv. č. 90.

²⁵ SNA Bratislava, f. PŠ, k. 91.

rýchlym tempom, bez ohľadu na to, či existovali, resp. neexistovali konkrétne podmienky nevyhnutne potrebné k tomu, aby školské zariadenia mohli realizovať vyučovaciu a vzdelávaciu činnosť.²⁶ Tendencia urýchľovania začala byť všeobecne rozšírenou a platnou vo všetkých oblastiach spoločenského, politického života a niesla sa v intenciách „rýchleho budovania socializmu“ a teda i „rýchlej výstavby socialistického národnostného školstva“.

V priebehu roka, od júna 1950 do júna 1951, bol z kvantitatívneho hľadiska dosiahnutý prudký nárast. Najmä keď uvážime, že k 30. júnu 1950 bolo na Slovensku 319 maďarských pobočiek na národných školách (I. stupňa) a 7 na stredných (II. stupňa). Stav maďarských škôl k 30. júnu 1951 prezentujú údaje v tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1

Stav škôl s vyučovacím jazykom maďarským k 28. júnu 1951²⁷

Druh školy	Počet			
	škôl	tried	žiakov	učiteľov
Materské	168	174	5586	172
Národné	530	1098	44367	689
Stredné	86	175	6098	154
Osobitné	6	7	114	7
Spolu	790	1454	56163	1471

Aj v nasledujúcich dvoch školských rokoch sa sieť maďarských škôl rapídne rozširovala a k 30. júnu 1953 bolo v prevádzke 215 materských škôl s 227 triedami a 6857 deťmi, 553 národných škôl (I. stupňa) s 1249 triedami a 44 033 žiakmi. Výučba v jazyku maďarskom prebiehala na 119 stredných školách (II. stupňa) v 473 triedach so 16 348 žiakmi²⁸ a tiež v gymnáziách a odborných školách.

Prvé periodikum po druhej svetovej vojne na Slovensku tlačené v maďarskom jazyku vyšlo 15. decembra 1948. Bol to týždenník ÚV KSS *Új Szó* (Nové slovo). Skutočnosť, že pár mesiacov po uchopení politickej moci začal vedúci politický subjekt vydávať svoj tlačový orgán aj v jazyku maďarskom svedčí o tom, že riadiaci pracovníci komunistickej strany si uvedomovali význam propagandy. KSS, najmä v súvislosti s postavením maďarskej minority v rokoch 1945 – 1948, sa snažila ovplyvniť a získať jej príslušníkov aj prostredníctvom uvedených novín. V tom období, ako jediné maďarské noviny, malo *Új Szó* široký obsahový záber a pracovníci redakcie sa

²⁶ Bližšie k problematike škôl s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku v rokoch 1948 – 1953 GABZDILOVÁ, S.: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda 1999, s. 19 – 40.

²⁷ SNA Bratislava, f. PŠ, k.179. *Správa o stave a potrebách škôl s vyučovacím jazykom maďarským*.

²⁸ SNA Bratislava, f. PŠ, k. 42.

snažili informovať takpovediac o všetkom. Značnú pozornosť, okrem politického spravodajstva, venovali i hospodárskej sfére, predovšetkým výsledkom na poli utvárania Jednotných roľníckych družstiev (JRD). Práve v južných oblastiach obývaných maďarským obyvateľstvom dosahovalo tempo vzniku JRD najlepšie výsledky. *Új Szó* prinášalo informácie aj z oblasti kultúry maďarskej menšiny – ochotnícke, neskôr i profesionálne divadlo, vznikajúce amatérske folklórne súbory, záujmová umelecká činnosť rôzneho zamerania, literatúra a iné. Od 21. mája 1949 noviny vychádzali ako denník ÚV KSS a boli vydávané až do novembra 1989.

V roku 1949, ale hlavne v roku 1950, začali byť v maďarskom jazyku tlačené aj ďalšie periodiká. Potrebné je uviesť predovšetkým *Népnaptár* (Ľudový kalendár), ktorý sa dostal čitateľom do rúk v decembri 1949. V rokoch 1950 – 1951 vychádzal štvrtročne a niesol názvy jednotlivých ročných období – Tavaszi, Nyár, Ősz, Tél (Jaro, Leto, Jeseň, Zima). V marci 1950 to bol *Szabad Földműves* (Slobodný roľník), v septembri toho istého roku začal ako dvojtýždenník vychádzať časopis *Pionírok Lapja* (Pionierske listy) určený pre starších žiakov základných škôl a koncom roka 1950 najprv dvojmesačne a potom mesačne časopis *Alkotó Ifjúság* (Tvornivá mládež). Pre literárnu činnosť, ale i celkovú maďarskú kultúrnu oblasť sa stalo prínosom vydávanie kultúrno-politického mesačníka *Fáklya* (Pochodeň). Od októbra 1951 ho vydával *Csemadok* (*Czsehslovakiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete* – Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu). *Fáklya* pravidelne uverejňoval práce maďarských spisovateľov, básnikov a kritikov žijúcich na Slovensku.

Vytvorenie osobitného kultúrneho spolku pre osvetovú činnosť medzi občanmi maďarskej národnosti schválil Ústredný výbor KSS v septembri 1948. Dňa 1. januára 1949 vymenoval povereník pre informácie a osvetu Prípravný výbor pre založenie *Csemadoku*. Zakladajúce valné zhromaždenie sa konalo 5. marca 1949 v Bratislave.²⁹ Za predsedu ÚV *Csemadoku* bol zvolený J. Lörincz. V prvom období svojej práce sa *Csemadok* venoval organizačnej práci. V roku 1953 mal už 430 organizácií so 40 000 členmi. Jeho úlohou a cieľom bolo rozvíjať kultúru medzi maďarským obyvateľstvom v ich materinskom jazyku.

Významné miesto vo vývoji kultúrneho života maďarskej minority patrí nesporne Maďarskému oblastnému divadlu v Komárne. Ešte skôr, ako sa začala práca „na divadelných doskách“ v Komárne, pôsobil v rámci Štátneho dedinského divadla, ktoré bolo založené 1. augusta 1950, samostatný maďarský súbor. Podobne, ako ďalších päť súborov dedinského divadla, aj maďarský bol hosťujúcim telesom. V praxi to znamenalo, že po nastudovaní divadelnej hry v Bratislave rozhodujúcu väčšinu sezóny realizovali jeho aktéri v rámci pohostinných vystúpení. Z hľadiska uchovania etnickej identity maďarskej menšiny plnil dôležitú úlohu, avšak umelecké hodnoty vytvoril len

²⁹ KLIMITS, E.: *Maďarská národnosť v Československej socialistickej republike*. Bratislava 1988, s. 44.

v obmedzenej miere, čo bolo podmienené aj spoločensko-politickými pomermi 50. rokov 20. storočia. Programová štruktúra divadla bola jednostranná – prevládali predovšetkým sovietske, potom slovenské a české drámy, absentovala maďarská dramatická tvorba domácich autorov.

Nová kultúrna inštitúcia – Maďarské oblastné divadlo, bola založená 1. októbra 1952, teda ešte počas pôsobenia Maďarského súboru Štátneho divadla.³⁰ Ako uvádza i názov nového kultúrneho stánku, inštitúcia sa mala stať divadlom maďarského etnika. Súbor si vytýčil náročné ciele – zachovávať a rozvíjať tradície a kultúru maďarskej menšiny na Slovensku, obohacovať a popularizovať jednotlivé žánre dramatického umenia. Prvým riaditeľom Maďarského oblastného divadla bol I. Fellegi. Prvá premiéra sa uskutočnila 31. januára 1953 a názov divadelnej hry bol priam symbolický „*Tűzkeresztég*“ (Krst ohňom).

Komunistická strana začiatkom päťdesiatych rokov sledovala naplnenie niektorých menšinových práv príslušníkov maďarskej národnosti. V tomto smere zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 10. októbra 1951 prijalo rozsiahle uznesenia, ktoré boli rozčlenené do piatich okruhov: a) účasť občanov maďarskej národnosti v štátnom aparáte a najmä v národných výboroch; b) opatrenia na zabezpečenie kultúrnych potrieb občanov maďarskej národnosti; c) účasť obyvateľstva maďarskej národnosti v hospodárskom aparáte; d) zlepšenie práce masových organizácií v oblastiach s obyvateľstvom maďarskej národnosti; e) práca strany v oblastiach s obyvateľstvom maďarskej národnosti. Ich prevedenie do praktickej roviny malo smerovať k zabezpečeniu širšej účasti príslušníkov maďarskej minority v miestnych, okresných a krajských národných výboroch, uplatňovaniu maďarského jazyka v úradnom styku, zvýšeniu úrovne vzdelávania v školách s vyučovacím jazykom maďarským a iné.³¹

J. Lietavec bol poverený, aby v dohode s príslušnými poverenkmi vypracoval návrhy na prevedenie prijatých opatrení ÚV KSS v štátnom a hospodárskom aparáte. Vláda sa problematikou zaoberala 17. júna 1952 a Zbor povereníkov 1. júla 1952. Prítomní povereníci po vypočutí správy o niektorých otázkach občanov maďarskej národnosti prijali uznesenia, ktoré konkretizovali závery vládneho kabinetu a ÚV KSS.³² Prijaté opatrenia smerujúce k širšiemu uplatneniu občanov maďarskej národnosti v spoločenskom a verejnom živote sa v priebehu druhého polroku 1952 začali postupne zavádzať do praxe.

V rokoch 1948 – 1953 bol evidentný rozdiel v rozsahu menšinových práv, ktoré KSČ priznala Maďarom na jednej strane a Nemcom na strane druhej. Dôvodom mohla byť početnosť maďarského obyvateľstva. Podľa cenzu v roku 1950 žilo na Slovensku približne 350 000 osôb maďarskej národnosti, aj

³⁰ KLIMITS, L.: *Maďarská národnosť v Československej socialistickej republike*, s. 35.

³¹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS – predsedníctvo, k. 807, a. j. 26.

³² SNA Bratislava, f. Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov – zasadnutia Zboru povereníkov, k. 89, inv. č. 592.

keď reálne počty Maďarov boli podstatne vyššie, čo sa potvrdilo pri nasledujúcom sčítaní obyvateľstva o desať rokov, výsledky ktorého zaznamenali viac ako 500 000 príslušníkov maďarskej minority. Ďalšími faktormi, ktoré ovplyvňovali postavenie maďarského obyvateľstva, boli vysoká kultúrna a jazyková homogenita, silné etnické povedomie a koncentrovanosť osídlenia. Maďarská komunita musela byť akceptovaná ako relevantný etnický fenomén a museli jej byť priznané menšinové práva, ktoré však boli vymedzené povahou totalitného komunistického zriadenia.

Počet Nemcov bol naproti tomu zanedbateľný, oficiálne v roku 1950 deklarovalo nemeckú národnosť okolo 5000 osôb, podľa údajov štátnych orgánov bolo na Slovensku v tom období necelých 30 000 príslušníkov nemeckej minority, ktorí žili rozptýlene po celom Slovensku.

Menová reforma z 1. júna 1953

Marcel Pecník

Peniaze svojou podstatou a poslaním tvoria neoddeliteľnú integrálnu súčasť ľudských spoločenských prejavov. Sú prostriedkom objektivizácie vzťahu hodnôt ľudskej činnosti v sociálnych štruktúrach v súčinnosti s využívaním plodov týchto činností v prospech človeka, ako aj priamym ukazovateľom hospodárskej, politickej a kultúrnej vyspelosti danej spoločnosti v určitom čase a priestore. Dejiny peňazí tvoria rôzne na seba naväzujúce etapy vývoja platobných prostriedkov, ktorých odlišnosti reflektujú zmeny, ktoré poznačili spoločnosť v jednotlivých stupňoch jej vývoja, v jej historických premenách.

V období po druhej svetovej vojne a znovuzjednotení Československa zaznamenávame dva významné momenty, ktoré určovali vývoj peňažníctva na našom území. Prvým je menová reforma z roku 1945, ktorej hlavným cieľom bolo zjednotiť slovenskú a protektorátnu korunu do novej – opäť československej, vysporiadať sa s finančným a peňažným dedičstvom vojnových čias a eliminovať platnosť cudzích peňažných systémov¹ v ČSR. Všetky dovtedajšie peniaze boli stiahnuté z obehu a viazané na bankových účtoch, pričom uvoľňované boli len podľa prísnych nariadení. Každý občan mal možnosť vymeniť si priamo obnos starých peňazí za nové v sume max. 500 Kčs. Podobne ako viazané prostriedky boli upravené aj životné poistenia a iné aktíva a pasíva obyvateľstva s tým, že kto neprihlásil takéto finančné prostriedky do 30. 11., stratil na ne akýkoľvek nárok a tieto následne prepadli v prospech štátu.² Peňažné hotovosti zložené na účty v peňažných ústavoch, vklady, poisťky a cenné papiere činili celkom sumu 265 mld. Kčs. V zmysle menovej reformy z 1. 10. 1945³ bol zriadený tzv. Likvidačný fond menový (LFM), ktorý slúžil na likvidovanie viazaných vkladov ako aj na zdaňovanie majetku nadobudnutého počas vojny. Celkový obnos vybraných daní z majetku činil 35 mld Kčs.⁴ Okrem výmeru daní a uvoľňovania vizovaných vkladov mal LMF v pôsobnosti aj likvidáciu pohľadávok voči Nemecku a Maďarsku, tým spôsobom, že Národná banka československá (NBČS) previedla tieto záväzky plne na účty LMF.

¹ Hlavne sa jednalo o tzv. Marky spojeneckých armád a nemecké Marky na českom území a o maďarské Pengö a o československé tzv. povstalecké poukážky na Slovensku.

² KAČKOVIČOVÁ, M.: *Menové reformy v 20. storočí*. In: *Ľudia – Peniaze – Banky*. Bratislava 2003, s. 395.

³ HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1945-1950*. Bratislava 1984, s. 103.

⁴ SPÁČIL, B.: *Česká měna*. Praha 1974, s. 122.

Za problémové považujeme obdobie po februári 1948, kedy sa k moci dostala komunistická strana. Menové otázky v podobe nadväznosti na výsledky menovej reformy z roku 1945 začali naberať nový rozmer, ktorý bol v mnohom ideologicky determinovaný.

V nových podmienkach vznikla zo strany vedenia štátu potreba uskutočniť ďalšiu menovú reformu, ktorá by svojím výsledkom umožnila sústrediť do rúk vlády obrovský objem finančných prostriedkov, využitelných nielen na prudký rozvoj priemyslu v ČSR, ale aj na odstránenie pozostatkov peňažného a hospodárskeho provizória v krajine (napr. odstránenie prídelových lístkov na potravinársky a priemyselný tovar). Peňažná reforma mala vyriešiť aj ďalšie problémy: zastaviť infláciu, zredukovať množstvo obeživa, ktoré dvojnásobne prevyšovalo reálnu potrebu a priviesť príjmy a úspory obyvateľov do súladu s deficitným trhom.⁵ Jedným z hlavných negatív deficitného trhu, teda prídelového systému bol nedostatok tovaru a potravín, vrátane vysokej ceny vybraných položiek na čiernom trhu.

Zákonnou normou pre realizáciu novej menovej reformy bol zákon č. 41/1953 z 30. 5. 1953. Ako mena bola v štáte naďalej ponechaná koruna československá – Kčs. Staré platidlá boli vymenené za nové, odstránené bolo aj prídelové hospodárstvo, vyrovnali sa cenové relácie medzi tovarmi voľného a viazaného trhu, upravené boli i ceny tovarov a mzdy pracujúcich. Staré vklady na viazaných účtoch, poisťky a cenné papiere vrátane štátnych dlhopisov sa anulovali, aj keď tieto mohli byť vydané po roku 1945, teda nie v období rokov 1939 – 1945.⁶

Výmena obeživa a úprava výšky vkladov na účtoch prebehli podľa týchto koeficientov. Peňažné sumy v hotovosti sa vymieňali na 1 osobu do výšky 300 starých Kčs za 60 nových Kčs, teda v pomere 5 : 1 a sumy presahujúce 300 Kčs v pomere 50 : 1, v období od 1. do 4. 6. 1953.⁷ Vklady na účtoch sa prepočítavali: a) do 5000 Kčs v pomere 5 : 1; b) 5000 – 10 000 Kčs 6,25 : 1;⁸ c) 10 000 – 20 000 Kčs 10 : 1; d) 20 000 – 50 000 Kčs 25 : 1; e) nad 50 000 Kčs 30 : 1; f) vklady zložené na účet po 16. 5. 1953 rovnako, v pomere 50 : 1.⁹ Mzdy, dôchodky, štipendiá, ako aj ceny tovarov v obchodoch a ceny služieb mali byť prepočítané v pomere 50 : 1.¹⁰

⁵ KAPLAN, K.: *Československo v letech 1953 – 1966*. Praha 1992, s. 4.

⁶ SPÁČIL, B.: *Česká měna*, s. 12.

⁷ KAČKOVIČOVÁ, M.: *Menové reformy...*, s. 400.

⁸ Pri vyšších sumách, zaradených do nasledujúcich kategórií sa najprv zamenila suma nižšej kategórie svojím koeficientom a pripočítala sa k zostaku, zameneného podľa príslušného, vyššieho koeficientu. Napr. zo sumy 15 000 Kčs sa prvých 5000 Kčs zamenilo v pomere 5 : 1 a zostávajúcich 10 000 Kčs v pomere 6,25 : 1. Takéto pravidlo sa uplatňovalo pri všetkých peňažných hladinách.

⁹ Smernica ministra financií zo dňa 30. 5. 1953 o spôsobe prevedenia menovej reformy.

¹⁰ Ceny a platy neboli prepočítané v pomere 50 : 1, ako nariaďovala smernica. Podľa dobovej tlače a výpovedí svedkov vieme, že platy boli znížené približne na 1/7 predošlých a ceny boli znížené asi o polovicu. Porovnaj ceny a platy v období menovej reformy 1945 a v čase od roku 1953.

Výmenu peňazí uskutočnila ŠBČS v súčinnosti s inými finančnými inštitúciami, ako i s občianskymi, policajnými, polovojenskými a inými orgánmi spolu na 2251 miestach. Na Slovensku si občania vymenili v nových platidlách celkovo 427 mil. Kčs, z čoho priemerne na 1 osobu pripadlo v hotovosti 121 Kčs. (zb1, 400) Vyskytli sa však aj prípady, kedy 1 občan menil vyššiu sumu, aj nad 2 mil. Kčs, no hneď po tom sa stal predmetom záujmu orgánov štátnej polície a okamžite bol zaistený a prešetrovaný Štátnou bezpečnosťou. Milan Bakša (nar. 1943) si na obdobie menovej reformy spomína takto: „Ľudia zo strachu pred prenasledovaním hádzali veľké obnosy v bankovkách do riek. Konkrétne si pamätám keď istá rodina vysypala do Ipľa niekoľko miliónov ťažko zarobených a ušetrených korún. Všetci pritom plakali.“ Podobné spomienky má aj Ján Glos (1925): „V čase reformy som vyučoval na Ústrednej slovenskej ekonomickej škole a bol som zároveň veliteľom školskej milície. Ako milicionári sme dohliadali na priebeh reformy. Vždy ráno sme nachádzali okolo budovy určenej na výmenu peňazí pohodené státisíce korún v balíčkoch. Ľudia sa báli vymieňať vyššie sumy, akonáhle sa dozvedeli viac o charaktere reformy.“

Dôležitým atribútom pri konštituovaní novej meny bol jej zlatý štandard a pomer k iným svetovým menám. Zo zákona bol určený zlatý obsah koruny na 0,123426 g rýdzeho zlata za 1 Kčs (pre porovnanie, v roku 1929 bol tento zlatý štandard 0,04458 g za 1 Kč) a pomer Kčs k ruskému rubľu bol stanovený na 1,8 : 1 v prospech rubľa.¹¹ Hodnota amerického dolára v porovnaní s korunou československou klesla, z predošlých 50 Kčs za 1 USD na 7,2 Kčs za 1 USD.¹² Z týchto opatrení možno usudzovať umelé zásahy do ekonomiky v podobe neobjektívneho nadhodnotenia Kčs.

Za špecifickú súčasť československého peňažníctva v tomto období považujeme tzv. Darexové poukážky, ktoré po roku 1949 používali občania pri valutovom styku, prípadne pri zmene zlata za peniaze, alebo nákupe zahraničného tovaru. Tieto neboli oficiálne považované za platidlá, ale de facto tvorili súběžnú menu s Kčs. V tomto zmysle možno o nich hovoriť, ako o predchodcovi známych Tuzexových poukážok. Aj Darexové poukážky boli v rámci menovej reformy menené v pomere 50 : 1.¹³

Menová reforma takéhoto druhu predstavuje výrazný a zásadný zásah do ekonomickej, ale najmä peňažnej a finančnej infraštruktúry štátu. Z tohto dôvodu musela vláda kroky súvisiace s jej naplnením vopred veľmi dobre utajovať. Preto sa nové platidlá nerazili a netlačili doma v ČSR, ako to bývalo zaužívané, ale v Leningrade a Moskve. V priebehu apríla a mája 1953 v

¹¹ Zákon o peňažnej reforme č. 41 Sb. z., z 30. mája 1953.

¹² TKÁČ, M.: *Národ a peniaze*. Bratislava 1994, s. 85.

¹³ ŠUSTEK, Z.: *Kovové a papierové platidlá na Slovensku v rokoch 1750 – 2001*. In: *Ľudia – Peniaze – Banky*. Bratislava 2003, s. 152.

balíčkoch s označením „prísne tajné“ boli peniaze dopravené do republiky. Náklad o hmotnosti 16 ton obsahoval československé peniaze v celkovej nominálnej čiastke 6 816 500 000 Kčs, z čoho bolo 60 500 000 v hliníkových minciach.¹⁴ Rýchlosť a nečakanosť s akou musela byť reforma uskutočnená sa prejavila aj na likvidácii obežných peňazí, pripravených a vyrobených v päťdesiatych rokoch. 5 Kčs¹⁵ z roku 1952 nebola uvedená do obehu,¹⁶ takisto ani 20 Kčs štátovka a 100 Kčs bankovka z roku 1951 a 1953.¹⁷

Z dejín peňažníctva na našom území poznáme prípady realizácie menových reforiem, ktoré boli vopred ohlásené a ľudia mali dosť času na výmenu peňazí. Staré platidlá strácali svoju platnosť postupne, počas dlhšieho časového obdobia. Občania ČSR sa však o reforme dozvedeli len 1 deň pred jej uskutočnením, teda nemali dosť času premeniť svoje peniaze za hodnotné tovary. Problémom ale bola aj slabá až nijaká zásobenosť obchodov, a keď niektoré mali tovar, boli zatvorené kvôli preceňovaniu. Medzi prejavy postojov ľudí k menovej reforme, pokiaľ ide o využitie ešte nezmenených peňazí, podotýkame, že menila sa len minimálna časť hotovosti, patrili napr. zvýšené objemy milodarov v kostoloch. Taktiež dochádzalo k využívaniu nemajetných vrstiev obyvateľstva bohatšími na výmenu ich peňazí.¹⁸

Menová reforma z 1. 6. 1953 splnila svoj účel. Peniaze boli vymenené a úspory občanov eliminované na úplné minimum. V rámci spolupráce socialistických štátov naviazaných na sovietsky blok bola propagandou sľubovaná vyššia životná úroveň obyvateľstva, hlavne bežného pracujúceho ľudu zámerne systematicky obmedzená a znížená,¹⁹ čo bolo v jasnom rozpore s ideovým a „protiburžoáznym“ zameraním reformy. Tú začali obyvatelia ČSR, po jej zrealizovaní vo všeobecnosti pociťovať ako krivdu a v neposlednom rade aj ako prostriedok dosiahnutia absolútnej závislosti občana od hospodársko-politických krokov vlády. Vypukli mnohé nepokoje a štrajky, najmä v českých krajinách.

Reforma peňažného systému však nemala len záporné stránky. Medzi jej pozitívne dôsledky zaraďujeme zrušenie prídelového „lístkového“ systému a zavedenie možnosti nákupu tovarov pre ľudí. Obyvateľstvo, tým, že bolo

¹⁴ VOREL, P.: *Od pražského groše ke koruně české*. Praha 2000, s. 460.

¹⁵ Nový typ 5 Kčs bol navrhnutý a vyrobený redukciou „prvorepublikovej“ 5 Kč. Razil sa z hliníku a v menších rozmeroch.

¹⁶ BILÁK, M. – JÍZDNÝ, M.: *Zberateľský katalóg mincí Československa*. Košice 1980, s. 70.

¹⁷ BAJER, J.: *Papírová platidla Československa 1919 – 1990*. Praha 1990, s. 94.

¹⁸ KAČKOVIČOVÁ, M.: *Menové reformy...*, s. 400.

¹⁹ Napríklad životná úroveň dvoj a viacdetných rodín poklesla takmer o tretinu, čo bolo zapríčinené hlavne nerovnomerným znížením cien a platov. M. Bakša spomína: „Otec mal ako riaditeľ základnej školy v Ožďanoch pred reformou plat 12 000.- Kčs a po reforme už len 905.- Kčs.“ Pomer medzi kúpnou silou občana pred a po reforme vyjadruje z osobnej skúsenosti takto: „Z jedného z posledných platov ešte otec kúpil mame norkový kožuch za 10 000.- Kčs a ešte nám ostalo 2000.- Kčs na živobytie.“

nútené šetriť prostriedky pre nákup vybraných tovarov, bolo zároveň motivované k zvýšenej práci a aktivite. Pravdou ostáva aj fakt, že ceny sa po roku 1953 systematicky znižovali a platy postupne rástli. Týmto krokmi sa vláda ČSR snažila do určitej miery eliminovať negatívne dôsledky reformy na radových občanov. Spomenuté zrušenie prídelového systému bolo nevyhnutné pre zlepšenie fungovania finančného sektora, preto aj peňažná reforma bola neoddieliteľná a preto potrebná. V každom prípade nemožno podceňovať ani jej negatívne prejavy, či už ide o zrušenie viazaných vkladov, nečakaný a rýchly priebeh, možnosť výmeny len určeného obnosu a pod.

Pomer medzi mzdami obyvateľov a cenami tovarov bol v období po reforme v roku 1945 a po reforme v roku 1953 približne nasledovný (pre porovnanie):

Mesačné mzdy niektorých profesií (1945-1953): poľnohospodársky pracovník (cca 80.- Kčs/deň), vedúci predajne (2300.- Kčs/mes.), pomocný úradník (2000 – 3000.- Kčs), architekt (5000 – 6000.- Kčs),²⁰ mzdy sa vo všeobecnosti pohybovali od cca 2000 do 10000 Kčs,²¹ prípadne aj viac.

Ceny vybraných tovarov (1945-1953): 1 kg masla (85.- Kčs), 1 kg mrkvy (15.- Kčs), 0,5 l. piva (5,40.- Kčs), 1 vajce (4.- Kčs), krém na tvár (32.- Kčs), metla (26 – 30.- Kčs), let z Bratislavy do Prahy (420.- Kčs), šijací stroj (20000.- Kčs), auto (cca 50000.- Kčs).²² Noviny stále v priemere od 1 – 2.- Kčs.²³

Priemerné mzdy pracujúcich: v roku 1953 (1095.- Kčs), v roku 1957 (1248.- Kčs).²⁴

Ceny vybraných tovarov: v roku 1953 – 1 kg rastlinného tuku (28.- Kčs), 1 l piva (3,60.- Kčs), 1 kg mydla (16.- Kčs), pánsky kabát (od 370.- Kčs), rádio (1620.- Kčs), chladnička (6200.- Kčs); v roku 1955: 1 kg rastlinného tuku (21,60.- Kčs), 1 l piva (2,40.- Kčs), 1 kg mydla (10,40.- Kčs), pánsky kabát (od 265.- Kčs), rádio (800.- Kčs), chladnička (2870.- Kčs).²⁵

Štátovky a bankovky menovej reformy z roku 1953

Náhla výmena peňazí v júni 1953 priniesla so sebou niektoré neprehliadnuteľné špecifiká. V prvom rade, štátovky a bankovky boli najprv tlačené v Moskve, nie tradične v pražskej tlačiarňi, boli jednoduché, málo výrazné a prítomné boli už aj ideologické prejavy komunistickej strany. Nominály sa tlačili od 1 do 100 Kčs. Ich nízke hodnoty boli priamo určené cieľom a zameraním reformy.

²⁰ Mzdy uvádzame podľa tlače: *Hlas práce*, 7. februára 1947 a *Vatra*, 17. júna 1945 a 16. septembra 1945.

²¹ Podľa tabuľky výmeru dane zo mzdy uverejneného v novinách *Hlas práce*, 18. januára 1947.

²² Ceny uvádzame podľa novin *Vatra* a *Hlas práce*.

²³ *Čas*, 30. mája 1946.

²⁴ *Výstavba Slovenska*, 27. novembra 1958.

²⁵ *Pravda*, 31. marca 1955.

Štátovky:

- 1 KORUNA, 1953, 101 x 51 mm, Moskva, Praha, jednoduché ornamentálne motívy, od 1. 6. 1953;
- 3 KORUNA, detto, 110 x 56 mm, ostatné detto, len iné tvary ornamentov;
- 5 KORUNA, 110 x 56 mm, detto.

Bankovky:

- 10 KORUNA, 129 x 65 mm, ornamentálna výzdoba;
- 25 KORUNA, 138 x 70 mm, Ján Žižka;
- 50 KORUNA, 147 x 74 mm, obraz súsošia „Zbratanie“;
- 100 KORUNA, 156 x 80 mm, roľník a robotník.

Mince

Aj v prípade mincí tohto obdobia je nutné poukázať na ich jednoduchosť, strohé námety a ražbu z lacného mincového kovu – hliníka. Celý náklad ročníku 1953 bol z dôvodu utajovania reformy razený v Leningradskej mincovni,²⁶ potom už mince boli razené v Kremnici. Autor návrhu reverzu je neznámy, zrejme sa jednalo o nejakého leningradského výtvarníka. Treba zdôrazniť, že nikdy (ani pred tým ani potom) v systéme mincového obeživa ČSR, SR, ČR nechýbali korunové nominály!

Pamätné mince sa v roku 1953 nerazili. Z ich tvorbou sa začalo až od roku 1954.²⁷ Námetovo boli v prvých rokoch zamerané na oslavy porážky fašizmu a pripomienku dôležitosti SNP v dejinách Československa.

- 1 HALIERNIK, AlMgMn, 16 mm, 0,5 g., neznámy počet ks, 1953 – 60, „1“ v otvorenom lipovom venci,²⁸ št. znak, platný od 1. 6. 1953;
- 3 HALIERNIK, AlMgMn, 18 mm, 0,66 g., 1953 – 54, 1. 6. 1953 – 31. 12. 1976;
- 5 HALIERNIK, AlMgMn, 20 mm, 0,8 g., 1953 – 55, 1. 6. 1953 – 31. 12. 1976;
- 10 HALIERNIK, AlMgMn, 22 mm, 1,175 g., 1953 a, b, - 56, 58, 1. 6. 1953 – 31. 12. 1977;
- 25 HALIERNIK, AlMgMn, 24 mm, 1,43 g., 1953 a, b, - 54, 1. 6. 1953 – 31. 12. 1972.

²⁶ BAJER, J.: *Papírová platidla...*, s. 77.

²⁷ NOVOTNÝ, V. – MOULIS, M.: *Mince Československa 1918 – 1993, České republiky a Slovenské republiky 1993 – 2001*. Hodonín 2000, s. 9.

²⁸ V spracovaní sa halierniky obdobia 1953 líšili len veľkosťou a označením nominálu v otvorenom lipovom venci na averze mince.

„Akce D“ proti důchodcům, nepřátelům lidově demokratického režimu v roce 1953

Jakub Rákosník

„Nesmíme ani na okamžik zapomínat, že cesta k socialismu je a bude i po únorovém vítězství cestou třídního boje. Stále platí, že v únoru byla sice reakce bita a poražena, ale nebyla a nemohla býti dobita a likvidována... Před všemi lidmi dobré vůle, před všemi složkami obrozené Národní fronty stojí úkol reakci izolovat a zneškodnit... A politicky prodělala reakce takový vývoj, že se od ní každý poctivý Čechoslovák musí s hnusem odvrátit...“, hřímal K. Gottwald na IX. sjezdu KSČ, který probíhal ve dnech 24. – 29. května 1949. Perzekuce obyvatelstva po únoru 1948 nabývala nejrůznějších forem. Politické procesy byly pouze onou nejviditelnější špičkou ledovce. Reakce ale měla být zlomena mimo jiné také administrativními opatřeními v oboru sociálního zabezpečení. Integrální součástí „generální linie budování socialismu v Československu“ byla likvidace bývalých panujících tříd a odstranění jejich některých přetrvávajících sociálních zvyhodnění.¹

V roce 1953 největším útokem, který se však neomezil pouze na vybranou skupinu, nýbrž na obyvatelstvo jako celek, byla měnová reforma, provedená usnesením vlády a ÚV KSČ ze dne 30. května 1953 o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží. Měnová reforma se pochopitelně odrazila v prudkém poklesu životní úrovně většiny obyvatelstva a osoby pobírající důchody podle zákona č. 99/1948 Sb., o národním pojištění nebyly výjimkou.² Měnovou reformu ovšem datem svého vyhlášení o dva týdny předběhlo jiné opatření, které bylo zaměřeno přímo proti důchodcům, kteří byli z nejrůznějších důvodů politicky nepohodlní. Nejednalo se o nahodilou akci, která měla mít jen okamžitý perzekuční efekt. Snížení důchodů osobám nepřátelským lidově demokratickému režimu bylo součástí komplexní reformy sociálního pojištění, která probíhala v letech 1952 – 1956.

Cesta k sociálnímu zabezpečení

Již v 19. prosince 1951 byl vyhlášen zákon o přebudování národního pojištění č. 102/1951 Sb., jehož účelem bylo připravit přechod od

¹ Srv. GOTTWALD, K.: *Deset bodů prezidenta Klementa Gottwalda*. Odborář, 2, 1949, č. 22, s. 669 – 670.

² K dopadům na životní úroveň viz KAPLAN, K.: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953 – 1957 a 1968 – 1975*. Praha 1993, s. 15 – 18.

samosprávného národného pojištění k modelu sovětského státního sociálního zabezpečení.³ V § 6 odst. 2 cit. zákona stálo, že „důchodové zabezpečení se přebuduje tak, aby se přiblížilo pracujícím, aby dávky byly v souladu s potřebami a rozvojem výroby a se zásadou odměny podle zásluhy a aby jeho provádění bylo zjednodušeno a z hospodárně...“ Znamenalo nastolení radikálního státního paternalismu a opuštění klasického pojišťovacího principu. Začlenění financování do státního rozpočtu a „skrytí“ pojistných plateb do daňových odvodů zaměstnanců, resp. zaměstnavatelů, podpořilo ideologický nárok, že pracující mají v komunistickém státě sociální jistoty „zadarmo“.⁴

Na adresu dosavadního modelu národného pojištění se snášela kritika z mnoha stran. Bylo prý demobilizační a nepodporovalo setrvání pracovníků v důchodovém věku v zaměstnání, což v éře nedostatku pracovních sil v době I. pětiletky byla závažná výhoda. Bylo prý zbyrokratizované a nezapadalo do systému lidové správy.⁵ A samozřejmě k nejkritizovanějším součástem národného pojištění přínáleželo nařízení č. 173/1949 Sb., které ponechávalo veřejným a soukromým zaměstnancům jejich požitky v původní výši, tj. podle pojistných systémů, které byly budovány přísně na principu stavovské společenské hierarchie podle bismarckovského modelu.⁶ Evžen Erban, tehdy předseda Státního úřadu sociálního zabezpečení (SÚSZ), názory z tohoto období restrikce těchto důchodů hodnotil stav příznačně: „Umožňuje příživnictví živlů, cizích svazku dělníků a rolníků... Zmíněná nesrovnalost, že nadměrné důchody se zachovaly oporám buržoasní byrokracie, vedla např. k tomu, že ti, kteří prováděli nejsurovější teror a pronásledování dělnické třídy, pobírají ještě dnes podstatně vyšší důchody než naši horníci...“⁷

A v dubnu 1953 se mělo všechno změnit.

³ Teorie sociální politiky usiluje o precizování pojmů, které v běžném jazyce působí zpravidla jako synonyma. „Sociální zabezpečení“ není přesným překladem anglického pojmu „social security“ či německého „Sozialversicherung“, kterým by odpovídal spíše ekvivalent „sociální bezpečnost“. Rozdíl mezi zabezpečením a bezpečností je rozdíl mezi činností směřující k určitému stavu a tímto stavem. Nepřesnost překladu není náhodná. Po II. světové válce v demokratických systémech šlo o zajištění lidských práv státem (tj. sociální bezpečnost). V komunistických systémech šlo o převzetí péče o občany státem jako výraz ideologie redistributivního pojetí socialismu, tj. skutečně o distribuci „blaha“ jako nástroje manipulace v rámci přidělového systému (tj. sociální zabezpečení). Cit. dle TOMĚŠ, I. a kol.: *Právo sociálního zabezpečení*. Praha 1998, s. 11.

⁴ Z novější kritické literatury k přebudování národného pojištění viz: RYBA, J.: *Vývoj sociálního zákonodárství a sociálního zabezpečení v Československu v letech 1945 – 1989*. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha 2004, s. 498 – 499; RYS, V.: *Česká sociální reforma*. Praha 2003, s. 17.

⁵ Srv. *Národní pojištění do rukou pracujících*. Praha 1952, s. 10 – 12.

⁶ Srv. např. pro dělníky platil č. 221/1924 Sb., zatímco soukromí zaměstnanci ve vyšších službách měli vlastní právní úpravu podle zákona č. 26/1929 Sb.

⁷ Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, f. Sociálně-politická rada ÚV KSČ (SPR-ÚV KSČ), k. 2, sign. 171/2. *Projev E. Erbana na celostátní konferenci pracovníků lidové správy, konané dne 20. dubna 1953*.

Právní úprava „Akce D“

V již zmíněném § 6 odst. 3 zákona č. 102/1951 Sb., bylo obsaženo zákonné zmocnění pro vládu, aby přebudování provedla nařízením. Jedno z řady těchto prováděcích nařízení v rámci komplexní reformy také restringovalo právě nadměrné důchody. Jednalo se o vl. nařízení ze dne 17. dubna 1953 č. 22/1953 Sb., o úpravě důchodů z důchodového zabezpečení a zaopatření osob nepřátelských lidově demokratickému zřízení. Mezi peněžní reformou a krácením nadměrných důchodů byla úzká souvislost, a to nejen časová. Červnové číslo věstníku Státního úřadu důchodového zabezpečení to postihlo výmluvně: „Peněžní reforma obrátila své ostří proti třídnímu nepříteli a spekulantům a prohloubila tak účinky vládního nařízení č. 22/1953 Sb. Znehodnocením majetku bývalých představitelů buržoasního hospodářského a politického útlaku bylo ještě více odbouráno jejich privilegované postavení a znehodnocením úspor, neuložených ve státních peněžních ústavech, byli potrestáni i ti důchodci, kteří nevěřovali vládě a mají nepřátelský postoj vůči lidově demokratickému zřízení.“⁸

Záměr revidovat důchody „příslušníků buržoasní třídy a jejího mocenského aparátu“ vzešla z politického sekretariátu ÚV KSČ, který si i v průběhu realizace „akce D“ zachovával neformální dozorcí pravomoc. Přípravu citovaného nařízení měla na starost pětičlenná skupina, k níž náleželi: Jaromír Dolanský (místopředseda vlády), Václav Nosek (min. vnitra), Evžen Erban (předseda Státního úřadu důchodového zabezpečení), Jiří Salga (tajemník ÚV KSČ), a Václav Hůla (ekonom). Konzultován byl také Karol Bacílek, jako tehdejší ministr národní bezpečnosti, protože složky NB měly vypomáhat ONV při zajišťování podkladů pro rozhodnutí. Jinak tato akce proběhla rovněž v ozbrojených sborech. Krom právní úpravy však s touto perzekucí civilistů neměla nic společného. Ministerstvo národní obrany a ministerstvo národní bezpečnosti si je prováděly samy.

Již samotná příprava vládního nařízení probíhala velmi nestandardním způsobem. Ani standardní připomínkové řízení v podstatě neproběhlo. Osnova nařízení i směrnic byla totiž přísně tajná, a tak nebyly konzultovány ani odbory. Časové vymezení akce se v průběhu příprav mírně proměňovalo. Původně měla být příprava příslušného nařízení dokončena do 15. března, aby od 1. května 1953 mohly začít být nové penze vypláceny. Později se lhůta výplaty posunula až na 1. červenec. Nakonec došlo k evidentní koordinaci s měnovou reformou, když jako datum počátku platnosti nových důchodových výměrů byl stanoven 1. červen. Obě normy, upravující „Akci D“, publikované v oficiálních sbírkách žádná časová určení nakonec vůbec neobsahovala.⁹ Časové harmonogramy

⁸ VERGEINER, V.: *Peněžní reforma a důchodové zabezpečení*. Důchodové zabezpečení, 11, 1952, č. 6, s. 1.

⁹ Vyhl. č. 119/1953 Ú. 1., jen v odst. 11 lakonicky stanovila, že působnost odvolací komise končí provedením akce podle § 2 nařízení.

byly záležitostí interních směrnic a pokynů, které však na druhé straně byly důsledně dodržovány a vynucovány. Vzhledem k tomu, že vl. nařízení č. 22/1953 Sb., bylo vyhlášeno 17. dubna a vyhláška č. 119/1953 Ú. 1., jen o den později, zbývaly na provedení akce pouhé necelé dva týdny, jakkoli účinnosti normy nabyly hned 18. dubna, a tak se muselo postupovat ve velkém spěchu.

Institucionálně záležitost spadala do kompetence národních výborů, které v rámci přebudování národního pojištění získaly významné pravomoci v důchodovém zabezpečení. ONV vytvořily zvláštní komise, které měly shromažďovat podklady pro následné rozhodnutí. Návrh restrikce důchodových požitků v konkrétním předkládaly radě ONV ke schválení a ta jej následně postoupila Státnímu úřadu sociálního zabezpečení k vydání konečného rozhodnutí (§ 3). U závažných případů, tj. kompletního odejmutí důchodu, byla rada ONV povinna věc postoupit ke schválení radě KNV, než mohlo dojít k rozhodnutí SÚDZ a vydání nového výměru.

V průběhu příprav došlo k dílčím změnám, které se odrazily v rozdílném znění původní osnovy a zveřejněného vládního nařízení. Osnova původně v § 2 uváděla výslovné minimální částky důchodů, na které se měla „Akce D“ vztahovat. Původně bylo stanoveno 3 000 Kčs u řádných starobních důchodů a 1 800 Kčs u vdovských za měsíc.¹⁰ Výsledek byl nakonec jiný. Samotné nařízení vůbec kvantitativní kritérium neobsahovalo a bylo specifikováno teprve v prováděcí vyhlášce č. 119/1953 Ú. 1. Původně se totiž předpokládala poměrně dalekosáhlá akce, která by postihla až 50 tisíc důchodců (tj. cca 3% adresátů důchodových dávek). Státní úřad důchodového zabezpečení naopak zpočátku navrhoval velmi vysokou dolní hranici přezkumu, a to 6000 Kčs. Celá akce by se tím výrazně administrativně zjednodušila. Vyhláška nakonec zvolila v odst. 7 kompromisní přístup a stanovila jako hranici částku 5000 Kčs měsíčně, k čemuž byl významný dodatek, který se stal základem budoucích obtíží: „To ovšem nebrání tomu, aby rada okresního národního výboru přezkoumala ve zcela výjimečných případech i jednotlivé důchody nižší než 5000 Kčs měsíčně, jestliže se na jejich příjemce vztahují ustanovení § 2 nařízení.“¹¹ Pro zvýšení dopadu akce probíhalo na základě usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ také sjednocování výplat důchodů, aby se v konkrétních případech skutečná výše důchodu neskrývala za souběh dílčích důchodů z více právních titulů.

Kvantitativní kritérium bylo jen dílčím vyjádřením působnosti nařízení. Osobní působnost nařízení byla určena v § 1 a právě zmíněném § 2. V

¹⁰ NA ČR Praha, f. Úřad předsednictva vlády – tajné (ÚPV-T), k. 559, sign. 252/1. *Zpráva k osnově vl. nař. o úpravě nadměrných důchodů z důchodového zabezpečení a zaopatření a k materiálu k této osnově, ze dne 14. března 1953.*

¹¹ NA ČR Praha, f. Úřad předsednictva vlády – tajné (ÚPV-T), k. 559, sign. 252/1. *Zpráva k osnově vl. nař. o úpravě nadměrných důchodů z důchodového zabezpečení a zaopatření a k materiálu k této osnově, ze dne 14. března 1953.*

§ 1 se hovořilo o restrikci důchodů osobám, které byly odsouzeny ke ztrátě čestných práv občanských proto, že trestným činem projevily nepřátelství k lidově demokratickému řádu. S tímto ustanovením nebyl v praxi žádný problém, jakkoli by jej bylo možné považovat i za protiústavní proto, že pouhé nařízení a nikoli zákon stanovil nový trest.¹² Důležitější z hlediska provádění akce byl § 2, který stanovil: Na podkladě usnesení rady okresního národního výboru budou důchody starobní (invalidní), jakož i důchody vdov (družek) přiměřeně sníženy podle okolností případu, a to po případě až na částku 700,- Kčs měsíčně (sociální důchod):

a) význačným představitelům dřívějšího politického a hospodářského zřízení a vdovám po nich;

b) těm, kdo horlivě sloužili dřívějšímu kapitalistickému řádu, a vdovám po nich, jestliže tyto osoby projevují nepřátelský postoj k lidově demokratickému řádu.

Ve zvlášť odůvodněných případech mohl být důchod zcela odňat, pokud bylo o výživu dotyčného postaráno. Závažnost tohoto opatření se projevovala v tom, že na rozdíl od ostatních případů, kdy postačovalo doporučení rady ONV, aby SÚDZ vydal rozhodnutí o novém důchodovém výměru, zde byl požadován souhlas také rady KNV.

Podle prováděcí vyhlášky č. 119/1953 Ú. 1., byli za osoby ze skupiny sub a) považováni ministři, reakční politikové, ředitelé, členové správních rad, vysoká byrokracie apod. (odst. 4). Vágní vymezení osob sub b) se snažila řešit prováděcí vyhláška také. Za takové osoby byli v demonstrativním výčtu považováni např. bývalí veřejní zaměstnanci, kteří zastávali odpovědné funkce, představitelé politicky významných spolků, novináři apod. (odst. 5). Jak ukázal průběh revizí, zvláště v prvních dnech se těchto kritérií dbalo jen velmi málo.

V nařízení se počítalo také s opravnými prostředky proti nesprávným výměrům. Původně se nezdálo, že by zrovna toto mělo nakonec být úhelným problémem celé akce. O odvolání podle § 3 cit. nařízení rozhodovala komise, kterou na návrh ÚRO po dohodě s předsedou SÚDZ jmenovala vláda. Rozhodnutí této komise bylo konečné (tj. jakýkoli případný soudní přezkum administrativního rozhodnutí byl vyloučen) a samotné podání opravného prostředku nemělo odkladný účinek. Komise měla původně následující obsazení: předseda, 9 členů a 3 náhradníky a jednala ve třech tříčlenných senátech (odst. 11 vyhl. 119/1953 Ú. 1.). Právě z tohoto ustanovení vyplývá

¹² Srv. § 3 Ústavy 9. května 1948. Takový formální nedostatek ovšem v dané chvíli zajímal jen málokoho. O pouhých pár týdnů později bylo přijato vládní nařízení č. 52/1953 Sb., o opatřeních proti fluktuaci, které bylo v tomto směru ještě frapantnějším porušením ústavnosti, když zavádělo nové delikty a nové sankce. Na námítky ministerstva spravedlnosti, které jedině na tyto nedostatky upozorňovalo, nikdo nebral zřetel (srv. STÁDNÍK, D.: *Sankční pracovní právo v padesátých letech*. Praha 1994, s. 122). V případě zde zkoumaného nařízení č. 22/1953 Sb., podle všeho min. spravedlnosti ani konzultováno nebylo.

původní podcenění organizačního zabezpečení akce. Zahlčení komise podáními proti výměrům dosáhlo takového rozsahu, že prováděcí vyhláška musela být i přes krátkodobost revize důchodů v rámci „Akce D“ ještě urychleně novelizována. Počet senátů byl zvýšen na šest a adekvátně se také navýšil počet členů komise. Na Slovensko však i nadále připadal stejně jako původně jediný senát, zatímco zbylých pět namísto původních dvou zasedalo v Praze.¹³

Třídní hledisko, jakkoli nijak neskrývané, bylo nicméně v obou publikovaných normách přítomné pouze implicitně. Přestože se původně zvažovalo výslovné vyjmutí dělníků z působnosti nařízení, fakticky z něj díky vysokému kvantitativnímu kritériu byli vyloučeni nepřímým způsobem, protože dělnické důchody takových částek dosahovaly jen zcela ojediněle (častěji pouze u horníků). Zřejmě proto se upustilo od výslovného zakotvení této zásady.

Průběh „Akce D“

Dne 20. dubna byli seznámeni s akcí na aktivu předsedové KNV. Krajské instruktážní aktivity byly svolány již na 21. dubna, tj. třetí den po nabytí účinnosti prováděcí vyhlášky. Na zmíněných aktivech mnohdy vypukalo i spontánní nadšení nad možností provést restriktci důchodů „buržujů“.¹⁴ Interní instrukce stanovily, že „šetření nutná ke zjištění podkladů pro práci komise musí být konána důvěrně a v rozsahu co možná nejmenším, aby nebyl zneklidněn nebo dokonce pobouřen velký počet důchodců, kteří mají kladný poměr k našemu lidově demokratickému zřízení.“ Právě v tomto momentu komise na řadě míst selhaly v maximální míře.

Po těchto krajských aktivech byla akce přenesena na okresy, kde bylo prvním úkolem sestavit komisi. S jejich ustavením nebyly závažnější problémy. Pouze v některých místech vznikly problémy se zajištěním zástupce za ROH. Drtivá většina komisí ONV zahájila činnost již 24. dubna, jak požadoval interní „lhůtník“ akce. Zároveň již v tento den měly mít k dispozici od poštovních úřadů vedoucí okresních národních pojišťoven seznamy důchodců, kteří pobírali vyšší než pětitisícové důchody. Takových důchodů pro území celého státu bylo hlášeno celkem 8912, což je s ohledem na skutečnost, že v roce 1953 byly necelé dva milióny osob pobírajících důchod zcela zanedbatelné číslo.¹⁵ Ani zásadní finanční úspory se v tomto směru proto nedaly očekávat a také neočekávaly. Celá akce měla totiž především *politický* význam. Od počátku příprav nařízení č. 22/1953 Sb., panovala nejistota, aby nevznikla přílišná

¹³ Viz novelu č. 348/1953 Ú. 1.

¹⁴ V Hradci Králové např. bylo na schůzi vyřčeno: „Je to něco ideálního, že můžeme na ty živly šlápnout. Budeme tyto případy řešit tvrdě a rychle bez pravé i levé úchytky.“ NA ČR Praha, f. SPR-ÚV KSČ, k. 2, sign. 171/1. *Zpráva o provedení úpravy důchodů osob nepřátelských lidově demokratickému zřízení... ze dne 20. června 1953.*

¹⁵ V červnu 1953 bylo vypláceno asi 1 840 000 důchodů. Srv. *Přepočtení a zvýšení důchodů po peněžní reformě*. Důchodové zabezpečení, 2, 1953, č. 9, s. 2.

nespokojenost a obavy mezi obyvatelstvem. Proto interní oběžník pro národní výbory zdůrazňoval: „Přesto, že všechny případy budou projednávány individuálně, nesmí být zapomináno na to, že tato akce je politicky velmi důležitá, a že je proto nutné přihlížet při jejím provádění především k tomu, aby ve svém celku byla uvítána příznivě co nejširšími masami pracujících a nevidět v ní především záležitost finanční, tj. snahu o docílení úspor v důchodech, třebas i za cenu vyvolání nespokojenosti a nepříznivé kritiky široké veřejnosti.“¹⁶ Obdobně Ministerstvo národní bezpečnosti varovalo: „Upozorňujeme ale, aby byl dobře promyšlen a volen postup při zjišťování okruhu osob, které mají velké pense, aby v celé mase pensistů nevznikla představa, že jde o všeobecnou revisi důchodů,“ psal štábní kapitán Komárek dne 25. března 1953 předsedovi SÚDZ Erbanovi.¹⁷

Zjišťovací fáze na úrovni ONV i KNV měla být skončena do poloviny příštího měsíce, přičemž již 15. května měl mít předseda SÚDZ všechny návrhy k dispozici tak, aby bylo možné připravit v intencích těchto doporučení nové důchodové výměry s účinností od 1. června.

Již první zprávy o průběhu plnění akce ovšem naznačovaly problémy. Konkrétní realizace se totiž horlivostí řady ONV zvrhla do plošného útoku na sociální zabezpečení nedělnických profesí. Zprávy o tom pronikly na veřejnost a dokonce i v červnovém věstníku ÚSDZ bylo taktně konstatováno: „Národní výbory pochopily vcelku smysl tohoto úkolu. Někde se však domnívaly, že šlo o reformu důchodů a snižovaly všechny důchody, které jim připadaly vysoké, aniž zjišťovaly a zkoumaly, jaký má příjemce poměr k lidově demokratickému zřízení a k dělnické třídě. (...) Některé národní výbory provedly tuto akci až nezodpovědně povrchním způsobem a v rozporu s jasnými pokyny strany a vlády.“¹⁸ Ostatně osten třídní nenávisť se v praxi zaměřoval velmi silně proti občanům z řad inteligence všeobecně bez ohledu na závazné definice z nařízení.¹⁹

Podstatně detailnější interní zprávy o průběhu akce ukazují daleko barvitější akceleraci procesu posuzování důchodů.

Fatálně také selhala mediální stránka celé akce. Proběhla totiž bez jakéhokoli zájmu médií, což prohlubovalo nejednotu ve výkladu nařízení v konkrétních místech. Přestože se měly v pravý čas objevit osvětové články v Rudém právu či Slově agitátora, nestalo se tak. Navíc redakce Rudého práva článek údajně již 22. dubna obdržela.

¹⁶ NA ČR Praha, f. ÚPV-T, k. 559, sign. 252/2. *Pokyny pro národní výbory – návrh tajného oběžníku.*

¹⁷ NA ČR Praha, f. ÚPV-T, k. 559, sign. 252/2. *Dopis špkt. Dr. Komárka E. Erbanovi ze dne 25. března 1953.*

¹⁸ SVOBODA, E.: *Úprava důchodů nepřátel republiky.* Důchodové zabezpečení, 11, 1952, č. 6, s. 3.

¹⁹ Srv. MAŇÁK, J.: *Sociální aspekty politiky KSČ vůči inteligenci v letech 1947 – 1953.* Revue dějin socialismu, 9, 1969, č. 5, s. 699.

Nutno znovu zdůraznit, že důležitou roli sehrával také šibeniční termín, v němž měla být akce provedena. Původně byla celá akce rozplánována na delší dobu. Ještě v době, kdy přípravy nařízení se teprve rozbíhaly, se předpokládalo, že první výplaty revidovaných důchodů proběhnou k 1. červenci 1953. Již pouhé čtyři dny po zahájení revize důchodů na okresní úrovni, tj. dne 28. dubna měl ÚV KSČ k dispozici první předběžné poznatky o realizaci akce.

Tato zpráva uváděla řadu znepokojivých a velmi rozporuplných zjištění. Samotné ustavování komisí sice proběhlo ve všech okresech bez větších problémů, jakkoli v řadě míst vznikl problém především se sehnáním člena komise za ROH. Kromě odborářů v nich působili zástupci ONV, okresního výboru KSČ, okresního akčního výboru NF a zástupce okresního oddělení veřejné bezpečnosti. Akce byla postavena pod dozor prokurátora. Členství v těchto komisích bylo přísně utajováno, aby byly znemožněny případné osobní intervence ze strany postižených či jejich blízkých. Tím však spokojenost s průběhem také končila. Na straně 2 stálo: „Je zřejmé, že téměř všude je předpis vládního nařízení (...) vykládán radikálně. Tak zejména na Slovensku se zdá, že ti, kdo se dostali do seznamů (snad až na vdovy s větším počtem dětí), budou touto akcí značně postiženi, ať jsou osobami popsanými v § 2 nebo ne. Nejradikálnější postup byl volen v Hodoníně, kde za účasti SNB byly od pošty vyžadovány obsáhlé seznamy důchodců i pod 5000 Kčs. Také v okrese Senica (Slovensko) se rada ONV usnesla kontrolovat všechny důchodce bez ohledu na výši důchodu.“ Objevily se také nikoli ojedinělé případy, kdy bez ohledu na směrnice si členové komisí sami určovali nižší hranice přípustných důchodů (doloženo je 3200 Kč) s tím, že žádný důchod v okrese nesmí být vyšší. Tímto způsobem se někde postupovalo zejména proti učitelům prý proto, že chtěli takto učinit nátlak na všechny příslušníky tohoto stavu, aby se více zapojili do osvětové činnosti.²⁰

Další zpráva ze dne 4. května poukazovala na to, že pracující přijímají akci s povděkem. Poštovní zaměstnanci a hlavně listonoši dokonce prý sami často upozorňovali ONV na případy, které „skutečně jsou potřeba rázně řešit“. Znovu se však objevil stejný nedostatek, že „...vesměš komise chápou tento úkol jako získání úspor, ale nevidí politický moment třídního boje.“²¹ Hodnocení politického sekretariátu bylo v tomto směru jasné. Dosavadní praxe problémových ONV byla označena za jasné a úmyslné porušení stranické a státní disciplíny. Nejprve se zdálo, že pro odstranění nepochopení celé akce postačí zvýšit počty instruktorů. Nicméně, jak se ukazuje podle zprávy o deset dní mladší, toto opatření se míjelo účinkem, protože národní výbory proti

²⁰ NA ČR Praha, f. ÚPV-T, k. 559, sign. 252/2. *Zpráva o dosavadním postupu prací..., ze dne 28. dubna 1953.*

²¹ NA ČR Praha, f. SPR-ÚV KSČ, k. 2, sign. 171/1. *Situační zpráva o průběhu revize..., ze dne 4. května 1953.*

výslovným pokynům instruktorů zpravidla odmítaly měnit svá nesprávná usnesení s poukazem např. na to, že dotčeným důchodcům stačí i snížený důchod, aniž by jakkoli vzali v potaz požadované nepřátelství k lidově demokratickému režimu.²²

Požadavek, aby akce byla prováděna na celostátní úrovni podle jednotných kritérií se zcela míjel účinkem. Od 7. května se zvyšovalo úsilí o nápravu. Již po dvou týdnech provádění „Akce D“ bylo evidentní, že se do věci bude muset znovu vložit důkladněji politický sekretariát ÚV KSČ, přinutit nižší složky státní správy k respektování vládního nařízení a zajistit revizi extrémních rozhodnutí, a tak 12. května nakonec bylo vydáno usnesení o potřebě revize, které dílčím způsobem situaci stabilizovalo a sjednotilo. Revize na ÚNV Praha, která proběhla o dva dny později výmluvně dokresluje řadu pochybení: „Z diskusních příspěvků vyplývalo, že byla instruktáž k této akci nedostatečně připravena, soudruzi si činí výklad nařízení každý svým způsobem a ÚNV ani SÚDZ v průběhu akce si této mnoho nevšímalý. Většina přítomných porovnává důchody dělnické s těmito a z toho také vychází.“ Výsledek této pražské revize nebyl příliš uspokojivý, protože více než 12% posudků bylo uznáno za vadné.²³

Efekt restriktivních opatření

Shrnující zpráva z 20. června 1953 ukazuje některé obecné výsledky „Akce D“. Z celkového přehledu nakonec vyplývá, že revize ponechala kolem tří čtvrtin přezkoumávaných důchodů v původní výši (v českých zemích 76,8% a na Slovensku 74%). Sníženo bylo 20,1%, resp. 24,1% a odňato 3,1%, resp. 1,9%. Obě části republiky tedy vykazovaly v podstatě obdobné trendy. V případech snížených a odňatých důchodů, které v souladu s nařízením přezkoumávaly rady KNV byla zachována restrikce ve větši polovině případů (53,6% v českých zemích a 58,8% na Slovensku). Výrazná diskrepance mezi českými zeměmi a Slovenskem se objevila ovšem v absolutních číslech. Zatímco na české země připadalo 8111 přezkoumávaných případů, na Slovensko pouhých 801, což neodpovídá podílu Slováků na celkové populaci. Zdůvodnění se naskýtají dvě. Jednak na Slovensku bylo podle interních statistických výzkumů velmi málo osob s důchodem vyšším než 6000 Kčs. Dalším důvodem by mohla být též skutečnost, že značná část „důchodců – nepřátel režimu“ se z důvodů své dřívější profesní kariéry i nadále zdržovala v Praze a jejím okolí.

²² NA ČR Praha, f. ÚPV-T, k. 559, sign. 252/2. *Zpráva o dosavadních zkušenostech..., ze dne 15. května 1953.*

²³ NA ČR Praha, f. ÚPV-T, k. 559, sign. 252/2. *Porada zvláštních komisí svolané na ÚNV Praha za účelem kontroly..., ze dne 14. května 1953.*

Tomu by napovídaly i procentní relace postižení jednotlivých profesí. Zatímco v českých zemích připadal na politiky a úředníky podíl 30,7%, na Slovensku pouze 22,40%. V případě dalších uváděných kategorií nelze dost dobře uvést přesvědčivé argumenty pro stávající rozdíly i s ohledem na relativně nízké absolutní počty lidí, které byly do „Akce D“ zahrnuty. V odvětví peněžnictví bylo v českých zemích 15,2% a na Slovensku 10%, v soudnictví 4,5%, resp. 8,7%, v průmyslu a hospodářství 24,7%, resp. 47,4%, ve skupině učitelů a kněží 13,5%, resp. 10,4%. Na zbývající nerozlišená povolání pak připadalo v českých zemích plných 11,4%, zatímco na Slovensko pouze 1,1%. Přestože v době projednávání této zprávy probíhalo ještě velké množství neukončených odvolacích řízení, z dokumentu nevyplývá, že by jistota ohledně jejich řádného „třídního“ zhodnocení odvolací komisí byla nějakým způsobem zpochybněna.²⁴

Takovéto „globální“ údaje ovšem vypovídají jen málo o konkrétních postižených jedincích a postupech posudkových orgánů v jejich konkrétních kauzách. Mezi postiženými se objevila řada jmen, známých z nejvyšší politiky před rokem 1948 a zvláště 1938; např. ekonom Karel Engliš,²⁵ správní úředník a ministerský předseda Jan Černý,²⁶ jemuž evidentně nebyla zapomenuta prosincová stávka z roku 1920, právník a univerzitní pedagog Jiří Hoetzel,²⁷ ministr Josef Zadina²⁸ či ministr Ivan Dérer²⁹. Všeobecně známá jména se pohybovala v rozsahu několika desítek. Vedle nich však byla celá řada postižených extremismem komisí ONV, jejichž jména jsou dnes zapomenuta. I pouhé nevyvěšování vlaječek do oken při jubileích mohlo zavdat příčinu pro negativní posudek (jakkoli lze oprávněně předpokládat, pokud neexistovaly jiné

²⁴ NA ČR Praha, f. SPR-ÚV, k. 2, sign. 171/1. *Zpráva o provedení úpravy..., ze dne 20. června 1953.*

²⁵ Z odůvodnění: „Horlivě sloužil (...) kapitalistickému zřízení. Je naprosto nepřátelsky zaměřen proti našemu řádu a dělnické třídě. Neuznává naše vedoucí státníky. Syn uprchl za hranice v roce 1948. Zeť je odsouzen na 13 let pro pokus útěku“. ONV navrhl odejmutí. Původně měl důchod 7290 Kčs. V jiném dokumentu se navrhuje náprava a ponechání alespoň minimálního sociálního důchodu. NA ČR Praha, f. SPR-ÚV, k. 2, sign. 171/1.

²⁶ Z odůvodnění: „Komise se na tomto návrhu usnesla pro jeho přímo nepřátelský poměr k dělnické třídě za dob kapitalistického zřízení, kdy jako ministr vnitra a předseda úřednické vlády nechával střílet do dělníků.“ ONV navrhl odejmutí. Původně měl důchod 9170 Kčs. NA ČR Praha, f. SPR-ÚV, k. 2, sign. 171/1.

²⁷ Z odůvodnění: „Má v okolí špatnou pověst pro svůj pochybený postoj k lidem i k dnešnímu zřízení. Jest nespokojen, každé opatření vlády a strany zlehčuje. (...) Dnes i když je nutné brát v úvahu jeho stáří, neomlouvá jej, aby vždy, když jet nějaká soudružka nebo dvojice pověřena agitací se vyslovil proč k němu lezou...“ ONV navrhl snížení z 6317 Kčs na 700, revize 5000 (rukou dopsáno 3000). NA ČR Praha, f. SPR-ÚV, k. 2, sign. 171/1.

²⁸ Z odůvodnění: „O budování našeho státu nemá žádný zájem. U veřejnosti není oblíben pro své buržoasní vystupování a kapitalistické sklony.“ ONV snížilo z 6196 Kčs na 1050. NA ČR Praha, f. SPR-ÚV, k. 2, sign. 171/1.

²⁹ Z odůvodnění: „Jeho chování je měšťácké, činí dojem nadřazenosti. Je buržoasního typu, typický Masarykovec, na veřejnosti si dává dobrý pozor, avšak je nebezpečný.“ ONV navrhl snížení ze 14 598 na 1500, revize 8500 (rukou dopsáno 3600). NA ČR Praha, f. SPR-ÚV, k. 2, sign. 171/1.

přítěžující okolnosti, že nedošlo v takových případech nakonec ke snížení důchodových požitků). Některé z takových případů dnes budí již jen trpký úsměv; např. farář Rudolfu Sigmundovi z Valašského Meziříčí byl původně důchod snížen z 5217 Kčs na 2500 Kčs s odůvodněním, že „v roce 1949 byl požádán, aby vyhověl v důsledku oslav 1. máje přeložením bohoslužeb. Nevyhověl a taktéž žadatele přijal nevlídně. Jeho poměr k dnešnímu zřízení nemožno označit za kladný.“³⁰ Obdobnou ilustraci poskytuje původní posudek ONV na jistého J. Macouna z Jičína: „J. Macoun se po revoluci zapojil dobře do budování socialismu; přesto komise je toho názoru, že důchod 7707 Kč je nepřiměřeně vysoký, doporučuje se (...) snížení na 4000 Kčs měsíčně.“³¹

Když v druhé polovině června byla akce v zásadě provedena a čekalo se již jen na dokončení vyřízení záplavy odvolání, zvažovalo se, co dál. Po zkušenostech plynoucích z této akce panovala shoda o tom, že v perzekucních akcích v sociálním zabezpečení v měřících, v jakých byla prováděna „Akce D“ rozhodně nelze pokračovat, aby nebyla ještě více zasahována důvěra širší veřejnosti v jistoty sociálního zabezpečení. Potenciálně byly připuštěny pouze korekce jednotlivých případů, nikoli však nějaké další srovnatelné plošné zásahy.

Závěr

Jistěže se naskytá námitka, že se jedná o přirozený jev, když jsou postihováni prominenti bývalého režimu. Koneckonců po listopadu 1989 jedním z prvních opatření československé sociální reformy bylo zrušení institutu tzv. osobních důchodů.³² Ty byly určeny prominentním osobám komunistického režimu, přičemž jejich zákonná úprava byla jen velmi rámcová, a tak největší úlohu při určování jejich mimořádné výše sehrávala volná úvaha orgánů KSČ, případně spolu s orgány sociálního zabezpečení.

Vládní nařízení č. 22/1953 Sb. bylo zřejmou aplikací tehdejší panující stalinické doktríny o zostřování třídního boje a důrazu na celkovou sociální nivelizaci společnosti. Na rozdíl od osobních důchodů po roce 1989 šlo v roce 1953 o důchody, které dotyční nabyli podle zákonných pravidel, za což právní úpravu osobních důchodů ani při nejlepší vůli nelze považovat. Předúnorová právní úprava sociálního pojištění nedělnických profesí byla finančně náročnější z hlediska adresátů, a proto se také tyto osoby těšily rozsáhlejším dávkám. Na tuto skutečnost ovšem v roce 1953 nikdo nebral zřetel.³³

³⁰ NA ČR Praha, f. ÚPV-T, k. 559, sign. 252/2.

³¹ NA ČR Praha, f. ÚPV-T, k. 559, sign. 252/2.

³² Viz zákon č. 110/1990 Sb.

³³ Působivá byla v tomto směru agitační preambule prováděcí vyhlášky č. 119/1953 Ú. l.: „Důchodové zabezpečení můžeme poskytovat jen zásluhou poctivé práce našich pracujících. Z důchodového zabezpečení se však dosud vyplácejí důchody i dřívějším představitelům kapitalistického řádu a dále i těm, kteří jako věrní přísluhovači jim pomáhali potlačovat boj dělnické třídy za svržení kapitalistického řádu. Tyto živly se dnes projevují jako skrytí i zjevní

Rozpornou povahu tohoto opatření bezděky postihl jeden z účastníků dubnového instruktážního aktivu v Plzni, jehož jméno nám dokument, bohužel, nezachoval: „Tu akci provedeme, vždyť jsme na to čekali několik roků, ale ať potom nepřijde někdo z ministerstva s tím, že nedodržíme socialistickou zákonnost...“³⁴

nepřátelé a snaží se rozvracet náš lidově demokratický řád. (...) V důsledku svého dřívějšího mocenského postavení pobírají tyto živly ještě i dnes nespravedlivě vysoké důchody oproti těm, kteří byli buržoasií bezohledně vykořisťováni...“.

³⁴ NA ČR Praha, f. SPR-ÚV KSČ, k. 2, sign. 171/1. *Zpráva o dosavadním průběhu akce přezkoumávání důchodů...* (nedatována).

Postavenie ukrajinskej menšiny na Slovensku v poststalinskom období

Stanislav Konečný

V Československu sa už od začiatku šesťdesiatych rokov minulého storočia, ale hlavne v období pokusu o reformu socializmu, a tým viac po roku 1989, nielen v kuloároch, no občas aj vo vedeckých kruhoch i v širšej verejnosti, pomerne často vyskytovali náznaky, ba niekedy aj priamo tvrdenia o nadštandardnom postavení či privilegovaní ukrajinskej menšiny za socializmu. Aj keď isté indicie v tomto smere nepochybne existovali, tým skôr považujeme za potrebné ukázať ich v objektívnom svetle a dať záležitosť na pravú mieru.¹

Od konca 18. storočia, odkedy datujeme isté prejavy etnického vedomia časti rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku, neudialo sa v jeho spoločenskom postavení ani vo vnútornej reflexii toľko podstatných zmien, ako sa uskutočnilo po druhej svetovej vojne. Týka sa to aj Rusínov na Slovensku, hoci niektoré historické peripetie sa tu neprejavovali v tak vyhranenej podobe, ako v oblasti horného Potisia, kde žije ich rozhodujúca časť. Vývoj po roku 1945 si zasluhuje mimoriadnu pozornosť, ak chceme rusínsku a ukrajinskú otázku vôbec pochopiť, a toľko ju nejakým spôsobom spravodlivo riešiť.

V povojnovom vývoji možno zreteľne rozlíšiť niekoľko etáp, v ktorých sa menil charakter menšiny, transformovali interetnické vzťahy a modifikovali aj jej ambície pod priamym vplyvom politických a ideologických zmien v krajine, resp. určitých spoločenských posunov v ZSSR či v celom sovietskom bloku. V tomto zmysle je paradoxné, že tie podstatné rozhodnutia, ktoré na dlhé obdobie poznačili vývoj minority, sa uskutočnili bezprostredne po druhej svetovej vojne. Odstúpenie Podkarpatskej Rusi k ZSSR determinovalo fakt, že Rusíni a Ukrajinci mohli byť len menšinou a že sa stali Ukrajincami.

Politické a vládne kruhy v obnovenom Československu boli zaskočené tým, že namiesto ich vízie národného štátu bez etnických menšín sa na Slovensku nachádzalo pol milióna Maďarov a 50 000 občanov považujúcich sa za Rusínov či Ukrajincov. Maďarskú otázku začali ihneď riešiť reštrikciou

¹ Príspevok bol napísaný v rámci plnenia grantovej úlohy VEGA č. 2/4170/26 „Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v dokumentoch (1944 – 1970)“.

menšiny, avšak východoslovanská menšina predstavovala omnoho zložitejší problém. Vďačnosť pociťovaná voči ZSSR, a povojnová eufória, oživená slovanská myšlienka, ale v neposlednom rade i obavy z možných dezintegračných tendencií viedli štátne orgány k zmierlivému postupu.

Rozhodli sa dočasne a čiastočne akceptovať skoro všetky požiadavky vtedajšej reprezentácie minority. Tak vznikla *Ukrajinská národná rada Prjaševščiny* (UNRP), *Referát pre ukrajinské školstvo* (RUŠ), ukrajinské školské a kultúrne inšpektoráty v severných okresoch východného Slovenska, *Ukrajinské národné divadlo* (UND), tlačový orgán *Пряшевицина* a v každej gréckokatolíckej obci škola s ruským alebo miestnym vyučovacím jazykom. V školskom roku 1946/47 to bolo 290 ľudových škôl s 519 triedami a 21 830 žiakmi, 22 meštianskych škôl so 69 triedami a 2596 žiakmi, ako aj štyri stredné školy s 27 triedami a 1022 študentmi.²

Prevratom vo februári 1948 sa začalo „klasické“ stalinské obdobie, ktoré sa zvyčajne datuje do smrti J. V. Stalina v marci 1953. Vyznačovalo sa abnormálnou centralizáciou a koncentráciou politickej moci, absolútnym diktátom komunistickej strany a zastrašením obyvateľstva. Stalinistické metódy boli okamžite aplikované aj v národnostnej politike, hoci to viedlo k diferencovaným dôsledkom.

Nivelizácia a formalizácia prístupu k etnickým menšinám priniesla maďarskej menšine pozitívne zmeny: získali znovu štátne občianstvo, vznikla ich národnostno-kultúrna organizácia (Csemadok), boli otvorené školy s maďarským vyučovacím jazykom a vrátiť sa mohli občania maďarskej národnosti, ktorí boli fakticky násilne vystaňovaní do Čiech. Pre Rusínov a Ukrajincov, ktorí v povojnových rokoch mali všetky občianske práva a založili vlastné národné inštitúcie, znamenalo uplatňovanie stalinistických princípov isté degradovanie politického postavenia.

Ústava Československej republiky z 9. mája 1948 sa o existencii a o právach národnostných menšín vôbec nezmieňovala a republiku vnímala ako národný štát dvoch bratských národov. Snahy UNRP o právne zakotvenie existencie ukrajinskej minority neboli úspešné. Prirodzene, nepodarilo sa presadiť ani právne kodifikovanie existujúcich inštitúcií ukrajinského obyvateľstva. Ideovým základom takéhoto prístupu bola stalinistická myšlienka, že práva národnostných menšín nezaistúje právo, ale komunistická strana. Podpredseda vlády a predseda KSS V. Široký na zjazde Ukrajincov 18. apríla 1948 uviedol, že ústava zabezpečuje práva všetkým pracujúcim, vrátane občanov ukrajinskej národnosti.³

² Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 439, k. 606. *Dôvodová správa osnovy nariadenia SNR o UNRP* z 5. mája 1947.

³ *Пряшевицина*, 29. apríla 1948.

Realizácii politických ambícií menšiny rozhodne nepomohli ani niektoré maximalistické požiadavky z povojnového obdobia. Vyhlásenie Ukrajincov a Rusínov za národ, vyzdvihovanie ich zásluh na oslobodení Československej republiky a vždy pokrokových spoločenských postojov vytváralo u slovenských i celoštátnych orgánov určitú nedôveru a rezervovanosť k národnostnému hnutiu menšiny.⁴ Určitú úlohu zohrávala tiež zrejme obava, aby prípadné ústupky nárokom Ukrajincov nevytvorili precedens pre riešenie postavenia maďarskej minority.

Základom deformácií pri realizácii národnostnej politiky vo vzťahu k etnickým menšinám v politickej oblasti bolo stalinistické, dogmatické chápanie Leninovej tézy o automatickom vyriešení národnostnej otázky v podmienkach socializmu. Postulát viedol k redukcii menšiny len na jazykovo-kultúrne spoločenstvo. Ďalším princípom, ktorý deformoval aj pomer štátu k národnostiam, bol Stalinov výklad upevňovania vedúcej úlohy komunistickej strany. Znamenal totiž nielen ovládnutie občianskych, spoločenských a záujmových organizácií, ale často aj ich likvidáciu.

Výsledkom toho bolo, že v krátkom čase prestali existovať *Союз молоді Карпат* ktorý dovtedy aktivizoval ukrajinskú a rusínsku mládež na severovýchode Slovenska, agilná organizácia vysokoškolských študentov v Prahe *Возрождение*, ktorá bola rusofilskej orientácie, rovnako ako spolok vysokoškolákov v Bratislave *Объединение имени А. И. Добрянского*. Rovnaký osud postihol tiež vplyvný spolok v Prešove *Русский клуб* založený už v roku 1923. Ten dlhodobo veľmi úzko spolupracoval s *Обществом имени А. Духновича*, ktoré zastavilo svoju činnosť už v roku 1945.

Považujeme za potrebné poznamenať, že obnovená nebola ani činnosť spolku *Прогвіта*, ktorý na severovýchodnom Slovensku existoval od roku 1930, hoci tam ukrajinská národná orientácia v tom čase nemala väčší ohlas. Potlačenie ukrajinského hnutia v ZSSR i v zahraničí po roku 1945 sa dialo v súvislosti s činnosťou jednotiek *Української повстанцевої армії* (UPA), tzv. banderovcov, i aktivitami ukrajinskej emigrácie, pričom sa zrejme realizovalo pod priamym dohľadom Moskvy.⁵

Politickým a vládnyh štruktúram sa tak v krátkom čase podarilo dopolitizovať ukrajinskú menšinu na Slovensku nielen utlmením, resp. likvidovaním jej inštitúcií, ale aj presadením nového chápania fenoménu etnickej, resp. národnostnej menšiny v daných podmienkach. V tomto zmysle bolo celkom isté, že len formálne vyžiadané návrhy, akými boli Rohaľov plán kultúrnej autonómie ani Bunganičova koncepcia oblastnej samosprávy, nebudú

⁴ SNA Bratislava, f. Povereníctvo vnútra (PV), Sekretariát povereníka (sekr.), inv. č. 102, k. 88. *Ukrajinská otázka na Slovensku*.

⁵ БАЧА, Ю. – КАПШОВСЬКИЙ, В. – КОВАЧ, А. – КОВАЧ, Ф.: *Умови розвитку української культури в ЧССР після 1945 року*. In: Жовтень і українська культура. Пряшів 1968, s. 478.

akceptované.⁶ Neprijateľná bola tiež idea utvorenia autonómnej oblasti, ktorá odznela na zasadnutí UNRP už v novembri 1948.⁷

Účasť príslušníkov ukrajinskej menšiny na politickom živote sa za týchto okolností v podstate obmedzovala na ich členstvo v KSC, v jej orgánoch a aparáte, ako aj na prácu v zákonodarných zboroch, v národných výboroch všetkých stupňov i v štátnej správe. Percentuálne zastúpenie poslancov ukrajinskej národnosti bolo síce v jednotlivých zastupiteľských orgánoch v centre i v regióne východného Slovenska často niekoľkokrát vyššie než štatistický podiel Ukrajincov na počte obyvateľstva v jednotlivých administratívnych celkoch, avšak v podmienkach totalitného režimu to pre záujmy menšiny nemalo príliš veľký význam.⁸

Za rozhodujúci úsek riešenia ukrajinskej otázky na Slovensku bola považovaná hospodárska oblasť, a to vzhľadom na sociálno-ekonomické zaostávanie severných okresov východného Slovenska. Hlavnou úlohou sa stala industrializácia regiónu, čo sa odrazilo aj v ambicióznom projekte prvej päťročnice. Pod nátlakom Stalina sa od roku 1950 začala militarizácia ekonomiky celého sovietskeho bloku. Investovalo sa najmä do tradičných lokalít ťažkého a zbrojárskeho priemyslu na Považí. Menšie závody spotrebného priemyslu na východnom Slovensku nestačili absorbovať voľné pracovné sily z poľnohospodárstva, ktoré tak opúšťali región.⁹ Tento proces zákonite urýchlil aj asimiláciu ukrajinského obyvateľstva.

Negatívne dôsledky na severovýchodné Slovensko mala Stalinom formulovaná zásada o zostrovaní triedneho boja za socializmu. Viedla k priorite zmeny vlastníctva v poľnohospodárstve a k vysokému tempu kolektivizácie. Chýbali však ekonomické argumenty, preto prišlo na rad násilie.¹⁰ Jednotné roľnícke družstvá (JRD) vytvorené pod politickým, administratívnym a psychologickým tlakom, bez autority, pomoci a skúsených manažérov hospodársky nemohli uspieť a smerovali k rozpadu. Koncom leta 1953 sa v priebehu niekoľkých týždňov rozpadlo v Prešovskom kraji celkom 210 družstiev s výmerou 140 000 ha. To predstavovalo asi 21% zo všetkých JRD, ktoré vtedy zanikli v Československu.¹¹

⁶ BAJCURA, I.: *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice 1967, s. 113.

⁷ БАЙЦУРА, І.: *Розвиток політико-правового розв'язання українського питання в Чехословаччині*. In: 15 років на службі народу. Пряшів 1966, s. 37.

⁸ ŠULIČ, J.: *O niektorých problémoch ukrajinskej národnostnej otázky*. In: O politice KSC při dovršování socialistické výstavby: Z jednání historické sekce vědecké konference Vysoké stranické školy při ÚV KSC ke 40. výročí založení KSC konané ve dnech 1. a 2. VI. 1961. Praha 1962, s. 96.

⁹ URBAN, M.: *Rozvoj priemyslu na východnom Slovensku v období budovania základov socializmu v rokoch 1949 – 1960*. In: *Historica Carpatica* 17. Košice 1986, s. 40 – 41.

¹⁰ SKRIP, V.: *Kolektivizácia poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji v rokoch 1951 – 1953*. In: *Nové obzory* 26. Košice 1984, s. 37.

¹¹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 3. októbra 1953, k. 72. *Správa o situácii na JRD v Prešovskom kraji*, s. 2.

Kultúra menšiny bola podľa rozhodnutia stranických orgánov z roku 1951 plne zverená Kultúrnemu spolku ukrajinských pracujúcich – KSUP (*Культурна спілка українських трудящих – КСУТ*), ktorý mal fungovať na základe individuálneho členstva. Jednou z príčin začiatkových problémov bola aj scestná, stalinizmom inšpirovaná požiadavka, aby nová kultúrna organizácia ukrajinskej menšiny vznikla a pracovala bez účasti inteligencie. Prirodzene, po krátkom čase sa muselo od tejto podmienky ustúpiť, ale závislosť KSUP od podpory zo strany KSČ a štátu ho poznačila na dlhé roky.¹²

Slovenské dediny sa usilovali o návrat k slovenskému vyučovaciemu jazyku, čo však ukrajinské školské orgány nechceli pripustiť. Po roku 1948 niektoré ruské školy skutočne zanikli, preto sa prechodne zaviedli tzv. komisionálne zápisy, ktoré mali zabezpečiť, aby deti boli zapísané do školy s takým vyučujúcim jazykom, aký si prajú rodičia. V skutočnosti bol však na rodičov v ukrajinských a rusínskych obciach vyvíjaný politický i psychologický nátlak zo strany politických i štátnych orgánov niektorých okresov i kraja, aby ich deti chodili do ukrajinskej školy.¹³ Situáciu komplikovali tiež prvé kroky usilujúce nahradiť ruský vyučovací jazyk či dialekt používaný dovtedy v ukrajinských školách ukrajinským spisovným jazykom.

Stalinský prístup pripomínajú definitívne rozhodnutia v tejto sfére, ktoré prinieslo uznesenie Predsedníctva ÚV KSS z 28. júna 1952. Zmeny vyučovacieho jazyka na základe komisionálnych zápisov označilo za výsledok činnosti slovenských buržoázných nacionalistov a nariadilo *Krajskému výboru KSS* v Prešove uskutočniť reukrajinizáciu škôl. Súčasne bolo rozhodnuté, aby od 1. septembra 1954 vyučovacím jazykom na všetkých ukrajinských školách sa stal ukrajinský jazyk napriek tomu, že k takémuto opatreniu neboli vytvorené materiálne a personálne predpoklady, ale ani politické a spoločenské podmienky. Uvedené rozhodnutie síce ukončilo spory a isté rozpaky ohľadom etnickej príslušnosti rusínskeho obyvateľstva severovýchodného Slovenska, avšak tak, ako každé administratívne riešenie, stalo sa aj ďalším faktorom jeho slovakizácie.

Rovnakým smerom pôsobila i ďalšia kampaň stalinského typu, ktorú označujeme *Akcia P*. Pravoslavizácia v roku 1950 v Československu spočívala v likvidovaní gréckokatolíckej cirkvi a v masovom prevedení jej duchovných a veriacich do rámca pravoslávnej cirkvi. Prirodzene, kampaň sa nezaobišla bez represálií, korumpovania a plného angažovania sa stranických, štátnych, ale aj bezpečnostných orgánov. Ďalší vývoj dokázal, že pravoslávna akcia viedla

¹² GAJDOŠ, M. – SZEDLÁKOVÁ, E.: *Predpoklady vzniku Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich a jeho činnosť do ustanovujúcej konferencie*. In: *Vedecké informácie* 2. Košice 1988, s. 30 – 31.

¹³ URAM, P.: *Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1953*. In: *Жовтень і українська культура*, s. 529 – 530.

vecne len k formálnemu a dočasnému výsledku, avšak na druhej strane sa nepriamo podieľala na asimilácii menšiny.¹⁴

Paradoxom v ideologickej sfére začiatkom päťdesiatych rokov bolo, že v rovnakom čase prebiehali dve ideové kampane opačného smerovania: *ukrajinizácia* a boj proti *ukrajinským buržoáznym nacionalistom*. Úlohou ukrajinizácie bolo presadiť ukrajinskú národnú identitu u časti minority, ktorá bola spravidla rusínsky orientovaná alebo bez vyhranenej etnickej identity. Naopak, boj proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu sa vyznačoval kritikou takých postojov jednotlivcov, ktoré zvýrazňovali ukrajinskú národnostnú príslušnosť obyvateľstva.¹⁵ Zmätočná situácia len prispela k neujasneným a rozháraným pomerom v národnostnej situácii na severe východného Slovenska v tomto období.

Poststalinské obdobie možno podľa určitých znakov rozdeliť do niekoľkých fáz. Prvú z nich nazývame obdobím tzv. *nového kurzu* po smrti Stalina a Gottwalda v rokoch 1954 – 1955, nasledujúcu etapou *kritiky kultu osobnosti* (1956 – 1961) a ďalšiu dobou „*odmäku*“, na ktorú nadväzovali roky pokusu o reformu socializmu (1968 – 1969). Vo vzťahu k ukrajinskej menšine je táto éra charakteristická určitou snahou zmierniť dopad stalinských opatrení na postavenie a život minority a zároveň národnostnú politiku v istom zmysle modernizovať.

Určitý posun v ústavnoprávnej oblasti znamenala až Ústava ČSSR z 11. júla 1960, v ktorej sú garantované jazykové a kultúrne práva občanov maďarskej, poľskej a ukrajinskej národnosti. Z dikcie ustanovení evidentne vyplýva, že ústava priznáva niektoré národnostné práva jednotlivcom, ale nie kolektívom. Význam nacionálnych aspektov v živote spoločnosti preto výraznejšie podporili závery XXII. zjazdu KSSZ z októbra 1961, medzi ktorými bola formulovaná téza o rozvoji a zblížovaní národov a národností ako o dialektickom procese pri budovaní komunistickej spoločnosti.¹⁶

Uvedené myšlienky boli naozaj promptne prevzaté vedením československých komunistov na čele s. A. Novotným. Na XII. zjazde KSČ, ktorý sa konal v dňoch 4. – 8. decembra 1962, však už rezonovali s väčším akcentom skôr spoločné úlohy a ciele národov a národností, ktoré bolo potrebné presadzovať vo výchove, v kultúrnej práci i vo vedeckej činnosti.

¹⁴ БАЙЦУРА, І. – УРАМ, П.: *До некоторых проблем национального життя Українців (Русинів) в Чехословаччині*. Пряшів 1969, s. 11.

¹⁵ GAJDOŠ, M.: *K niektorým otázkam tzv. ukrajinského buržoázneho nacionalizmu*. In: PEŠEK, J. (ed.): *V tieni totality: Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)*. Bratislava 1996, s. 157.

¹⁶ SIKORA, S.: *K téze o rozvoji a zblížovaní národov a národností a jej aplikácii v politike KSČ v 60. rokoch*. In: PÁSTOR, Z. – ŠTEFANSKÝ, M. (eds.): *Pokus o reformu v roku 1968: Historicko-politologické pohľady*. Banská Bystrica 1999, s. 69.

Malo sa tak konať v duchu proletárskeho internacionalizmu pri rešpektovaní potrieb jednotlivých národov.¹⁷ Búrlivý rozvoj aktivity etnických menšín sa tak na základe tohto dokumentu sotva mohol očakávať. Reprezentácia Ukrajincov v tejto súvislosti viac stavala na dokumente *Za plné uplatnenie SNR*, ktorý schválilo plénum ÚV KSČ 7. mája 1964.

Podstatnejším prínosom však bolo až prijatie ústavného zákona č. 144/1968 Zb., o postavení národnostných menšín v Československej socialistickej republike z 27. októbra 1968, ktorý uznával menšiny za sociálno-etnické kolektívy. Z pohľadu ukrajinskej minority bolo tiež veľmi dôležité, že ústavný zákon znovu pripúšťal používanie termínu „*Rusín*“, ktorý sa na obdobie dvadsiatich rokov úplne vytratil z oficiálnej komunikácie. Pravda, v tom čase sa pojem *Rusín* vnímal ako synonymum základného pojmu *Ukrajinec*. Napriek tomu, táto zmena prispela k oživeniu národnopolitického života menšiny a s veľkou pravdepodobnosťou prispela aj k zvýšeniu jej početnosti.

Na druhej strane, depolitizácia menšiny, ktorá bola charakteristickou črtou menšinovej politiky od roku 1948, úspešne pokračovala aj v päťdesiatych rokoch. V máji 1954 sa po istých peripetiách uskutočnilo zakladajúce valné zhromaždenie KSUP, hoci súčasťou Národného frontu sa stal už v roku 1951 na základe zákona č. 68/1951 Zb., z 12. júla 1951.¹⁸ Súčasne si však občania ukrajinskej národnosti udržali relatívne väčšie zastúpenie v politických a štátnych orgánoch. Viac očakávali od ústavného zákona č. 33/1956 Zb., o zvýšení právomoci slovenských národných orgánov, ktorý sa pripravoval s veľkým ohlasom, ale zanikol vo víre ďalších udalostí.

Zastúpenie ukrajinskej menšiny v národných výboroch i vo vyšších orgánoch štátnej správy, ktoré na prvý pohľad nezodpovedalo jej početnosti, bolo odrazom viacerých skutočností. V prvom rade to bol vysoký podiel Ukrajincov v členskej základni KSČ, ich účasť v odboji, robotnícky a roľnícky pôvod, vzdelanostná štruktúra i absolvovanie škôl a stáží v ZSSR. Význam tohto faktu sa však spravidla preceňuje, pretože funkcia zastupiteľského systému v totalitných spoločnostiach je formálna. Legislatívna i výkonná moc bola pod priamou a plnou kontrolou orgánov KSČ a fakticky len plnila direktívy vyšších stranických a štátnych orgánov. Účasť v tomto mechanizme mohla síce pomôcť pri niektorých konkrétnych rozhodnutiach, nie však postaveniu menšiny v spoločnosti.

Okrem toho, na prelome šesťdesiatych rokov sa otázka zastúpenia menšiny a jeho významu skomplikovala. V teoretickom zmysle to boli závery

¹⁷ *Uznesenie XII. sjazdu Komunistickej strany Československa o hlavných smeroch ďalšieho rozvoja našej socialistickej spoločnosti*. In: XII. sjazd Komunistickej strany Československa. Bratislava: Ústredný výbor KSČ, 1962, s. 104.

¹⁸ BAJCURA, I.: *Národnostné menšiny a politický systém ČSSR*. In: Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu UPJŠ 9. Košice 1982, s. 168.

XXI. zjazdu KSSZ, v praktickej rovine zase administratívna reforma v Československu v roku 1960. V uznesení XXI. zjazdu KSSZ, ktorý sa konal v dňoch 27. januára až 2. februára 1959, sa v uznesení objavila marxistickoleninská téza o odumieraní štátu pri budovaní komunizmu. V politickej praxi to znamenalo ďalšie posilnenie úlohy politických orgánov a stranického aparátu na úkor štátnej a verejnej správy v centre i v regiónoch.

Na základe zákona č. 36/1960 z 9. apríla 1960 o územnom členení štátu bol redukovaný počet krajov z 19 na 10 a počet okresov v republike sa znížil na jednu tretinu. Kým v bývalom Prešovskom kraji Ukrajinci tvorili 10,6% obyvateľstva, v novoutvorenom Východoslovenskom kraji iba 3%. Pred reformou žil väčší podiel ukrajinského obyvateľstva v siedmich okresoch (Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník), od roku 1960 to boli iba dva okresy: Humenné (17,2%) a Bardejov (10,3%). Až v roku 1960 boli vyčlenené ešte dva okresy s ukrajinským obyvateľstvom na východnom Slovensku: Stará Ľubovňa a Svidník.

Je však mimoriadne zaujímavé, že napriek zmeneným volebným okrskom a novým volebným zákonom vo voľbách do Národného zhromaždenia, SNR a do národných výborov, ktoré sa uskutočnili 12. júna 1960, zvolených bolo asi 3000 poslancov ukrajinskej národnosti. Tvorili asi 5% zo všetkých poslancov zvolených na Slovensku, čo predstavovalo šesťnásobne viac, než bol podiel Ukrajincov na celkovej populácii Slovenska.¹⁹ Neznížilo sa ani zastúpenie ukrajinského obyvateľstva v SNR a v Národnom zhromaždení, ba naopak, percentuálne relatívne vzrástlo.

V ekonomickej oblasti si nápravu vyžadovali mnohé javy, pretože sa začali prejavovať disproporcie v priemyselnej výrobe i v poľnohospodárskej produkcii. Ukrajinské obyvateľstvo pravdepodobne najviac ocenilo zmenu priorít v hospodárskej politike, ktorú potvrdil X. zjazd KSC v júni 1954. Išlo o útlm tempa rozvoja ťažkého priemyslu a orientáciu na zvýšenie výroby v oblasti spotrebného priemyslu, čo sa odrazilo aj v ročných hospodárskych plánoch na roky 1954 a 1955.²⁰

Revidovanie predchádzajúcej stratégie, ktoré bolo podmienené aj zmiernením medzinárodného napätia po ukončení kórejského konfliktu, prinieslo viac investícií na severovýchodné Slovensko a urýchlilo ekonomický a sociálny rozvoj regiónu.

Industrializácia Prešovského kraja sa znovu stala aktuálnou v rámci plnenia druhého päťročného plánu rozvoja národného hospodárstva na roky 1956 – 1960. Počas prípravy plánu sa uskutočnila celospoločenská diskusia,

¹⁹ CAMBEL, S. (ed.): *Dejiny Slovenska VI*. Bratislava 1988, s. 459.

²⁰ *O pláne rozvoja národného hospodárstva na rok 1955 a krátkodobom pláne na podstatné zvýšenie poľnohospodárskej výroby : Referát súdruha Viliama Štorkého, prednesený dňa 13. júna 1954*. In: X. sjazd Komunistickej strany Československa. Bratislava: Ústredný výbor KSS, 1954, s. 95.

v ktorej aktívne vystupovali aj reprezentanti ukrajinskej menšiny a presadili viaceré doplnenia v prospech rozvoja regiónu. Práve v rámci druhej päťročnice vznikli aj kľúčové priemyselné závody Prešovského kraja, ktoré prispeli k jeho rozvoju, akými sú závod na výrobu kapronového vlákna, dnes *Chemlon* v Humennom, *Transporta* v Medzilaborciach, *Skrutkáreň* v Starej Ľubovni, *Odevné závody kpt. Nálepku* (OZKN) vo Svidníku, *Závody 29. augusta* v Bardejove, *Tesla* v Stropkove a niektoré prevádzky miestneho významu.²¹

Mnohé z nich vznikli na základe toho, že rozhodnutím vlády a Zboru povereníkov bolo 50 mil. Kčs z vládnej investičnej rezervy na rok 1957 pridelených Prešovskému kraju. V rokoch 1956 – 1960 tak kraj dosiahol najrýchlejší rast počtu priemyselných závodov zo slovenských krajov a tempom rastu priemyselnej zamestnanosti prevýšil celoslovenský priemer trojnásobne.²² Pravda, pozitívne relatívne ukazovatele vypovedajú len málo o objektívnej ekonomickej úrovni daného regiónu. Možno konštatovať, že napriek zjavnému pokroku v kapacite a výkonnosti priemyselne produkcie Prešovský kraj do roku 1960 neprekonal zastávanie v tejto sfére.

Vznikom Východoslovenského kraja sa, prirodzene, neodstránili všetky problémy bývalého Prešovského kraja, hoci zjavne nechýbala snaha ich systematicky riešiť. Medzi úspešnejšie projekty patrila plán zvýšenia sociálno-ekonomickej úrovne zvlášť zaostávajúcich mikroregiónov a oblastí s ukrajinským obyvateľstvom, akými boli Uličsko-ubl'anská, Havajsko-olčanská a Papínska dolina v okrese Humenné, Sulinská dolina v okrese Poprad a Krajnopoľanská dolina v okrese Bardejov. Realizoval sa v hlavne v rokoch 1961 – 1962 najmä budovaním miestneho priemyslu a zvyšovaním zamestnanosti obyvateľstva, pričom mal aj národnostný aspekt.²³

V rámci plánov priemyselného rozvoja Východoslovenského kraja v rokoch 1961 – 1970, uskutočňovala sa investičná výstavba aj v severných okresoch s vyšším podielom ukrajinského obyvateľstva. Vďaka novým kapacitám v okresoch Bardejov, Humenné, Stará Ľubovňa a Svidník vzrástol v šesťdesiatych rokoch objem priemyselnej výroby v priemere o 209,6%, kým priemer Východoslovenského kraja za to isté obdobie predstavoval 176,6%. Pravda, svoju úlohu zohrala v tomto smere nižšia východisková základňa priemyselnej produkcie v severných okresoch kraja.²⁴

Po roku 1953 nebola jednoduchá situácia ani na úseku poľnohospodárstva v Prešovskom kraji. Proces zakladania družstiev sa

²¹ *Východoslovenské noviny*, roč. 1 (VII), 29. augusta 1958, č. 34, s. 1.

²² REPČIKOVÁ, J.: *Industrializácia a proces znižovania rozdielov v priemyselnej rozvinutosti územných celkov na Slovensku v období 1945 – 1960*. In: *Ekonomický časopis*, roč. 31, 1983, č. 1, s. 59 – 65.

²³ КАПШОВСЬКИЙ, В.: *Східна Словаччина вчора і сьогодні*. Братіслава – Пряшів 1982, s. 179.

²⁴ GAJDOŠ, M. – ČULKOVÁ, D.: *K otázkam hospodárskeho rozvoja severovýchodného Slovenska v rokoch 1945 – 1970*. In: GAJDOŠ, M. (ed.): *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*. Košice 1989, s. 118 – 122.

z pochopiteľných príčin na istý čas zastavil. Súčasne sa však zvýšili nákupné ceny poľnohospodárskych produktov i hodnota pracovných jednotiek. Splácanie dlhu bankám zo strany jednotných roľníckych družstiev (JRD), ktorý bol na tieto časy enormný, bolo na čas odložené. Už v priebehu roku 1955 sa však ukázalo, že dozrel čas na obnovenie kolektivizácie. Na júnovom zasadnutí ÚV KSC v roku 1955 bolo jednoznačne rozhodnuté o druhej etape združstevňovania a neočakávali sa zmeny ani na úseku priemyslu.²⁵

Najzložitejšou, a na vonkajšie zásahy najcitlivejšou, bola duchovná oblasť života menšiny. Jej význam zvyrazňovala najmä skutočnosť, že kultúra sa stala vlastne rozhodujúcou sférou pre legálne aktivity minority v období socialistického experimentu. Prevodovou pákou zostal KSUT, ktorý sa však netešil prílišnej dôvere ani v radoch menšiny, ani v štruktúrach majoritnej spoločnosti. Preto naďalej zostal v postavení inštitúcie príliš spätý s oficiálnou politickou mocou, aby mohla zohrávať úlohu lídra pri oživovaní národného života v radoch ukrajinskej menšiny.

V popredí pozornosti bola naďalej školská otázka, presnejšie, otázka voľby vyučovacieho jazyka v obciach a mestečkách severovýchodného Slovenska. Hlavne zavedenie ukrajinského jazyka do škôl znovu traumatizovalo spoločnosť. Niektoré krajské a okresné orgány právo rodičov zvoliť si jazyk menšiny interpretovali ako ich povinnosť. Nesúhlas rodičov nadobúdala značné rozmery, ba vo viacerých obciach sa dočasne pristúpilo aj k bojkotovaniu školskej dochádzky. Problémom bola aj vysoká nekvalifikovanosť učiteľov a nedostatok, resp. nevyhovujúci stav školských budov.

Politické a školské orgány v kraji sa obávali súhlasiť so zmenou vyučovacieho jazyka, aby nevznikol precedens a hnutie sa nerozšírilo do ďalších obcí. Vďaka tomu do roku 1960 sa ukrajinský vyučovací jazyk na slovenský zmenil iba v 24 školách, aj to až po mnohých obštrukciách.²⁶ Po prijatí rezolúcie ÚV KSC *K niektorým otázkam ďalšieho politického a hospodárskeho rozvoja Východoslovenského kraja* z januára 1961, ktorá proklamovala právo voľby vyučovacieho jazyka, sa proces zjednodušil a do konca roku 1963 sa zmena vyučovacieho jazyka ukrajinského na slovenský uskutočnila v 160 školách.²⁷

Orgány KSC a štátu v rámci cirkevnej politiky zvlášť pozorne sledovali otázku konsolidácie pravoslávnej cirkvi. Ortodoxiu totiž veľká časť duchovných i veriacich prijala len formálne a gréckokatolícka cirkev v ilegalite fakticky naďalej jestvovala. Od začiatku šesťdesiatych rokov sa realizovali

²⁵ BARNOVSKÝ, M.: *Prvé symptómy destalinizácie v Česko – Slovensku: marec 1953 – február 1956*. In: PÁSTOR, Z. – ŠTEFANSKÝ, M. (eds.): *Pokus o reformu v roku 1968: Historicko-politologické pohľady*. Banská Bystrica 1999, s. 23.

²⁶ BAJCURA, I.: *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice 1067, s. 158.

²⁷ BAJCURA, I.: *Cesta k internacionálnej jednote*. Bratislava 1982, s. 201.

pokusy legálnym spôsobom žiadať jej obnovenie, a to doma i v zahraničí. Slovenské hnutie v tomto smere viedli M. Lacko v Ríme a Š. Lazor na Slovensku, ukrajinskú líniu reprezentovali kardinál J. Slipiv v Ríme a biskup Dr. V. Hopko, ktorý bol prepustený z väzenia, na Slovensku. V júni 1968 bola síce činnosť gréckokatolíckej cirkvi v Československu legalizovaná, avšak mnohé otázky personálneho, organizačného a majetkového charakteru zostali naďalej otvorené.

Celoštátne ani slovenské politické a štátne orgány v polovici päťdesiatych rokov neuspokojovala situácia v radoch ukrajinskej menšiny. Kritizovali formálny prístup ukrajinskej reprezentácie k aktivizácii menšiny na rôznych úsekoch kultúry, nedostatky v KZUP, uspokojovanie sa s kvantitatívnymi ukazovateľmi rozvoja v okresoch i defenzívne postoje pri riešení problémov vyučovacieho jazyka. Tieto chyby považovali za príčiny veľmi nízkej úrovne ukrajinského národného vedomia v radoch menšiny, ba až ich nezájum o život minority a národnostnú indiferentnosť.

Ústredné orgány v Prahe časť viny pripisovali aj slovenským oficiálnym činiteľom, ba aj Krajskému výboru KSS a KNV v Prešove, ktoré nedokázali zaistiť plnenie úloh a opatrení na riešenie problematiky Prešovského kraja z roku 1953. Na základe ich analýzy a hodnotenia bolo 3. decembra 1955 schválené *Uznesenie byra ÚV KSS o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v Československu*. Jeho realizácia sa však stala ďalšou kampaňou v rámci Prešovského kraja, pričom sa často len hľadali vinníci neutešeného stavu a určovali aktéri jeho rýchlej nápravy.²⁸

V skutočnosti plnenie straníckych úloh príliš veľké zmeny do života menšiny nepriniesli, ba do istej miery sa možno aj prehĺbila jej závislosť od „strany a vlády“, ako sa v tom čase hovorievalo. Na druhej strane však väčšia pozornosť k problémom ukrajinskej menšiny zo strany majoritného obyvateľstva, výraznejšie materiálna a finančná podpora ukrajinských inštitúcií, kultivovanejšie riešenie problematiky národnostného školstva, no najmä rapídne kvalitatívne zmeny v sociálnej štruktúre a vzdelanostnej úrovni ukrajinského obyvateľstva začalo prinášať svoje ovocie, a to hlavne od začiatku šesťdesiatych rokov.

Priame politické požiadavky boli zo strany ukrajinskej inteligencie nastolené až v priebehu roku 1968, k obdobiu tzv. odmäku zvyčajne radíme len prvé dve fázy aktivizácie menšiny, pre ktoré boli charakteristické kritika dovtedajšieho riešenia ukrajinskej otázky a užšie kontakty s centrami ukrajinskej emigrácie v zahraničí. Prvým signálom bolo vystúpenie riaditeľa

²⁸ *Uznesenie Byra Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v Československu*. In: *Uznesenia orgánov Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska*, 23. december 1955, mimoriadne číslo. SNA Bratislava, f. ÚV KSS, sign. ÚV/3, arch. j. 467.

ukrajinského oddelenia Slovenského pedagogického nakladateľstva I. Macinského na schôdzi ukrajinských spisovateľov v Prešove 8. októbra 1963.

I. Macinský vlastne obvinil KSČ z denacionalizácie ukrajinského obyvateľstva zrušením gréckokatolíckej cirkvi, nahradením ruského jazyka ukrajinským jazykom a rešpektovaním vôle rodičov pri voľbe vyučovacieho jazyka. Podľa jeho názoru, predstavitelia ukrajinskej menšiny boli sústavne sledovaní a bránilo sa im vystupovať kriticky. Výhrady k riešeniu ukrajinskej otázky v polovici šesťdesiatych rokov tiež prezentovali v podobe publicistických výstupov niektorí ďalší aktivisti menšiny, akými boli I. Vanat a J. Bača.²⁹

Predstavitelia ukrajinskej inteligencie na Slovensku sa do národného hnutia zapájali tiež formou sprostredkovania informácií a poznatkov medzi strediskami emigrácie v USA, Kanade, NSR a vo Francúzsku na jednej strane a niektorými vedúcimi osobnosťami nacionálneho hnutia na Ukrajine. Prirodzene, táto činnosť bola rozpracovaná orgánmi Štátnej bezpečnosti, ktoré ukrajinskú inteligenciu, sústredenú okolo Filozofickej fakulty UPJŠ a ÚV KZUP sledovala už niekoľko rokov.³⁰

Liberálnejšie pomery v druhej polovici šesťdesiatych rokov umožnili obnoviť diskusiu o charaktere a smerovaní menšiny, aj kritický pohľad na dovtedajšie formy riešenia týchto otázok. Na druhej strane, aktivity reprezentantov menšiny v tom čase vyznievali príliš individualisticky, bez bezprostredného spojenia so širšími masami obyvateľstva severovýchodného Slovenska, čo by hnutiu dodalo celkom iný ráz. Pravda, menšina bezprostredne pred rokom 1968 bola už celkom iná, než tá, ktorou sa manipulovalo v období stalinizmu. Čas sa už nedal vrátiť späť.

²⁹ Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (A MV SR) v Levoči, f. A 2/2, inv. j. 222. *Schůzka ukrajinských spisovatelů v Prešově*, s. 1.

³⁰ A MV SR v Levoči, f. U 012, inv. j. 88. *Rozbor výsledkov práce Štátnej bezpečnosti na úseku boja proti ideologickej diverzii, jej prenikaniu k nám a proti nositeľom ideologickej diverzie z 26. januára 1967*, s. 4.

Postoje slovenských spisovatelů na III. a IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů

Jan Mervart

Třetí sjezd svazu spisovatelů

Jednu z významných převodových politických pák mezi mocenskou byrokracií a kulturní inteligencí představovaly ve staliniském pojetí společnosti jednotlivé tvůrčí a umělecké svazy. Svaz československých spisovatelů, který svým přísně centralistickým uspořádáním věrně kopíroval sovětské vzory, v 50. letech představoval mimořádně vlivnou a rozsáhlou organizaci, jejíž činnost poměrně dlouhou dobu plně odpovídala svému původnímu poslání. Tato tendence přetrvávala zhruba do poloviny padesátých let, kdy se pod tlakem nastupující tvůrčí generace, jejíž členové často prošli obdobím silné politické angažovanosti, začala pozvolna zvedat určitá vlna nevole.¹ Zásadní přelom ovšem způsobil XX. sjezd KSSS, který odhalil stalinistické zločiny a zpochybnil dosavadní pojetí role spisovatelů jako „inženýrů lidských duší“. V duchu XX. sjezdu se nesl i II. sjezd Svazu československých spisovatelů (dále jen SČSS) pořádaný na jaře roku 1956 (22. – 29. dubna), který pro ideologické orgány ÚV KSČ znamenal doslova poprask. Příspěvky Jaroslava Seiferta a Františka Hrubína daly podnět k lavinové kritice ideologické nadvlády nad kulturou, přičemž se spisovatelé zřekli starého staliniského označení a prohlásili se za „svědomí národa“. Odpověď na sebe nenechala dlouho čekat, počátkem roku 1957 přešlo stranické vedení do pomalého, zato však vytrvalého protiútluku. Z hlediska objektivního vývoje historického procesu se sice jednalo o marný pokus, který se snažil udržet celistvost dožívající staliniské ideologie,² v rámci spisovatelské obce nicméně následovalo až téměř typické období útlumu a ústupu.

¹ První náznaky uvolnění se objevily již v souvislosti se zatčením Rudolfa Slánského a odvoláním Gustava Bareše. Srovnej KNAPÍK, J.: *K počátkům „tání“ v české kultuře 1951 – 1952*. In: *Zlatá šedesátá*, s. 42 – 55. Tento periodizační předěl zaznamenaly také příspěvky JANOUŠEK, P.: *Proces se Slánským jako periodizační mezník v české literatuře*. In: *Česká literatura 1948 – 1956 (Sborník materiálů z literárněvědné konference 35. Bezručovy Opavy)*. Opava 1993, s. 30 – 38; PEŠTA, P.: *K počátkům tání*. Tamtéž, s. 18 – 29. Podrobný popis vývoje české kultury do poloviny padesátých let podal též KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945 – 1956*. Praha 1998 a ve své poslední práci KNAPÍK, J.: *V Zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948 – 1956*. Praha 2006.

² Stranické vedení se na přelomu let 1957/58 zaměřilo na nejrůznější ideové odchylky a zahájilo tažení jak proti ideologickému revisionismu, tak proti nesprávnému pojetí filmového umění.

Dřívější aktéři odporu odvolávali pod dohledem stranických funkcionářů svá minulá prohlášení,³ literární periodika a vydavatelská činnost se ocitla pod přísnějším dozorem ideologického oddělení ÚV KSČ.⁴ Spisovatelé s výjimkou svých „zásadových“ soudruhů přešli k taktice pasivní resistance, přičemž staří ochránci socialistického realismu pod vedením Ladislava Štolla, Jiřího Taufera a Vladimíra Dostála měli zřetelnou převahu (o těchto letech se mnohdy hovoří jako o „promarněném čase“).⁵ Až poměrné uvolnění na počátku šedesátých let umožnilo umělcům opětovně pokračovat v úsilí za tvůrčí svobodu a širokou kulturní koncepci překonávající socialistický realismus ždanovovského pojetí.

Třetí sjezd Svazu československých spisovatelů znamenal nemalou příležitost prosadit ve vedení SČSS liberálnější postoje, a otevřeně vystoupit s jiným pojetím kultury, než jaký nabízela oficiální kulturní politika KSČ. O tom, že se sjezd spisovatelů bude konat v roce 1963, bez větších obtíží rozhodlo 188. zasedání politického byra ÚV KSČ dne 20. března 1962.⁶ Usnesení ústředního výboru spisovatelské organizace potom na počátku dubna 1963 přineslo informaci, že se III. sjezd SČSS svolává na 22. – 24. května téhož roku.⁷ Následující jednání tohoto orgánu zároveň rozhodlo obnovit se zpětnou platností členství Lacovi Novomeskému, jenž se v dubnu roku 1954 stal jednou z obětí procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty.⁸ Za členy svazu byli současně přijati Ivan Klíma, Karel Kosík, Jan Procházka, Jaroslav Putík, Jan Trefulka a Jiří Suchý.⁹

Na počátku května 1963 zveřejnil Ivan Skála, úřadující první tajemník Ústředního výboru SČSS, v rozhovoru pro Literární noviny¹⁰ hlavní body nadcházejícího sjezdového programu – šlo především o odhalení nánosů kultu osobnosti, prosazení větší citlivosti v přístupu k umění a shovívavější hodnocení humanistických děl buržoazních spisovatelů. Z úst typického představitele ideologické zarputilosti naznačila tato slova naději na změnu striktního kulturně-politického kurzu.

³ Výmluvným příkladem je případ Františka Hrubína, který spolu s Jaroslavem Seifertem držel na sjezdovém zasedání nečekaně odvážnou řeč. Na červnovém plenárním zasedání SČSS příštího roku potom svůj projev podrobil pokorné sebekritice. Stejně tak učinil i Jiří Šotola ve snaze ochránit *Květen* – časopis mladé generace.

⁴ Je například až neuvěřitelné jaký rozruch vyvolalo na podzim roku 1958 vydání *Zbabělců* Josefa Škvoreckého. Jedinou pochvalnou recenzi si tehdy dovolil ve *Večerní Praze* napsat Jiří Lederer.

⁵ Srovnej URBAN, R.: *Die verlorene Zeit*. In: *Osteuropa*, 11-12, 1963, s. 772 – 784.

⁶ Viz Literární archiv Památníku národního písemnictví (LAPNP), f. Svaz československých spisovatelů (SČSS), 21/C/34.

⁷ Viz LAPNP, f. SČSS, 21/B/23. *Usnesení 15. zasedání ÚV SČSS 5. 4. 1963.*

⁸ Novomeský byl roku 1956 na základě šetření Barákovy komise propuštěn a roku 1963 plně rehabilitován (včetně členství v KSČ).

⁹ Viz LAPNP, f. SČSS, 21/B/23. *Usnesení 16. zasedání ÚV SČSS 18. 4. 1963.*

¹⁰ *Literární noviny*, 18-19, 1963, s. 3.

V sáhodlouhém úvodním referátu (trval přes 4 hodiny) se poté Skála přihlásil k programu XII. sjezdu KSČ (1962) – zejména k tzv. „renesanci leninismu“, pozitivně zhodnotil minulý sjezd¹¹ a potvrdil dřívější sjezdové úkoly.

První diskusní příspěvek přednesl slovenský spisovatel Vladimír Mináč.¹² Výrazně v něm poukázal na přetrvávající nedostatek umělecké svobody, pro kterou navzdory očekávání doposud nebyly vytvořeny takové podmínky, aby mohla plně existovat: „Ukázalo se – a to platí zřejmě i pro budoucnost – že bude třeba bojovat o každý kousek půdy proti odvěké lidské hlouposti a proti strachu, který plodí hloupost.“¹³ Tento představitel střední spisovatelské generace se dále důsledně přihlásil k trendu, kterým slovenská kulturní obec té doby žila a na závěr svého vystoupení pravil: „chceme skutečně posunout očistný proces, a to nejen na tomto sjezdu, ale zejména v každodenní literární práci.“¹⁴

Na Mináčovo vystoupení navázal Milan Kundera, když varoval před provinciální uzavřeností československé kultury a žádal uveřejnění významných děl světové literatury. Na příkladě díla George Lukácse ukázal deformovanou politiku minulého období. Zároveň také kritizoval postup proti časopisu Květen, jehož mladá generace byla podle něho zapovězena dříve než stačila dospět a dozrát. K témuž dodal: „Musíme se totiž už jednou přestat bát protikladů a jejich svárů; nesnažit se je řešit a odstraňovat ještě dříve než se rozvinou a ponесou své plody.“¹⁵ Tady již šlo autorovi o skutečné pochopení dialektického procesu, jehož realizace by v praxi znamenala plnou tvůrčí svobodu.

Na podobné rovině myšlení, i když s nepatrně jiným cílem, se o něco později ocitl i Peter Karvaš při definici dogmatismu: „Dogmatismus je naopak nevěrnost hlavní zásadě marxismu, totiž chápání historických a společenských jevů, ovšem i jevů nadstavby, jako dialektického procesu, jako vývoje s mocnou tendencí k nepřetržitému zdokonalování, nad níž je třeba bdít.“¹⁶ Dogmatismus tedy nepodněcuje člověka k jeho lepšímu, opravdu komunistickému růstu. Karvašův příspěvek *Být na úrovni marxistického myšlení* od samého počátku ukazoval sílu přesného kritického uvažování. Varovná slova o některých formách antidogmatického boje, jež se ve svých

¹¹ LAPNP, f. SČSS, 21/C/34. Příprava tohoto Skálova referátu byla 12. 5. 1963 za jeho účasti projednávána ideologickou komisí ÚV KSČ, kde byly některé autorovy teze, zejména o II. sjezdu SČSS, kritizovány. Viz Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, Archiv ÚV KSČ (A ÚV KSČ), f. 10/5, sv. 18, a. j. 78, b. 0. Podobně se o pár dní dříve v diskusi předsednictva ÚV KSČ vyjádřil J. Hendrych, který v některých projevech II. sjezdu spisovatelů spatřoval silné protistranické postoje. Viz NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 18, a. j. 20, b. 14. *Diskuse 20. schůze PÚV KSČ ze 7. 5. 1963.*

¹² Pro některé byl tehdy V. Mináč permanentní opozičník (viz JUNGSMANN, M.: *Literárky – můj osud*. Brno 1999, s. 105). Autor byl od června 1964 šéfredaktorem *Literárních novin*.

¹³ LAPNP, f. SČSS, 21/C/4.

¹⁴ LAPNP, f. SČSS, 21/C/4.

¹⁵ LAPNP, f. SČSS, 21/C/4.

¹⁶ LAPNP, f. SČSS, 21/C/33. Referát byl přednesen druhého dne.

mnohých odnožích připomíná dogmatickou zaslepeností, jež má často jen zakryt bývalou horlivostí, musela znít starým funkcionářům přinejmenším nepřijemně.

Další slovenský spisovatel Vojtech Mihálik v referátu *Čest spisovatele* připomněl, že formulace „spisovatelé jsou svědomím národa“ poprvé užila Marie Majerová. Nemá-li tento výrok pozbýt platnosti, musí si každý člen svazu uvědomit vysokou morální odpovědnost, která je na něj kladena. Jinak řečeno – nesmí se opakovat lhostejný postoj minulého období. Potom teprve může literatura dostát svého poslání: stát se „literaturou výsostně politickou, v nejlepší slova smyslu stranickou.“¹⁷ Mihálik se pokusil vyjádřit podobné myšlenky jako jeho předchůdci: političnost neznamená přímou stranickou angažovanost, rovná se svobodě výrazových forem a témat, jež nastavují společnosti zrcadlo.

Když Jiří Hendrych, tajemník ÚV KSČ a jeden z nejmocnějších mužů strany, v pozdravném projevu druhého sjezdového dne prohlásil: „Přitom si věci neidealizujeme. Nelze zcela vyloučit, že se ostří boje proti buržoazní ideologii bezděky nebo i se záměrem obrátí proti uměleckým dílům, která ve jménu socialismu a komunismu zaútočí na nedostatky v našem životě. To se může stát a my takovým recidivám musíme čelit stejně důrazně jako pokusům pod jakoukoliv záminkou tolerovat a pašovat k nám vlivy buržoazní ideologie“,¹⁸ pokračovalo zasedání v nezvykle uvolněné atmosféře.¹⁹

Na sjezdu měl poprvé po dlouhé době na celostátní úrovni vystoupit Laco Novomeský, jehož publikum po zahajovacím slově Viléma Závady uvítalo dlouhotrvajícím potleskem.²⁰ Shromáždění tak s napětím, někteří účastníci s obavami, očekávalo básníkův projev. Jako první se však k nejtinnější stránce minulého desetiletí odhodlaně vyjádřil Pavel Kohout, který se vehementně dožadoval veřejného objasnění procesů.²¹

Novomeský poté mluvil klidně, bez jakýchkoliv emocionálních výlevů. Jestliže nějak zmínil svůj osud, potom pouze v obecném kontextu

¹⁷ LAPNP, f. SČSS, 21/C/34.

¹⁸ LAPNP, f. SČSS, 21/C/33.

¹⁹ Na tomto místě musím nesouhlasit s tvrzením Eleny Londákové, podle něhož přítomnost J. Hendrycha („jedného z najortodoxnejších komunistických funkcionárov“), negativně ovlivnila sjezdové jednání (viz LONDÁK, LONDÁKOVÁ, SIKORA: *Predjarie*. Bratislava 2002, s. 281 – 282). Hendrych byl sice vnímán jako vysoký představitel komunistického aparátu, nepatřil ovšem mezi jasně čitelné politiky Biľakova typu a kulturní inteligence po XII. sjezdu KSČ s napětím očekávala, jak se „návrat k leninským formám řízení“ projeví v reálné kulturní politice.

²⁰ Krátce před III. sjezdem se v Bratislavě konala Konference slovenských spisovatelů (21. – 22. 4. 1963), na níž tento slovenský básník vystoupil po své rehabilitaci vůbec poprvé. Zpráva Čestmíra Císaře (tehdy tajemníka ÚV KSČ pro věci kultury, masmédií a školství) adresovaná předsednictvu ÚV KSČ uvádí, že navzdory obavám z přílišné senzace, vyznělo Novomeského vystoupení „nanejvýš důstojně“. Viz NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 18, a. j. 20, b. 14.

²¹ NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 18, a. j. 20, b. 14.

předválečné avantgardy – když mluvil o jejím komunistickém programu a iracionálním odsouzení, kterého se jí na počátku padesátých let dostalo. Ladislavu Štollovi nevyčetl jeho nekompromisní odmítnutí české předválečné poezie,²² kritizoval spíše autoritativní postup, jímž byl tento názor uplatňován („ale nikdo neměl právo ze stolce nejvyššího soudu pasovat takovýto v podstatě subjektivistický názor, podložený sektářským dogmatismem, za právoplatný verdikt, proti kterému není odvolání“).²³ Jeden z nejvíce perzekvovaných československých spisovatelů komunistů, jakým Novomeský byl, se vzhledem ke své minulosti nemusel podobně jako Kohout omlouvat či zpovídat. Přesto a možná právě proto o své generaci prohlásil: „Tragika věci je, a zejména v našem spisovatelském, publicistickém případě – myslím – především v tom, že jsme o této lži přesvědčovali našeho čtenáře, že jsme je mátlí a pomátlí celou generaci, která stojí za oblačky této síně rozpačitá, bezradná, zbavená jistoty a půdy pod nohama. Jí musíme vrátit důvěru, víru a pravdu, kterou však musíme naléztí nejprve v sobě.“²⁴

Není s podivem, že na Ladislava Mňačka projev tohoto bývalého představitele skupiny DAV zapůsobil z přednesených referátů nejvíce.²⁵ Sám Mňačko patřil na sjezdu k nejsuggestivnějším řečníkům a jeho projev dokonce několikrát přerušil spontánní potlesk. Ostře se vypořádal jak s dříve vlivným kritikem (L. Štollem), od kterého žádal otevřenou omluvu, tak s kolektivní minulostí. V souvislosti s procesy řekl: „Všichni jsme – nechci tu zpytovat důvody proč, zda ze strachu či ze slepé víry či neznalosti – zvedali ruce na aktivech a schůzích za hanebné rezoluce, které jsme nejednou sami formulovali. Všichni jsme v jakémsi zuřivém zápalu křičeli – ukamenujte je.“²⁶ Podle Mňačka tedy nejen kult osobnosti a s ním spojená stranická byrokracie, ale i všichni ostatní tehdejší aktéři měli vinu na dobových zločinech – ne-li aktivní účastí, potom přinejmenším slepou vírou nebo svým vyřčeným či mlčenlivým souhlasem.

V podobném duchu předtím Karel Ptáčník obvinil nejmenované členy ústředního výboru Svazu spisovatelů z nedostatku morálky a celý ÚV z personální ustrnulosti. Nejvyššímu vedení svazu vyčítal, že jeho vedoucí funkce zastávají stále titíž lidé, kteří je zastávali již před XX. sjezdem KSSS a XII. sjezdem KSČ.²⁷

Referáty Novomeského, Mňačka a Ptáčníka také nepřímou znamenaly výzvu Ladislavu Štollovi, aby se vzdal prosazování svých neudržitelných koncepcí. V této době však měl Štoll za sebou ještě početnou řadu stranických

²² Viz ŠTOLL, L.: *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii*. Praha 1950.

²³ LAPNP, f. SČSS, 21/C/33.

²⁴ LAPNP, f. SČSS, 21/C/33.

²⁵ Viz MŇAČKO, L.: *Opožděné reportáže*. Praha 1964, s. 10.

²⁶ LAPNP, f. SČSS, 21/C/33.

²⁷ LAPNP, f. SČSS, 21/C/33.

podpůrců, „ideových strážců“, jejichž přízeň ho v žádném případě nenutila k ústupu. Při svém vystoupení posledního sjezdového dne proto zvolil podobnou apologetiku jako před sedmi lety na II. sjezdu. Odmítl svoji odpovědnost na prosazování striktní kulturně-politické linie a znovu konstatoval správnost svého celkového pojetí.²⁸ Na III. sjezdu spisovatelů se ovšem již nenašel nikdo, kdo by se za dříve vlivného kritika postavil, Štoll se tak se svým přesvědčením ocitl uvnitř spisovatelské organizace víceméně v izolaci.

Ostatní, za jiných okolností poslušní straníci, podlehl atmosféře shromáždění a jejich ostré výpady proti narušitelům zaběhlých metod byly ty tam: úřadující šéfredaktor Literárních novin Josef Rybák zpytoval svědomí za své dřívější invektivy vůči Josefu Škvoreckému²⁹ a šéfredaktor *Plamene* Jiří Hájek, který neustále lavíroval mezi poslušností a novým svobodomyšlným proudem, přednesl řeč ve volném sjezdovém duchu.³⁰

Ostatní příspěvky, které se mimo jiné věnovaly i kritice reálné svazové činnosti, s přihlédnutím k tématu příspěvku bude ovšem lépe ponechat stranou. Za zmínku však jistě stojí výrok mladého slovenského prozaika Antona Hykische, který plédoval za nové marxistické i nemarxistické přístupy k problémům lidské existence a doslova tak předznamenal jednu z nejčastěji traktovaných tématik příštího období: „Myslím, že nové umění, nová literatura by mohla též pomoci při řešení některých zajímavých otázek dnešního moderního člověka. Jde např. o problém odcizení člověka, o otázky vzájemné komunikativnosti dvou lidí, podstaty lásky, kategorie strachu, problém osamělosti člověka – i v socialismu a podobně.“³¹

Z průběhu a výsledků sjezdu, na kterém se mluvilo většinou o minulosti, by se na první pohled mohlo zdát, že spisovatelské rokování nepřineslo mnoho významných změn. V dosavadní kulturně-politické praxi však tyto zdánlivé maličkosti znamenaly jistý průlom. Poprvé měly být ve zvláštním protokolu SČSS zveřejněny všechny sjezdové příspěvky (ve dvou číslech je také otiskly Literární noviny).³² Do nového ústředního výboru skládajícího se ze 45 členů bylo ale především zvoleno 26 nových zástupců, přičemž z tohoto orgánu museli odejít takoví zastánci direktivní kulturní linie jako například Milan Lajčiak, Bohumír Macák, Josef Rybák, Ladislav Štoll nebo Jiří Taufer. Vystřídali je většinou zástupci mladší svobodomyšlnější generace jako Milan Jungmann, Ivan Klíma, Jan Procházka, Jaroslav Putfk, Jan Skácel, Jiří Šotola (často přívrženci

²⁸ LAPNP, f. SČSS, 21/C/32. S podobnou neochvějností se o svém mínění vyjádřil v dopise z 5. 4. 1963, v němž si J. Hendrychovi stěžoval na neutěšený kulturní stav: „*Přitom stále a stále musím sám sebe přesvědčovat, že mé stanovisko k těmto otázkám není subjektivně generačním hlediskem, nýbrž že toto hledisko je pravdivé*“. NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 19, a. j. 21, informace č. 2.

²⁹ LAPNP, f. SČSS, 21/C/33.

³⁰ LAPNP, f. SČSS, 21/C/33.

³¹ LAPNP, f. SČSS, 21/C/33.

³² Viz *Literární noviny*, 22, 23, 1963.

bývalého uskupení kolem časopisu Květen), nebo slovenští spisovatelé Ladislav Mňačko a Laco Novomeský, kteří se těšili mimořádné autoritě. Pro volby do ústředního výboru SČSS bylo současně příznačné, že z 278 platných lístků (celkem 288 voličů) dostávali více hlasů noví kandidáti, než stávající svazoví činovníci (Drda – 206, Jariš – 236, Majerová – 217, Pilař – 197 × Kosík – 274, Kundera – 274, Mňačko – 270, Novomeský – 278).³³

Pokud bych měl hodnotit míru kritičnosti sjezdových příspěvků, které se vztahovaly k minulosti, musel bych především zmínit jejich jednoznačné limity. Autoři příspěvků se sice často vyjadřovali velice směle a sugestivně (Kohout, Mňačko), postrádali přitom ovšem širší pohled na vykonané bezpráví padesátých let a vraceli se pouze ke zločinům, jež byly spáchány na členech strany, nikoliv na ostatních společenských vrstvách a jedincích. Zdánlivá „odvážnost“ se tak zcela překrývá s konformním kopírováním linie KSČ, která v této době nehodlala jít ani o krok dále, než k čemu byla společenskou atmosférou na Slovensku tlačena – realizace rehabilitací končila v prosinci 1963 zprávou tzv. barnabitské komise o přezkoumání procesu s tzv. buržoazními nacionalisty.

Přesto je ovšem třeba zdůraznit, že se tento tlak na „vyrovnání“ s minulostí, vedený především slovenskou částí inteligence, volně překrýval s obecnými liberalizačními snahami a tendencemi, jež v období po III. sjezdu spisovatelů převážily v celé československé společnosti. Citát ze zahraničního dobového periodika, v němž stojí, že „pražský III. spisovatelský kongres stejně jako sjezd z dubna 56. roku ukázal, že samostatné myšlení mezi československými intelektuály ještě nevymizelo“,³⁴ tak sice z jistého hlediska může znít poněkud nadneseně, vzpomínka příštího šéfredaktora Literárních novin Milana Jungmanna ovšem dobové ovzduší přesně vystihuje: „Zdalo se, že prostor svobody se bude teď už neustále jenom rozšiřovat.“³⁵ Ať už bude III. sjezd Svazu československých spisovatelů hodnotit kdokoliv, nebude moci opomenout, že to byli právě slovenští spisovatelé, kteří do velké míry přispěli k tomu, aby na něm byla podobná atmosféra navozena.

Mezi sjezdy

Po skončení III. sjezdu SČSS a volbě Předsednictva Ústředního výboru³⁶ vykročil Svaz československých spisovatelů do nového období své

³³ Viz LAPNP, f. SČSS, 21/C/33. Jeden z tehdejších pamětníků k tomu poznamenal: „Útok byl veden proti členům starého vedení, proti Majerové, Skálovi, Drdovi a samozřejmě proti mně“. PILAŘ, J.: *Sluneční hodiny*. Praha 1989, s. 331.

³⁴ „Der III. Prager Schriftstellerkongress hat wie der II. vom April 1956 gezeigt, dass selbständiges Denken unter den Intellektuellen der Tschechoslowakei keineswegs ausgestorben ist.“ URBAN, R.: *Die verlorene Zeit*. In: *Osteuropa*, 11-12, 1963, s. 783.

³⁵ JUNGSMANN, M.: *Literárky – můj osud*. Brno 1999, s. 107.

³⁶ Z patnáctičlenného předsednictva bylo jen 5 Slováků: Vojtech Mihálik, Ladislav Mňačko, Karol Rosenbaum, Pavol Števcák a Miroslav Válek. Viz LAPNP, f. SČSS, 21/B/36. *Usnesení 2. zasedání ÚV SČSS 20. 6. 1963*.

činnosti, pro které bylo již od samého počátku příznačné několik vnějších znaků. Personální výměna ve vedení svazu se stala permanentní třecí plochou mezi příslušníky staré tvůrčí generace, jež se aktivně angažovala v kulturní politice padesátých let, a příznivci uvolněnějšího myšlení mladších, minulostí tolik nezatřesených, autorů.

Tento konflikt se paralelně přenesl na spor mezi dosavadní administrativní kulturně-politickou linií KSČ, jíž podporovali bývalí vedoucí činitelé svazu, a teorií otevřené marxistické estetiky západoevropského typu. Okolnost, že pozvolný proces liberalizace, zpočátku typický především pro kulturní prostředí, v šedesátých letech postupně pronikal takřka do všech společenských sfér, představovala pro podobné liberalizační snahy důležitou podporu. Stranické vedení tak muselo pod tlakem obecných politických poměrů nejednou přikročit k nutným kompromisům. Současně ovšem dávalo jasně najevo, že v rámci jeho představ o realizaci socialistické společnosti hodlá jistou autonomii společenských aktérů tolerovat jen do výše striktně stanovené a okázale sřežené míry. Na odpor vedoucích funkcionářů KSČ tedy narážely jak představy nového vedení SČSS o samostatné kulturní politice, tak snahy jednotlivých tvůrčích skupin po uplatnění svých často i nemarxistických uměleckých postupů a interpretací.

Pro časový úsek mezi III. a IV. sjezdem spisovatelů se rozhodujícím faktorem pro činnost svazu stalo napětí mezi příznivci volného výkladu oficiálních koncepcí a jejich odpůrci z řad stranického aparátu. Na pozadí tohoto konfliktu se současně uvnitř spisovatelské organizace odehrával poněkud rozporuplný a nesmírně komplikovaný pohyb směřující k emancipované reformě svazové struktury (od jejího striktně centralistického uspořádání) i odstředivým tendencím nejrůznějších autorských a názorových uskupení. Tato dichotomie nakonec vyústila v souvislosti s kauzou časopisu *Tvář* na konci roku 1965 v rozsáhlou krizi celé svazové organizace.

Nezávisle na momentální úrovni vztahů mezi KSČ a představiteli umělecké elity se přitom domácí kultura vůči svým partnerům z ostatních států východního bloku ocitala v trvalé izolaci, jež se projevovala buďto přímou kritikou (v NDR a SSSR se otevřeně mluvilo o „pražském revizionismu“), nebo ochlazením vzájemných oficiálních kontaktů. Ústřední výbor SČSS o této nepříjemné záležitosti jednal nedlouho po skončení kafkovské konference v Liblicích (12. – 13. listopadu 1963), s níž byly také veškeré antipatie ke kulturním poměrům v ČSSR spojovány. Přítomní spisovatelé se shodli na skutečnosti, že na ně kolegové z „ostatních socialistických zemí (včetně Maďarska a Polska) pohlížejí tak trochu jako na dobrodruhy, kteří se pustili na nebezpečnou cestu, vedoucí ke kulturně-politickému revisionismu.“³⁷ Neuspěšné úsilí o oživení styků s ostatními socialistickými zeměmi bylo

³⁷ LAPNP, f. SČSS, 21/B/36 – slova I. Kříže.

jedním z motivů, které československou kulturu přiváděly ke stále zřejmější orientaci na státy z opačné strany železné opony. Mnohé konference svolané v mezisjezdovém období z iniciativy SČSS jsou tomu názorným příkladem: 1964 – *O díle W. Shakespeara*, 1965 – *Setkání s italskými spisovateli*; *O díle Prousta, Joyce a Bělého*. Nedlouho před IV. sjezdem spisovatelů se ústřední výbor svazu zabýval obdobnými problémy a podle přiložené zprávy o charakteristice styků SČSS s evropskými socialistickými zeměmi dospěl k více než výmluvnému závěru: „Dnes jsme momentálně avantgardou my.“³⁸

Slovenští spisovatelé byli do nastíněného liberalizačního procesu plně zapojeni (respektive, nezdálo se, že by se jejich úsilí ubíralo jiným směrem) a svými emotivními výstupy často vyvolávali nemalý rozruch. Jejich působení se výrazně promítlo do diskuse o cenzuře a funkci Hlavní správy tiskového dohledu, která provázela v podstatě všechna svazová jednání od skončení III. sjezdu.

V září 1964 byli na příklad členové předsednictva ÚV SČSS seznámeni s rezignací L. Mňačka na funkci šéfredaktora *Kultúrneho života* (zastupoval P. Števčeka, jenž prodělal těžký infarkt). Odstoupení vysvětloval nepřijatelnými podmínkami pro práci redakce, která je doslova znemožňována zákroky HSTD. Ve svém výstupu na zasedání předsednictva svazu zvolal: „Nejsem ochoten nechat si své věci cenzorovat mimořádně debilním cenzorem, (...) nejsem ochoten pro tyto debily dostat infarkt“. Na závěr pak připojil: „Nejsem pro podmíněnou demokracii, ta prostě neexistuje.“³⁹

S rozpravou o fungování Hlavní správy tiskového dohledu úzce souvisel také dokument ÚV KSČ *Stav a poslání našich kulturních časopisů* z března 1964,⁴⁰ který ve spisovatelské obci způsobil nemalé zděšení. Pochvalné pasáže o pozitivní činnosti kultury se v něm prolínaly s jejím nanejvýš nevybíravým odsouzením. Kritizovány byly především *Literární noviny* a *Kultúrny život*.

Přestože se Karel Kosík snažil dokument za bod programu PÚV svazu prosadit již 13. března 1964,⁴¹ spisovatelé byli o jeho obsahu informováni až prostřednictvím referátu L. Mňačka na dubnové poradě komunistů ÚV SČSS (20. dubna).⁴² Slovenský autor sice uznal některé kulturně-politické chyby časopisů, ale rázně odmítl zásadní kritiku publicistiky: „Problém, o kterém přijal ústřední výbor strany usnesení, ještě nepřestal být problémem, o kterém

³⁸ LAPNP, f. SČSS, 21/C/19. 19. zasedání ÚV SČSS 25. 5. 1967.

³⁹ Citace a průběh jednání viz – LAPNP, f. SČSS, 21/C/11. 12. schůze PÚV SČSS 10. 9. 1964.

⁴⁰ Dokument byl schválen předsednictvem ÚV KSČ 24. 3. 1964 (NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 58, a. j. 61, b. 12) Za účasti šéfredaktorů byla tato zpráva projednávána 16. února 1964 na ideologické komisi ÚV KSČ (NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 10/5, sv. 2, a. j. 9, b. 1), kde se proti ostrému tónu Jaroslava Kladičky, Vladimíra Kouckého a Oldřicha Švestky výrazněji postavili pouze Václav Slavík („mlčí se o problematických a nesprávných zásadách“) s Lacem Novomeským.

⁴¹ Viz LAPNP, f. SČSS, 21/C/18.

⁴² Viz LAPNP, f. SČSS, 21/C/24.

se nedá a nemá psát.“ Současně poukázal na přílišnou nervozitu stranických orgánů, která vyvrcholila udělením stranické důtky šéfredaktorovi *Kulturného života* P. Števcčkovi. Z následné debaty je dobově příznačný názor M. Kundery, podle něhož není jasně patrné, jaký postoj vlastně ÚV KSČ ke kultuře zaujímá. Na neúnosnost podobných direktivních kulturně-politických metod KSČ potom při setkání s prezidentem republiky Antonínem Novotným 15. února 1965 poukázali zejména Karvaš, Mináč, Mňačko a Procházka.

Dalším významným pokusem o aktivní zásah do kulturní politiky byl rozsáhlý Karvašův elaborát *Otevřené otázky* přednesený na jednání stranické skupiny ÚV SČSS 9. února 1966. Soustřeďoval se na problémy svazového tisku, zejména na aktuální téma vztahu inteligence a stranického aparátu (jeho čtení zabralo přes 2 hodiny). Zatímco spisovatelé příspěvek přijali s nadšením („je to nejhlubší analýza podstatných vlastností naší kulturní politiky“⁴³ – Šotola) – včetně pochvalného uznání J. Drdy, strážci kulturní politiky se jeho případný vliv snažili všemi prostředky zmírnit. Brzdili jak jeho zveřejnění v tisku, jež bylo možné až o 2 roky později v průběhu tzv. pražského jara,⁴⁴ tak proklamované projednání na ideologické komisi ÚV KSČ.

Příspěvek Petera Karvaše byl patrně posledním pokusem o systematické řešení čím dál tím rozpornější situace, která vyvstávala jak mezi stranickým vedením a svazem spisovatelů (potažmo celou kulturní sférou), tak mezi spisovateli samotnými. Kauza kolem časopisu mladé generace *Tvář*, jež vyústila v její pozastavení (počátkem roku 1966) tento konfliktní proces výrazně urychlila. Spor mezi spisovateli již nebyl veden pouze mezi dogmatickým a liberálním pojetím kultury a politiky. Uvnitř samotné generace, která se původně sjednotila pod nejasně formulovaným programem postupné liberalizace, začalo docházet k vnitřní diferenciaci, jež se mimo jiné odvíjela podle vztahu k příslušníkům časopisu *Tvář* a jejich často radikálním názorům.

Pokud mohla být u dřívějších kulturně-politických kauz a půtek konstatována shoda slovenských a českých spisovatelů, v této záležitosti to rozhodně říci nelze. Jestliže to před dvěma lety byli slovenští autoři, kteří na III. sjezdu nebo ještě zcela nedávno plédovali za plnou tvůrčí svobodu (Mihálik, Mináč, Mňačko), za podporu *Tváře* se nyní ze Slováků postavil pouze Laco Novomeský. Autor slavných *Oneskorených reportáží* naopak na jednom z jednání prohlásil, že „*Tvář* je i jako nemarxistický časopis, špatný časopis“,⁴⁵ přičemž ho dle jeho slov nečetl a číst nebude. Na konečném jednání o osudu tohoto časopisu 26. listopadu 1965 v Bratislavě se Mňačko nakonec

⁴³ LAPNP, f. SČSS, 21/C/26.

⁴⁴ Text v plném znění otiskl v únoru 1968 *Kulturný život* (*Kulturný život*, 7, 1968, s. 7 – 8; *Kulturný život*, 8, 1968, s. 11 – 12). Vybrané pasáže krátce nato uveřejnily také *Literární listy* (*Literární listy*, 6, 1968, s. 3).

⁴⁵ LAPNP, f. SČSS, 21/C/3. 13. zasedání ÚV SČSS 12. 10. 1965.

s V. Mináčem, I. Skálou a dalšími zařadil mezi nejzarytější odpůrce časopisu a s odvoláním na možný infarkt dokonce několikrát opustil sál.⁴⁶

Čtvrtý sjezd svazu spisovatelů

Případ Tváře zanechal v československé kultuře nepřehlédnutelné otazníky. Přestože se domácí umělecká scéna ve srovnání s podmínkami v ostatních socialistických státech těšila relativní volnosti, zůstávalo po zmíněném rozruchu nevyjasněnou otázkou, zda by stranické vedení nemohlo přikročit k soustředěnějšímu celoplošnému tlaku. Informace pro Antonína Novotného o listopadových rozhovorech se spisovateli na ideologickém oddělení dává tušit, že by se ÚV KSČ neocitlo tak docela bez podpory. Pátého listopadu 1966 například Jaromír Lang prohlásil, že situaci může vyřešit pouze skupina v čele s V. Dostálem, L. Štollem a J. Taufrem.⁴⁷

Druhým nejasným bodem bylo, zda je Svaz spisovatelů schopen překročit antagonistické tendence ve svém vedení a pokračovat v liberalizačních tendencích předchozího období. Řada spisovatelů si sice určité řešení slibovala od připravovaného IV. sjezdu SČSS, co se však slovenských autorů týče, účastnili se svazové činnosti čím dál tím méně – v březnu 1967 rezignovali na své členství v ÚV SČSS Peter Karvaš s Vladimírem Mináčem.⁴⁸ Zdá se, jakoby Slováci postupně ztráceli účast na vyhocené kulturně-politické situaci (především díky *Tváři a Literárním novinám*) a její řešení přenechávali spíše českým kolegům.

Bez ohledu na další bezprostřední události, které sjezdu předcházely a jež je třeba v tomto příspěvku ponechat stranou (konflikt spisovatelů s vedením KSČ ohledně zahraniční politiky ČSSR, předsjezdová stranická skupina) je možno konstatovat, že tíživá atmosféra, která hned prvního dne na tomto zasedání zavládla, neměla obdoby. Potom, co Pavel Kohout přečetl otevřený dopis A. Solženicyna, opustila totiž delegace KSČ na čele s Jirím Hendrychem jednací sál.

Z pohledu vedení KSČ byl Kohoutův čin poslední kapkou, která navršila již tak vrchovatou míru jeho trpělivosti. Solženicynův dopis by patrně tolik nevadil svým obsahem, který byl srovnatelný s některými českými příspěvky (autor se značnou mírou patosu vyjadřoval o publikačních poměrech v SSSR, jež dokládal vylicením vlastní situace). Největším prohřeškem, považovaným zároveň za maximální drzost a neprincipiálnost, byla skutečnost, že se víceméně jednalo o vměšování do interních záležitostí sovětské politiky. Spontánní souhlas s přečtením dopisu vedle toho komunistickému ústředí

⁴⁶ LAPNP, 21/C/6; též dokument *Kulturně politická činnost Svazu čs. spisovatelů* – NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 10/5, sv. 8, a. j. 30, b. 1.

⁴⁷ Viz NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. Antonín Novotný (AN), kr. 25.

⁴⁸ Viz LAPNP, f. SČSS, 21/C/8. 20. zasedání ÚV SČSS 31. 3. 1967. *Spolu s P. Kohoutem.*

posloužil jako stěžejní argument pro podepření tezí o nemístné hysterii spojené s protistranickými výpady a davové psychóze.

Většina spisovatelů si pravděpodobně po Hendrychově odchodu uvědomila vážnost situace.⁴⁹ Zatímco se během polední pauzy na jedné straně rýsovaly obavy spojené s možnými zákroky proti svazu,⁵⁰ na druhé začala vznikat rezoluce vybízející spisovatele k odchodu ze sjezdu. Jejými autory byli Jiří Hájek s Ivanem Skálou a přestože ji podepsali J. Glazarová, L. Mňačko, M. Lajčiak, Josef Sekera, Vojtěch Cach a jiní (podpis přislíbili také Jiří Marek, Bohumil Říha a bezpartijní A. Pludek a Rudolf Černý), nesplnila svůj účel a k nelibosti vedoucích orgánů KSČ nevedla k definitivnímu rozkolu Svazu spisovatelů (celkový počet podpisů se pohyboval v rozmezí mezi 20 až 30).⁵¹

Z taktického hlediska zareagoval nejpružněji první odpolední řečník Eduard Goldstücker. V improvizovaném a narychlo sestaveném projevu se pokusil smířit rozhořčené příznivce liberálních změn s činiteli oficiální kulturní politiky a jejich přívrženci mezi spisovateli. Jiří Hendrych tento projev určité diplomatické taktiky přesto v předběžné zprávě o IV. sjezdu hodnotil dvojace: „Tím psychóza sice poklesla, ale zároveň se oslabilo také vůle řady spisovatelů odmítnout důrazně dopolední vystoupení, případně opustit sjezdové zasedání.“⁵²

Po E. Goldstückerovi přednesl slovenský spisovatel Vojtech Mihálik diskusní příspěvek těžce nemocného kolegy Laca Novomeského. Přednes sice v zastoupení nevyzněl, tak jako od samotného autora, ale přesto byl z něj vedle obrovské noblesy pisatele cítit značný kritický náboj. V otázce cenzury slovenský básník před institucionálním dohledem preferoval osobní odpovědnost tvůrce, čímž se zařadil mezi její přední odpůrce („myslím, že nastal čas zbavit aj štát a stranu tej príťaž“).⁵³ Zároveň nadnesl problém, který na IV. sjezdu ještě jako problém zanikl, jehož otevření však doslova, vzhledem k výše popisovanému událostem, viselo ve vzduchu – otázku česko-slovenských vztahů. V závěru na české kolegy apeloval, aby ke slovenské otázce přistupovali s větším citem, aby se Slováci „necítili iba trpenými podpredsedami a námestníkmi a nesúcou, menejcennou menšinou s veľkodušne obdarovanou kvótou, ale rovnocenným partnerom...“⁵⁴ Novomeského projev zároveň zůstal jediným a neprávem poněkud pozapomenutým příspěvkem (je zajímavé, že si ho nevšiml ani J. Hendrych ve své *Předběžné zprávě*), který ze slovenské strany vyzněl na účet vedení KSČ kriticky.

⁴⁹ „Mezi účastníky sjezdu narůstala vypjatá situace“. NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 39, a. j. 39, b. 9.

⁵⁰ „O povaze této odpovědi kolovaly dohady a náznaky: Jistě se bude týkat Literárních novin, ale prý také nakladatelství Československý spisovatel...“. HAMŠÍK, D.: *Spisovatelé a moc*. Praha 1969, s. 62.

⁵¹ Viz NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 39, a. j. 39, b. 9. *Předběžná zpráva o průběhu IV. sjezdu spisovatelů*.

⁵² Viz NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 39, a. j. 39, b. 9.

⁵³ *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*. Praha 1968, s. 55.

⁵⁴ *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, s. 55 – 56.

Druhý den sjezdu spisovatelů zahájil v 9 hodin a 46 minut předsedající Miroslav Válek, jenž vyzval Jiřího Šotolu, aby přednesl zprávu o činnosti SČSS. Podle sjezdového protokolu se jednání účastnilo zhruba o 130 osob méně než předešlého dne,⁵⁵ přesto právě tehdy zazněly prostřednictvím A. J. Liehma, L. Vaculíka a I. Klímy nejkontroverznější (viděno pohledem vedení ÚV KSČ) příspěvky.

Protiváhou těchto názorů a příspěvků z předešlého dne měl být a také se stal příspěvek Milana Lajčiaka, který to patrně večer před tím přislíbil na schůzce s J. Hendrychem.⁵⁶ Lajčiak nasadil velice ostrý tón a jeho projev si příliš nezdal s projevy stranických ideologů: „chci protestovat z této vážné tribuny: nemyslím si, že je možno ztotožnit se s ideovou platformou, která se už dávno rozešla s ideovou platformou komunismu.“⁵⁷ Svůj projev pak zakončil doslova metaforickým obratem: „A takové fialky, které tu zdánlivě zavoněly, nevoní, ale smrdí.“⁵⁸ O tom, že tento slovenský autor naplňoval vnější vůli, nemohlo být mezi spisovateli pochyb. Ideové klima na sjezdu označil za protikomunistickou platformu, napadl Kunderu i Kohouta a od stranického vedení převzal tezi o dlouho připravované režii se zahraniční účastí. Lajčiakov návrh na přečtení rok starého rezignačního dopisu V. Mináče, ovšem zůstal bez odezvy.

Po Vaculíkově známém vystoupení vstoupili slovenští spisovatelé do hry ještě jednou, když iniciovali svolání členů předsednictva, kteří měli přijmout text stanoviska k dosavadnímu jednání sjezdu. Jeho iniciátory byli v přestávce mezi dopoledním a odpoledním programem nejprve V. Mihálik, M. Válek a J. Špitzer.⁵⁹ Později se k nim připojili J. Kostra, A. Matuška, K. Rosenbaum, A. Lustig, J. Drda, J. Hanzelka a J. Glazarová.

Prohlášení po patnáctiminutové pauze přečetl Vojtech Mihálik. Jeho obsah se opíral o reakci na nervózní a vypjatou atmosféru, již zapříčinil „způsob, jak se v některých diskusních příspěvcích otázky nastolují.“⁶⁰ Ve srovnání s Lajčiakovou rezolucí, se v tomto případě ovšem nejednalo o útočnou obhajobu pevných dogmatických pozic, dopis měl být spíše pokusem o nemožné: nalézt modus vivendi z vyvolané krize.⁶¹ Autoři textu považovali sice za správné, že se hovořilo o zásadních politických a etických problémech (cenzura, vztah KSČ a inteligence, atd.), před emotivním způsobem

⁵⁵ *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, s. 97.

⁵⁶ O této schůzi se bohužel pravděpodobně nedochovala žádná poznámka. V budoucím čase na ni odkazuje pouze diskuse předsednictva ÚV KSČ z 27. 6. 1967 (viz NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 38, a. j. 38, b. 12), příspěvky některých spisovatelů jí ovšem zpětně potvrzují (Lajčiak, Hájek, Skála).

⁵⁷ *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, s. 100.

⁵⁸ *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, s. 107.

⁵⁹ NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 39, a. j. 39, b. 9.

⁶⁰ *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, s. 157.

⁶¹ D. Hamšík jeho záměr popisuje takto: „*Měl to být most, řekl mi později Jan Procházka, který jsme spustili do pění cesty, aby se po něm mohl v klidu vrátit Jiří Hendrych a tvářit se, jako by se nic nestalo*“. HAMŠÍK, D.: *Spisovatelé a moc*. Praha 1969, s. 65.

projednávání ovšem preferovali rozumnou úvahu na základě „hluboké znalosti věci“. Striktně odmítli způsob, „jakým se na program sjezdového jednání dostaly některé problémy, které mohou mít vážný zahraničně politický dosah“⁶² (zejména Solženicynův dopis), avšak skutečnost, že se na sjezdu o těchto otázkách jednalo, označili za potvrzení vysoké úrovně socialistické demokracie. Nakonec vyslovili politování, že se zasedání, kromě ojedinělého případu A. Matušky, dostatečně nezabývalo čistě uměleckými otázkami.

Dopis podepsali: V. Mihálik, J. Špitzer, M. Válek, V. Mináč, J. Kostra, A. Matuška, K. Rosenbaum, L. Luknár, V. Cach, J. Pilař, J. Procházka, A. Lustig, J. Drda, J. Hanzelka, J. Sekera, J. Glazarová, V. Egri, V. Lacina a Ján Poničan; a až na 5 spisovatelů, kteří se zdrželi hlasování se s ním ztotožnilo celé pracovní předsednictvo sjezdu.⁶³ Mezi těmi, kteří odmítli hlasovat, byl Milan Jungmann, Jiří Šotola, Jaroslav Putík a Ivan Klíma.⁶⁴ Přestože předběžná zpráva o průběhu IV. sjezdu SČSS dopis slovenských spisovatelů podrobně zaznamenala, nehodnotila ho s nějakou abnormální spokojeností, neboť nesplnil očekávání o důrazně odmítavém stanovisku dosavadního průběhu sjezdu a nepřispěl k jasnému rozdělení jeho účastníků.⁶⁵

Slovenští spisovatelé na sjezdu zasáhli (i když nepřímo) i do závěrečného jednání o ústředním výboru SČSS, o jehož složení ideologické orgány nepřipouštěly dlouhého smlouvání. Hendrych v závěru svého sjezdového projevu z posledního dne rovnou prohlásil, že přítomné shromáždění komunistů sjezd žádá o vyvození adekvátních důsledků: „vyškrtnout z kandidátky ty, co projeví kolísavost.“⁶⁶ Původní návrh delegace KSČ, podle kterého mělo být z kandidátky vyškrtnuto 11 spisovatelů,⁶⁷ narazil na překvapivý odpor, který vyústil v abdikaci některých členů ÚV SČSS. Milan Kundera, Eduard Goldstücker, Jan Skácel a Jindřiška Smetanová se kandidatury vzdali s odůvodněním, že by okleštěný ústřední výbor nebyl dostatečně reprezentativní. A když A. Lustig, M. Červinka a P. Hanuš jakékoliv úpravy kandidátky odmítli, a ani slovenští autoři V. Mihálik s M. Válkem se za ni v oktrojované podobě nepostavili, museli zástupci stranického vedení ustoupit a přeci jen učinit kompromis. Jiří Hendrych ve své zprávě tento postoj slovenských spisovatelů zhodnotil slovy: „projevila se dezorientace slovenských soudruhů.“⁶⁸

⁶² *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, s. 158.

⁶³ *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, s. 159.

⁶⁴ Viz NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 39, a. j. 39, b. 9.

⁶⁵ NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 39, a. j. 39, b. 9.

⁶⁶ NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 39, a. j. 39, b. 9.

⁶⁷ Vesměs se jednalo o spolupracovníky Literárních novin: Jiří Brabec, Lumír Čivrný, Václav Havel, Milan Jungmann, Ivan Klíma, Pavel Kohout, Karel Kosík, Jiří Šotola, Jan Trefulka, Ludvík Vaculík, František Vrba.

⁶⁸ NA ČR Praha, A ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 39, a. j. 39, b. 9.

Protože bylo stranické vedení po skončení sjezdu přesvědčeno o tom, že na něm byl proveden pokus o vytvoření protistranické opozice, následovala „nápravná“ opatření (pozastavení registrace *Literárních novin*, stranické řízení se spisovateli atd.), jež měla kulturní sféru navrátit pod plnou kontrolu aparátu ÚV KSČ. Z hlediska tématu příspěvku se je ovšem třeba v závěru pozastavit nad proměnami postojů slovenských spisovatelů, jež je možno v období mezi III. a IV. sjezdem SČSS evidovat. Jestliže na to na třetím sjezdu byli Slováci, kdo vedl v rámci Svazu spisovatelů boj za očistu společnosti, od poloviny šedesátých let se zdá, jakoby tuto úlohu pozvolna přebírali čeští autoři. Sloveňtí spisovatelé přitom v rámci svazu začínají projevovat čím dál tím větší apatii k jeho činnosti, což patrně souvisí se sílící národnostní diferenciací, která postupně nahrazovala původní sjednocení na nejasně stanoveném programu. Rozpory, respektive nejednotnost cílů, jež Češi a Slováci v SČSS zastávali potom vyvrcholila na čtvrtém sjezdu. Zde první již na jeho počátku vystoupili krajně nekompromisně, což přineslo vyhrocení situace a definitivní konec symbiózy mezi vedením KSČ a spisovateli. Druzí se dění buď aktivně neúčastnili, nebo ve snaze zabránit neodvratnému rozkolu pomýšleli na možné kompromisy (Mihálik, Válek, Špitzer a jiní). V ojedinělých případech (Lajčiak, prapodivný postoj zaujal ovšem také Mňačko) se oddaně postavili za vedení KSČ a plnili úlohu dobrovolných ideologů s pokusem zastrašit. Přinejmenším je možno konstatovat, že Slováci nepřijali českou obecnou kritiku poměrů za svoji věc a spíše se soustředovali na zachování dosavadního *statusu quo* mezi inteligencí a komunistickým vedením.

Aniž by autor chtěl vytvářet nějaké přemrštěné paralely k následujícím historickým procesům, vnucuje se na tomto příkladu nastíněného vývoje českých a slovenských spisovatelů v tzv. předlednovém období jistá anticipace budoucího vývoje, kdy pod zdánlivou jednotou šlo oběma národům v podstatě o dvě různé věci s podobnými znaky.

Volba Gustáva Husáka prvním tajomníkom ÚV KSČ v dubnu 1969 ve světle nových dokumentů a souvislostí

Zdeněk Doskočil

V pozdních večerních hodinách 17. dubna 1969 si vedoucí činitelé Sovětského svazu mohli s úlevou oddychnout. Konečně dospěli k cíli, jehož se jim při vojenské intervenci pěti zemí Varšavské smlouvy nepodařilo dosáhnout. Alexander Dubček byl zbaven funkce prvního tajemníka ÚV KSČ. Jeho místo zaujal Gustáv Husák. O Dubčeko odstranění z nejvyšší stranické funkce usilovala Moskva již delší dobu. Poté, co v srpnu 1968 nedokázala svrhnout proreformně orientovaného vůdce KSČ pomocí ozbrojeného zásahu a instalací tzv. dělnicko-rolnické vlády, musela změnit taktiku a dočasně akceptovat další setrvání Dubčeka a jeho přívrženců v dosavadních funkcích. Setrvalou nátlakovou politikou se snažila reformám nakloněnou část vedení KSČ dotlačit k provádění nepopulárních kroků, diskreditovat ji tak v očích veřejnosti, rozvrátit její jednotu a postupně vytlačit z mocenské špičky. Zvolená strategie se ukázala jako úspěšná. Vládnoucí garnitura KSČ nebyla schopna atakům Kremlu efektivně čelit a obhájit alespoň omezený program reformních změn. Místo toho akceptovala stupňující se požadavky protivníka a stále více sklouzávala k prosovětské politice. Realizace reform se postupně zastavovala. Poměr sil ve vedení KSČ se stále zřetelněji vychyloval ve prospěch konzervativců (dogmatiků, „zdravých sil“) a pragmatických „realistů“, kteří byli ochotni naslouchat sovětským přáním. Reformní (neboli progresivní) skupina vyklízela pozice a její soudržnost se hroutila.

V zimě roku 1969 bylo zjevné, že Dubčekův pád je už jen otázkou času. Moskva pouze čekala na vhodnou záminku k rozhodujícímu úderu. Tu jí poskytly rozsáhlé protisovětské demonstrace v noci z 28. na 29. března 1969 po vítězství československých hokejistů nad sovětskou sbornou. Kreml protesty tvrdě odsoudil a vyslal do Prahy misi v čele s ministrem obrany Andrejem A. Grečkem a náměstkem ministra zahraničních věcí Vladimírem S. Semjonovem. Ta sledovala dva cíle. Za prvé zlikvidovat veškerý odpor obyvatelstva proti sovětské okupaci a za druhé prosadit zvolení nového šéfa KSČ. Po ostrém Grečkově nátlaku, při kterém bylo využito také velení československé armády, přijala stranická garnitura sérii opatření, jež pokračování v progresivním kurzu reálně znemožnily (předběžná cenzura aj.). Současně vydala prohlášení ztotožňující se sovětským hodnocením hokejových demonstrací. Reformní

komunisté tak definitivně rezignovali na vedení širokého lidového hnutí proti sovětské vojenské přítomnosti na československém území.¹

Při přípravě Dubčekova odstranění sovětských emisarů úzce spolupracovali s představiteli konzervativní frakce (hlavně se skupinou okolo Vasilu Biľaka). Její zástupci v zásadě plnili uvnitř KSČ roli sovětské „páté kolony“. Konzervativci udržovali kontakty s představiteli SSSR, se sovětskou ambasádou v Praze, s příslušníky Střední skupiny sovětských vojsk v Československu a s KGB. Sovětskými orgány byli do značné míry řízeni a finančně podporováni. S jejich pomocí budovali své organizační struktury a dělali vše proto, aby zvrátili mocenské poměry v zemi ve svůj prospěch. Dostávali od nich rovněž informace o důvěrných jednáních s československými politiky v Moskvě, které pomáhali organizovat a sami Sovětům předkládali návrhy na odstranění Dubčka a zvolení nového prvního tajemníka ÚV KSČ.²

Sověti hledali již delší dobu vhodného kandidáta do vrcholné stranické funkce. Po krachu projektu tzv. dělnicko-rolnické vlády pochopili, že na zdiskreditované konzervativce typu Biľaka či Indry již vsadit nemohou. Používali je sice nadále jako svou prodlouženou ruku a efektivní nátlakový prostředek, ale k jejich aspiracím na nejvyšší úřad zůstávali hluchí. Dubčekova nástupce se spíše snažili nalézt v řadách pragmatických realistů, kteří nebyli kompromitováni srpnem 1968. Jednoznačného favorita mezi nimi zatím zřejmě neměli.

Patrně s pomocí konzervativců zorganizovalo Brežněvovo politbyro během února a března 1969 pozvání celé řady československých činitelů do Moskvy, aby získalo přehled o situaci a mohlo ji tak lépe ovlivňovat. Sovětské hlavní město navštívil předseda Národní fronty Evžen Erban, který si z debaty odnesl (pravděpodobně mylný) dojem, zda snad Sověti nechtějí nabídnout funkci prvního tajemníka přímo jemu osobně.³ Následoval ho celý slet funkcionářů, mimo jiné tajemníci ÚV KSČ Josef Kempný, Jarolím Hetteš a Alois Indra, místopředseda federální vlády František Hamouz, šéf odborů Karel Poláček, ministr zahraničních věcí Ján Marko a také ministr národní obrany Martin Dzúr v čele delegace československé generality. O většině těchto

¹ Této problematice se naposledy obsáhleji věnoval DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969 – Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno 2006 (vyjde v prosinci 2006). Ze starší literatury např. ještě MADRY, J.: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969 – 1970 a role ozbrojených sil*. Praha 1994, s. 36 – 57; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy normalizace*. In: Mencl V., a kol.: *Československo roku 1968. 2. díl: Počátky normalizace*. Praha 1993, s. 51 – 57.

² Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR – Sběrka komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970 (dále jen ÚSD-SKV). *Rozhovor s Oldřichem Černíkem, 19. 1. 1990. Poznámky k úsilí a práci členů vedení KSČ a čs. státu o zachování polednové politické orientace po vojenské intervenci pěti armád států Varšavské smlouvy po srpnu 1968 (květen 1991)*, s. 9 – 12; ÚSD-SKV, *Rozhovor s Lubomírem Štrougalem, 23. 5. 1991*, s. 20; BIĽAK, V.: *Paměti*. 2. díl. Praha 1991, s. 183 – 184.

³ CÍSAŘ, Č.: *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*. Praha 1998, s. 546.

schůzek nemáme dosud detailní informace.⁴ Lze však předpokládat, že si Sověti chtěli udělat bližší obrázek o jednotlivých osobnostech a jejich názorech na další politický kurz KSČ.

S odstupem času je zřejmé, že Moskva (společně s domácími konzervativci) v zásadě uvažovala o třech kandidátech na funkci prvního tajemníka ÚV KSČ. Zpočátku soustředila pozornost k předsedovi federální vlády Oldřichu Černíkovi. Tento umírněný reformátor se po srpnu 1968 postupně vzdaloval Dubčekovi a začal oportunisticky přitakávat sovětským požadavkům. Během zimy 1969 vystupoval ve stranickém vedení s kritikou sdělovacích prostředků, studentského hnutí a podnikových rad. Odmítal předložit návrh zákona o socialistickém podniku.⁵ I přes tyto činy si však razantně odmítnutí všech reformem nepřál. Konzervativci (a zřejmě i Sověti) považovali premiérovu kandidaturu za dočasné řešení, jež byli ochotni zvolit v případě, že premiér přistoupí na jejich podmínky a po svém nástupu do čela KSČ zahájí ostrý normalizační kurz, který s myšlenkami Pražského jara rychle skoncuje. Zorganizovali proto Černíkovu schůzku se sovětským vůdcem Leonidem I. Brežněvem.⁶

Předseda vlády navštívil Moskvu 13. března 1969. Ve svých vzpomínkách potvrzuje, že mu Brežněvem byla funkce stranického šéfa opravdu nabídnuta. Ačkoliv se Černík cítil být lépe kvalifikován vést KSČ než Dubček, funkci prý odmítl, protože nedokázal přijmout sovětské požadavky na tvrdá normalizační opatření, která měla být s jeho nástupem do úřadu spojena. Na Brežněvovu otázku, koho tedy doporučuje do nejvyšší funkce, ministerský předseda odpověděl, že nejlepší variantou je Husák. Černík ještě tvrdí, že po návratu z Moskvy informoval Husáka o tom, že jej navrhl na Dubčekovo místo.⁷ Důvody premiérova odmítnutí mohou mít širší kořeny. Černík nikdy nebyl velkým bojovníkem. Často se choval velmi opatrně a někdy až zbaběle. Je proto docela možné, že tváří v tvář Brežněvovi neprojevil dostatek odvahy využít nabízené příležitosti. Snad si také uvědomoval, že jeho kandidatura do vedoucí stranické funkce by mohla narazit na rozhodný odpor u části dogmatické frakce.⁸ Dokázal si pravděpodobně spočítat, že někteří

⁴ K Džúrově návštěvě Moskvy viz BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *Vojenské otázky československé reformy 1967 – 1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 6., sv. 2. (srpen 1968 – květen 1971). Praha-Brno 1999, dok. č. 47, s. 173 – 178.

⁵ Viz např. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 9., sv. 4.: Normalizace (listopad 1968 – září 1969). Praha-Brno 2003, s. 12 – 13.

⁶ BILÁK, V.: *Paměti*, s. 185.

⁷ ÚSD-SKV, *Rozhovor s O. Černíkem, 19. 1. 1990. Poznámky...* (květen 1991), s. 17; WILLIAMS, K.: *The Prague spring and its aftermath. Czechoslovak politics, 1968-1970*. Cambridge 1997, s. 194 (americký historik získal poznatky ze svého vlastního interview s O. Černíkem, na něž odkazuje).

⁸ O jednoznačné nedůvěře některých konzervativců k předsedovi federální vlády poskytují informace písemnosti nalezené během několika posledních let v ruských archivech. Např. Karel

konzervativci by jeho zvolení a setrvání v úřadu akceptovali jen se skřípěním zubů, a to jen v případě, že by za sebou měl jednoznačnou podporu Moskvy. S tou však mohl počítat jedině v okamžiku, kdy by skoncoval se všemi reformami a prováděl razantní prosovětskou politiku podle představ domácích „zdravých sil“. Tak daleko ale Černík patrně zajít nechtěl. Bylo mu asi jasné, že jako člověk, který se nemálo „umazal“ v době Pražského jara, nemůže být konzervativci jako stranický vůdce dlouhodobě akceptován. A stát se přechodnou figurou jistě neměl v úmyslu.

Po neúspěchu varianty s Černíkem se Sověti společně s většinou konzervativců (včetně Biľaka) začali orientovat na podporu tehdejšího prvního tajemníka ÚV KSS Gustáva Husáka. Nakonec se po krátkém váhání rozhodli vsadit na něj. Ukázalo se totiž, že Husák je přesně ten typ člověka, kterého hledali. Přesvědčili se, že, přes všechny své výroky a činy z nedávné doby, zůstal v jádru vždy ortodoxním komunistou, jehož názory nezměnilo ani dlouhé věznění v padesátých letech. Byl obětí stalinismu, a tak nemohl být zcela ztotožňován se zatvrzelými dogmatiky. Jeho progresivní minulost z jara 1968 mohla u řady reformátorů budit iluze, že se bude snažit zachránit aspoň minimum z vymožeností Pražského jara a tím neutralizovat jejich případný odpor. Na druhou stranu právě kvůli své prreformní angažovanosti mohl být Sověty kdykoliv tlačen do kouta.⁹ Další výhoda spočívala ve skutečnosti, že Husák za sebou neměl (kromě několika Slováků) ve vedení KSC žádný výrazný klan, o který by se mohl opřít. Slabé byly i jeho pozice uvnitř pražského stranického aparátu. A také příslušníci StB hleděli na Husáka skrz prsty, neboť jej jako bývalého „buržoazního nacionalistu“, který se jim už jednou dostal do rukou, považovali předem za nedůvěryhodného.¹⁰ Bylo tedy evidentní, že pokud se Husák bude chtít udržet, bude se muset vrhnout do kremelské náruče.¹¹ Vysoce se hodily i kandidátovy povahové vlastnosti, jeho ctižádostivost, autoritativnost, pragmatismus, oportunistus a především mocichtivost. V Moskvě dobře postřehli, že Husák je pro své setrvání na vrcholu mocenské pyramidy ochoten k ledasčemu. Na sovětské představitele zapůsobily také slušné výsledky Husákovy normalizační politiky na Slovensku

Hoffmann a generál Otakar Rytíř ve svém rozhovoru se sovětským velvyslanceckým radou Ivanem I. Udalcovem 3. února 1969 ohodnotili O. Černíka jako nejnebezpečnějšího člověka ve vedení KSC (viz Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii (RGANI) – Ruský státní archiv pro nejnovější dějiny, f. 5, op. 61, d. 358, ll. 99 – 104). Negativně pohlížela na premiéra o dva měsíce později také skupina dogmatických činitelů (Karel Hoffmann, Antonín Kapek, Vilém Nový, Miroslav Müller, Otakar Rytíř, Antonín Krček aj.) V návrhu akcí „zdravých sil“, který vypracovala, doporučovala vůči Černíkovi zaujmout ostrý kritický postoj, neboť nelze v žádném případě dopustit, aby právě on stanul v čele KSC. RGANI, f. 5, op. 61, d. 358, ll. 234 – 250.

⁹ HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*. Praha 1991, s. 164 – 165.

¹⁰ Na nedůvěru StB vůči Husákovi poukazuje ve svých pamětech LEDERER, J.: *Touhy a iluze II*. Toronto 1988, s. 113 – 114.

¹¹ Tohoto aspektu si všímá WANNER, J.: *Brežněv a východní Evropa 1968 – 1982*. Praha 1995, s. 93.

i jeho vstřícné postoje při vzájemných jednáních, kterými mařil Dubčekovu politickou linii a diskreditoval jeho osobu. Sověti určitě ocenili i razantnost, s jakou Husák splnil jejich přání, když se na přelomu roku 1968/69 rozhodujícím způsobem podílel na odstranění Josefa Smrkovského z čela parlamentu. Přesto všechno však Husákovu dosazení do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ nebylo jednoduchou záležitostí. Jistotu, že se stane Dubčekovým nástupcem získal až dva dny před dubnovým zasedáním ústředního výboru.

Nedávno objevené sovětské dokumenty totiž naznačují, že určitá část konzervativců (nejspíše těch, kteří nebyli tolik spjatí s Bilákem) si nepřála Husákovu zvolení a navrhovala do čela komunistické strany tehdejšího předsedu Byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích Lubomíra Štroukala.¹² Variantu, že tento politik mohl být jedním z horkých kandidátů do nejvyššího stranického úřadu, nelze zcela vyloučit. Přesto nemá smysl ji příliš přeceňovat. V žádném archivním dokumentu české nebo slovenské proveniencí nenajdeme o této alternativě ani slovo. Žádný z tehdejších politiků (z řad reformátorů, realistů i konzervativců) se ve svém svědectví, pamětech atd. nikdy nezmiňoval o tom, že by se o Štrougalovu kandidatuře vůbec uvažovalo. Štrougal sám tuto možnost zcela odmítá.¹³ Navíc chování vedoucího představitele českých komunistů v dubnu 1969 nesvědčí příliš o tom, že by o funkci prvního tajemníka nějak výrazně usiloval. Je samozřejmě možné, že Štrougalovi bylo nástupnictví po Dubčekovi skutečně nabídnuto. Nevíme ovšem kdy a kým. Skupinou dogmatiků? Sovětskými emisary? Stejně tak není známo, jak se k jeho případné kandidatuře stavěla Moskva. Pokud byl Štrougal skutečně osloven, nabízí se otázka, proč o funkci pravděpodobně neprojevil zájem. Příčin se dá nalézt několik. Předseda českého byra byl pragmatický politik, který se vždy uměl obratně přizpůsobovat proměnám mocenské konstelace. Nikdy se nepouštěl příliš brzy do hazardních kroků, jež by mohly ohrozit nebo zničit jeho politickou kariéru. Zřejmě nechtěl riskovat ani tentokrát. Snad jej svazovalo vědomí, že by za vystoupení na mocenský vrchol musel v daném okamžiku zaplatit příliš vysokou cenu. Možná si také nebyl jist průchodností své kandidatury v ÚV KSČ. S podporou ze strany reformátorů

¹² V Ruském státním archivu pro nejnovejší dějiny se zachoval záznam rozhovoru pracovníka sovětského velvyslanectví v Praze Sergeje I. Prasolova s nejmenovaným československým soudruhům z 11. dubna 1969. V něm jsou zachyceny záměry jedné ze skupin konzervativních členů ÚV KSČ (mj. A. Krček) ohledně volby nového stranického šéfa. Neznámý československý činitel v něm tvrdí, že včera (tj. 10. dubna) se v této skupině hovořilo o tom, že prvním tajemníkem ÚV KSČ by neměl být zvolen Husák, protože se na něj nelze spolehnout, nýbrž Štrougal. Dnes byl tento návrh schválen a představitelé skupiny o něm pohovořili se Štrougačem. Bohužel dá se čekat, že Husák, jakmile se o tom dozví, podnikne protimanévr. Důsledkem toho může být rozštěpení a rozpad v řadách československé levice (RGANI, f. 5, op. 61, d. 360, ll. 170 – 171). Zda někteří konzervativci skutečně mluvili se Štrougačem o možnosti jeho kandidatury, není známo.

¹³ Viz *Štrougal, nebo Husák? váhali Rusové po okupaci země*. Mladá fronta Dnes, 18. 11. 2005, s. 1 – 2.

(zvláště radikálních) nemohl příliš počítat. Slováci stáli jednoznačně za Husákem. A rovněž jeho vztahy s vůdcem konzervativců V. Biľakem nebyly nijak zvlášť vřelé. Mohly zde být ovšem i jiné důvody. Zde se opravdu pohybuje na tenkém ledu spekulací. Přesto se zdá, že Štrougalova kandidatura nepředstavovala v dubnu 1969 reálnou alternativu. Nejspíše zůstalo pouze u úvah některých osob, které nepřerostly ve výraznou aktivitu.¹⁴ A pokud ano, narazily zřejmě na Štrougalovu neochotu bojovat o nejvyšší stranický úřad a rychle zapadly.

Doposud známé dokumenty i chování řady osob nasvědčují spíše tomu, že Sověti a převážná část konzervativních činitelů, poté co neuspěli u O. Černíka, považovali za hlavního favorita do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka, nikoliv L. Štrougala. Po příjezdu Grečka a Semjonova se toto upřednostnění jeví už jako dosti evidentní. Ve prospěch Husákovy kandidatury se angažovaly mnohé osobnosti ze všech stranických frakcí (konzervativní, realistické i reformní). Nežásadnější roli (pokud pomineme sovětské emisary a Leonida Brežněva) sehráli tajemník ÚV KSČ Vasil Biľak, prezident republiky Ludvík Svoboda a rektor Vysoké školy politické Milan Hübl. Biľakův příklon k Husákovi měl jednoznačně pragmatické důvody, neboť jejich vzájemný poměr byl již delší čas poznamenán četnými spory a mocenským soupeřením.¹⁵ Vůdce konzervativní frakce si však byl dobře vědom, že po krachu invazních plánů je pro nejvyšší stranický úřad neúnosný. Po Brežněvově nátlaku byl v listopadu 1968 dosazen do funkce tajemníka ústředního výboru, ale jeho pozice nebyla ještě zdaleka pevná. Biľak chápal, že pokud chce politicky přežít, musí se postarat o to, aby na místo vedoucího předáka KSČ byla dosazena osobnost ochotná ke kompromisům s ním. Poté co se Černík neukázal být dostatečně ochotný plnit sovětská přání, soustředil konzervativní líder svou pozornost na Husáka. Kdy přesně a za co nabídl Biľak Husákovi své služby, není známo. Vysoce pravděpodobné bude jen to, že dva bývalí velcí konkurenti mezi sebou uzavřeli výnosný obchod. Biľak nabídl Husákovi zprostředkování tajné schůzky s Leonidem Brežněvem, která se posléze uskutečnila 13. dubna 1969 v Mukačevu. Na ní šéf slovenských komunistů obdržel od sovětského vládců souhlas se svou kandidaturou do čela KSČ. Biľak na oplátku dostal od Husáka ujištění, že jeho zásluhy budou patřičně a brzy honorovány.¹⁶

¹⁴ Je možné, že někteří dogmatici (zvláště ti, jež se angažovali v politických procesech padesátých let) se snažili prosadit volbu L. Štrougala především proto, že se obávali případné Husákovy pomsty.

¹⁵ Biľak patřil v Novotného éře mezi stranické funkcionáře, kteří bránili Husákovu návratu do politického života. V hektickém období Pražského jara Husák Biľaka (jako nově zvoleného prvního tajemníka ÚV KSS) kritizoval za jeho konzervativní postoje. V srpnu 1968 jej v úřadu nahradil a následně odstranil z funkce ve slovenském stranickém aparátu většinu Biľakových stoupců.

¹⁶ Výkonný výbor předsednictva ÚV KSČ vydal den před konáním dubnového pléna ústředního výboru prohlášení, v němž byli nejvýznamnější představitelé konzervativního proudu (např. Vasil Biľak, Alois Indra, Miloš Jakeš, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka) veřejně zbaveni cejchu

Druhou osobnosť, jež významně přispěla k Husákovu zvolení, byl Ludvík Svoboda. Vojácky uvažující prezident byl výměně v nejvyšší stranické funkci nakloněn již delší dobu. Pro Dubčekův odchod se vyjadřoval už na jednáních v Moskvě bezprostředně po sovětské okupaci. Naproti tomu Husák, který v srpnu 1968 (i později) vystupoval se značnou razancí, si v očích hlavy státu vydobyl značný respekt. Svoboda již v září 1968 podporoval jeho návrat do vrcholné politiky v Praze.¹⁷ Nelze se tedy divit, že když na počátku dubna 1969 dali sovětské emisari prezidentovi najevo, že Dubček musí okamžitě opustit svůj úřad, nenarazili na odpor.¹⁸ Také proti Husákově nominaci Svoboda nic nenamítal. Naopak se za ni postavil celou vahou své autority. Nejprve zprostředkoval Husákovu schůzku s maršálem Grečkem.¹⁹ Posléze vehementně přesvědčoval řadu reformátorů ve vedení KSČ, že neexistuje jiný možný kandidát.²⁰ Jednoznačně vystoupil proti záměru Dubčeka a Štrougala prosadit za nového stranického vůdce premiéra Černíka.²¹ Nakonec (společně s Biřákem, Husákem i Černíkem) dokázal zpacifikovat nesouhlas většiny prreformních činitelů.²² Na zasedání předsednictva ÚV KSČ, které rozhodovalo o obsazení funkce prvního tajemníka, se proti Husákově kandidatuře vyslovili pouze dva jeho členové – Václav Slavík a Vladimír Kabrna.²³

Husák se ovšem nechtěl spoléhat na slabost odporu ve stranickém vedení a snažil se sám si zajistit co nejvíce hlasů mezi členy ÚV KSČ. Zde mu k úspěchu značně napomohl rektor VŠP Milan Hübl, kolem něhož se soustřeďovala skupina pražských progresivních (radikálních i umírněných)

kolaborantů a národních zrádců za svou činnost v srpnu 1968 (viz *K neoprávněným obviněním některých vedoucích funkcionářů strany*. Rudé právo, 17. 4. 1969, s. 1). Dogmatikům mělo toto provolání poskytnout dostatečnou legitimitu k tomu, aby mohli po zasedání ústředního výboru zastávat vysoké funkce. Více k tomu DOSKOČIL, Z.: *Duben 1969 – Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno 2006.

¹⁷ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti československé krize*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 4., sv. 3 (září 1968 – květen 1970). Praha – Brno 1997, dok. č. 177, s. 33.

¹⁸ ÚSD-SKV. *Rozhovor s Alexandrem Dubčekem*, 17. 7. 1990, 2. část, s. 22.

¹⁹ Konala se 4. dubna 1969 v Bratislavě (viz A. A. Grečko a V. S. Semjonov navštívili Bratislavu. Rudé právo, 5. 4. 1969, s. 1 a 2). Sovětský emisar se toho dne nejprve oficiálně sešel se členy předsednictva ÚV KSS a posléze patrně rokoval s Husákem mezi čtyřma očima. Obsah jejich jednání není dosud znám.

²⁰ Viz ČISAŘ, Č.: *Člověk a politik*, s. 549; PERNES, J.: *Takoví nám vládli*. Praha 2003, s. 289 – 290; ÚSD-SKV. *Vzpomínky Marie Mikové na rok 1968-1969, příloha ke zprávě vládního zmocněnce komise vlády ČSFR...pro Ostravu*, s. 24; ÚSD-SKV. *Rozhovor s Lubomírem Štrougalem*, 21. 2. 1990, s. 15.

²¹ ÚSD-SKV, f. D III/158; BENČÍK, A.: *Ludvík Svoboda a srpen 1968*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1/1993, č. 1, s. 43; BILÁK, V.: *Paměti*, s. 186 – 190.

²² Pokud ovšem Svoboda počítal s tím, že mu bude Husák za jeho pomoc vděčný, tak se zmylil. Nový první tajemník se k němu postupem doby choval stále přezíravěji. Na počátku sedmdesátých let jejich vzájemný vztah rychle ochladl. Viz např. KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ, Z.: *O tom, co bylo*. Praha 2005, s. 199 – 201.

²³ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana Československa*, sv. 4., dok. č. 316, s. 308 – 321.

politiků a intelektuálů.²⁴ Husák jim na společné schůzce přislíbil zachování dosavadního kurzu v ekonomické oblasti a garantoval setrvání proreformních kádrů ve stranických funkcích. Patrně jim slíbil i to, že zabrání perzekucím a nepřipustí návrat do poměrů před lednem 1968. Své závazky však s největší pravděpodobností nemínil dodržet.

Dosáhnout dohody s Hüblem se Husákovi podařilo poměrně snadno. Spjoval je stále přátelský vztah, přestože dost utrpěl během jejich společné práce v komisi pro přípravu federativního uspořádání republiky během roku 1968. Byl to právě Hübl, který Husákovi pomohl navrátit se do společenského dění, když mu po jeho propuštění z vězení zajistil místo v Ústavu státu a práva SAV v Bratislavě. Na jaře 1969 dospěl Hübl pravděpodobně k závěru, že Husák je jediným schůdným řešením.²⁵ Věřil, že dokáže usmířit Sověty, připustí názorovou toleranci, bude pokračovat v reformní politice a zasadí se o brzké konání sjezdu KSC i voleb do zastupitelských sborů. Rektor VŠP obcházel před zahájením pléna mnoho členů ústředního výboru, vysvětloval jim svou koncepci i dohodu s Husákem a přemlouval je k jeho volbě.²⁶ Dosáhl zřejmě nemalých výsledků a objektivně tak pomáhal dále rozložit již silně narušenou jednotu progresivních představitelů.²⁷

Husák se při své cestě za nejvyšší stranickou funkcí mohl rovněž opřít o spolehlivou podporu předsednictva ÚV KSS a slovenských členů ÚV KSC.

²⁴ Rektor VŠP byl četnými osobními vazbami úzce spjat se skupinou radikálních reformátorů uvnitř ÚV KSC. Často proto bývá vnímán jako představitel radikálů, ačkoliv v mnoha ohledech zastával spíše umírněné postoje.

²⁵ M. Hübl patrně považoval Husáka již delší čas za nejvhodnější osobnost, jež by měla stát v čele KSC. Tento názor vyslovil v rozhovoru před vládní komisí bývalý člen jihomoravského KV KSC Jaroslav Šabata. Uvedl: „Milan Hübl ... naprosto nešťastně ... vsadil na Gustáva Husáka. On byl příliš pragmatický v hodnocení vůbec politické situace, byl to pragmatik, málo se díval za to, co je za osobnostmi a věřil, na základě svých osobních zkušeností s Husákem, že Husák ... ty Rusy přečurá]. Tuto linii sledoval Milan Hübl už od začátku roku 1968. Ve vládní vile v Brně se konala někdy v polovině února [1968] beseda Josefa Špačka s brněnskými intelektuály, které se zúčastnil Milan Hübl, a já jsem s ním potom jel v autě z té vily a on řekl větu, která se mi vryla do paměti, Dubček je jenom partyzán, který prostříl cestu a ten, komu ji prostříl, je Husák ... Hübl neměl samozřejmě nějakou osobní nedůvěru k ... Dubčekovi, to prostě byl projev jeho hodnocení situace, trvalého, stabilního. Ne Dubček, ten na to nemá, nýbrž Husák. Srpen byl pro něj signál, teď přišla chvíle, kdy se to musí udělat...“. ÚSD-SKV. *Rozhovor s Jaroslavem Šabatou*, 23. 8. 1990, s. 43 – 44 a 56 – 57.

²⁶ K jednání Husák – Hübl více ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: *Podkladová studie Počátky ostré etapy normalizace pro sborník Československo roku 1968*. Kap. 10. – 3. Část: Dubnové plénum ÚV KSC, s. 3; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana Československa*, sv. 4., s. 16; WILLIAMS, K.: *Prague spring and its aftermath*, s. 205; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*, s. 161.

²⁷ Významnou roli, kterou sehrál M. Hübl při přesvědčování reformátorů, dokládá celá řada svědectví. Viz: PACHMAN, L.: *Jak to bylo. Zpráva o činnosti šachového velmistra 1924 – 1972*. Toronto 1974, s. 191; ČISAŘ, Č.: *Člověk a politik*, s. 549; ŠIK, O.: *Jarní probuzení. Iluze a skutečnost*. Praha 1990, s. 233 – 234; HÁJEK, J.: *Paměti*. Praha 1997, s. 304; ÚSD-SKV. *Rozhovor s Martinem Vaculíkem*, 4. 5. 1990, s. 10 a 12 – 13; ÚSD-SKV. *Rozhovor s Vladimírem Kolmístrem*, 19. 3. 1990, s. 12; ÚSD-SKV. *Rozhovor s Václavem Slavíkem*, 28. 3. 1990, s. 13-14; ÚSD-SKV. *Rozhovor s Karlem Kosíkem*, 6. 8. 1990, s. 13-14; Archiv autora: *Rozhovor s Jaroslavem Šabatou*, 21. 2. 2006.

Role tohoto faktoru bývá v českém prostředí nepřilíš doceňována, je však značná. Husák již od sklonku srpna 1968, kdy byl zvolen prvním tajemníkem ÚV KSS a kdy se stal jedním z nejmocnějších politických činitelů v celém státě, sledoval na Slovensku vlastní normalizační linii. Jejím základem se stalo důsledné plnění požadavků moskevského protokolu. Husák byl přesvědčen, že neexistuje jiné reálné východisko. Začal v Bratislavě vládnout tvrdou rukou. Brzy se mu podařilo eliminovat reformně naladěné demokraty (soustředěné především okolo časopisu *Kultúrny život*), umravnit sdělovací prostředky do přijatelných mezí a poměry na Slovensku vcelku stabilizovat. Jeho úspěšný postup byl usnadněn několika skutečnostmi. Již během podzimu 1968 Husák sjednotil převážnou většinu KSS na své názorové platformě a ze slovenských členů ÚV KSČ učinil jednotný a koordinovaný blok, který byl schopen výrazně zasahovat i do celostátních otázek. Realizací federace a akcentací slovenských národních požadavků dokázal do jisté míry uspokojit slovenské reformní hnutí a tím jej paralyzovat a vyřadit jako významný politický faktor. Svě souputníky (hlavně Petera Colotku a Štefana Sádovského), kteří jej podporovali a poslouchali, prosadil do vysokých státních funkcí i nejužšího vedení KSČ.²⁸ Z Husákovy bloku se během podzimu 1968 stal výrazný celostátní mocenský faktor, jenž nešlo přehlížet a postupně bez něj ani nic prosadit. Každý zkušený pozorovatel zaregistroval, že v Bratislavě si Husák vybudoval spolehlivou mocenskou základnu, pomocí níž bylo možné významně ovlivňovat situaci v českých zemích a dále nutit progresivní politiky, jež Sověti definitivně zatratili, k ústupkům. Můžeme tedy shrnout, že proces normalizace probíhal po srpnu 1968 na Slovensku s větší intenzitou a menším odporem než v českých zemích. Na sklonku zimy 1969 dokonce vedení KSS začalo zasahovat proti reformním komunistům, které adresně kritizovalo a odvolávalo z funkcí ve stranickém aparátu.²⁹ V západní polovině republiky takové postupy zatím nepřipadaly v úvahu.

Slovenští představitelé mocenského establishmentu v dubnu 1969 jednotně podporovali Husákovu kandidaturu do čela strany a fakticky vystupovali v protireformním duchu. Po příjezdu maršála Grečka podpořili prohlášení

²⁸ Sádovský vykonával od 2. ledna 1969 funkci předsedy vlády Slovenské socialistické republiky, na sklonku téhož měsíce byl Colotka zvolen předsedou Federálního shromáždění ČSSR. Oba zároveň (Sádovský od listopadu 1968, Colotka od března 1969) zasedali v devítičlenném výkonném výboru předsednictva ÚV KSČ.

²⁹ Jako příklad může posloužit odvolání vedoucího ideologického oddělení ÚV KSS Miroslava Kusého (došlo k němu 17. února 1969), které Gustáv Husák o necelý měsíc později na zasedání ÚV KSS zdůvodnil slovy, že „robil ... zlé službu strane, ... doslova zaplavoval slovenskú a českú tlač, rozhlas i televíziu článkami a prejavmi, v ktorých v podstate preberal pravicovo-oportunistické hľadiská k mnohým závažným otázkam politiky našej strany... Je nevyhnutelné ... sa od jeho nesprávnych názorov verejne dištancovať.“ *Viz Cesta od mimoriadneho zjazdu Komunistickej strany Slovenska*. Pravda (Bratislava), 13. 3. 1969, s. 4; ŠTEFANSKÝ, M.: *Invázia, okupácia a jej dôsledky*. In: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. Díl I., s. 149 – 150.

předsednictva ÚV KSČ, které akceptovalo sovětské hodnocení hokejových demonstrací.³⁰ Husák se během jeho jednání vyjadřoval mimořádně ostře a dokonce hrozil samostatným postupem vedení KSS: „*Jestli toto předsednictvo nevyřeší své vnitřní věci, budu usilovat, aby slovenský orgán strany vyslovil souhlas s principy stanoviska ÚV KSSS a sovětské vlády. Nebudeme trpět přešlapování.*“³¹ A nemluvil do větru. Prohlášení předsednictva ÚV KSČ se sice ztotožňovalo se sovětským viděním věcí, nehovořilo však v souvislosti s demonstracemi o existenci masové kontrarevoluce v Československu, jak to Moskva požadovala. Tento drobný úspěch, jehož Dubček dosáhl, byl vzápětí relativizován předsednictvem ÚV KSS, které pod vedením Husáka vydalo vlastní komuniké, v němž zdůraznilo, že události po hokejovém zápase ČSSR:SSSR měly na několika místech kontrarevoluční charakter.³² Semknutost slovenských řad okolo Husáka se projevila i později. Upozorňuje na ni např. Jaroslav Šabata, který ve svém svědectví prohlašuje, že na zasedání předsednictva ÚV KSS, jež se konalo několik dní před plénem ÚV KSČ (patrně 14. dubna), byl vytyčen přímý požadavek, aby se novým vůdcem strany stal Gustáv Husák.³³ Relevanci Šabatova tvrzení dokládá informace o inkriminovaném zasedání PÚV KSS, kterou do Moskvy zaslal sovětský generální konzul v Bratislavě I. S. Kuzněcov. Diplomát v ní píše, že většina slovenského vedení se v diskusi vyslovila pro Husákovu kandidaturu do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ.³⁴ Z toho lze vyvodit, že Husák po schůzce s Brežněvem v Mukačevu přijel nejprve do Bratislavy, aby se ubezpečil, že může počítat s bezvýhradnou podporou slovenského předsednictva. A teprve poté, co se za něj jeho členové postavili, odcestoval do hlavního města k rozhodujícím jednáním o Dubčekově nástupci. Husák koordinoval svůj postup s ostatními slovenskými činiteli až do poslední chvíle před zasedáním ÚV KSČ. Na poradě s nimi trávil poslední noc před plénem.³⁵

Všechny zmiňované faktory se zásadním způsobem projeví na jednání ústředního výboru KSČ 17. dubna 1969. Husák byl prvním tajemníkem zvolen jednoznačnou většinou a to hlasy konzervativců, realistů i převážné části reformátorů, hlasy pravděpodobně všech Slováků a převážné části Čechů. Pouze několik radikálních progresistů z českého prostředí odmítlo Dubčekovu rezignaci a nepodpořilo Husákovu kandidaturu. Výměna osob v čele KSČ odstartovala éru „opravdové“ normalizace, jež se zapsala do dějin jako období hlubokého úpadku české a slovenské společnosti.

³⁰ VONDRŮVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana Československa*, sv. 4., dok. č. 309, s. 281 – 284; *Prohlášení předsednictva ÚV KSČ*. Rudé právo, 3. 4. 1969, s. 1.

³¹ VONDRŮVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana Československa*, sv. 4., dok. č. 307, s. 275.

³² *Doba si žiada dôslednosť*. Pravda (Bratislava), 5. a znovu 8. 4. 1969, s. 1.

³³ ÚSD-SKV. *Rozhovor s Jaroslavem Šabatou*, 23. 8. 1990, s. 48; Archiv autora: *Rozhovor s Jaroslavem Šabatou*, 21. 2. 2006.

³⁴ Viz RGANI, f. 5, op. 61, d. 360, ll. 142 – 147.

³⁵ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: *Podkladová studie*, s. 3.

SUMMARY

Radical socialism and communism in Slovakia (1918 – 1989). Society between democracy and totalitarianism

The book publication is work collection of Slovak and Czech scholars and pedagogues participating in research project solving related to Scientific Grant Agency of Slovak Academy of Sciences and the Ministry of Education of Slovak Republic (VEGA) named “Radical socialism and communism in Slovakia during 1918 – 1989. Society between democracy and totalitarianism” that was implemented during 2004 – 2006 in Slovakia. It is a follow-up to previous publications published in the framework of scientific project solving and in wider context also a follow-up to the project “KSČ and radical socialism in Czechoslovakia (1918 – 1989)” implemented during 2002 – 2005 in Czech Republic (headed by prof. Z. Kárník). The publication tries to revive the problem that disappeared from Slovak historic literature in last decade. Single authors of the publication offer current view on history of left-wing political extreme that was reduced to Czechoslovak Communist Party (KSČ) history or history of communistic and workman movement intentionally before 1990. They were also profaned under this title as a whole. Today, the topic finds its authors again who devote to it under democratic conditions independently and systematically and look for adequate methods, stipulate scientific priorities and create a wide publication space. Such effort is also related to submitted publication focusing on more known or less known aspects of examined problem and enriches it in new views, observations and results of scientific research in this way. It deals with whole scale of historic problems and among others refers to: Building of Communist International in the environment of newly created conditions in Central and Eastern Europe in early 20s of 20th century considering ideological ethos and use of legal and illegal methods related to socialistic movement formation, so called International Bolshevism and its influence on communistic groups in Czechoslovakia included communistic intellectuals’ activities; Activity and functioning of Slovak Communist Party (KSS) in political system of first Czechoslovak Republic in 20s and 30s of 20th century also in the lights of parliamentary election results; Organization constitution, structure of KSS in first years after 2nd World War – in the period of power fight striving in takeover of power in the country and efforts to establish totalitarian communistic regime and its activity related to liquidation of political opponents

on regional level and in the area of popular judicature; Preconditions and ambitions of anti-communistic resistance movement and single groups in post-war period included the activity of anti-Bolsevic armed troops of Ukrainian Insurgent Army (co called Banderovci) coming from abroad and implementing anti-Soviet, anti-socialistic and anti-communistic propaganda in Slovak territory during 1945 – 1946; Position of national minorities (German, Hungarian and Ruthenian/Ukrainian) in totalitarian communistic society (after 1948); Problems related to monetary and social politics (1953) and cultural intellectual groups' attitudes in post-Stalin period; Political background related to G. Husák's installation to the function of first secretary of KSČ party in the intent of reintroduction of conservative communistic power in 1969 – at the beginning of “normalization” process in Czechoslovakia. Thus, the publication complements existing knowledge and brings new views to wide-scale problem of political extreme in the form of radical socialism and communism in Czechoslovakia during 1918 – 1989. It tries to start social discussion about historic fragments (often controversial) modern Czechoslovak or Slovak history of 20th century considering historic eye-opener that left-wing (as well as right-wing) political extreme cannot be underestimated and it is not possible to know democratic society by the means of exiling extreme movements to spheres out of interest.

AUTORI

PhDr. Xenia Šuchová, CSc.

Historický ústav SAV Bratislava,
pobočka Banská Bystrica
suchova@savba.sk

Prof. PhDr. Zdeněk Kárník, DrSc.

Ústav hospodářských a sociálních dějin
FF Univerzity Karlovy, Praha
zdenekarnik@post.cz

PhDr. Jozef Jambrich

Katedra histórie FHV UMB,
Banská Bystrica
jozoi@szm.sk

PhDr. Marek Syrný

Múzeum Slovenského národného povstania,
Banská Bystrica
syrny@post.sk

PhDr. et PaedDr. Karol Janas, PhD.

Katedra verejnej správy FSEV
Univerzity A. Dubčeka, Trenčín
janas@tuni.sk

PhDr. Michal Šmigel, PhD.

Katedra histórie FHV UMB
Banská Bystrica
smigel@fhv.umb.sk

Mgr. Marcel Pecník

Katedra histórie FHV UMB,
Banská Bystrica
pecnik@fhv.umb.sk

PhDr. Stanislav Konečný, CSc.

Spoločenskovedný ústav SAV,
Košice
konecny@saske.sk

PhDr. Zdeněk Doskočil

Ústav českých dějin
FF Univerzity Karlovy, Praha
zdenek.doskocil@ff.cuni.cz

Mgr. Juraj Benko

Historický ústav SAV,
Bratislava
histenko@savba.sk

Mgr. Milan Olejník, PhD.

Spoločenskovedný ústav SAV,
Košice
olejnik@saske.sk

Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

Katedra histórie FHV UMB,
Banská Bystrica
fremal@fhv.umb.sk

Mgr. Radoslav Maskal'

Spoločenskovedný ústav SAV,
Košice
maskal@saske.sk

Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Katedra histórie FHV UMB,
Banská Bystrica
varinsky@fhv.umb.sk

**Doc. PhDr. Soňa Gabzdilová-
Olejníková, CSc.**

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice
gabzdil@saske.sk

PhDr. Jakub Rákosník, PhD.

Ústav hospodářských a sociálních dějin
FF Univerzity Karlovy, Praha
jakub.rakosnik@ff.cuni.cz

PhDr. Jan Mervart

Historický ústav FHS UHK,
Hradec Králové
jan.mervart@uhk.cz

Michal Šmigel' a kol.

**Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku
(1918 – 1989)**

Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou

Vydali:

Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Formát A5; rozsah 250 strán; náklad 300 ks; 1. vydanie;
rok vydania 2007

Tlač: Bratia Sabovci, s.r.o., Zvolen

ISBN 978-80-8083-405-0

EAN 9788080834050

